HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO SV. JERONIMA

hrvatska književna revija

MARULIĆ

2/2011.

MARULIĆ

časopis za književnost i kulturu

BROJ 2 Zagreb, ožujak-travanj 2011. GODINA XLIV.

ISSN 0350-4220

MARULIĆ
hrvatska književna revija

Izdavač i osnivač: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Izdavača zastupa: Marijan Majstorović

Glavni urednik: Đuro Vidmarović

Copyright: HKD sv. Jeronima, Zagreb

Revija izlazi šest puta godišnje
(veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)

Rukopisi se ne vraćaju

Uredništvo i uprava: Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Telefoni: (01) 4829 375; tel./fax:4922 300
E-pošta: hkd.marulic@zg.t-com.hr
Internetske stranice: www.hkd-sv-jeronima.hr

Stranke primamo svakoga dana osim subote, od 11 do 13 sati

Godišnja pretplata 210 kuna

Žiro-račun kod Zagrebačke banke **2360000-1101396418**
Cijena ovoga broja: **35** kuna
Godišnja pretplata za inozemstvo: 100 USA dolara (500 kuna)
Europa 65 eura (420 kuna)
Uplate šaljite na devizni račun kod Zagrebačke banke Zagreb:
2500-3207374-SWIFT ZABA HR 2X

Tisak: DENONA d.o.o. Zagreb, Marina Getaldića 1
tel.: (01) 2361 777 • e-pošta: denona@denona.hr
www.denona.hr

RIJEČ GLAVNOG UREDNIKA

Poštovani čitatelji i suradnici Hrvatske književne revije «Marulić», kao novi glavni urednik slobodan sam obratiti Vam se s nekoliko riječi.

Unatoč financijskoj situaciji koju dijelimo s svim ostalim književnim časopisima u Hrvatskoj, nastojimo očuvati našu reviju i zadržati kontinuitet njezinoga izlaženja. To nije lagan zadatak, ali ga je moguće ostvariti uz vašu potporu.

Govoreći o teškoćama u kojima se nalazi Akademijin «Fokus», akademik Krešimir Nemec je javno iznio činjenice koje se tiču i nas. Na pitanje:

«Paradoksalna je činjenica da se u posljednja dva desetljeća broj književnih časopisa i časopisa za kulturu povećao, a broj njihovih čitatelja smanjio. Pokušajte to objasniti!» odgovorio je:

- Istina je, sve veći broj časopisa u borbi je za sve manji broj konzumenata. To je strategija očaja, održavanje privida »kulturne aktivnosti«, stanje prije propasti. Nešto slično imamo i u drugim područjima, primjerice u izdavaštvu: broj promocija sve je veći, a broj naslova manji. (...)

SVJEDOCI SMO UZMICANJA KULTURE I SROZAVANJA UMJETNOSTI

I dok su nekad književni časopisi bili »motori književnosti«, kako ih je svojedobno nazvao Stanislav Šimić, mnogi su pokazatelji da to više nije tako. Trude se preživjeti sa smanjenim financijskim potporama, knjižare ih uglavnom ne uzimaju zbog neisplativosti, a mediji rijetko o njima pišu. Koliko su (nam) zapravo književni časopisi važni? (...)

Časopisi nisu više »motori« književnosti; oni su na aparatima za disanje i samo još čuvaju uspomenu na neka sretnija vremena. Svjedoci smo uzmicanja kulture i srozavanja umjetnosti pred naletom ordinarnog kiča i trivijalizacije.

Ukidaju se kulturne rubrike u novinama, a čak i javna televizija smanjuje udio kulturnih sadržaja u korist sapunica, telenovela i Big Brothera. Književni časopisi teško se mogu nositi s masmedijskom konkurencijom: ako netko želi gledati isprazni reality show, a ne čitati kvalitetan književni tekst, tu se (više) ne može puno učiniti. To je poraz obrazovnoga sustava i kulturne politike. Svjesni smo da se obraćamo sve manjem krugu ljudi, ali upravo nas je Krleža naučio da biti u manjini još uvijek ne znači ne biti u pravu. Književni časopisi bit će važni sve dok postoji taj sve tanji sloj koji se opire sveopćoj barbarizaciji. Ishod je izvjestan, ali se isplati boriti».

(Krešimir Nemec: «Časopisi su na aparatima za disanje», Vjesnik, Zagreb, 20. travnja 2011.).

Na žalost, situacija u dnevnim i tjednim novinama, te na našim TV-postajama, što se tiče književnosti i kulture širem smislu, još je lošija. Naime, sva su ta sredstva javnoga priopćavanja, ili mediji kako ih se sve češće naziva, ili ukinuli rubrike, odnosno emisije, za kulturu, a ono malo priloga što se objavljuje podvrgnuto je strogome ideološkom i dnevno-političkom opredjeljenju njihovih vlasnika. Ta su opredjeljenja, uglavnom ili neprijateljski raspoložena, ili indiferentna prema svemu što ima kršćanske vrijednosti, a poglavito ako je riječ o autorima koji pripadaju Rimokatoličkoj Crkvi. Tužno je što naša tzv. državna televizija, također pripada takvome opredjeljenju. Umjesto da je postala katedrala duha, pretvorila se u agresivnu ateističku balkansku krčmu.

Književnost i cjelokupno stvaralaštvo kršćanskoga nadahnuća, i dalje se baca na slijepe kolosijeke, kao da Berlinski zid još uvijek nije pao, odnosno kao da je u Hrvatskoj još uvijek titoistički monizam. Za razliku od ondašnjeg vremena, kada su partijski kerberi imali moć ugrožavati slobodu i ljudska prava nepoćudnim autorima, danas to čine na suptilniji način. Zadržali su jezivu stvarnost crnih lista, ali na njih književnike više ne stavljaj Ideološka komisija CK SKH, već je sada riječ o «uređivačkoj politici», a ona pripada vlasnicima medija. Paradoksalno je, pa i sramotno, što u mnogim slučajevima komunistički kadrovi koji su ranije sudjelovali u kreiranju zloglasnih crnih lista, čine to i dalje, ali sada kao članovi raznih komisija, te urednici na TV-postajama i tisku. Jednako su protukršćanski raspoloženi, jednako neumoljivi i agresivni. Evo jednoga od stotine primjera. Poznata hrvatska književnica Nevenka Nekić, natjecala se za potporu jednoga od naših ministarstava rukopisu svojih književnih kritika. Dobila je odbijenicu. U isto vrijeme, isto ministarstvo financijski je podržalo knjigu jedne tobožnje lingvistice u kojoj se negira postojanje hrvatskoga jezika, a svakoga tko misli drukčije naziva se fašistom i ustašom.

Glavni urednik «Glasa Koncila», preč. Ivan Miklenić, imao je hrabrosti javno obznaniti stanje u našim medijima. U broju od 14. svibnja 2011., on je ustvrdio:

"Više je nego očito da mediji u Hrvatskoj nisu slobodni, a zbog toga ni vjerodostojni. Naime, ne mogu nikako biti slobodni mediji u kojima ne rade slobodni ljudi, novinari i urednici koji umjesto postupanja po svojoj

savjesti moraju slijediti različite interese, kao što su gospodarski, ideološki ili politički", jer "većina medija u Hrvatskoj u rukama je i pod kontrolom onih ideoloških i političkih snaga koje nikada na javnoj sceni nisu artikulirale svoj politički program, a iznutra kontroliraju mnoge segmente vlasti i društvenog života, pa onda - razumije se - i medije, i to ne samo privatne nego i najvažniji javni medij u Hrvatskoj".

"Mediji u Republici Hrvatskoj objavili su neizmjerno mnogo priloga koji su u svojoj biti izrazito antihrvatski, antidržavni, antidruštveni, antikatolički, anticrkveni i antivrijednosni, a da nitko ni od novinara ni od urednika ili vlasnika medija za to nije pravno javno ni prozvan a kamoli da bi bio sankcioniran". Miklenić je imao hrabrosti postaviti pitanje: "nisu li u današnjoj Hrvatskoj vjerodostojni autori objavili čak u knjigama imena nekih urednika i novinara koji su agenti tajnih službi ili koji imaju poznata kodna imena za javnost više nepostojećeg KOS-a i Udbe" te "nisu li baš ti prozvani medijski djelatnici vrlo plodni autori priloga kojima se diktira glavna struja javnoga mnijenja i koji ne ostavljaju mjesta da se o tim istim pitanjima ili temama progovara iz drugoga kuta i u drugom svjetlu".

"Nisu li baš ti prozvani autori ispisivali novinarske optužnice i kriminalizirali ne samo hrvatske generale koji su u haaškom pritvoru nego i hrvatske branitelje i prvoga hrvatskog predsjednika? Nisu li baš oni nabijali hrvatskom narodu kompleks genocidnosti i zločinaštva", pita preč. Miklenić, tvrdeći da "mediji u Hrvatskoj nisu slobodni dokle god - da bi dobili plaćene reklame - moraju šutjeti da najmoćniji ljudi u zemlji ne moraju plaćati sve poreze i doprinose u državni proračun ili dok ti isti moćnici zlorabe namjenska novčana sredstva iz državnog proračuna ili dok ucjenjuju i "gutaju" tzv. sitne ribe koje bi im mogle biti konkurencija ili ugroziti njihove monopole".

"Ne mogu biti slobodni mediji u Hrvatskoj dok ima vlasnika, urednika i novinara koji su na mig određenoga političkog ili ideološkog moćnika spremni svim medijskim sredstvima raspaliti protiv onoga u koga neki moćnik upre svoj prst ili čak da izvornu ili falsificiranu građu da se nekoga stavi na javni stup srama» - zaključio je urednik «Glasa Koncila».

Što nam je činiti u ovakvim uvjetima neslobode medija, političkoga šikaniranja i ideološke blokade? Jedino čime se možemo oduprijeti ovome zlu i prevladati ga, pisanje je dobre poezije i proze, objektivne književne

kritike, njegovati vrijednosti istine i morala, vjerovati u njihovu pobjedu. Kršćani su ljudi nade, jer znadu da svijet i čovjek u njemu nisu stvoreni zbog kaosa i besmisla, već radi slobode, ljubavi, pravde i istine. Nemoralu, nihilizmu i beznađu treba su suprotstaviti kršćanskim neprolaznim vrijednostima. Onima za koje je književno djelo vrijedno jedino ako sadrži blasfemije, krv, blud, pljuvačke, izmet, moralni relativizam i gadosti svih vrsta, treba se suprotstaviti kršćanskim moralom, slobodom, nadom, ljubavlju, poštovanjem vlastite osobe, obitelji i naroda. Blasfemičari i fukare su ljudi bez nade. U njima bukti očaj, neizvjesnost, strah od budućnosti, užas zbog smrti kao ništavila. Oni ne znaju što je Uskrs. Zbog toga mrze i sebe i druge ljude. To pokrivaju tobožnjim naprednim idejama, progresom, novim vidicima, obračunom sa tradicijom koja ih tobože sputava. Traže zapravo smisao života u crnilu, a ono vodi u dubinu tame. Ma koliko bili privlačni njihovi pozivi, jer atakiraju na strasti, na hedonizam, na apsolutnu slobodu, oni su prestrašeni i oholi, beznadni i nesmiljeni.

«Marulić» će biti otvoren za svaki oblik suvremenog govora, traženja izražajnih sredstava i mogućnosti, unutar naših istina i naših vrijednosti. Književnici kršćanskoga nadahnuća ostvarili su europsku razinu u svome stvaralaštvu. Koji se ateistički pjesnik, a o našim sadašnjim nihilistima da se i ne govori, može mjeriti s jednim Nikolom Šopom? Dakle, imamo uzore koje trebamo slijediti.

I u vremenu sadašnjem, usprkos turbulencijama i svim neugodnostima koji nam donosi politički i gospodarski život, naši autori i dalje stvaraju vrijedna književna dijela. Najčešće, njihova dijela bivaju prešućena, ili marginalizirana. Zadatak je naše revije da se takvom odnosu prema književnosti kršćanskoga nadahnuća suprotstavi kvalitetom objavljenih radova. Stoga molimo sve cijenjene i ugledne književne stvaraoce kao i sve znanstvenike iz područja društvenih znanosti te proučavatelje javnog života našega naroda da pomognu «Maruliću» svojim prilozima, savjetima i iskazanom dobrom voljom.

Ne ćemo književnost kršćanskog nadahnuća stavljati u geto. Bit ćemo široki i otvoreni za sve ono što se naziva transcendencijom bez obzira na konfesionalnu pripadnost, ukoliko doprinosi bogatstvu, raznolikosti i uzdizanju hrvatske književnosti, morala i etike. Isto tako nastojat ćemo prevođenjem uspostaviti most s književnošću kršćanskog nadahnuća u drugim narodima i drugim kršćanskim konfesijama. Tek u usporedbi sa

stvaralaštvom u drugim narodima možemo vrjednovati i vlastite književne dosege.

Redakcija «Marulića» ne će bježati ni od tzv. društvenih i političkih tema ukoliko se one tiču naše države i našega naroda, jer mi smo dio te države i toga naroda, štoviše mi smo njihov temeljni dio. Pri tome morat ćemo voditi računa uvijek o težini svake napisane riječi, izrečene tvrdnje i dane ocjene. «Marulić» ne smije biti mjesto razdora već mjesto suradnje, poštovanja, uvažavanja i ljubavi.

Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima među najstarijim je kulturnim udrugama u našem narodu. Njegova je povijest neodvojivi dio povijesti kulture Hrvata a bez autora i objavljenih djela u nakladi sv. Jeronima nezamisliva je povijest hrvatske književnosti i hrvatske kulture. Mnogi su od tih autora tijekom komunističkog razdoblja bili ne samo prešućeni i odbačeni već i zabranjeni. Na taj način hrvatska je književnost bila uništavana i sakaćena. Našem naraštaju pripada obveza izgraditi leksikon svih članova i suradnika Hrvatskog književnog društva sv. Jeronima, kako bi njihova imena i njihovi radovi bili trajno ubaštinjeni i stavljeni na raspolaganje našoj javnosti i našim znanstvenicima. Osim toga naša je obveza i vraćati se tim autorima, proučavati njihove radove stručno ih vrednovati i objavljivati kako bi postali sastavni dio i naše sadašnjosti. To je veliki i odgovorni zadatak koji stoji pred nama, a koji će zahtijevati mobiliziranje svih stručnih kadrova kojima ovaj narod raspolaže.

Riječi koje nam je uputio neka budu orijentir u našim životima.

Đuro Vidmarović

MOJSIJE

"Izvedi narod moj, o Gospode,
Izvedi ga iz ropstva zlopatna
I skini mu s vjeđa pospanih
Još onu mrenu tvrdu, zlokobnu,
Što zastire sad oči njegove!
Spomeni se da ropstvo nemilo,
Ko teško ono stijenje nadgrobno,
Na leđima mi tlači bratskijem,
I da nam ljuti naši krvnici
U utrobama djeci sudiše!
O, smiluj se, o silni Jehova,
Prokuni kletvom krvne silnike
I spasi narod moj, o Gospode!"
— A luda želja! da al' ljudska jest!
Da kunem kletvom krvne silnike,
Da bijem narod, a zbog naroda,
O stvore moj?! A zašto da bih ja
Zbog jednog stvora drugi kido stvor?!
Gle zapad tamo, istok amo gleđ'
I sjever ondje i ovuda jug,
A sve sam ovo napunio ja
Života klicom, svim je mio vijek
I svačije je pravo disati.
A ti sad tražiš sam da pogazim
U prirodi mi zakon najveći!
Al' da je tebi stati onamo
Početak gdje je mojem pogledu,
Tad vidio bi što je sićušna
Ta tvoja ljudska, krvna željica.
S visina mojih, ljudski jadniče,
Jednako mal je piramida rt
Ko rov, što neznan izbaci ga krt,
I bespomoćna sve je natega! — ...

"Nedohvatni su sudi, Gospode,
U kojima se nama pojavljaš,
I zakoni su tvoji vječiti,
A da bi crv tvoj mali, sićušni,
Sa stožerima tvojim drmao.
Davnina mrkla prošlost zastire,
Otkako si u svojem Edenu
Iz zemlje prvog stvora izveo,
Udahnuo mu dušu besmrtnu,
Al' to bi mrva s tvoje mrvice.
I od onda smo svi mi smrtnici
Komadić tvoga bića velebnog,
Pa sve što jesmo — sitni, maleni,
Al' tvog smo ipak bića čestica!
I čovjek eto gord sa rodbinstva
Sa vječitijim tvojim iskonom,
O, Gospode, o silni Jehova,
Ponosit diže čelo prevedro
I teži tamo gore nad zemlju,
Gdje meki, svilni plove oblaci
U zlatnom moru zraka sunčanih,
Gdje njegova je duha kolijevka.
Pa, Gospode, o reci, vječiti,
Je l' ljudsko čelo za to stvoreno
Da u prah pada ropski, kukavno,
I one ruke u koje si ti
U tajne svijeta postavio ključ,
O, reci, jesu l' tako slabašne,
Da nijesu vrijedne s tobom, Gospode,
A u čast tvoju, vladu dijeliti?
O, klanjam ti se, silni Jehova,
S visina tvojih sve je jednako
Na ovoj maloj sitnoj zemljici.
Al' kod nas ovdje, s našega pogleda,
Baš ravan nije piramida rt
Sa rovinama što ih diže krt,
I makar da je sve to natega!

Već pomiluj mi, silni Jehova,
Tu ludu, smjelu, ljudsku željicu;
Izvedi narod moj, o Gospode,
Izvedi ga iz ropstva zlopatna
I ne daj da ti stvor na oblik tvoj
U prahu leži, čelom puzeći!"
— Po riječima te poznam smjelima,
Da imaš krila koja uzvija
Plamičak sveti što sam potako
U srce prvog onog čovjeka
Dok boljim pojmom grlio sam svijet.
O, jadniče, kad prokleh onda rod
I sve što smrtna žena baštini
Od zagrljaja s muškim plemenom,
Zaboravih u srdžbi pravednoj
Da duh svoj u tom rodu ubijem,
Da utrnem mu onu iskricu
Što u grud sam mu svetu metnuo
Ko odliku u cijelom stvaranju;
O, neokajana moja pogreško!
Prikratio sam vijek besmrtni,
Al' ostade mu plamen iz neba
Ko zapreteni žar pod pepelom.
I bude katkad, pa se u srcu
Ko zublja žarka iskra razbukti,
I čovjek teži gore nad sebe,
Gdje meki, svilni plove oblaci
U zlatnom moru traka sunčanih,
Gdje njegova je duha kolijevka —
Al' bolno — bolno odmah osjeti
U svojoj gustoj kalјuži
Da ta mu bara nije tuđa krv,
Al' on da nije svojoj hrpi svoj!
I gle — kad tako već je ukleto —
I prokleto će navijek ostati, —
Smilovat ću se tvojoj željici,
Al' jao tebi što si želio.

I tebi baš što goriš plamenom
Od ideala silnih, vječitih,
Ta sjajna vatra crna bit će smrt,
Mrijeti ti ćeš kada počneš sam
U ideale svoje sumnjati.
I prosuo se narod pustarom
Ko oblaci od guste prašine,
Kad zaigraju kolo vjetrovi.
A šta je život — ko i pustara,
A šta su ljudi — ko i prašina,
A nad svim visi krilo udesa
I mota gore, dolje, upored:
I čas se prašina ljeska o suncu
I prelijeva se bojom šarenom,
A čas ga eno s blatom smiješana
I neviđena gdje u kalјuži
Pred silnim ljudstvom gorio je stup
Od crne zemlje pa sve do sunca.
A usred stupa žario se prst
Na ruci silnog boga Jehove.
"Ovuda!" — strašno grmio je glas —
"U obećani rajski Hanaan,
Kud teče mlijeko i slađani med!"
A narod božji gledao je stup
I šaptao: Baš ga j' lijepo vidjeti!
I sigrao se šale svakakve.
Al' što se trese gora sinajska
I što grmi strašnom pustarom?
Na hiljade su onaj čule glas.
Razumio ga samo genije,
Po drugi put si slušo osudu:
"I tebi baš što goriš plamenom
Od ideala silnih, vječitih,
Ta sjajna vatra crna bit će smrt
Mrijeti ti ćeš kada počneš sam
U ideale svoje sumnjati!"

I kad mu — divu — riječ gromovna
Ko šiljak oštri srce prosijeknu,
Kad okrenu se svomu narodu,
Da nađe tamo nade, okrepe,
Al' ono narod, božja odlika,
Sagradio si tele zlaćano
I tele slavi, a ne Jehovu!
"... Oprosti, vječni, silni, svemožni,
U naroda je krivi prorok prav,
I narodi su djeca velika
Što lako im je kupit igračke!
Oprosti im, o silni, o svemožni,
Izvedi narod moj, o Gospode!"
Nasmiješio se silni Jehova,
Al' ima smijeha kojim sužalost
Nad jadnicima suze prolijeva.
I smijeh taj je čuo Mojsije
Iz vatrenog stupa božijeg
Što sjajio je ispred naroda
Onuda kud je zemlja Hanaan
I gdje su preko brda velikih
Na medena polja puti vodili.
Tu navrh brda svijetli genije
Raširio je ruke brižljive.
Ožario ga tračak sunčani,
Ljepotom još ga osu Jehovu
Što geniji ga nose u srcu;
"O, evo tebi, izabran narode,
O, evo tebi zemlje rajevne,
Slobodu svetu tu da zagrliš,
Da srećniji ti budu sinovi
Neg' ti uz pune lonce misirske!"
Al' stoji svijet — i ko kad krošnjama
Polako stane vjetar zibati,
I sve to jače lišće uzdršće,
A granje onda stade pucati,

O, tako krenu žagor narodom
I ču se s hrpe glupa poruga:
— Aj, to je dakle zemlja Hanaan?!
I zato si nas vuko pustarom,
Da još nam za nju valja strmoglav
Niz ovo gadno brdo srnuti,
Da panemo na hladna ognjišta!
I tko je tebi pravo podao,
Slobodi da nas vodiš silovno
Po svojoj volji — ko na uzici,
Od lonaca iz zemlje Misirske?!
Problijedio je silni genije
I kroz srce mu ruglo prožignu:
Da, tko je tebi pravo podao,
Slobodi da nas vodiš silovno
Po svojoj volji — ko na uzici?!
Tek primio se srca očajno
I dvije mu oči suza zalije.
Još zadnjim trenom vid mu počinu
Na obećanoj zemlji Hanaan,
I glava mu se mrtvo obori.
A gromom grmnu riječ Jehove:
"I tebi baš što goriš plamenom
Od ideala silnih, vječitih,
Ta sjajna vatra crna bit će smrt
Mrijeti ti ćeš kada počneš sam
U ideale svoje sumnjati!"
(1893.)

Đuro Vidmarović

Papa Ivan Pavao II. proglašen blaženim

Papa Benedikt XVI. na Nedjelju božanskog milosrđa 1. svibnja proglasio je blaženim slugu Božjega Ivana Pavla II. Tijekom svečanog misnog slavlja na Trgu Sv. Petra, na kojem se prema nekim procjenama okupilo oko dva milijuna ljudi, Papa je izgovorio obrazac beatifikacije čime je veliki poljski papa i službeno uvršten među blaženike Crkve.

U obrascu je Papa istaknuo kako se slugu Božjega Ivana Pavla II. od sada pa nadalje može častiti kao blaženika prema običajima mjesta i crkvenog prava, a blagdan novog blaženika slavit će se svake godine 22. listopada. Zatim je na pročelju vatikanske bazilike otkrivena slika novog blaženika napravljena 1995. godine, a njegove moći donesene na oltar.

Moćnik u kojem se nalazi ampula s krvlju blaženika pred oltar su donijele s. Sebastijana, kuharica i sobarica pape Ivana Pavla II. te s. Maria Simon Pierre koja je po zagovoru blaženika ozdravila od Parkinsonove bolesti. Moćnik je izložen na čašćenje vjernicima.

Tijekom prinošenja moćnika zbor je pjevao pjesmu nadahnutu riječima koje je papa Wojtyla izgovorio kada je 1978. preuzeo papinsku službu: „Širom otvorite vrata Kristu". U vatikanskoj bazilici je izložen lijes s tijelom novog blaženika kojem će vjernici moći odavati počast od 14.30 sati nadalje.

Obred beatifikacije je završio zahvalom Papi što je proglasio blaženim Ivana Pavla II.

Riječi pape Ivana Pavla II.
upućene Hrvatima i Hrvatskoj

Papa Ivan Pavao II. govori Hrvatima. Svi pozdravi, govori i poruke pape Ivana Pavla II. koje je uputio Hrvatima za vrijeme svojega pontifikata od 1978. do 2005. **Priredio i uredio: Božidar Nagy, SJ. Nakladnik: Filozofsko-teološki institut DI, Zagreb, 2011.**

Naš poznati teološki pisac i publicist Božidar Nagy obogatio je hrvatsku vjersku i kulturnu javnost vrlo obimnim djelom «Papa Ivan Pavao II. govori Hrvatima». U ovoj knjizi enciklopedijskog formata autor je sakupio sve pozdravne govore i poruke pape Ivana Pavla II. koje je uputio Hrvatima tijekom svoga pontifikata od 1978. do 2005. Predgovor knjizi napisali su kardinal Josip Bozanić i apostolski nuncij, nadbiskup Francisco – Javier Lozano.

Knjiga koju predstavljamo može poslužiti kao dragocjeno povijesno vrelo za proučavanje suradnje Republike Hrvatske i Svete Stolice, ali i veze hrvatskoga naroda s Petrovim nasljednikom. Objavljena je u pravo vrijeme, uoči beatifikacije Ivana Pavla II. izvršene u Vatikanu 1. svibnja 2011. godine. Božidar Nagy slijedi kontakte pape Ivana Pavla II. s Hrvatima kronološki. Premda počinje s 1978. godinom u uvodnom poglavlju navodi i kontakte kardinala Karola Wojtile s Hrvatima prije njegovog izbora za Petrovog nasljednika 16. 10. 1978. Riječ je o pismu koje je kao krakovski nadbiskup uputio Hrvatima tijekom solinskog slavlja 1978., dok se drugi dio odnosi na susret nadbiskupa Franje Kuharića i kardinala Wojtile u Krakovu 1978. godine.

Nakon uvodnog poglavlja slijede tekstovi navedeni kronološkim redom. Autor je sakupio sve Papine susrete s Hrvatima, dakle ne samo s biskupima i državnicima, već i s hodočasnicima, te njegove pozdravne go-

vore, zahvale i čestitke. To ovo djelo čini posebno zanimljivim i važnim s historiografskog motrišta. Unutar pojedinih godina p. Nagy izdvaja važne događaje tako što ih naslovljuje velikim štampanim slovima. Na primjer 1979. riječ je o Branimirovom jubileju, 1983. o svečanosti na kojoj je zagrebački nadbiskup Franjo Kuharić postao kardinal, zatim o svetoj godini otkupljenja i kanonizaciji blaženoga Leopolda Bogdana Mandića.

Godine 1984. posebno je istaknut nacionalni euharistijski kongres. U 1991. istaknuto je razdoblje Domovinskoga rata u Hrvatskoj, u 1992. Vatikansko priznanje Republike Hrvatske, 1993. međureligijski skup u Asizu za mir na Balkanu, 1994. neostvareni Papin pohod Sarajevu, zatim prvi pohod pape Ivana Pavla II. Hrvatskoj, te imenovanje vrhbosanskog nadbiskupa Vinka Puljića kardinalom. Tijekom 1995. kao poseban događaj istaknuta je kanonizacija blaženoga Marka Križevčanina, a 1997. prvi pohod Ivana Pavla II. Bosni i Hercegovini. Godine 1998. Papa je drugi puta pohodio Hrvatsku kojom prilikom je beatificirao kardinala Alojzija Stepinca. Godine 2003. Ivan Pavao II. je treći puta pohodio Hrvatsku i tada beatificirao časnu sestru Mariju Petković. Iste godine Ivan Pavao II. je pohodio BiH gdje je beatificirao dr. Ivana Merza. Te je godine na čast kardinala uzdigao zagrebačkoga nadbiskupa Josipa Bozanića.

Knjiga «Papa Ivan Pavao II. govori Hrvatima» obogaćena je kazalom imena, mjesta i bibliografijom. Budući je estetski i grafički kvalitetno opremljena trebala bi doći u što je moguće veći broj naših obitelji. Svakako svima koji ne samo vole papu Ivana Pavla II., već i onima koji sa stručnog aspekta promatraju kontakte Hrvata i Hrvatske s Vatikanom ovaj će zbornik poslužiti kao izvor dragocjenih podataka. Stoga ga preporučamo svim našim čitateljima.

Đuro Vidmarović

Zrinski, Frankopani i ban Jelačić

Napokon je netko u Hrvatskoj imao znanja, rodoljublja i snage, podizanjem spomenika ukazati na značaj hrvatskih mučenika bana Kraljevine Hrvatske, vojskovođe, političara i pjesnika, Petra grofa Zrinskog, banice i pjesnikinje, Katarine grofice Zrinski, rođene markize Frankopan i pjesnika, markiza Frana Krste Frankopana, te generala Josipa Jelačića grofa od Bužima, državnika, ratnika, političara i pjesnika. Naciji su obraz osvijetlali mudri ljudi iz Međimurja. Smaknućem bana Petra Zrinskog i markiza Frankopana, koji je bio posljednji izdanak svoje slavne loze, a zatim zatiranje cijele obitelji Zrinski, s posljednjim izdankom, grofom Adamom Zrinskim, uništene su dvije hrvatske feudalne obitelji s dinastičkim povijesnim mogućnostima. Svaka je od njih mogla u boljim povijesnim uvjetima, zasjesti na staro Hrvatsko prijestolje. Vrhovni stožer Habsburške monarhije nacionalizirao je nakon pokolja 1671. sve posjede Zrinskih i Frankopana, a oni su tada činili veći dio hrvatskoga teritorija izvan osmanske i mletačke okupacije. Pri tome austrijski su vojni zapovjednici sve te posjede opljačkali i gospodarski uništili, nanijevši Hrvatskoj štetu od koje se iduće stoljeće nije mogla oporaviti. Što nisu mogli pokrasti to su opustošili, jednako okrutno kao i Osmanlije, koje se u literaturi predstavlja kao hladnokrvne ubojice, razbojnike i pljačkaše.

Obitelji Zrinski i Frankopan nalazile su se na crnoj listi sve do propasti KuK monarhije. Usprkos tome, njihova je slava živjela u narodu i prenosila se s naraštaja na naraštaj. I u naše vrijeme Zrinski i Frankopani nemaju tretman kakav zaslužuju. Njihova žrtva još se nalazi u sjeni protuhrvatskih politika. Ukoliko usporedimo tretman Zrinskih u susjednoj nam Mađarskoj, s onim kakav imaju u Republici Hrvatskoj, moramo osjećati stid, ali i ogorčenje prema političkoj i kulturnoj eliti koja nije dostojna baštine tih slavnih ljudi.

Slično je prošao i ban Josip Jelačić Bužimski. Našavši se u povijesnome procjepu između Beča i Pešte, odabrao je manje zlo. Mađarskoj se političkoj eliti zamjerio, jer nije podržao njima dragocjenu protuhabsburšku borbu u kojoj nije bilo mjesta za slobodu Hrvata i suverenitet Trojednice, i ona mu to nije oprostila sve do najnovijih vremena. Habsburgovci, kojima je pomogao osigurati Tron, jer su bili u tome času manja

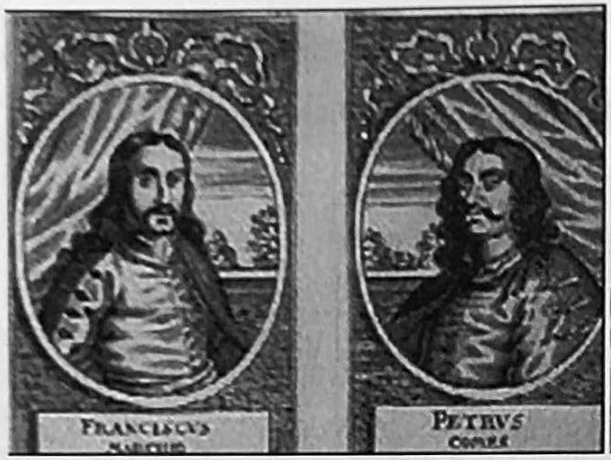

ban Josip Jelačić

opasnost za Hrvate od Košutovaca, zahvalili su mu tako što su Hrvatskoj nametnuli zloglasni Bachov apsolutizam, politički marginalizirajući bana, zaboravljajući na zahvalu koju su mu bili dužni dati. Ban je to doživio kao životni poraz i umro razočaran, ojađen i depresivan. No, hrvatski ga narod nije prestao voljeti i on je do danas njegov stijeg, njegov ponos i njegova zakletva. Vjerujemo da će tako biti i sa žrtvama Bečkoga Novog Mjesta 2011., koje se zove Den Haag.

Prenosimo sa zadovoljstvom vijesti o ovome velikom događaju, uz iskrene čestitke svima u Prelogu i Cirkovljanu, koji su zaslužni za ovaj događaj.

«Tri spomenika velikanima hrvatske povijesti - Petru i Katarini Zrinski i Franku Krsti Frankopanu, te banu Josipu Jelačiću Bužimskom, otkriveni su danas u Cirkovljanu pokraj Preloga. Spomenici se nalaze u samome središtu mjesta na Trgu sv. Lovre, a oni u čast Zrinskima i Frankopanu otkriveni su u povodu obilježavanja 340. godišnjice njihove mučeničke smrti u Bečkom Novom Mjestu.

Otkrivanje spomenika dio je programa obilježavanja uspomene na 30. travnja 1671. godine kada su pogubljene glavne osobe Zrinsko-Frankopanske urote. Program je organizirala, u sklopu svoje 10. obljetnice osnutka, povijesna postrojba - Zrinska garda iz Čakovca. Kako je rekao predsjednik Zrinske garde Alojzije Sobočanec, žrtva Zrinskih i Frankopana za domovinu ne će biti nikada zaboravljena, a spomenici njima u sjećanje i čast podignuti su ne samo u Međimurju, već i diljem Lijepe naše. Istaknuo je da se tu ne će stati jer je Zrinska garda osnovana kako bi se čuvala i promicala

baština Zrinskih, te podsjetio da je prošle godine pokrenuta inicijativa da se 30. travnja proglasi Spomen danom na žrtvu Zrinskih i Frankopana. Predsjednik Zrinske garde izvijestio je da je taj prijedlog ušao u proceduru Hrvatskoga sabora, te će se, smatra Sobočanec, time dodatno očuvati, ali i spoznati bit, smisao i važnost toga događaja iz hrvatske povijesti.

Spomenik banu Josipu Jelačiću Bužimskom otkriven je pak kako bi se obilježilo sjećanje na povijesni događaj ukidanja kmetstva koji se je dogodio na današnji dan 1848. godine.

Otkriven je i spomenik "Cirkovljanka" koji označava pobožnu ženu iz mjesta, a nalazi u dvorištu crkve Svetoga Lovre, najstarije crkve u preloškoj župi Svetoga Jakoba. Spomenici su donacija profesora s Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu Matije Berljaka koji je rođen u Cirkovljanu.

Nakon otkrivanja spomenika održano je misno slavlje koje je predvodio varaždinski biskup msgr. Josip Mrzljak.

Prije mise položeni su vijenci kod grobnice i poprsja hrvatskih mučenika Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana u zagrebačkoj Prvostolnici.

Osim povijesnih postrojba Hrvatske vojske, u svečanostima sudjelovala je i postrojba *Zrinyi viteza* iz mađarskoga grada Sigeta, koji je do herojske smrti branio Nikola Zrinski Sigetski, prvi vlasnik Međimurja iz obitelji Zrinski, te mladi Zrinski kadeti iz Murskih Križevaca u Mađarskoj, te kadeti Hrvatskoga vojnog učilišta "Petar Zrinski" iz Zagreba».

Blaženi Alojzije kardinal Stepinac

Kako javlja «Glas Koncila» «na spomendan bl. Alojzija Stepinca 10. veljače hrvatska rimska zajednica u Rimu svečano je obilježila 51. obljetnicu smrti blagopokojnog kardinala. Koncelebrirano večernje misno slavlje u hrvatskoj crkvi Sv. Jeronima u Rimu predvodio je predsjednik Papinskog vijeća za kulturu kardinal Gianfranco Ravasi, a u koncelebraciji su bili glavni tajnik Biskupske sinode u Rimu nadbiskup Nikola Eterović, rektor Papinskoga hrvatskoga zavoda sv. Jeronima mons. Jure Bogdan, rektori rimskih Zavoda: Franz Xaver Brandmayr (Santa Maria dell'Anima), o. Eric Sylvestre (Kanadski zavod), mons. Laszlo Nemeth

(Mađarski crkveni institut), mons. Jan Mraz (Zavod Nepomuceno), rev. Franc Mihelčić (Slovenski zavod), o. Janez Poljanšek (Zavod del Gesu), Boguslav Kosmider (Poljski institut) te pedesetak svećenika koji djeluju ili studiraju u Rimu. Na misi se okupilo više veleposlanika pri Svetoj Stolici i ostalih diplomatskih službenika: dr. Emilio Marin (Hrvatska), Tomislav Vidošević, veleposlanik RH u Italiji, Jasna Krivošić-Prpić (BiH), Gjoko Gjorgjevski (Makedonija), Jozef Dravecky (Slovačka) i Victor Grimaldi (Dominikanska Republika).

Na početku misnoga slavlja mons. Bogdan je istaknuo kako se od trenutka Stepinčeva preminuća sve do danas hrvatska rimska zajednica okuplja oko blaženikova lika, dajući time snažno svjedočanstvo domovinske Crkve u svijetu. Na poseban način spomenuo se brojnih hrvatskih mučenika koji su nakon II. svjetskog rata osvijetlili domovinsku Crkvu svojom vjernošću i postojanošću, ističući Drinske mučenice te lik svećenika Miroslava Bulešića.

Kardinal Ravasi je okupljenom mnoštvu vjernika izrazio osjećaje povezanosti s Crkvom u Hrvatskoj, koja istodobno u zagrebačkoj katedrali slaveći misu časti blaženoga kardinala Stepinca. Posluživši se riječima blaženog Stepinca: "Moje srce je uvijek kucalo sa srcem moga naroda", kardinal Ravasi protumačio je otkucaje blaženikova srca s otkucajima Božje Riječi koju je bl. Stepinac propovijedao. Riječ za koju kaže prorok Jeremija da treba biti poput čekića koji razbija stijenu i kao bukteći oganj koji prodire do kostiju. "Ako kršćani zašute, kamenje će zavikati", istaknuo je kardinal Ravasi, posluživši se riječima kardinala Stepinca koje je izgovorio 1944.

"Vjerujem kako ove riječi imaju danas jedno posebno značenje. U ovim tako sivim danima, u danima u kojima sve riječi, čak i one koje kršćani izgovaraju, više nema odjeka, više nemaju dometa, ne dopiru do ljudi, ne utječu na ljudske savjesti. I ako u ovoj našoj umornoj Europi ne bude više ljudi kao što je bio naš blaženi Stepinac, dobro nas podsjeća evanđelje: I kamenje će progovoriti!", kazao je kardinal.

Kroz sliku svjedočanstva o kojima govore biblijska čitanja kardinal Ravasi nastavio je svoju propovijed posluživši se s dva talijanska izraza povezana uz progonstvo i mučeništvo – "paura" i "timore". Dok "paura" predstavlja strah kroz slabost i tamu, "timore" u sebi ima odjek poštovanja. "Stepinac je naravno okusio i strah u onom negativnom smislu, ali stvarnost koju je dubinski osjećao bilo je strahopoštovanje – timore. To je ono

što mi trebamo tražiti, težiti za pravim poštovanjem za vrijednosti, a ona najveća vrijednost je iznad nas, a to je Bog".

Nakon što je pokušao oslikati riječima susret Boga i kardinala Stepinca u trenutku njegove smrti, kardinal Ravasi istaknuo je: "Geslo kardinala Stepinca – In te Domine speravi! – vjerojatno su bile prve riječi koje je on izgovorio minutu nakon svoje smrti. U susretu s njegovim Bogom i iza praga smrti, jednako kao i za života samo se u Njega uzdao".

Hrvatska crkva i Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima u Rimu može se nazvati najvjernijim svjedokom slavlja u čast kardinala Stepinca. Dokaz su tome liturgijska slavlja koja se već od dana njegove blagopokojne smrti redovito održavaju u Rimu, na kojima kardinali Rimske kurije i neki od hrvatskih (nad)biskupa veličaju spomen na blaženog kardinala Alojzija.

Tako je vatikanski dnevni list *L'Osservatore Romano*, dan uoči proslave blaženikova rođenja na nebo, na svojim stranicama donio u cijelosti homiliju iz 1998. godine, kada je u Sv. Jeronimu tadašnji kardinal Joseph Ratzinger predvodio misno slavlje. Bila je to godina kada je Stepinac proglašen blaženim. (ika / gk)

Glas Koncila upoznao nas je s pisanjem čuvenoga vatikanskog glasila. "Branio je Božju stvar nasuprot lažne svemoći čovjeka" - naslov je teksta koji je u prigodi Stepinčeva vatikanski dnevnik *L'Osservatore Romano* u svom izdanju od 9. veljače objavio na 8. stranici. Riječ je o integralnom tekstu homilije koju je tadašnji prefekt Kongregacije za nauk vjere kardinal Joseph Ratzinger održao 1998. godine u hrvatskoj crkvi sv. Jeronima u Rimu. Papa Benedikt XVI. – tadašnji kardinal Ratzinger – predvodio je misno slavlje 15. veljače 1998, prije 13 godina, u prigodi stote obljetnice

rođenja Alojzija Stepinca i na početku godine kada se naslućivalo da će papa Ivan Pavao II. mučenika Stepinca proglasiti blaženim. Propovjednik se u homiliji koristio pojmom "sluga Božji", ali je upitom i tumačenjem: "U čemu se, dakle, sastoji ovo blaženstvo, ovo biti blažen?" dao naslutiti tijek budućih događanja.

Nakon slavlja u hrvatskoj crkvi sv. Jeronima novinar Giampaolo Mattei objavio je u *L'Osservatore Romanu* od 16. veljače 1998. na 8. stranici opširno izvješće o tom događaju pod naslovom "Kardinal Stepinac: čovjek savjesti koji se u ime Kristovo suprotstavio lažnoj svemoći totalitarizama". Stranice *L'Osservatore Romana* te su godine opširno izvješćivale o pohodu pape Ivana Pavla II. Hrvatskoj te Stepinčevoj beatifikaciji na Mariji Bistrici.

U hrvatskoj crkvi sv. Jeronima u Rimu spomendan Stepinčeve smrti redovito se obilježava od njegove prve obljetnice smrti 1961. godine. Pokretač molitvenih susreta bio je tadašnji rektor Zavoda sv. Jeronima mons. Đuro Kokša, kasniji pomoćni zagrebački biskup. Misu na prvu obljetnicu Stepinčeve smrti predvodio je splitsko-makarski biskup Frane Franić, a nezaobilazna su sudjelovanja kardinala Franje Šepera, pročelnika Kongregacije za nauk vjere, koji je tijekom svoga boravka u Rimu predvodio mise te propovijedao o Stepincu. O daljnoj organizaciji Stepinčeva u Rimu brigu su vodili rektor Zavoda mons. Ratko Perić i mons. Anton Benvin, pozivajući uvijek istaknute predvoditelje koji su na poseban način bili povezani sa životom i svjedočanstvom zagrebačkoga nadbiskupa Alojzija Stepinca.

Sadašnji rektor mons. Jure Bogdan pozvao je 1998. godine kardinala Ratzingera, a zatim su zadnjih godina mise predvodili i propovijedali istaknuti predstavnici Svete Stolice i sveopće Crkve koji su dali izvrsna svjedočanstva o svetosti kardinala bl. Alojzija Stepinca: 1999. pročelnik Kongregacije za proglašenje svetim nadbiskup José Saraiva Martins, 2000. državni tajnik Svete Stolice kardinal Angelo Sodano, 2001. predsjednik Papinskoga vijeća "Iustitia et Pax" nadbiskup i uskoro kardinal François-Xavier Nguyen Van Thuân, 2002. pročelnik Kongregacije za biskupe kardinal Giovanni Battista Re, 2003. pročelnik Kongregacije za evangelizaciju naroda kardinal Crescenzio Sepe, 2004. predsjednik Papinskoga vijeća za jedinstvo kršćana kardinal Walter Kasper, 2005. vrhbosanski nadbiskup kardinal Vinko Puljić, 2006. kardinal Tomáš Špidlik, 2007. pročelnik Kongregacije za redovništvo i ustanove posvećenoga života

kardinal Franc Rodé, 2008. nekadašnji predsjednik Argentinske biskupske konferencije kardinal Estanislao Esteban Karlić, 2009. pročelnik Kongregacije za božanski kult kardinal Francis Arinze, te 2010. godine pročelnik Kongregacije za nauk vjere kardinal William Joseph Levada.

Njihova svjedočka vizija i procjena svetačkog života bl. Stepinca uvijek je bila i poticaj vatikanskom poluslužbenom dnevniku *L'Osservatore Romanu* da na svojim stranicama dadne prostora bl. Alojziju Stepincu i njegovoj poruci za naše vrijeme. (p, gk)

9. 2. 2011.

U čast našega Blaženika, agilni župnik župe sv. Petra u Zagrebu, vlč. Josip Golubić, priredio je 28. ožujka 2011. izložbu »Portreti bl. Alojzija Stepinca u hrvatskom slikarstvu«. Kako je izvijestio Glas Koncila, «Izložbu su organizirali župa sv. Petra i udruga "Hrvatska dijaspora", a otvorili su je župnik Josip Golubić i predsjednik udruge »Hrvatska dijaspora« Ivica Jurjević.

Riječ je o izložbi portreta desetorice hrvatskih slikara koji su, posegnuvši za likom kardinala Stepinca kao motivom svoga slikarskog umijeća, izrazili svoje poštovanje prema ljudskoj i moralnoj veličini blaženika te divljenje njegovoj odlučnosti držeći ga, kako reče Jurjević, »uzorom kako se štuje svoja Katolička Crkva, kako se brani svoj hrvatski narod, kad se nađe na povijesnom iskušenju«. Portrete kardinala Stepinca na toj izložbi predstavili su slikari: Vladimir Blažanović, Zorica Turkalj, Fadil Vejzović, Božidar Šeremet, Branimir Gojević, Stjepan Đukić Pišta, Blaženka Počuća, a po dva portreta kardinala Stepinca na izložbi potpisuju Dragan Kiatowski i Ante Slatina, a tri slikarica Jasna Mišković. Najviše djela izrađeno je u slikarskoj tehnici ulje na platnu, a ima ih i u olovci, tušu i akvarelu te jedan gipsani reljef.

Većim su dijelom ti umjetnici, koji su načinili portrete za tu izložbu, darovali svoja djela udruzi »Hrvatska dijaspora« koja je registrirana da bi promicala hrvatsku kulturu među našim iseljeništvom, a osnovana je prije deset godina po uzoru na brojne udruge koje promiču svoju kulturu među pripadnicima svoga naroda diljem svijeta, a dosad je priredila niz likovnih i drugih manifestacija, kao što su izložbe portreta pape Ivana Pavla II. i kardinala Franje Kuharića. Izložba s portretima bl. Alojzija Stepinca nakon Zagreba seli u Budimpeštu. (J. Š.)

Ivica Luetić

Nagrade na 21. Marulićevim danima

Nagrada „Marul“ za predstavu u cjelini dodijeljena je Olji Lozici za predstavu “Reces i ja”

Dodjelom festivalskih nagrada na sceni Hrvatskoga narodnog kazališta Split je 3. svibnja 2011. svečano je zatvoren Festival hrvatske drame i autorskog kazališta 21. Marulićevih dana, koji se u organizaciji HNK Split i pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture Republike Hrvatske održavao od 26. travnja. Festivalski slavodobitnik je predstava ‘Reces i ja’, autorski projekt Olje Lozice u zajedničkoj izvedbi Teatra Exit i Kazališne družine KUFER iz Zagreba, kojoj je Stručno povjerenstvo nagrade „Marul“ odlučilo dodijeliti nagradu za najbolju predstavu u cjelini uz tumačenje da komad uspostavlja neposrednu komunikaciju s publikom, na dirljiv način pričajući o onom najbitnijem - međuljudskim odnosima i potrebom za bliskošću. Festival je završenim proglasio župan splitsko-dalmatinski Ante Sanader, nakon čega je, kao posljednja festivalska predstava, bila izvedena drama ‘Smrt trgovačkog putnika’ Arthura Millera u izvedbi HNK Split. Stručno povjerenstvo nagrade „Marul“, koje je djelovalo u sastavu: predsjednik Povjerenstva kazališnu redatelj Joško Juvančić, glumac Zlatko Crnković, scenograf Marin Gozze, glumica Nives Ivanković, te dramatičarka i dramaturginja Lana Šarić dodijelilo je nagrade „Marul“ slijedećim predstavama i umjetnicima:

NAGRADA MARUL ZA PREDSTAVU U CJELINI dodijeljena je predstavi “Reces i ja” Olje Lozice, u produkciji teatra Exit i Kufer teatra. Obrazloženje: Izvrsnošću teksta, režije, glume i vizualno-glazbenog identiteta predstava “Reces i ja” uspostavlja neposrednu komunikaciju s publikom, na dirljiv način pričajući o onom najbitnijem u ljudskim životima - međuljudskim odnosima i potrebom za bliskošću.

NAGRADA MARUL ZA REŽIJU dodijeljena je Olji Lozici za predstavu “Reces i ja” u produkciji teatra Exit i Kufer teatra. Obrazloženje: Originalnim režijskim rješenjima, te radom s glumcima kojim od svake uloge uspijeva napraviti malo remek-djelo, Olja Lozica uspjela je kreirati upečatljivu i dinamičnu predstavu.

MARULA ZA NAJBOLJI IZVEDEN DRAMSKI TEKST, dodjeljuje se Anti Tomiću i Željki Udovičić za tekst “Čudo u Poskokovoj dragi“ u režiji Krešimira Dolenčića i u produkciji Satiričkoga kazališta Kerempuh. Obrazloženje: Nagrada se dodjeljuje za jedinstvenu stvaralačku snagu kojom su autori oslikali mentalitet dalmatinske Zagore.

NAGRADE MARUL ZA NAJBOLJA GLUMAČKA OSTVARENJA dodijeljene su:

- Aleksandru Bogdanoviću za ulogu Olivera Urbana u predstavi “Leda” u režiji Ivana Lea Leme i produkciji HNK Osijek. Obrazloženje: Iznimno vještom kreacijom lika ekscentričnog intelektualca, Aleksandar Bogdanović nametnuo se kao nezaboravni i karizmatični Oliver Urban.

- Ljiljani Bogojević za ulogu Dore Labudan u predstavi “Breza”, u režiji Želimira Mesarića i produkciji HNK Varaždin. Obrazloženje: Potpuno uronjena u ulogu koja izvrsno oslikava ograničenost i mržnju kojom mala sredina tretira svaku različitost, Ljiljana Bogojević uspjela je postići rijetko viđenu autentičnost i uvjerljivost u svojoj interpretaciji Dore Labudan.

- Mirjani Karanović za ulogu Mirjane u predstavi “Drama o Mirjani i onima oko nje”, u režiji Ive Milošević i produkciji Jugoslovenskoga dramskog pozorišta iz Beograda. Obrazloženje: Mirjana Karanović, gotovo neprimjetno koristeći glumačka sredstva, suvereno vlada pozornicom, kreirajući blizak, neposredan i dirljiv lik Mirjane.

- Zlatku Košti za ulogu Michelangela u predstavi “Michelangelo Buonarroti”, u režiji Dražena Ferenčine i produkciji Kazališta lutaka Zadar. Obrazloženje: U ulozi umjetnika u dilemi oko same esencije umjetnosti i smisla života, Zlatko Košta nametnuo se velikom glumačkom snagom kojim lik Michelangela čini bliskim i ljudskim u njegovoj borbi s božanskim, te aktualnim i danas.

NAGRADA ZA DRAMATURŠKU OBRADU ILI PRERADBU TEKSTA dodijeljena je Borivoju Radakoviću za tekst “Breza” u režiji Želimira Mesarića i produkciji HNK Varaždin. Obrazloženje: Vještom obradom proze Slavka Kolara autor je napravio upečatljivu studiju života u seoskoj sredini.

NAGRADA ZA SCENOGRAFIJU, dodjeljuje se Valentini Crnković i Igoru Kordeju za predstavu “Čudo u Poskokovoj dragi”, u režiji

Krešimira Dolenčića i produkciji Satiričkoga kazališta Kerempuh. Obrazloženje: Zamislivši scenografiju koja je u potpunoj dramaturškoj službi predstave, a istodobno se ističe originalnošću, Valentina Crnković i Igor Kordej scenografiju su učinili gotovo samostalnim elementom predstave.

NAGRADA ZA KOSTIMOGRAFIJU, dodjeljuje se Ani Savić Gecan za predstavu "Dolina ruža", u režiji Krešimira Dolenčića i produkciji Gradskoga dramskog kazališta Gavella. Obrazloženje: Kostimografija Ane Savić Gecan izvrsno pogađa samu bit likova, u potpunosti se uklapajući u redateljsku i dramaturšku zamisao.

NAGRADA ZA OBLIKOVANJE SVJETLA, dodjeljuje se Ivi Nižiću za predstavu "Michelangelo Buonarroti", u režiji Dražena Ferenčine i produkciji Kazališta lutaka Zadar.

Obrazloženje: Svojim rješenjima Ivo Nižić uspijeva naglasiti i izraziti dramatičnost osobne borbe jednog umjetnika.

NAGRADA ZA SKLADANU SCENSKU GLAZBU – AUTORSKI RAD dodjeljuje se Igoru Karliću za predstavu "Michelangelo Buonarroti", u režiji Dražena Ferenčine i produkciji Kazališta lutaka Zadar. Obrazloženje: Potresna i snažna, kao i sam lik Krležinog Michelangela, scenska glazba Igora Karlića nameće se i glazbenom vrijednošću i funkcionalnošću u predstavi.

Po sudu gledatelja 21. Marulićevih dana, koji su predstave ocjenjivali ocjenama od 1 do 5, najbolja festivalska predstava je „Drama o Mirjani i ovima oko nje" Ivora Martinića u izvedbi Jugoslovenskoga dramskog pozorišta iz Beograda, koja je dobila prosječnu ocjenu 4, 79. Drugoplasirana, s prosječnom ocjenom 4,52 je „Reces i ja", autorski projekt Olje Lozice, koprodukcija Kazališne družine Kufer i Teatra Exit iz Zagreba, a treća komedija Ante Tomića „Čudo u poskokovoj dragi" u izvedbi zagrebačkoga Satiričkog kazališta Kerempuh koju su gledatelji ocijenili prosječnom ocjenom 4,49.

Žiri glavnog medijskog pokrovitelja Festivala, dnevnog lista „Slobodna Dalmacija" nagradu za najbolje glumačko ostvarenje 21. Marulićevih dana odlučio je dodijeliti mladoj glumici Aleksandri Stojaković za njezin nastup u predstavi „Reces i ja". Žiri u sastavu Deana Buković, Mandica Penović, Damira Ćupić, Maja Tomas i Vanja Poljičak svoju je odluku obrazložio slijedećim riječima:

Aleksandra Stojaković je na veoma dojmljiv način odigrala dva potpuno različita i zahtjevna lika: buntovnu tinejdžericu i staricu oboljelu od Alzheimerove bolesti. S jednakom uvjerljivošću dočarala nam je osjećaje nesigurne i neshvaćene srednjoškolke, njezin odnos s neurotičnom majkom, kao i staricu koju bolest pretvara u razigrano dijete. Posebno su zadivljujuće brze izmjene likova koje ona izvodi na gotovo neprepoznatljiv način, tako da gledatelj ima dojam da su na sceni dvije glumice od kojih svaka igra svoju ulogu.

Na 21. Marulićevim danima prikazano je osam predstava u konkurenciji za nagrade, nastalih na temelju hrvatskoga dramskog teksta, u produkciji sedam hrvatskih i jednog inozemnog kazališta. Izbornica Gordana Ostović, kazališna kritičarka i urednica u programu Hrvatskoga radija izabrala ih je između 40 prijavljenih za sudjelovanje na ovogodišnjem festivalu. Osim predstava izvedenih u službenom programu, u tzv. popratnom festivalskom programu održana su premijerna javna čitanja prvonagrađenih drama na natječaju „Marin Držić", manifestacija čakavskog pjesništva za mlade „Ča-more-judi", susreti glumačkih akademija, te okrugli stol ravnatelja hrvatskih kazališta. Predstave 21. Marulićevih dana vidjelo je 3503 gledatelja.

***

Završio 4. Mali Marulić

Apsolutni pobjednik Festivala je predstava „VIS Životinje" Gradskog kazališta Trešnja iz Zagreba

U Gradskome kazalištu lutaka Split 13. travnja je nakon četiri festivalska dana završio četvrti Festival hrvatske drame za djecu MALI MARULIĆ. Apsolutni pobjednik Festivala je predstava „VIS Životinje" Gradskog kazališta Trešnja iz Zagreba.

Između 17 prijavljenih predstava za Festival hrvatske drame za djecu Mali Marulić ovogodišnji izbornik Goran Golovko izabrao je osam drama koje su pokazale raznolike kazališne poetike. Članovi stručnoga ocjenjivačkog suda: Jasen Boko, Marina Petković Liker, Saša Antić, Maja Đurinović i Vesna Režić, u natjecateljskom su dijelu programa gledali osam predstava, dodijelivši sljedeće nagrade:

za najbolju predstavu u cjelini: "VIS Životinje", Gradskoga kazališta Trešnja; za najbolju režiju Anici Tomić za predstavu "Ana i Mia" kazališta Mala scena; za najbolju mušku ulogu Damiru Klemeniću za uloge u predstavama "VIS Životinje" i "Tijelo", Gradskog kazališta Trešnja; za najbolju žensku ulogu dodijeljene su dvije ravnopravne nagrade: Niki Mišković i Miji Biondić za uloge u predstavi "Ana i Mia", za najboljega glumca animatora Branimira Rakića za animaciju lutaka i scenografiju Sunčice Jerković u predstavi splitskog GKL-a "Sablasni šešir"; nagradu za kolektivnu glumačku igru ansambl predstave "VIS Životinje" Gradskog kazališta Trešnja, dok nagrada za najbolji tekst ili adaptaciju teksta nije dodijeljena. Posebna nagrada za scensko promišljanje edukativnih sadržaja pripalo je autorsko-izvođačkom timu predstave "Što je virus" Maloga splitskog kazališta.

„Četvrto izdanje Malog Marulića ostvarilo je svoju ulogu poticanja hrvatskih autora da pišu i stvaraju za najmlađe gledatelje pa je očekivati da će jubilarni peti Mali Marulić biti barem 'pinkucu' još bolji, a pripreme počinju već danas", kazala je ravnateljica festivala i GKL Split Zdenka Mišura.

***

Nagrade Društva hrvatskih književnika na 21. Marulićevim danima

Nagrađeni Amir Kapetanović, Dragica Malić, Kristina Štrkalj-Despot, István Lőkös i Tanja Mravak

Dodjelom nagrade Dana hrvatske knjige za 2010. godinu, i pjesničkom večeri "Hrvatski pjesnici Marulićevom Splitu" 21. travnja su u zgradi HAZU-a u Splitu svečano završeni s radom Marulićevi dani, kulturna manifestacija međunarodnoga karaktera posvećena hrvatskoj dramskoj riječi i djelu Marka Marulića koji su se održali po 21. put. Povjerenstvo nagrade Dana hrvatske knjige Društva hrvatskih književnika u sastavu Ivan J. Bošković, Branimir Bošnjak, Jakša Fiamengo, Bratislav Lučin i Božidar Petrač, nagradu Dana hrvatske knjige "Judita", "Davidas" i "Slavić", koje 15. godinu zaredom dodjeljuje Društvo hrvatskih književnika u spomen na 22. travnja 1501. godine, kad je otac hrvatske književnosti Marko Marulić dovršio svoje najpoznatije djelo na hrvatskome jeziku "Judita" su dobili za 2010. godinu za najbolju knjigu ili studiju o hrvatskoj književnoj

baštini Amir Kapetanović, Dragica Malić i Kristina Štrkalj-Despot za knjigu "Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo". Ova je knjiga objavljena u nakladi Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje Zagreb. Nagradu „Davidas" za najbolji prijevod djela iz hrvatske književne baštine na strane jezike ili najbolju knjigu odnosno studiju inozemnog kroatista o hrvatskoj književnosti za 2010. godinu dobio je Mađar István Lőkös za knjigu „Pristupi Gjalskom" u nakladi Matice Hrvatske Zagreb. Nagradu „Slavić" za najbolju debitantsku knjigu za 2010. godinu dobila je Tanja Mravak za zbirku od 20 priča pod nazivom „Moramo razgovarati" objavljenu u nakladi zagrebačkog „Algoritma".

Nakon dodjeljivanja nagrada održana je i pjesnička večer "Hrvatski pjesnici Marulićevom Splitu" kojom je i službeno završen trodnevni književni program Marulićevih dana posvećenih ocu hrvatske književnosti.

DRUŠTVO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA
POVJERENSTVO NAGRADE DANA HRVATSKE KNJIGE

NAGRADA „J U D I T A" za najbolju knjigu ili studiju o hrvatskoj književnoj baštini u 2010. godini dobili su: AMIR KAPETANOVIĆ, DRAGICA MALIĆ i KRISTINA ŠTRKALJ DESPOT za knjigu HRVATSKO SREDNJOVJEKOVNO PJESNIŠTVO (Pjesme, plačevi i prikazanja na starohrvatskom jeziku) u izdanju Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2010.

O b r a z l o ž e n j e: Knjiga Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo (Pjesme, plačevi i prikazanja na starohrvatskom jeziku) prva je potpuna hrestomatija i monografija starohrvatskih pjesničkih tekstova iz razdoblja od druge polovice XIV. do druge polovice XVI. stoljeća. Tekstovi su pisani starohrvatskim jezikom (čakavske i štokavske osnovice) i trima hrvatskim pismima (starom latinicom, glagoljicom i ćirilicom). Knjiga se sastoji od opsežne uvodne studije dr. Amira Kapetanovića i kritičkoga izdanja svih pjesničkih tekstova navedenoga razdoblja.

Uvodna studija donosi iscrpan opis starohrvatskoga pjesničkog korpusa: analiziraju se problemi u klasifikaciji srednjovjekovnih pjesničkih tekstova (i srednjovjekovne književnosti uopće); odnos jezika i pisma, usmene i pisane književne tradicije; suodnos s povijesnim realitetom srednjovjekovlja, poetske i estetske, te paleografske, grafijske i jezične značajke tekstova. Priložen je i popis izvora s podatcima o mjestu gdje

se čuvaju, signaturi, vremenu iz kojega potječu, sadržaju, podrijetlu itd. Iznesena su i tekstološka transkripcijska načela prema kojima su tekstovi priređeni.

Osobito je važno naglasiti da se djela u ovoj knjizi ne objavljuju kao idealni predložak, rekonstruiran na temelju različitih sačuvanih inačica, nego su ravnopravno doneseni tekstovi svih poznatih inačica pojedinoga djela. Ukupno su u knjizi „Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo" okupljena 53 stihovana sastavka u 111 varijanata, sačuvanih u 42 izvora.

Svako je djelo popraćeno uvodnim osvrtom u kojemu se daju podatci o izvorima u kojima je sačuvano, provodi se jezična analiza, iznose se temeljne književnopovijesne informacije o djelu, nabrajaju sva njegova prethodna izdanja i literatura o njemu. Nakon toga slijede sve sačuvane varijante teksta; one su pomno tekstološki obrađene i objavljene s kritičkim aparatom. Kritička su čitanja tekstova priredili i popratne osvrte o tekstovima napisali Amir Kapetanović, Dragica Malić i Kristina Štrkalj Despot.

Ovakav tekstološki pristup, u kojem su sve poznate inačice nekoga teksta ravnopravne, nov je u hrvatskoj filologiji, a odabran je stoga što odražava temeljne značajke srednjovjekovnoga teksta: varijantnost, slobodu kompiliranja i adiranja te anonimnost sastavljača. Primjera radi, pjesma samo pjesma Sudac gnjevan hoće priti (Dies irae) donesena je u devet inačica, Va se vrime godišća u šest inačica, itd.

U Hrvatskome srednjovjekovnom pjesništvu objavljuju se brojni zapisi pojedinih djela koji nikada prije nisu bili objavljeni u cijelosti, a prvi se put uopće objavljuje nekoliko djela što su dosad bila nepoznata javnosti. Izdanje je opremljeno sa više od šezdeset slikovnih priloga u boji, pa čitatelji mogu doznati kako uistinu izgledaju izvori na kojima je knjiga nastala.

Autori ovoga nesvakidašnjeg djela postavili su sebi uistinu izniman cilj: da na jednome mjestu, u jednoj knjizi, prikupe korpus najstarijih zapisanih hrvatskih srednjovjekovnih stihova i time ponude izvorne tekstove iz danas dostupnih vrela, kako bi se dalja filološka i književnopovijesna istraživanja mogla temeljiti na pouzdano objavljenoj građi. Taj krajnje zahtjevan zadatak uspjeli su ostvariti u punoj mjeri i na najvišoj razini. Bez pretjerivanja se može reći da su svojim djelom postavili nove standarde u objavljivanju i proučavanju hrvatske književne baštine.

Stoga je Povjerenstvo nagrade Dana hrvatske knjige s osobitim zadovoljstvom odlučilo da nagrada Judita za 2010. pripadne Amiru

Kapetanoviću, Dragici Malić i Kristini Štrkalj Despot, tvorcima knjige „Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo".

DRUŠTVO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA
POVJERENSTVO NAGRADE DANA HRVATSKE KNJIGE

NAGRADA „D A V I D I A S" za najbolji prijevod djela ili najbolju knjigu odnosno studiju inozemnog kroatiste o hrvatskoj književnoj baštini u 2010. godini dobio je ISTVÁN LŐKÖS
za knjigu PRISTUPI GJALSKOM, Matica hrvatska, Zagreb, 2010.

O b r a z l o ž e n j e: Rijetko se za kojega inozemnog slavistu i kroatistu može reći da je toliko zadužio našu književnost i kulturu kao što je to István Lőkös. Profesor na katedrama za komparativnu književnost u Debrecenu i Miškolcu, ugledni predavač na brojnim sveučilištima te sudionik brojnih znanstvenih i stručnih susreta, velik dio svojega predanog rada posvetio je hrvatskoj književnosti i kulturi u širokom rasponu od Marulića i Držića, Gundulića i Matoša, Krleže i Ujevića do naših dana. Kao plod njegovih interesa za hrvatske književne teme nastala je na mađarskome jeziku napisana „Povijest hrvatske književnosti" (1996.) za koju je 1997. nagrađen nagradom Davidias, a istom je nagradom vrjednovan i njegov prepjev Marulićeve „Suzane" te pjesama „Tužen'je grada Hjerozolima" i „Molitva suprotiva Turkom" (2008.), kojima se - zajedno s prijevodom „Judite" na mađarski 1999. - uvrstio među najznačajnija svjetska imena književne marulologije.

I dok je u Povijesti hrvatske književnosti Lőkös podastro uvjerljivu sintezu hrvatske književnosti od srednjega vijeka do naših dana, s naglaskom na ključnim imenima i dominantnim dionicama hrvatske riječi u reljefnom spektru njezinih neprijepornih vrjednota i umjetničkih postignuća, marni promicatelj hrvatske riječi prijevodom je Marulovih djela – u ediciji svjetskih klasika na mađarskome jeziku – rječito upozorio i oprimjerio iznimnu vrijednost hrvatskoga velikana zdušno pridonoseći njegovoj svjetskoj recepciji i promociji. Zaslužene nagrade nisu bile samo dobrodošlo priznaje profesoru Lőkösu za ono što je napravio, već i dodatni poticaj da ustraje na istom (promicateljskom) poslu. Dokaz su tomu, može se sa zahvalnošću reći, autorovi radovi i priopćenja koje smo imali prilike slušati i čitati, kao i ova nadasve vrijedna studija o Gjalskomu, kojom njezin autor, treći put, s

pravom, zavrjeđuje ovogodišnje priznanje Dana hrvatske knjige, nagradu Davidias.

Knjiga „Pristupi Gjalskom" (MH, Zagreb, 2010.) plod je Lőköseva dugogodišnjeg interesa za jednog od najznačajnijih naših pisaca i nositelja europskih modernističkih tendencija u hrvatskoj literaturi na razmeđu stoljeća. Na gotovo 370 stranica u njoj je na uvid stavljeno iskustvo promišljanja djela pisca koji je, uz Krležu, po osobnom autorovu priznanju, znakovito pridonio njegovu interesu za hrvatsku knjigu. S uvjerenjem da djelo Ksavera Šandora Gjalskog predstavlja posebno vrijednu stranicu hrvatske književnosti na razmeđu realizma i modernizma te da se u njemu zrcale umjetničke tendencije koje će bitno obilježiti europsku literaturu na početku XX. stoljeća, Lőkös je knjigu koncipirao u dva dijela. U prvome je osvijetlio detalje piščeve biografije s naglaskom na sadržajima koji su imali odjek i u njegovoj književnosti. Krijepeći svoja čitanja brojnim detaljima iz Rukoveti autobiografskih zapisaka, Lőkös uvjerava da je posrijedi prikupljanje "književnih doživljaja" i "suočavanje sa stvarnošću slojeva hrvatskoga društva" koji će presudno utjecati na formiranje njegova ljudskog i književnog svjetonazora.

Drugi dio Lőkösove knjige usmjeren je na interpretaciju glavnih Gjalskijevih književnih djela. Na prvome mjestu je to knjiga novela „Pod starim krovovima", djelo-zaštitni znak piščeve književnosti, u kojoj na podlozi produktivnih stilskih dodirnica s književnošću ruskog majstora Turgenjeva otkriva autentičan svijet plemenitaških kurija neodvojiv od "pitoresknog krajobraza" s njihovim "prepoznatljivijim jezičnim izrazom". Uz isticanje značenja knjige novela u hrvatskoj literaturi, posebno se osvrće na pripovijest „Roman portreta" u čijem govoru, s obiljem petrarkističkih stilskih toposa, otkriva ne samo "jednu od najumjetničkijih pripovjedaka" u knjizi, nego i "jednu od najuspjelijih u cijeloj hrvatskoj pripovjedačkoj prozi". U romanu „Na rođenoj grudi" Lőkös pak vidi "reprezentanta proznog impresionizma", u Janku Borislaviću intertekstualne turgenjevljevske inspiracije i strukturu obogaćenu književnom vrstom žanr-slike, u Radmiloviću najavu Künstlerromana koji će sjajnu elaboraciju doživjeti s Krležinim „Filipom Latinoviczem", a „U noći" detaljnu analizu hrvatskoga društva sedamdesetih i osamdesetih godina XIX. stoljeća, kao i svojevrsni obračun s vlastitim političkim uvjerenjima, odnosno odmak od "radikalnog pravaškog programa" i priklanjanje "Strossmayerovom

umjetničkom programu". Pozornost primjerenu vrijednosti Lőkös poklanja i romanima „Osvit", „Za materinsku riječ", „Dolazak Hrvata" te romanu „Pronevjereni ideali", u kojem pak odčitava summu Gjalskijeva književnoga i ljudskoga angažmana i u kojem se, "sredstvima beletristike", obračunava "sa svim ideologijama i nadama koje su ga zaokupljale za njegova dugog života, kojima je vjerovao iskreno, usprkos povremenim razočaranjima".

Teško je osvrnuti se na sve poticaje ove vrijedne književne studije. U njezinoj su relevantnosti do izražaja došle brojne odlike Lőkösove akribičnosti: gotovo uzorno poznavanje teme kojom se bavi, osjećaj za detalj i nepatvoreni književni valer, interpretacijska pouzdanost osnažena uvjerljivom argumentacijom, zavidno komparatističko poznavanje hrvatske i europske književne povijesti... Potonje je posebno vidljivo u načinima na koje osvjetljava mađarske motive u Gjalskijevoj književnosti, podastirući činjenicu da je, neovisno o svojim časovitim nazorima, "uvijek simpatizirao mađarstvo", prilažući - podsjećanjem na govor sličnih motiva u djelima mađarskih pisaca - još jedan prilog dubljem i boljem razumijevanju višestoljetnih hrvatsko-mađarskih veza.

Knjiga Istvana Lőkösa uistinu predstavlja istinsko obogaćenje hrvatske književne znanosti i kulture. Osim što sabire rezultate uglednog stranog slavista i komparatista o jednom našem autoru, ona posredno odgovara i na pitanje što naša književnost predstavlja u širem europskom kontekstu. Uvjeravajući da je riječ o književnosti čija brojna imena, o kojima je i do sada znakovito svjedočio, mogu biti izvorom bogatih doživljaja i vrijednih znanstvenih poticaja, studijom o Gjalskom Lőkös nas je iznova zadužio. Zahvaljujući mu na tome, neka ovogodišnja nagrada Davidias bude naše skromno uzdarje za sve što je ovaj kroatist i komparatist učinio u promicanju hrvatske knjige i književnosti u njezinu europskom ozračju.

DRUŠTVO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA
POVJERENSTVO NAGRADE DANA HRVATSKE KNJIGE

NAGRADA „S L A V I Ć" za najbolji autorski knjigom objavljeni prvijenac u 2010. godini dobila je TANJI MRAVAK za knjigu MORAMO RAZGOVARATI (Algoritam, Zagreb, 2010.)

O b r a z l o ž e n j e: Knjiga dvadesetak kratkih priča i novela Tanje Mravak (1974., Sinj) prva je knjiga autorice, koja očigledno nastaje za-

jedno s priznanjima dobivenim za pojedine novele na natječajima, selekcijama kratke priče, te autoričina ujednačavanja glavnih obilježja vlastita rukopisa. Stoga je prva knjiga Tanje Mravak začuđujuće zaokružena i čitka cjelina, koja okuplja čitav jedan svijet naizgled svakodnevnih, marginalnih detalja obiteljskoga i samačkog života. Koristeći s mjerom dijalektalne lokalizme, stvarajući od njih duhovite i korisne jezične minijature, i ponekad ironično obilježje i promjenu naracije (naslovna novela „Moramo razgovarati"), pokazuju ne samo spisateljsku vještinu, nego i znalačko i suptilno otkrivanje čitavog jednog svijeta naizgled svakodnevnog, jednostavnog života. Ta krhka dramaturgija međuljudskih odnosa, često obavijena šutnjom ali i dijalogom koji često ne govori ono što je rečeno, nego rješava ono gorko i nerečeno, svakako je važna spisateljska osobnost autorice.

Moglo bi se reći kako su likovi novela često nečim pogođeni ili u životu zakinuti, tako da priča pretpostavlja čitateljevu sposobnost da uoči ono naizgled sitno i neprimjetno, osnovno zrno ljudskog nezadovoljstva, koje skupljajući krhotine osobnosti i različitih uskrata, često ne uviđa vrijednosti vlastita života. Ta mora čovjekove svakidašnjice nazočna je u novelama Tanje Mravak, ona se otkriva i u naizgled običnim ritualima hranjenja, oblačenja, a i sahrana (novela „Dok je trajao Roland Garros"), koji zapravo i skrivaju onu „dramaturgiju odgađanja" rješavanja naizgled malenih a pogubnih međuljudskih odnosa.

Ovu međusobnu „potrošenost energija" spisateljica s mjerom ublažava komičnom naracijom, duhovitim dodatcima, koji ne smanjuju probleme junaka vlastitih priča, nastojeći prije svega učiniti prepoznatljivom njihovu istinsku prirodu, bila ona dar patrijarhalnosti ili gotovo lakrdijaške mrzovolje. Stoga knjiga Tanje Mravak „Moramo razgovarati" ne nudi samo opise likova, dijaloge, događaje i stanja, nego prenosi svojevrsnu utihu koja je onaj stvarni opis tišine koji aktivno tumači i osvjetljava junake njezine prve knjige. Upravo zrelost rečenice, ekonomiziranje dijalogom i tiha ironija tvorbene su značajke ovog nagrađenog djela.

***

Đuro Vidmarović

Predane nagrade Udruge Pasionska baština i DHK

ZAGREB - U Društvu hrvatskih književnika upriličena je svečana dodjela triju nagrada V. trienalnog natječaja Pasionske baštine za književnost - i to Dragi Čondriću iz Splita, Romanu Karloviću iz Rijeke te Tomislavu Marijanu Bilosniću iz Zadra. Prema izvješću Prosudbenog povjerenstva za dodjelu nagrade trienalnog natječaja Udruge Pasionska baština i DHK-a - u sastavu Jozo Čikeš, Božidar Petrač i Ante Stamać, na natječaj je u propisanom roku pristiglo 57 književnih djela svih rodovskih postava. Temeljni kriterij Povjerenstva bio je pridržavanje osnovne teme, tj. Muke Kristove, vrhunski književni rad u toj vrsti i osjećaj kozmičke i ljudske sudbine oko osnovne teme. Prvu nagradu je dobio Drago Čondrić za djelo »Gologota, Golgota«. Riječ je o »opsežnoj poemi od oko 1500 stihova u 10 zasebnih pjevanja, koja u strofnom rasporedu izlaže povijest Kristove Muke. Pisana je u najboljoj tradiciji suvremenoga intelektualnog sloga, koji se uvelike približuje i prozi, ali uvijek s doličnim ritmičkim impulsima koji Čondrićeve rečenice kvalificiraju kao stihove. Isprepleteni su citatima iz mnogih starovjekovnih i dvadesetostoljetnih pjesnika, pa svojim intertekstom uvelike podsjećaju na stihove Thomasa Steansa Eliota«, ističe se u obrazloženju.

Drugu nagradu dobio je Roman Karlović za djelo »Razgovori u Jeruzalemu«, koji »u općem kontekstu Kristove Muke prate osobito sudbinu starozavjetnih likova te posebno ističući sudbinu Johana Ivana Krstitelja, kao posrednika između "starog zakona" i "žrtve nove", te prvog sumnjičavca Tome kao prototipa moderna "liberalnog" intelektualca. Karlovićeva poema na suvremen način komentira mnoge poznate topose Staroga zavjeta, nastojeći u njima prepoznati presudna zbivanja kasnijeg čovječanstva«, Treću nagradu dobio je Tomislav Marijan Bilosnić za djelo »Križni put«, koji »slijedi Muku Kristovu kako je prikazuje franjevačka kristologija, opjevavši svih 14 postaja. No, držeći se strogog rasporeda "priče" o Muci, Bilosnić vlastitim stihovima pjeva sukus svake dotične postaje, nerijetko izražavajući vlastite subjektivne osjećaje, kakvi su se mogli odčitati i u

njegovu najnovijem opusu. Bilosnićev tekst Križnoga puta nudi izvrsnu mogućnost suvremenoga kazališnog uprizorenja u kakvu misteriju i martiriju«, stoji u obrazloženju. [Hina] Vjesnik, 30. 6. 2010.

HKD sv. Jeronima čestita nagrađenim autorima i preporuča nagrađena djela našim čitateljima.

***

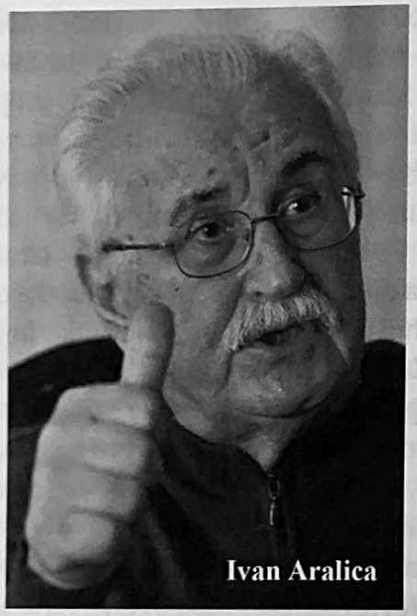
Ivan Aralica

Odbor za dodjelu prestižne nagrade «Vladimir Nazor», na čelu s akademikom Milanom Mogušem, odlučio je na sjednici održanoj 20. svibnja 2011., da ovogodišnju Nagradu «za životno djelo na području književnosti» dobije (napokon) Ivan Aralica. Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima i redakcija «Marulića» čestitaju laureatu, želeći mu još mnogo novih literarnih uspjeha. Svečana dodjela nagrada održana je 19. lipnja u 12 sati u Hrvatskome državnom arhivu, a laureatima je nagrade uručio ministar kulture Jasen Mesić.

Juraj Kolarić

Osvrt na „novu teologiju ekumenizma“ Marka Đurića

(Marko P. Đurić, Rušiti zidove i graditi mostove u duhu, Islamska zajednica u Hrvatskoj, Islamski centar u Zagrebu, Zagreb, 2010., 404 str.)

Jedna suvremena njemačka popijevka ima refren: «Wunder gibt es immer wieder!» Pred nama je jedno iznimno vrijedno djelo pravnika, filozofa, teologa i duhovnog pisca iz Srbije, pravoslavnog vjernika, istaknutoga i uvjerenog ekumenskog djelatnika Marka P. Đurića, koje opravdava ovaj tekst šlagera potvrđujući da u suvremenoj teološkoj i ekumenskoj literaturi našeg podneblja, «čudesa još uvijek postoje» i to na našim balkanskim vjerskim, političkim i nacionalnim uzavrelim prostorima. Treba uzeti u ruku i «na dušak» pročitati ovu knjigu ispisanu u 25 poglavlja i na 400 stranica i da bi se u to ne samo uvjerili, već i osvjedočili o činjenicama koje se u knjizi iznose, a o kojima do sada u našoj teološkoj literaturi nije nitko nikada tako otvoreno, smjelo, utemeljeno i uvjerljivo progovorio kao, ovaj pravednik iz pravoslavne Srbije.

Jedan od četiriju najvećih starozavjetnih proroka Izaija (hebr. Jahve je izbavljenje, pomoć) koji je djelovao 770 godina prije Krista, bio proganjan i sa stablom u kojem se skrivao od neprijatelja prepiljen, napisao je o svojem poslanju: «Bože, učinio si me popravljačem pukotina (u zidinama) i graditeljem cesta do naselja» (Iz 58, 12). Smatram da smijemo ove riječi metaforički primijeniti i na našeg autora, sa željom da njegova egzistencijalna odrednica ne bude sudbina proroka Izaije. A biti prorokom na našim povijesnim i etničkim prostorima nije samo teško, već je i vrlo opasno. To je iskusio i pisac ovih redaka, nakon objavljivanja svoje knjige «Pravoslavni» 1985. godine, a o kojoj je u jeku vojne agresije na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, Časopis za duhovni život iz Osijeka «IZVORI» 7-8 (1994.) 28, izdavača Evanđeoska crkva u Republici Hrvatskoj, ovako pisao:

Nostre aetate

Nostre aetate zauzima u svim dokumentima Drugoga Vatikanskog sabora posebno mjesto. Zašto? Deklaracija ostvaruje:

Izričitu želju pape Ivana XXIII. da se na Koncilu progovori o Židovima.

Prvi put jedan crkveni sabor sa strahopoštovanjem govori o „istinitom" i „svetom" u drugim religijama.

Prvi put jedan crkveni sabor razvija Pavlovsku teologiju o tajni izraelskog naroda.

Deklaracija ističe „sveobuhvatnost i svestranost" Božje milosti.

Ideja o Deklaraciji rodila se kada je 18. IX. 1960. Papa pozvao kardinala Beaua, predsjednika Tajništva za promociju jedinstva kršćana i izrazio želju da napiše nacrt Izjave ili Deklaracije o Židovima.

Kardinal Bea je zatim angažirao francuskoga povjesničara i judeologa Julesa Isaaca, a ovaj francuski odjel židovske organizacije B'net-Britha. Predstavnici B'net-Britha predložili su redefiniranje nekih odluka Tridentskog sabora (1566.) o Židovima, kao npr. „Oremus pio perfidis Judais". Papa je iz molitve izostavio taj izraz. Nakon toga sastao se s predstavnicima židovske organizacije B'net-Britha u listopadu 1960. u Vatikanu. Otvorivši vrata svoje sobe Papa se našao pred začuđenim Židovima, a nasmijan i raširenih ruku pozdravio ih je ovim riječima: „Sono io Giuseppe, il fratello vostro!" (Post, 45,4), aludirajući ovim pozdravom na susret Josipa Egipatskoga s njegovom braćom. Razdragani Židovi poletjeli su u zagrljaj Pape i led je tako bio razbijen.

Kasnije putovanjem Pavla VI. od 4.-6. I. 1964. u Svetu Zemlju i njegov susret u Jeruzalemu u Apostolskoj delegaturi s ekumenskim patrijarhom Atenagorom I., koji je Papu pozdravio riječima: „Sveti Brate u Kristu!", samo je potvrda ovoga velikog obrata u odnosima između katolika i Židova.

Kardinal Bea je 25. IX. 1964. predstavio Saboru Izjavu o Židovima i nekršćanima i tako utro put prihvaćanju Deklaracije Nostre aetate.

„Balkan - bure baruta!"

„Balkan – bure baruta!! – Ova krilatica... nastala je tijekom XIX. stoljeća u procesu raspadanja Turskog carstva na balkanskom malom ali za Europu njezinom vrlo značajnom jugoistočnom prostoru omeđenom

Crnim, Mramornim, Egejskim, Jonskim i Jadranskim morem te sjevernom granicom, koja se proteže rijekom Dunavom, Savom i Kupom i završava Riječkim zaljevom i još je i danas za prosječnog europskog čovjeka, a time i za prosječnoj građanina svijeta, sve znanje i sva mudrost o krajevima, zemljama i narodima koji obitavaju na Balkanu. Možda i s pravom. Ova sažeta izjava o Balkanskom poluotoku kao „buretu baruta" uvjetovana je naime povijesnim činjenicama. Ovdje su vođeni tzv. Balkanski ratovi i izvršena besmislena pucnjava i atentati. Tu je započeo i Prvi svjetski rat. Ovdje kao da je svaki pucanj odjekivao jače, kao da je svaka eksplozija bila snažnija i kao da je ljudska krv uvijek tekla obilnije nego drugdje. Pod ovim uzavrelim podnebljem, u dugom spletu obrata i lomova, kakvih jedva da poznaje još koji drugi dio svijeta, rađao se, rastao i sazrijevao „Homo balcanicus" (Balkanac) a s njim i njegov način mišljenja i djelovanja, danas poznat pod pojmom – balkanizam, kao skup svojevrsne spontanosti osjećaja, neotesanosti, jednostavnosti i surovosti življenja, ali i kao skup nedostižne ljepote nekonvencionalne srčanosti, prostodušne ljepote i začuđujuće širokogrudne gostoljubivosti. Prerastavši tako svoje lokalne okvire i granice „Homo balcanicus" je postao svjetskom pojavo, a balkanizam – kao način vladanja i ophođenja – svjetskim pojmom. U dvorištu Balkanca kao da je sve preuveličano. Na Balkanu se tijekom povijesti herojski borilo protiv neprijatelja, ali i protiv prijatelja, protiv laži, ali i protiv istine. Ovdje kao da je zlo trajnije, osveta nezaboravljivija, mržnja jača i uvreda neoprostivija nego bilo gdje drugdje. Balkanski čovjek previše je osjećajan, a premalo racionalan, previše osjetljiv a premalo realan, uvijek spreman osvetiti se, a rijetko sposoban oprostiti. (Iz predgovora knjige: „PRAVOSLAVNI" rimo-katoličkog teologa dr. Jurja Kolarića, izdane u Zagrebu 1985. godine

Knjiga Marka Đurića «Rušiti zidove i graditi mostove u Duhu» (imenicu «Duh» namjerno pišem velikim slovom!, op. p.) u izdanju Islamske zajednice u Hrvatskoj, Islamskog centra Zagreb, ima nekoliko značajnih epiteta i primata:

Prvo, M. Đurić je prvi pisac s područja pravoslavlja, koji otvoreno i iskreno govori o međusobnom suprotstavljanju i prožimanju velikih monoteističkih religija: židovstva, kršćanstva i islama na našim prostorima i o njihovome odnosu prema «drugima» i «drukčijima», a koji unatoč devijacijama u tumačenju grijeha, zla i dobra i unatoč razložnoj ili bezrazložnoj mržnji, ipak ostaju «naši bližnji».

Drugo, M. Đurić je prvi pisac iz pravoslavnog svijeta koji o odnosima kršćanskih povijesnih Crkava: Pravoslavne Crkve, Katoličke Crkve i kršćanskih zajednica protestantske baštine, judaizma i islama govori bez polemike i bez tzv. «povišenih tonova», naglašavajući u svojim razmišljanjima one istine koje spomenute religije povezuju, dok razdvajajuće elemente stavlja u kontekst povijesnih nesporazuma, subjektivnih tumačenja i nedovoljnih spoznaja, a koji se mogu i moraju prevladati dijalogom ili ekumenskim i poniznim pristupom istini, koja je, ne ljudsko, nego Božje vlasništvo. Autor je u tome rezolutan i dosljedan od početka do kraja svoga pisanja poručujući svim vjernicima, bez obzira na postavljene postojeće «zidove» razdvajanja, da je prošlo vrijeme međusobnih ekskomunikacija te da je nastupilo vrijeme komunikacija. Put do rušenja zidova nesporazuma i nepovjerenja je naporan i težak, ali i obećavajući uz uvjet da se od Jahvea, Boga ili Alaha objavljena Riječ i sadržana u ispisanim svetim Knjigama: Tori, Bibliji i Kuranu, čita pažljivo osluškujući Božji, a ne ljudski njihov smisao.

Treće, vjerojatno je prvi put objavljena jedna tako vrijedna knjiga s tolikim brojem tehničkih i gramatičkih pogrešaka, kao ova! Postoje dva razloga za taj propust. Prvo, zadivljujuće je nastojanje autora da uskladi različite teološke i terminološke odrednice raznih religijskih zajednica, zbog čega je vjerojatno moralo doći do većih gramatičkih i terminoloških nedorečenosti i pogrešaka, koje samo pokazuju i dokazuju odlučnost autora da se hrabro upusti na sklisko područje tolikih teoloških terminoloških različitosti s idejom vodiljom da «ruši zidove i da gradi mostove». Nadalje, urednik izdanja i lektor očito dolaze iz jedne teološke škole, čija se teološka terminologija razlikuje od sličnih terminologija u drugim teološkim školama. U eventualnom drugom ili drugim izdanjima ove knjige trebat će te sitnice otkloniti i terminološki uskladiti.

A sada mi dopustite na mali izlet na stranice ove vrijedne knjige. U «Uvodnoj riječi autora» (str. 9-13) , autor ističe da želi svojom knjigom «popuniti prazninu» nastalu na našim teološkim prostorima i to «drukčijim načinom» različitim od onog tradicionalnog jezika «Pravoslavnog bloka» i to o temama islama i Zapadnog kršćanstva. U tom smislu autor ističe važnost začetnika «naših triju religija»: Abrahama odnosno Ibrahima. Tražeći odgovor za glavnog krivca mnogih naših moralnih i društvenih kriza, autor govori o ateizmu, a pokušavajući osvijetliti tragediju Srebrenice, Vukovara, Sarajeva i Kosova, autor se pita, je li nakon tih zbivanja

uopće može postojati «kršćanstvo na tradicionalan način?». Budući da se na našim prostorima tijekom povijesti «daleko više svađalo nego razgovaralo» (str. 10), autor pledira za među-religijski i među-crkveni dijalog i ekumenizam, koji «danas nemaju alternativu». Nakon toga slijede izričaji zahvale osobama koje su autora poticale da ustraje u svojem radu, a zatim slijede otisnute recenzije Rešida Hafizovića, Ivana Karlića, te Nikole Miloševića (str. 14-24).

U poglavlju br. 1 pod naslovom «Kriza morala kao znak našega vremena i njeno prevladavanje» (str. 25-48), autor svestrano analizira pojave zla u suvremenom društvu, a krizu morala definira kao «krizu ljubavi i pravde» (str. 29) ilustrirajući taj fenomen tekstovima iz Biblije i Kurana i potkrjepljujući ga izjavama filozofa, teologa. i duhovnih pisaca, kao npr. Dostojevskoga koji u «Braći Karamazovima» tvrdi «Ako Boga nema, onda ne postoji ni bilo kakva vrlina», te da s proglašavanjem «smrti Boga» dolazi nužno i proglašavanje «smrti morala». Ateizam, koji je prihvatio filozofiju «smrti Boga» uvijek je bio protiv «onoga moralnog reda koji je Bog odredio» (str. 34). Moralne vrijednosti priznavali su svi osim moralnih nihilista, boljševika i komunista. Autor to potvrđuje izjavom Lenjina na Kongresu Komsomola 2. X. 1920, koji je rekao: «Naš moral je potpuno podčinjen interesima klasne borbe proletarijata», te je moralno dobro «ono što služi ciljevima partije» (str. 35). Autor u istu kategoriju stavlja i tzv. «formalno pobožna društva» s religijskim predznacima, institucionalne i tzv. «klerikalne Crkve» koje zastupaju tzv. «dvojno» ili «lažno» licemjerno ponašanje svećeničkih hijerarhija, koje manje govore o našoj odgovornosti prema Bogu i bližnjemu u nevolji, a više ističu svoj položaj u zajednici.

Njima predbacuje s prorokom Amosom (oko 800. pr. Kr.) «Mrzim i prezirem vaše blagdane... Uklonite od mene dreku svojih pjesama, neću slušati zvukove vaših harfa» (Am 5, 21). Mi naše kršćanstvo i naš islam moramo proživljavati muškije, djelotvornije, jače i herojskije. Naše poruke ne treba mijenjati, ispravljati, ništa im dodavati, ne treba ih prilagođavati modi današnjice, već im treba vratiti naše duše, zaključuje autor služeći se obilnim citatima suvremenih teoloških pisaca (str. 38). Potrebno je vratiti se u Kristovo i u Pavlovo vrijeme kada nije postojala «viša» i «niža» hijerarhija. Danas nam je potrebna «gramatika našega čovještva» prema riječima teologa Waltera Kaspera koja ističe da je «čovjek jedino biće koje je stvoreno na sliku Božju», a što prihvaća kako kršćanska i židovska, tako i islamska aksiologija. «Islamsko osnovno učenje o čovjeku kao namjesni-

ku i kalifu Božjem, nije moglo izroditi krizu morala. Međutim, ako je u povijesti bilo drukčije to samo govori o nečem drugom», a ne o aksiologiji objavljenih religija (str. 45).

U poglavlju br. 2 «Vjerske istine i znanja kao naši pravi odgovori» (str. 49-71) autor proširuje svoju temu iz prijašnjeg poglavlja pitanjem: «Isplati li nam se danas biti bezuvjetno poštenima i odgovornima?», te tvrdi da «islam, kršćanstvo i judaizam mogu ponuditi prave odgovore» na postavljeno pitanje. Naime, «kad zaboravljamo na Boga, mi zaboravljamo i čovjeka i kad ne mislimo na čovjeka, nama nije stalo ni do Boga». Bez kršćanstva, islama i judaizma ne ćemo se nikada naučiti našem bezuvjetnom zauzimanju za tuđe dobro, zbog čega su naše religije najprije «naši humanizmi» bez kojih nam prijeti opasnost da u svakoj situaciji prestanemo biti ljudi. Jean Jacques Rousseau, prorok suvremenog ateističkog društva, priznao je u «Vjeroispovijesti savojskog vikara» da «potpuno zapostavljanje religije vodi zanemarivanju čovjekovih dužnosti» (str. 51). Nužno je vjerovati u Boga, jer društvo ne može funkcionirati bez religije, iako može biti, tvrdi Rousseau, bez svoga konfesionalnoga identiteta, pa prema tom modelu države mogu koegzistirati s idejom Boga, te vjera prema tomu nije «opijum naroda», kao će to kasnije zastupati marksističko-ateistička filozofija komunističkog svjetonazora.

Obraćajući se strukturi svoje pravoslavne Crkve, autor se osvrće na tzv. «nacionalnu ekleziologiju» nekih teologa u Srpskoj pravoslavnoj crkvi, npr. Nikolaja Velimirovića, koji tvrdi da je «pravoslavni svećenik sav u liturgiji i u politici», te da se «iscrpljuje u tome». Autor osporava tezu da se «institucionalno i hijerarhijsko» u pravoslavlju «iscrpljuje samo u liturgiji i u euharistiji» (str. 55) i tvrdi da «kad se estetsko i obredno, formalno u životu Crkve počne razvijati na štetu etičkoga, tad imamo Crkvu samo po imenu». Zbog toga se treba «probuditi» od ustaljenoga pravoslavnog readicionalizma, treba podariti novo historijsko lice Crkvi, treba razvijati drukčiju teologiju i novi tip i model pravoslavnog svećenika i laika. Jer vjernik je jedino biće u kozmosu od čijeg egoizma i od čijeg vjerovanja u Boga, drugi imaju ili koristi ili štete. Budući da «islamsko, kršćansko i židovsko vjerovanje u Boga svjedoči o našoj brizi i odgovornosti za ovaj svijet, to smo samo zbog svoje neodgovornosti prema njemu i odgovorni Bogu, Jednome i Jedinome» tvrdi autor.

«Iako je moralan i pravedan život moguć i bez vjere, pa time i bez nazočnosti u javnosti Crkve i drugih vjerskih struktura, pitanje je do

«kojih granica», u kojim situacijama i «do koje mjere je to moguće?» Činjenica je da je «moralna obamrlost uvijek praćena ateizmom i vjerskom ravnodušnošću. Emancipacija vjere koja je svoj vrhunac doživjela u komunističkim i drugim ateističkim društvima dovela je do neusporedivo većeg zla nego što je dovelo zlorabljeno kršćanstvo i islam. Danas se ne susrećemo samo s krizom morala, već i s jednom drugom krizom, koja zaboravlja da je čovjek drugome čovjeku prestao biti slika i kalif Božji na zemlji. Takva antropologija generira krizom morala, jer bez Božje antropologije i bez Božje suradnje u našem životu (Božje milosti! op.p.) najčešće ćemo raditi ono čemu se sada maksimalno odupiremo. Naši odgovori na krizu morala današnjice teološke su naravi, tvrdi autor, i s njima su zadovoljni milijuni vjernika.

U poglavlju br. 3 «O judaizmu i židovstvu» (str. 72-96) autor ističe da «strukturalni elementi kršćanstva i islama» ostaju nerazjašnjeni bez judaizma» (str. 73), a sve to upućuje na nužni međusobni dijalog kršćana i muslimana. Kao zajednička načela «konstruktivnog umovanja» autor ističe deklaraciju Drugoga Vatikanskog sabora od 28. X. 1965. «Nostra aetate» o odnosu Crkve prema nekršćanskim zajednicama. Napominjemo da je ovaj dokument najkraći od svih dokumenata Drugoga Vatikanskog sabora, te da sadrži samo pet točaka. U Uvodu (br. 1) deklaracija ističe da se ljudski rod sve uže sjedinjuje te da Crkva svraća svoju pozornost na ono «što je ljudima zajedničko i što ih vodi do međusobnog zajedništva». Svi narodi su, naime, jedna zajednica i imaju isti iskon, a to je Bog. Ljudi od različitih religija očekuju odgovor o skrivenim zagonetkama ljudske egzistencije: što je čovjek, koji je cilj njegova života, što je dobro, što je grijeh, odakle bol i zašto, što je smrt, sud i nagrada nakon smrti i što je napokon onaj konačni i neizreciv misterij koji obuhvaća našu egzistenciju i odakle smo došli i kamo idemo? U točki br. 2 deklaracija ističe da svi narodi priznaju najviše božanstvo i svojim religijama nastoje profinjenim jezikom odgovoriti na ista pitanja. Tako hinduizam i budizam naučavaju put kojim ljudi mogu postići stanje savršenog oslobođenja, a ostale religije širom svijeta nastoje priteći u pomoć nemiru ljudskog srca i predlažu putove za postizavanje vremenite i vječne sreće za čovjeka. Katolička Crkva prihvaća sve što je u tim religijama istinito i sveto, premda se u mnogome razlikuju od onoga što sama drži i naučava, tek zbog toga bez prekida naviješta i dužna je naviještati Krista, «koji je put istina i život» (Iv 14, 6). Unatoč tomu Crkva s ljubavlju bodri ljude da putem razgovora i suradnje

sa sljedbenicima ostalih religija priznaju, čuvaju i promiču duhovna i moralna dobra kao i socijalno-kulturne vrjednote izražene u tim religijama. U t. 3 govori se o muslimanima, a u t. 4 o «židovskoj vjeroispovijesti» te u t. 5 o «sveopćem bratstvu» onih koji zazivaju Boga. Pogledajmo genealogiju ovog dokumenta.

Donosimo kratki sadržaj Deklaracije...

Sa Židovima, rodom Abrahamovim, Kristova Crkva vezana je mnogostrukim duhovnim vezama. Crkva vjeruje da se počeci njezine vjere i izabranja nalaze već kod patrijarha, Mojsija i proroka te da se spas Crkve mistično predoznačuje u izlasku izabranog naroda iz zemlje ropstva. Crkva vjeruje da je po Židovima, narodu s kojim je Bog sklopio Stari savez, primila objavu Starog saveza, te da je Krist križem pomirio Židove ipogane i oboje u sebi učinio jednim .

Crkva također neprestano ističe riječi apostola Pavla o njegovim sunarodnjacima, kojima pripada „posinjenje i slava, savezi i zakonodavstvo, bogoštovlje i obećanje; njihovi su patrijarsi, od kojih potječe Krist po tijelu" (Rim 9,4-5), sin Djevice Marije. Ona se sjeća i činjenice da apostoli, temelji i stupovi Crkve kao i mnogi od prvih učenika koji su navijestili Kristovo evanđelje, potječu od židovskog naroda.

Po svjedočanstvu Svetog pisma Židovi velikim dijelom nisu primili evanđelje, dapače „mnogi su se suprotstavili njegovu širenju". Unatoč tomu, prema svjedočanstvu apostola Pavla, Židovi ostaju „sveudilj vrlo dragi Bogu", te zajedno s prorocima i s istim apostolima očekuju dan, koji je znan samo Bogu, u koji će svi narodi jednim glasom zazivati Gospodina i služiti mu jednodušno.

Ističući tako veliku zajedničku duhovnu baštinu između kršćana i Židova. Deklaracija o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama (Nostra aetate) Drugoga vatikanskog sabora preporučuje međusobno poznavanje i poštivanje jednih i drugih a koje je moguće zadobiti biblijskim i teološkim studijem te bratskim razgovorima.

Židovi su doduše inzistirali na Kristovoj smrti, ali se ono što je u Kristovoj muci počinjeno „ne može uračunavati niti svim Židovima bez razlike koji su tada živjeli, niti današnjim Židovima". Iako se Crkva smatra novim Božjim narodom, ipak se Židovi ne smiju prikazivati kao da su od Boga odbačeni i prokleti i kao da bi to proizlazilo iz Svetog pisma. Zbog toga

Deklaracija poziva katolike da u katehezi i u propovijedanju Božje riječi ne naučavaju nešto što se ne bi slagalo s evanđeoskom istinom i Kristovim duhom.

Stoga Crkva, koja osuđuje progone protiv bilo kojih ljudi sjećajući se zajedničke baštine s Židovima, potaknuta evanđeoskom ljubavlju a ne političkim motivima, žali zbog mržnje, progona i antisemitizma kojima su u bilo koje vrijeme i s bilo koje strane bili pogođeni Židovi (NA 4).

Deklaracija o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama poziva na sveopće bratstvo koje je utemeljeno na Bogu, Ocu svih ljudi, te osuđuje „svaku diskriminaciju ljudi koja se provodi zbog rase ili boje, društvenog položaja ili religije, kao stranu Kristovu duhu". Stoga zaklinje kršćanske vjernike da „vladajući se lijepo među poganima" (1 Pt 2, 12) ako je moguće, koliko je do njih, žive u miru sa svim ljudima tako da budu doista sinovi Oca koji je na nebesima" (NA 5).

U Deklaraciji Drugoga vatikanskog sabora („Nostra aetate" o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama ističe se da Crkva muslimane gleda s poštovanjem. Oni se klanjaju jednom Bogu, milosrdnom i svemogućem, stvoritelju neba i zemlje, koji je govorio ljudima. Oni se nastoje svom dušom podložiti Božjim skrovitim odlukama, kao što su Abraham na koga se islamska vjera rado poziva, podložio Bogu. Muslimani, doduše, ne priznaju Isusa Bogom, ali ga ipak časte kao proroka a također i njegovu djevičansku majku Mariju, koju ponekad i pobožno zazivaju. Muslimani iščekuju i sudnji dan, kad će Bog naplatiti svim uskrslim ljudima, cijene moralni život, a Boga štuju napose molitvom, milostinjom i postom.

Spominjući česte sukobe tijekom povijesti između kršćana i muslimana Deklaracija poziva sve da zaborave neprijateljstva i da se iskreno potrude oko međusobnog razumijevanja i da „zajednički štite i promiču socijalnu pravdu, ćudoredna dobra i mir i slobodu za sve ljude" (NA 3).

Autor, povodeći se mislima navedenim u deklaraciji «Nostra aetate» ide i dalje te marginalizira ona mjesta u Bibliji i katoličkoj teologiji u kojima se osjeća antižidovski naboj, odbacujući stare «stereotipe» koji još uvijek žive na našim prostorima. Pri tomu ističe središnjost Abrahamove osobe u kojem se prepoznajemo kao «jedno potomstvo». Sporna je doduše činjenica da nas Abrahamova i Isusova vjera «međusobno ujedinjuje, a vjera u Krista nas razdvaja» (str. 78), ali u konačnici tzv. «Abrahamova ekumena» nas ipak međusobno zbližuje kako egzistencijalno tako i teološki, tvrdi autor. Razvoj židovske normative pokazuje da se Židov i

židovstvo mogu različito shvatiti, te tako i teološki i filozofski artikulirati (str. 81), o čemu svjedoči, tvrdi autor, kako Talmud tako i Kuran (str. 85). Ipak, «između pravoslavnog, kršćanskog i rabinskog judaizma još postoji nevidljivi 'kineski zid'», ali koji, da bi se počeo rušiti, moramo saznati «od kakvog je teološkog materijala bio sagrađen»? Autor smatra da se u ravnopravnom teološkom dijalogu, koji je naša neizbježna sudbina, može dokazati i pokazati «da su mnoge naše istine samo rezultat našeg djelomičnog i nepotpunog znanja» (str. 90).

U slijedećem poglavlju br. 4 pod naslovom «Kakvu bih Crkvu danas želio?» (str. 97-118), autor se sučeljava s današnjim alternativnim eklezijalnim sindromom koji je postao hit mladih osporavatelja Crkve kao strukture i institucije. Oni tvrde: «Krist da, Crkva ne!» Marko Đurić analizira uzroke neaktivnosti pravoslavne Crkve, a onda tvrdi da «danas u Srbiji daleko veći broj ljudi vjeruje u Boga i ide u crkvu nego ranije, ali njihovo vjerovanje u većini slučajeva pokazuje nezrelost i neefikasnost» (str. 99). U razdoblju komunizma vjerovalo se u Boga «iskrenije, dublje i življe, nego danas u razdoblju tranzicije, koje je dovelo do ne-vjerovanje u Boga i do krize mira i izazvalo rat». Mnogi su, navodno, imali svoje obraćenje i svoj Damask, ali se od formalizma nisu nikad udaljili, pa su samo po imenu ostali i postali kršćani. Autor se pita: «Što bi trebalo učiniti da bi postali i ostali pravi kršćani i živa Crkva?» Ovim pitanjem autor otvora pandorinu kutiju pitanja «srpske sudbine» (str. 100). Nakon sveobuhvatnih analiza srpske povijesti i pravoslavne srpske stvarnosti koja je postala «prostorom s previše historije» i koja je suživot s državom doživljavala kao «sintezu prijestolja i oltara» iscrpljujući se u simboličnim radnjama i sadržajnim molitvama, a izbjegavala svako društveno i socijalno angažiranje, Crkva, koja je od svetog Save napravila političko-nacionalno program u pojmu «svetosavlja» i tako inaugurirala «teologiju nacije» i Crkva Kosovskoga i Vidovdanskog mita, nije se mogla uhvatiti u koštac s gorućim problemima ovoga svijeta. Autor tvrdi, da toj Crkvi danas trebaju teolozi-proroci «koji će svoju ulogu u Crkvi poistovjećivati ne s ulogom tradicionalnih teologa, nego s ulogom starozavjetnih proroka, koji su se uvijek doticali gorućih problema ovoga svijeta. Autor zaključuje: «Zato što je moja Crkva, poslije rušenja Berlinskog zida, bitno ostala liturgijska, a ne i proročka zajednica, u njoj nismo mogli izbjeći krizu i agoniju same proročke službe» (str. 109). Autor zaključuje: «Hoću Crkvu i kojoj nisam samo objekt, nego sam i subjekt!» (str.113).

U poglavlju br. 5 pod naslovom «Od odgovornosti do dijaloga i od dijaloga do mira» (str. 119-128), autor govori o dijalogu u svjetlu nedavnih ratnih zbivanja na našim prostorima, a članak predstavlja autorovo predavanje održano na međunarodnome simpoziju u Rogaškoj Slatini, gdje se je govorilo o ratnim uzrocima i posljedicama. Autor apelira na priznanje grijeha i krivice «tamo gdje oni postoje» (str. 119). M. Đurić ističe vrlo važnu činjenicu koja se često prešućuje u tzv. «okušaju sveopćeg praštanja», a to je, da bi se neki zločin mogao oprostiti, mora se najprije priznati od počinitelja da je učinjen, jer bez tog priznanja, nema niti oproštenja.

U poglavlju br. 6 pod naslovom «Između turskog islama i katoličkog kršćanstva» (str. 129-146) autor najprije govori o geopolitičkom položaju zapadnog kršćanstva kojega je povijest smjestila na rub velikoga Osmanlijskog carstva i tako stvorila prostor u kojem su se doticali islamski, kršćanski katolički i kršćanski pravoslavni svijet, stvorivši napetosti koje su postale sudbinom mnogih naroda na južnoslavenskom i balkanskom prostoru. Svetosavlje je produbilo napetosti između Katoličke i Pravoslavne Crkve, a bitno je ostalo na pozicijama ruskog slavenofilstva (str. 129). U takvom ozračju dijalog između Katoličkog zapada, pravoslavnog Istoka i turskog islama ne samo da nije bio moguć, već je stalno izazivao teološke napetosti. Sve je to rezultiralo stvaranjem tzv. «jugoslavenskog prostora» gdje su se javljali razni nacionalizmi, od kojih je onaj politički bio najagresivniji, a crkveni i teološki najlukaviji.

Mnogi se ne će složiti s tvrdnjom autora, da su «ovdje razni nacionalizmi» pokazivali svoje neljudsko i nečovječno lice, radeći na razbijanju Jugoslavije, a time i kakvog-takvog zajedništva» (str. 131), jer definicija, da je »jugoslavenstvo» predstavljao «kakvo-takvo zajedništvo» u najmanju je ruku upitna, dvojbena i pojmu zajedništva neadekvatna. Ovu autorovu tvrdnju relativizira druga tvrdnja da je «posljednjih dvadeset godina na nekadašnjim jugoslavenskim prostorima sve bilo drukčije nego drugdje» (str. 131). Simpatična je tvrdnja autora da je «nužno da mi u svojoj pravoslavnoj sredini imamo jednoga pravoslavnog Jurja Križanića, isusovca iz 17. stoljeća, koji je težio kvalitetno drukčijim odnosima Katoličke crkve s domaćim islamom» (str. 133). Sigurno je jedno, da će nas želja za obogaćivanjem na našim uzajamnim razlikama međusobno približiti. Ipak ostaje upitno autorovo inzistiranje na «ortopraksiji» na štetu «ortodoksije», s obrazloženjem da to, navodno diktira moderna koncepcija dijaloga. Sjetimo se samo povijesti ekumenskog pokreta koji je u tzv. «stockholm-

skom smjeru» (Life and Work, 1925.) naglašavao da «naučavanje (dogma) razjedinjuje, a služba (praksa) ujedinjuje», imao svoj ekumenski antiopod u «Lausannskom smjeru» (Faith and Order, 1927.), koji je naglašavao «vjeru i crkveno ustrojstvo», dakle dogmu i crkveni institucionalizam, da bi se 1948. godine oba pokreta ujedinila u Amsterdamu u Ekumensko vijeće crkava, koje sa sjedištem u Ženevi podjednako naglašava socijalni angažman svojih članica, ali i rješavanje dogmatskih razlika, što je uostalom dovelo i do formuliranja zajedničke vjeroispovijesti EVC sadržane u tzv. «bazi» iz 1961. godine.

Naime, tzv. Odbor četrnaestorice» iz Utrechta 1938. godine koji je trebao razraditi organizaciju budućega Svjetskog vijeća Crkava definirao je «bazu» vjerovanja koja je glasila: «Svjetsko vijeće crkava je zajednica Crkava koje prihvaćaju našega Gospodina Isusa Krista kao Boga i Spasitelja», a na opetovni zahtjev pravoslavnih Crkava, upotpunio je bazu dogmatskim sadržajem u New Delhiju 1961. godine u tzv. «novoj bazi» koja glasi: »Svjetsko vijeće crkava je zajednica crkava koje prema Svetom Pismu priznaju Gospodina Isusa Krista Bogom i Spasiteljem i stoga zajedno nastoje ispuniti svoje zajedničko poslanje na slavu jedinoga Boga, Oca, Sina i Svetoga Duha». Zastupajući ekskluzivni irenizam u židovsko-kršćansko-islamskom dijalogu, autor se izlaže opasnosti da pokuša «kotač povijesti ekumenskog gibanja» vratiti unazad.

U 11. poglavlju br. 7 pod naslovom «S ateizmom i bez njega» (str. 147-160) autor obračunava s ateizmom u kontekstu globalizacijskih problema današnjice, čija ideologija tvrdi da je «život moguće urediti i bez Boga» (str 147). Glavni grijeh globalizacije sastoji se u tomu, što se danas tvrdi «da Bog postoji», ali da nam «Bog nije potreban»! Tako se Bogu daje otkaz u javnosti, Bog se marginalizira i izruguje kao nešto nepotrebno današnjem čovjeku. Rezultat takve globalizacijske filozofije očituje se i u tvrdoglavom odbijanju europske političke birokracije da se u Europski ustav uvrste samo tri riječi: »Kršćanski korijeni Europe»! Autor tvrdi da je današnji ateizam različit od ateizma XVIII. i XIX. stoljeća, te da je postao masovnom pojavom, a Crkvi se otvara jedno novo poglavlje koje se može nazvati: «doba krize i historijskog umora». U kontekstu cezaropapizma istočnih vjerskih zajednica pojava ateizma ima i jednu drugu dimenziju. Naime, na Istoku «istina nikad nije bila subjekt nego predikat, nikad podmet, već prirok, vazda druga nikad prva» (str. 151). Autor tvrdi da je danas za mnoge «važnije znati tko govori, nego što se govori», te «da se uvijek

vjeruje onome tko govori!» U komunizmu je uvijek interes bio važniji od istine, sreća od vrline, a «hereza se najviše kažnjavala» (str. 152).

Autor smatra, da je Bog gospodar povijesti, a tu činjenicu potvrđuje i proroštvo iz Fatime, uoči same Oktobarske revolucije, kada je troje djece prorokovalo: «Rusija će se obratiti». Autor zaključuje: «Iskustvo koje je iza sebe ostavio (komunizam) govori o dvije stvari: da (komunizam) nije stvorio ni jednu novu vrijednost i da nije ostavio ni jedan propovjedni ideal» (str. 159). Autor zaključuje svoja razmišljanja tvrdnjom da su «pojavi ateizma išli na ruku i neki grijesi Crkve», a nakon pada službenog ateizma treba očekivati «preporod u svim zonama našega života», a sva naša buduća kreativnost mora se vezati uz samo jedno ime – Isus».

U poglavlju br. 8 pod naslovom «Od vjerske tolerancije do uzajamne suradnje» (str. 161-184), autor govori o vjerskim slobodama, kako Drugi vatikanski sabor naziva pojam tolerancije, a zatim o ljestvicama vrijednosti u kršćanstvu, islamu i judaizmu, te o već spomenutim fenomenu priznanja krivnje, pokajanja i opraštanja. Autor dotiče probleme prozelitizma i unijačenja i u tom kontekstu raspravlja o problemu međusobnog približavanja ili udaljavanja kršćana, muslimana i Židova u svijetlu suvremene aksiologije. S autorovom tvrdnjom da nas «dogma udaljuje i stvara napetost, a vjera da uvijek s nama ima drugi cilj» ne će se složiti niti profesionalni teolozi, a niti ekumenski mislioci.

U slijedećim poglavljima br. 9 «Odnos Crkve i države u svjetlu jedne aksiologije» (str. 185-198), zatim u poglavlju br. 10 «Problem otuđenja i razotuđenja u marksizmu i kršćanstvu» (str. 199-214), i u poglavlju br. 11 pod naslovom «Nad tajnom zločina» (str. 215-222), autor na drugi način obrađuje teme koje je već djelomično dotakao u prijašnjim poglavljima, osvjetljujući ih novim spoznajama i dodatnim razmišljanjima, koja ekumenski nisu toliko relevantna kao ona prethodna, zbog čega ih pobliže ne analiziramo.

Slijede poglavlja od 12. do uključivo br. 20. (str. 222-281), koja predstavljaju vrijednu teološku literaturu, a odnose se na pobožna razmatranja s katkada «ubojitim» primjedbama o odgovornosti kršćana prema procesima u svijetu. Radi se naime o razmatranjima o Uskrsu, o Božiću kao istini, o kršćanima kao članovima Crkve, o mržnji i kršćanstvu bez «uskrslog» Krista, o tajni utjelovljenja ili ponovno o Božiću, o Kristu kao našem moralnom uzoru i o uskrsnuću kao nadi. Iako su i u tim poglavljima analize, primjedbe i zaključci iskričavi za našu ekumensku stvarnost nisu i rele-

vantni, zbog čega ih posebno ne analiziramo, iako gradivo to zaslužuje.

Na kraju knjige u poglavljima br. 4. 21 pod naslovom «Biti kršćanin ili musliman? Ali na koji način, pitanje je sad» (str. 281-309), zatim u poglavlju br. 22 pod naslovom «Islam naš svakodnevni izazov» (str. 310-336), te u poglavlju br. 23 «Kako ćemo do zajedništva i bratstva» (str. 337-357), autor se ponovno vraća svojim omiljenim temama sa snažnom međureligijskom i ekumenskom intonacijom. U Shakespeareovom stilu «To be or not to be», autor u središte svoga promišljanja stavlja velikosrpskom agresijom razorenu Srebrenicu raspravljajući o pojmu jedinstvo (unio) ili zajedništvo (communio). Prvi pojam, nekada uobičajen u ekumenskim razgovorima je napušten, a prihvaćen je drugi, koji više naglašava potrebu zadržavanja u međusobnom približavanju vlastite tradicije i identiteta.

Citirajući Winstona Churchila koji je rekao da je Balkan, a time i bivša Jugoslavija, uvijek važila za «prostor s previše historije», autor se zalaže da se kao vjernici i kao institucije zapitamo što nam je učiniti «da Balkan više ne bude u toj svojoj tragičnoj historiji» (str. 283), pri čemu naglašava primjere katoličkoga mirovinskog pokreta «Pax Christi» iz 1945. godine, ulogu pomirenja protestantskih kvekerskih organizacija i odluku pape Pavla VI. da se iz liturgijskih knjiga izbace stari, a uvedu novi sadržaji koji će valorizirati ulogu Židova u Božjem spasenjskom planu. Srpska pravoslavna crkva mora se obračunati s jednim dijelom svoga teološkog nasljeđa. Autor, svjestan poteškoća pred kojima se nalaze njegova razmišljanja, zaključuje: Na kraju, tko je od nas sada u pravu, a tko nije, to ćemo znati samo na nebu, u susretu s Njim (Isusom), pa one koje sada Crkva drži za heretike ne znači da će takav status (oni) imati i gore» (str. 286). Na Isusovo pitanje upućeno učenicima kod Cezareje Filipove: «Što govore ljudi, tko je Sin Čovječji» (Mt 16, 13) učenici su različito odgovorili. Autor smatra da i «sadašnji muslimanski odgovori na navedeno pitanje» asociraju na odgovore Isusovih učenika, a to nas mora ohrabriti, jer se i Kuran slaže s nekim odgovorima Isusovih učenika. Isus je, naime, za Kuran «jedan od proroka». Autor smatra da se pojam «istobitan» (homousios) Nicejskog sabora (325.) ne nalazi u Novom Zavjetu, već u Plotinovoj i Porfirijevoj filozofiji, pa zašto onda tim i drugim pojmovima udaljavati kršćane i muslimane? Takav irenizam teško da će prihvatiti i najnapredniji teolozi, jer on graniči s relativizacijom temeljnih kršćanskih istina. Autor nadalje tvrdi «da danas imamo različite percepcije kuranskog islama, pa odatle postoje i različita njegova historijska iskustva», ali da na temelju Evanđelja i

Kurana kršćani i muslimani ne mogu jedni druge smatrati za neprijatelje, te da borba «na Allahovu putu i nema agresivan nego samo obrambeni karakter». Na taj se način islamsko poimanje rata približuje kršćanskoj teoriji obrambenog rata.

Nadalje, Isus traži da bližnjega ljubimo kao samog sebe (Mk 12, 31). Ako je pojam bližnjega u Novom zavjetu «određen ne po teološkom i etničkom, već po etičkom ključu», onda je po tom ključu naš bližnji uvijek «onaj kome je potrebna naša pomoć» (str. 316) Musliman je, dakle, zbog svojih potreba na koje smo dužni odgovoriti našom brigom i konkretnom pomoći, za nas uvijek bližnji, a nikad daljnji. A koliko volimo bližnjega, toliko volimo i Boga. Autor smatra da je u svemu «najvažnije razumjeti i tumačiti Božju riječ kako treba». Budući da su pojedina mjesta u Bibliji i u Kuranu proturječna, teško je reći što je važnije», zbog čega naše razumijevanje katkada upadu u krizu, zaključuje autor. Dakako, da takva simplificirana teologija ne će, bar za sada, naići na razumijevanje niti kod pravoslavnih, a niti kod katoličkih teologa.

Još jedno pitanje muči autora, i to s pravom, a to je pitanje dogme i dijaloga. Na žalost, naš teološki «ledolomac» Marko Đurić još će jače naići na nerazumijevanje u svom razumijevanju dogme, kao istine koju je potrebno relativizirati kako bi se došlo do djelotvornog dijaloga među religijama i kršćanskim zajednicama. U katoličkoj i pravoslavnoj teologiji sukob između dogme i dijaloga tumači se kao sukob između istine i neistine. U tom kontekstu ispravna je tvrdnja autora da su «dogmatska pitanja najčešće vodila blokadi dijaloga», jer je dogma uvijek vrijedila kao «najsavršenija spoznaja objavljene istine» (str. 352).

U «Općem zaključku» (str. 387-399) autor ističe da je osnovna poruka njegove knjige, da se uklone «zidine» i «ograde» koje stoljećima dijele naše religije, te da se doprinese «zidanju mostova» u duhu, koji će nas povezivati. Naša se odgovornost u tom rušenju i zidanju sastoji u tome, da novom hermeneutičkom metodom tumačimo svete tekstove Biblije, Tore i Kurana, kako bismo izbjegli buduće međusobne napetosti i sukobe. Današnji kršćanin, služeći se načelom moderne egzegeze kod tumačenja biblijskih tekstova, uvijek će pitati «ne kako se to dogodilo», nego «kako se zapravo dogodilo?» Pri tomu je važno, tvrdi autor, da naša tumačenja «nisu prejudicirana nikakvim antiislamskim, antipravoslavnim, antikatoličkim i drugim anti nabojem» (str. 389). Svoj ekumenski «credo» Marko Đurić završava tvrdnjom da «spoznaja da smo (mi pravoslavni, op.

p.) sa zapadnim kršćanima jedno s Kristom, a s muslimanima i židovima jedno u Bogu, učinit će mnogo na rušenju mnogih predrasuda».

Zaključak

Na kraju, potrebno je istaknuti nekoliko primjedbi o metodološkom postupku autora pri pisanju knjige. Autor na početku svakog poglavlja, koje je tematski determinirano, postavlja zanimljiva, aktualna i egzistencijalno relevantna pitanja, te tako već na samom početku teksta stavlja čitatelja u stanje napetog iščekivanja. Nakon takvog «statusa quaestionis» autor ulazi u filozofsko-teološka i egzegetska razmišljanja potkrjepljujući ih judaističkom, kršćanskom i islamskom teološkom baštinom. Autorovi teologumeni sadrže naglašenu ortopraksiju, dok se prema ortodoksiji odnosi više kritički i sumnjičavo. Takav je postupak argumentiranja doduše zanimljiv i izazovan, te ekumenski relevantan, ali teološki pomalo sklizak i nedorečen. Na kraju teksta čitatelj ipak ne dobiva iscrpljujuće odgovore na postavljena pitanja, već se upućuje na univerzalni odgovor vjere protkane Božjom milošću. U takvim zaključcima nema pobjednika i poraženoga, nema slabih i jakih, nema istinskih i lažnih, već postoje samo Božji poslanici i suradnici, oni koji su vjerom prihvatili Jahvu, Gospodina (Krista) i Alaha, kao jednog, jedincatog i monoteističkog Boga.

Budući da svako poglavlje predstavlja zaokruženu tematsku cjelinu, gradivo se «na drugi način» nužno ponavlja i u drugim tekstovima koji obrađuju sličnu temu. Zbog toga bi bilo nužno svako poglavlje podijeliti u podnaslove, kao bi se čitatelju omogućio bolji pregled materije, a na taj bi se način izbjegla određena ponavljanja, koja su doduše nužna, ali bi tako bila svedena na najmanju moguću mjeru. Možda bi, u ponovljenom izdanju knjige, bilo dobro razmisliti da se cijelo gradivo, sada podijeljeno u 25 poglavlja, svede na samo tri tematske jedinice pod naslovom: Židovi, kršćani i muslimani u dijalogu ili Međureligijski dijalog Židova, kršćana i muslimana, dakako zadržavajući postojeći vrlo dobro i izazovno sročen naslov knjige: Rušiti zidove i graditi mostove u duhu».

Dijalog među religijama dosad se uglavnom odvijao gotovo isključivo na planu teološkoga i metafizičkoga. S vremenom se međureligijski dijalog premješta na antropološko-egzistencijalno područje, o čemu svjedoči i djelo Mara Đurića. Zapadno kršćanstvo danas proživljava ozbiljne promjene. U zapadnoeuropskim zemljama živi danas na desetine milijuna muslimana, dok u arapsko-islamskim zemljama boravi veliki broj kršćana različitih denominacija. Zbog toga možemo reći, da je putovanje iz jednoga religijskog univerzuma u drugi jedno novo iskustvo s kojim je suočen čovjek današnjice. Pod utjecajem Drugoga vatikanskog sabora došlo je do prijelaza od tzv. «teologije istine» do «teologije čovjeka». Djelo Marka Đurića «Rušiti zidove i graditi mostove u duhu» upravo je potvrda takve promjene u ekumenskom svijetu. Cilj međureligijskog dijaloga je prije svega komunikacija, a međureligijski dijalog je jedini ispravan način međusobnog upoznavanja i razbijanja predrasuda jednih o drugima.

I na kraju, moramo se složiti s tvrdnjom autora preuzetom iz knjige «Angažirana vjera» Emanuela Munijea da je «osnovno polazište kršćanskoga života sposobnost da otkrijemo bližnjeg». Marko Đurić nas je svojom knjigom, koja će sigurno izazvati mnoga osporavanja, ali još više pohvala, usmjerio na osnovno polazište kršćanskog života koje nas čini sposobnima da otkrijemo svojega bližnjega, te da jedni druge prihvaćamo onakve kakvi jesmo, a ne onakve kakvi bismo željeli da budu, jer je to nemoguće. I doista, ova knjiga, ako se pažljivo i strpljivo iščitava i proučava pomoći će nam da u drugom, koji je po mnogočemu drukčiji od nas, otkrijemo svoga bližnjega, a ne svoga daljnjega. Hvala autoru za tolike poticaje i izazove koje je i u meni, kao osvjedočenom ekumenskom djelatniku, pobudila njegova knjiga. Hvala i izdavaču knjige Islamskoj zajednici u Hrvatskoj i Islamskom centru Zagreb na hrabrosti da se upute na tako značajan ekumenski pothvat. U mnoštvu inspiracija koje je pobudila u meni ova knjiga ističem samo jednu: Veliko je bogatstvo i duhovna radost moći shvatiti da je vrhunsko antropološko, a time i religijsko i religiozno pravilo slijedeće: «U životu je najvažnije, ne nastojati biti bolji od drugoga, već biti bolji za drugoga!» Možda bi ova izreka mogla postati nova definicija novog pojma «novog ekumenizma» u teologiji Marka Đurića!?

Stjepan Svedrović

Kušnja

Kad ovo moje pisano svjedočanstvo stigne do vaših ruku, možda više i neću biti živa. Prije mjesec dana otkrivena mi je pogubna bolest - karcinom bronhija. O tomu nisam pisnula ni riječ, baš nikomu, čak ni obiteljskom liječniku. Odlučila sam ići redom: suprugu Stipi ću ovu, za nas traumatičnu činjenicu otkriti tek na ljetovanju, bratu i mami po povratku s ljetovanja, a ostalima ću ionako tajiti istinu dok to bude moguće. Prognoza liječnika specijaliste optimistično je glasila: „ Dvije do tri godine"! Čemu žuriti. Stipe je ionako još u proljeće uplatio dvotjedno ljetovanje u prestižnom hotelu, po mojem sudu, na najljepšem otoku naše obale. Zadnjih nas je dana pojačano pripremao za odlazak, organizirajući poslove u zajedničkoj obiteljskoj firmi. Ja sam izostajala s posla, mislio je suprug, zbog pripremanja stvari za odlazak i zbog nekakvih ženskih tegoba na samom početku klimakterija. Zapravo, izbjegavala sam ljude. U osami sam razmišljala o proteklom životu, molila i čitala poeziju. Bježala sam od očaja. Bezuspješno. Ipak, uspijevala sam ga kontrolirati i prikrivati. Slično se ponašao i Stipe. On je tajio sve veće poslovne poteškoće. Kako sam kasnije saznala, naša tvrtka je bila praznog računa zbog otežanih naplata, te je on teškom mukom od naših dužnika prikupio nešto novca za naše planirano ljetovanje. Dan prije dogovorenog putovanja Stipe se oprostio od suradnika i ostao kod kuće u nakani da se odmori prije putovanja. Popili smo jutarnju kavu i pojeli zajutrak. Pričali smo držeći se za ruke. Intimu nam je prekinulo kućno zvonce.

Nenajavljeno nas je posjetila Branka, Stipina prijateljica iz osnovne škole koju nismo vidjeli više od dvadeset godina budući da se udala u udaljeno selo. Za našu gradsku adresu saznala je od šogorice, Stipine sestre, koja je ostala živjeti u njegovom rodnom mjestu. I ja sam se Branke dobro sjećala, jer nam je bila na vjenčanju, a neko vrijeme nas je ispočetka i posjećivala. Istinski smo se obradovali njezinu dolasku. Radost je bila obostrana. Nakon što smo joj ruke rasteretili od darova, izgrlili smo se i

izljubili do suza radosnica. Proteklo je podosta vremena dok nas svijest o vlastitim vanjštinama nije skoro rastužila. Stipe je osjetio nelagodu u promjeni našeg raspoloženja i, oduvijek snalažljiv, skrenuo temu na šalu: „ U očima pravih muškaraca, žene zauvijek ostaju djevojčice!" Poslužio nas je pjenušcem i nakon dužeg razgovora o svemu i svačemu upitao gošću: „Branka, reci ti nama što se događa u našim selima? Ima li promjena?"

- Zaredali su crkveni obredi Svetih pričesti i Krizme, po našemu „Firme" - neobično ozbiljno odgovorila je Branka.

- Joj! Da, moram vam ovo ispričati! - smijući se započeo je priču Stipe. „ U subotu, dakle prekjučer, bili smo u prestižnom restoranu na proslavi primanja Svete pričesti našeg nećaka. U jednom trenutku uočio sam kako je on na počasnom mjestu za stolom odmotavao brojne darove i brojio novce iz čestitaka. Prišao sam mu i upitao ga: Zlato, koja je za tebe najvažnija riječ koju si danas primio? Začuđeno me pogledao i dječje znatiželjno ponovio: Koja? Rekoh mu ponosno: Krist! A on će zamišljeno: A ja mislio lova!"

Branka se umiješala: „Nažalost, to je velika glupost koju su prihvatili naši ljudi. Stipe, molim te pomozi mi! U iduću subotu je u našemu mjestu Krizma za koju smo pripremili mojega petnaestogodišnjeg sina. Zamolila bih te za kumstvo. Ti bi mu bio najbolji kum!"

Kao opečena pokupila sam šalice i uz ispriku napustila ih oboje. Teško sam disala od uzbuđenja i teškoća kojima obiluje moja bolest. Odložila sam posuđe u kuhinju i nezamijećeno sjela u blagovaonicu. Do mene je dopirao njihov razgovor u kojem je Stipe mirno i razložno objašnjavao da je sve već rezervirano i spremno za naš odlazak na ljetovanje. Branka mu je potom ispričala kako se našla u neprilici. Sin je dogovorio kumstvo sa svojim dvije godine starijim prijateljem. Ovaj je bio u mogućnosti darovati mu novi mobitel. Za tu uslugu oni bi mu se kad - tad lako odužili. Ali baš prije dva dana nesuđeni kum se ozbiljno polomio vozeći bicikl i sad će biti u bolnici najmanje mjesec dana. Neko drugo, „ozbiljno", kumstvo ne dolazi joj u obzir. Rezignirano je pričala Branka.

Mogla bi ona zamoliti nekoga drugog ali bi se time dovela u neugodnu situaciju. Naime, kumovi se natječu u darivanju i ona zna da bi njezin sin svakako dobio motor, mnoštvo tehnike, kompjutor i druge stvari bez kojih se može živjeti. No, oni bi, ako bi primili takve darove, preuzeli obvezu vratiti dugovanje, milo za drago, za koju godinu vraćajući takvo kumstvo.

Za nju bi to značio „financijski slom". Prema njezinim riječima, čak kad bi izdvajala cijelu plaću , što je ionako nemoguće, trogodišnjom svojom zaradom ne bi se uspjela izvući iz dužničkog ropstva. Stipe je bio neumoljiv. Kao da je osjećao važnost našeg možda posljednjega zajedničkog ljetovanja. „Vadio" se i na izgubljen novac uplate, u slučaju otkaza putovanja, koji agencija ni po koju cijenu ne će vratiti. U svakoj drugoj prigodi bila bih ponosna na njega kao „tvrdog pregovarača". Ipak, osjećala sam se očajnom. Oznojenim rukama stezala sam knjigu što je od sinoć zaostala na stolu. Nesvjesno sam je otvorila i buljila u nasumce izabran stih: „ S nebeskim primislima nikad nisi načistu..." Kad sam napokon shvatila značenje napisanog, sklopila sam ruke i, pobožna kakva jesam, započela molitvu Očenaša. Uronjena u misli predala sam se Božanskoj providnosti i očekivala, vjerujući u Stipu, pravo rješenje. Ponovno sam pogledala u knjigu i zapazila stih: „Iskušava potajice može li na tebe računati." Suze su mi natopile oči. Tiho, poput mjesečarke, otišla sam u kupaonicu popraviti šminku.

Stipe je blijed poput mrtvaca došao za mnom za nepunih desetak minuta. Pustio je u kadu mlaz vode kako bi izazvao šumove i pritajio naš razgovor. „Zamisli" - rekao je gotovo izbezumljeno - „ Branka me moli Potvrdu o primljenim sakramentima s namjerom da netko drugi umjesto mene glumi kuma u obredu Krizme! Prisiljena je varati svećenika! Zbog sebe, zbog tebe, zbog svih nas nikada to ne ću dopustiti!"

- I? - upitala sam: „Gdje ste stali?"

- Dušo, oprosti mi! Pristao sam biti kum. Znaš da se ne mogu upustiti u zavaravanje Svevišnjega! Život je pred nama. Čekaju nas mnoga zajednička ljeta. Zar ne!?

Znala sam istog trenutka da sam se zbog takvoga njegovoga posebnog načina rasuđivanja za njega udala. I da ga zbog toga iz dana u dan više volim. Nastavila sam umivati lice kako bih sakrila doživljenu katarzu - osmijeh ushita!

Drugi dan smo provodili kao turisti u vlastitom gradu. Sretali smo znance, razgovarali, pijuckali kavu i iz navike polako se približavali uredu. Na ulazu u dvorište naše tvrtke usklikom nam je prišao dugogodišnji poslovni prijatelj: „Ovi su me vaši poslušnici u uredu upravo uvjerili kako ste već sigurno na morskom odredištu. Što vas je zadržalo?"

„Ah", smijao se moj Stipe. „Neke nebeske stvari. Ti ih kao okorjeli agnostik ionako ne bi razumio. Nego, reci ti meni, stari moj, što te muči?"

- Supruga mi radi preko puta u banci. Dobila je pozamašan dugoročni kredit koji bi valjalo unovčiti. U gradu je cijena deset posto, što je prihvatljivo, ali su isplate nesigurne i dugotrajne. Možete li mi to učiniti vi i za koji postotak? - upitao je gurnuvši nas u stranu da bi propustio grupu razigrane djece.

„Najskuplje je kad je badava!" - rekao je moj Stipe s osmjehom lovca pred lovinom. „Badava ćemo ti to napraviti! A tvoja će ženica poslati sve druge kolegice i kolege koji su također dobili kredit. Njima ćemo isti dan unovčiti kredite za pet posto provizije. Zapamti, ako je samo ona dobila kredit, onda nešto nije u redu. Ima ih više, zar ne!?"

„Više, puno više!"- rekao je poslovni prijatelj.

Rukovali smo se i rastali. Uvijek me iznova iznenađuju muškarci. Malo im riječi treba da osmisle neki posao. A tek ako su bankari?

Nakon pola sata već smo bili u „našoj" poslovnoj banci sa službenikom. Odvojila sam se jer ih ionako ne bih razumjela. Glumila sam da me zanimaju izloženi zlatnici.

Slijedećih dana dolazili su ljudi u našu tvrtku po predračune. Donosili su uplatnice, brojili novce, ostavljali pet posto provizije i sretni, istinski sretni, odlazili. Kad bolje razmislim, Stipe je iz njihovih uplata, njima isplaćivao njihove novce. „Financijsko čarobnjaštvo!?" - pitala sam ga. Samo se smješkao i govorio: „Normalni bankarski proizvod!" I tako tjedan prije i tjedan poslije Krizme dolazile su stranke unovčavati svoje dugoročne kredite. Svakodnevno smo bili bogato nagrađivani za odgodu ljetovanja!

Na dan Krizme bili smo čuđenje u selu. Došli smo u prestižnom automobilu ispred derutne Brankine kućice. Naš krizmanik se pokazao najsvečanije obučen. Kupili smo mu odjeću i obuću s „markom". Kuma Branka je gostima obznanila da je dobio štednu knjižicu s pozamašnom svotom novca. Naravno, ne će ga trebati vraćati jer mi nažalost nemamo djecu. Zapravo, darovali smo kumčetu Ugovor o četverogodišnjoj stipendiji. I ovom zgodom moj Stipe je bio duhovit. Rekao je: „Zato se kod nas Krizma naziva Firma!"

Vidjevši razdragane ukućane, osjećali smo se blaženo. Jednostav-

no rečeno, obavljena Krizma je bila blagoslov za kuću i sve nas goste i ukućane. Kućica je kao u bajci postala dvor, hrana blagoslov, a umjerenost u jelu i piću dar Duha svetoga.

Tjedan poslije, na zakazani dan povratka iz našega nesuđenog putovanja, krenuli smo na odmor u vlastitom „aranžmanu". Dakako, na nepoznato odredište, kao nekad u mladosti. Već u garaži primili smo se za ruke. Stipe je vozio, kao što uvijek radi, krajnje oprezno. Uživali smo u svakom novom trenutku, promatrali krajolik, blagovali sendviče i pili, ako vas zanima, negaziranu vodu. Katkad, samo katkad, dlan mi se oznojio a oči orosile kad sam se sjetila što mi je na ovom putovanju odraditi: otkriti za nas traumatičnu činjenicu - moju pogubnu bolest! A Stipe je tada - ne sluteći pravi razlog mojega uzbuđenja - nježno šaputao: „I ja tebe!"

Mladen Jurčić

Odavno

Začuđeno sam zurio u izlog, uvjeravajući sebe da ipak nisam toliko ostario da bi mi se to počelo događati - ipak nisam bio u toj mjeri zaboravan! Zurio sam u izlog antikvarijata, koji nikad prije nisam primijetio, premda sam vrlo često šetao tom ulicom blizu gradskoga središta. Štoviše, bio sam siguran da je, još prije nekoliko dana, na tom mjestu bio butik sa skupom ženskom odjećom po posljednjoj modi, no u kratko vrijeme od moje zadnje šetnje ovdje je osvanulo nešto posve novo. Činilo mi se pomalo paradoksalnim da je na mjestu privlačne, suvremene trgovine naglo niknuo antikvarijat sa starim, makar kako zanimljivim knjigama, požutjelim stripovima i starinskim predmetima, jer djelovao je pomalo svaštarski, no neodoljivo me je privukao. Dok sam u izlogu gledao hrpe starih stripova, ilustriranih i drugih knjiga, od kojih su mi neke bile dobro poznate, jer u njih sam oduševljeno zaranjao još za davnih djetinjih dana, prožela me je duboka, nostalgična tuga, učinilo mi se da sam se, fantastično i bez ikakva upozorenja, vremeplovom prebacio u djetinje doba, prije više od pola stoljeća, kad su mi takve trgovine i novinski kiosci sa šarenim stripovima, a i starinski pomno ilustrirane knjige, služili kao čarobni ulazi u drugi

svijet, stvarniji i daleko sređeniji od svega što me je okruživalo. Krajolici tog zamišljenog svijeta sastojali su se od čuvstava tajanstvenoga, poticajnoga istraživanja, pustolovnoga zametka (kako se činilo) bogato kreativne budućnosti, koja je, međutim, neostvarena, poput mrtvorođenčeta, brzo izbijedila u zaborav, jedinu konstantu kasnije „odrasle stvarnosti". No već odavno okamenjeni zaborav naglo se rasprsnuo a oštre krhotine zabile su mi se u prsa, bolno ih parajući.

Kroz izlog antikvarijata, za pultom (na kojemu su također bile stare knjige i ilustrirana izdanja, zajedno s antiknim svjetiljkama, porculanskim figurama anđela, i s dva pomno izrađena srednjevjekovna viteza u oklopima), vidio sam sijedoga prodavača, nešto starijega od mene, urednoga izgleda, u bijelomu puloveru.

Ušavši, na stoliću, blizu ulaza primijetio sam jednu od najvećih dragocijenosti svog djetinjstva - komplet starih stripova sa živo obojanim naslovnicama. Otada sam mnogo toga zaboravio, ali ne i trenutke kad sam, svakoga četvrtka, uzbuđen, gotovo pobožno žurio na kiosk po novi broj tog zabavnika, a onda bih obredno zaranjao u šareni, daleko ispunjeniji svijet, prožet sjajem pustolovina, koje nisu hranile tek nerazumnu i uzaludnu djetinju zanesenost, nego kao da su pružale predokus stvarnih mogućnosti budućega života. Pokraj stripova primijetio sam i poznatu mi, raskošno opremljenu, dobro uščuvanu knjigu, s brojnim ilustracijama, koja mi je bila posebno draga, jer je na popularan način govorila o poznatim istraživačima i pustolovima.

- Fantastičan dućan – primijetio sam, pozdravivši čovjeka za pultom. – Već dugo nisam vidio ništa slično. Nalik je na vremeplov. Čini mi se da sam se vratio u djetinjstvo, a moje sjedine odaju da to nije bilo baš nedavno.

- Dobro ste rekli: „vremeplov" – nasmiješi se prodavač, odzdravivši. – Ovdje ne priznajemo zub vremena, nego samo ljubav prema... zanimljivim i dragim stvarima.

- Vrlo dirljivo – prokomentirao sam. –Želim vam mnogo uspjeha. Posao vezan uz osjećaje nostalgije i pustolovine krasan je i dirljiv, no nadam se da je tako što isplativo. Prava ste oaza među trgovinama s krpama, obućom, „klopom" i elektronikom. Dosta često prolazim ovuda, ali ne sjećam se da sam vas prije vidio. Nedavno ste otvorili?

- „Nedavno" je relativan pojam – glasio je odgovor. – Ne brinite zbog slaboga poslovanja. Ne ovisimo o uobičajenim „tržišnim" tijekovima, a

pojmove „ponude i potražnje" shvaćamo ponešto drukčije. Tu smo za one koji vole ono što nudimo. Uspješnim poslovanjem smatramo kad dođe i jedan pravi kupac.

- Drago da tako što postoji – odvratio sam. – Razgledao bih, ako smijem.

- Samo naprijed. Ne žurite, pružite si rijetko zadovoljstvo.

Nekad oduševljavajuće čarobne naslovnice strip revije stare više od pola stoljeća odjednom su u meni, poput lomače suhog jesenjega lišća, osvjetlile unutrašnji prizor koji se više nije doimao davnim ni uzaludnim, nego živo bezvremenim, premda sam smatrao da je nepovratno izgubljen. Čak se na trenutak vratio osjećaj sveobuhvatne čuvstvenosti pustolovnoga očekivanja, koji je nekad prožimao igre u rascvalom vrtu stare obiteljske kuće, poprištu intenzivnih dogodovština u zamišljenim dimenzijama. Odjednom su, s tragičnom svježinom, zasjali trenuci kad sam, skriven u grmlju uz dvorišnu ogradu, ne usuđujući se odati nijednim pokretom, promatrao plavokosu, bajkovitu djevojčicu u vrtu susjedne kuće, nalik na princezu iz starih knjiga, a to je ustreptalo, rano ljubavno ozračje također trebalo biti nagovještaj kasnijih osjećaja, odanosti i veza, koje se, ako su se i dogodile, nisu odvijale ni izdaleka tako bajkovito kako je njihov zametak nagovijestio.

Prelistavao sam svežanj starih izdanja kao da prebirem po palom, no još mirisnom i živo obojenom lišću svojih prošlih dana. Bio je tu i strip koji me je nekad duboko, zamamno plašio ozračjem jeze i napetosti. Govorio je o sablastima i zombijima u starom dvorcu, pa zbog njega noćima nisam spavao, a premda se danas doimao zastarjelo, prenaglašeno i posve klišejizirano, živo sam se sjećao u to vrijeme jedva podnošljive no istodobno začudno plodne, očaravajuće jeze, kad se, ležeći u krevetu, nisam usuđivao otvoriti oči, jer činilo se da mrak nastanjuju sjene strašnih, jedva zamislivih spodoba. To što sam čvrsto zatvorio oči ispunjalo me je još većim užasom, jer nisam mogao vidjeti odakle će doći opasnost i kad će me konačno zgrabiti neka nada me nadnesena pojava, koja se, iskoristivši moju slijepu paniku, prikrala iz kuta sobe.

Taj aktivni, opipljivi, smisleni užas, koji je uzrok imao u nadnaravnim, krvoločnim čudovištima u prilično nevješto izmaštanomu, pustolovnomu svijetu, uvelike se razlikovao od kasnijega daleko gorega, bolnijega, neopipljivoga, a trajnoga užasa sveobuhvatnoga sivila, promašenosti i ispražnjenosti, nad kojom kao da nije moglo biti pobjede, čak ni poslije

makar kako zastrašujuće, vrlo intenzivne borbe, jer nisam znao kako se zapravo boriti protiv podmukloga straha od nezaustavljivo izjedajuće, neprestano sve dublje praznine, koja je dovodila do truljenja duha.

Bilo je beskrajno tužno što se pokazalo da su sve te ushitne, pustolovne, ljubavne a i zastrašujuće priče, umjesto da budu metafore i predokusi kasnijih mogućnosti za koje su nas, kako sam onda smatrao, pripremale, bile tek beskorisno čežnjive ispraznosti, jer budućnost je, s ironičnim smiješkom, spremala nešto daleko prozaičnije.

A sada – kakav je sažetak? Kakvih je čarobnih pustolovina više moglo biti u mom opustjelomu, ostarjelu svijetu, već gotovo i bez ostataka odavno usahnule flore oduševljenja? Rani poticaji, koji su mi uvelike odredili kasnije promašenu osobnost, bili su tek nestvarni, prevarljivi zametci živopisnih iluzija, pa su me (neizbježno?) odveli u slijepu ulicu.

„Ako ne postanete kao djeca..." – proždrijet će vas beznadno sivilo; točno, ali što zapravo ostaje od tako duboko, s takvim povjerenjem voljenih prostranstava i obzora djetinjih dimenzija? Zaveden čuvstvenim maštarijama gorko sam se prevario vjerujući da posjedujem istinsku, izvornu nadarenost, dok sam zapravo sporo gasnuo u sve ravnodušniju osrednjost. Ljubavi su se neumoljivo upljesnjivile, utočište obitelji rasplinulo se, brak je završio rastavom, a djecu nisam vidio već najmanje godinu i pol. Sve zamišljene zemljopisne karte mog budućega svijeta izblijedjele su, pretvorivši se u jalovi teret ogorčenoga žaljenja i spoznaje da sam vjerojatno trebao poći u sasvim drugom, daleko prozaičnijem, no probitačnijem smjeru, putem koji sam u to vrijeme inače zdušno prezirao.

Konstanta ljudskoga izraza i zamišljanja – od pričanja djeci prije spavanja, preko stripova, filmova i kazivanja o pustolovinama, do najvećih umjetničkih djela - uvijek je isti očajnički, neumorni pokušaj postavljanja temelja drugoga, sređenoga svijeta koji bi našim naporima i nastojanjima pružio smisleni okvir. Unatoč svoj rezignaciji i razočaranju, kad smo najveći dio onoga što sačinjava naš život i okruženje spremni odbaciti kao bezvrijedno (možda zato što i jest bezvrijedno), negdje u dubini bolno osjećamo da ipak postoje osobe, mjesta, djelatnosti, spletovi nečekivano povoljnih, za nas kao stvorenih okolnosti, kojima bismo mogli plodno podariti cjelokupni žar svog bića, koje je konačno postalo posve učinkovito i na putu je k istinskom ostvarenju. No sve to nikako da nas pronađe, a smisleni okvir našega svijeta ostaje umjetan, nespostojeći, premda ga naš senzibilitet uporno nastoji oblikovati, pa je osjećajnost tek požar u ko-

jemu zastranjujuće i besciljno sagorijevamo. Za mene je početak toga sagorijevanja bio djetinji, obredno strastveni bijeg u klišejizirano, zamamno skladno šarenilo stripova, zabavnika i ilustriranih knjiga.

No taj bitno uzaludni bijeg ipak uspijeva stvoriti kapsulu čudesne bezvremenosti, čiji tragovi ostaju s nama, pružajući kakav takav oklop pred „stvarnošću". Prvi poticaji osjećajnosti i izraza, možda uopće duha, u upravo su u takvim efemernim, nestvarnim prostorima, premda se njima potaknuta čuvstvena maštovitost okamenjuje u veliki teret, zapreku probitačnijim i „pametnijim" djelatnostima.

Zaželio sam dugo ostati ovdje, u neobičnu ozračju ne sjećanja, nego naglo postvarena daha davnih početaka, koji se nisu razvili ni u što zbilja plodno. Na tim policama i pultu odjednom sam zatekao odavno osušene, rane pupoljke nada, mogućnosti, nadarenosti i ljubavi, koji se nisu raskošno rascvjetali, kao da je nemilosrdno nesuđena punina toga cvjetanja uvijek bila negdje drugdje, kamo ja nikako nisam mogao doći.

Osjećao sam da se, kad jednom izađem odavde, više neću moći vratiti, da su trenuci u ovom dućanu posve iznimni, fantastični, ali nisu san, nego vrst jave koja nema nikakve veze sa stiješnjenom, zatočeničkom „stvarnošću".

Kad sam, izašavši, zaokrenuo u drugu ulicu, zastao sam i nevoljko se okrenuo, ispunjen neobjašnjivim, no dubokim strahom. Nesigurno koračajući vratio sam se do ugla, a onda sam dugo, ukočeno zurio u izazovnu, proljetnu žensku odjeću u izlogu dućana odakle sam maločas izašao. Pred izlogom su stajale dvije privlačne djevojke i živo raspravljale, no ulica je, kao i obično, ponovno bila lišena čak i mogućnosti ikakve neočekivane čarolije, bilo kakve imalo obečavajuće stvarnosti...

Dražen Radman

Antonio, vjeverica i Veliki petak

Dogodilo se to na Veliki petak. A moglo se, zapravo, dogoditi na bilo koji drugi dan. Antonio, u kakvom je stanju bio, nije ni razmišljao o danima jer su mu već dugo bili svi isti. Bili su tmurni i teški. Baš kakav je i on postao.

Tog jutra, ne po prvi put, razmišljao je kako da ode... Kako da ode s ovog svijeta... Sasvim budan, ležao je u krevetu do svoje voljene žene Anite. Gledao je gore, prema stropu, i mislio o svom životu koji mu je proletio za tren. O životu u kojem ništa nije postigao.

Među ostalim, izjedalo ga je i nije mogao prihvatiti da već tri godine, uz neke kratke iznimke, nema posao i da je beskoristan. Da je na teret svojoj obitelji. Uz već prisutne probleme s kralježnicom, znao je da mu radna perspektiva nije svijetla. Naprotiv.

Razdiralo ga je i to što svojoj trinaestogodišnjoj Petri, za džeparac, nije mogao davati niti kune, a kamoli je s vremena na vrijeme odvesti u kino ili barem na sladoled. Anitina plaća je, naime, sve teže pokrivala podstanarske i brojne druge svakidašnje troškove.

Antonio je bez posla ostao sasvim jednostavno. Na način da je jednog dana pozvan na razgovor u glavni ured svoje firme. Razgovor se sastojao od, otprilike, ovih nekoliko službenih rečenica: ''Dobar dan, Antonio. Ovo je za vas. Hvala Vam za sve što ste učinili za našu firmu. Nažalost, morali smo otpustiti nekoliko ljudi. I Vi ste među njima. Nismo mislili, ali, eto... takva je sada situacija. Ako se štogod promijeni, javit ćemo Vam se. U svakom slučaju, želimo Vam sve najbolje u daljnjem životu!"

Antonio je u ruci držao kovertu u kojoj je stajala odluka-rješenje s pečatom. Pročitao je tih nekoliko šturih rečenica, iz kojih je razumio da je, zbog restrukturiranja i manje posla, dobio otkaz. On, koji nije imao niti jednu ''mrlju" za vrijeme svog petnaestogodišnjeg staža. On, koji je, kako su nadležni uvijek govorili, bio jedan od stupova firme. Da, on, koji nije tražio pripadajuće zasluge za svoje dragovoljno sudjelovanje u obrani domovine. Njemu je bila čast boriti se za slobodu rodne grude, za svoj grad i svoje ljude... A sad...

Još jednom je pogledao prema Aniti, poljubio je nježno u obraz, a onda mirno izišao. Pošao je prema dječjoj sobi, gdje je spavala njegova kći Petra. Promatrao ju je, onako s nogu, nekoliko dugih trenutaka. Zatim ju je pogladio po kosi i poljubio u meko, toplo čelo. Potom je sjeo za stol u kuhinji, prethodno otrgnuvši list papira iz smeđeg rokovnika. Ruke su mu drhtale, ali ih je nekako ipak uspio umiriti i napisati tih nekoliko riječi: ''Oprostite mi za sve... Više nisam mogao... Puno vas volim..." List je ostavio ispod vaze u koju je Anita dan ranije stavila mimoze.

Pažljivo je za sobom zatvorio vrata i izišao na ulicu. Svitalo je. Sjeo je u svoj stari ''punto'' i uputio se prema obližnjoj šumi. Znao je za jedno mjesto koje bi bilo ''pogodno'' u slučaju da dođe taj dan... Kad je stigao na odredište, prišao je tom njemu već poznatom stablu kojemu je jedna deblja grana – bočno stršila.

Antonio u tim trenucima nije ništa mislio. Niti osjećao. Bio je posvećen onome što je morao učiniti i zbog čega je došao na to mjesto. Popeo se na veliki kamen koji je gotovo metar i pol virio iz zemlje, a s kojeg je bilo lakše prebaciti i namjestiti konop. Bio je spreman. No, srce mu je sve brže počelo tući. ''O, Bože!... Oprosti... Moraš mi ovo oprostiti!'' povikao je trenutak prije nego se odlučio ''otpustiti'' s tog kamena.

No, tek što je to izustio, pozornost mu je privukla plaha vjeverica koja se brže-bolje spuštala niz stablo koje se nalazilo točno u fokusu njegova pogleda, nekih sedam-osam metara dalje. Spuštala se razigrano, onako kako to inače vjeverice rade, posebno kad u blizini ugledaju nekog poput čovjeka. Ovaj se put to nije dogodilo. Kao da ju je prizor ispred – zbunio.

Kao da nikada prije nije vidjela čovjeka koji je stajao u tako neobičnom položaju. Zaustavila se, naime, po sredini stabla i piljila prema čovjeku na stršećem kamenu. Prema čovjeku koji je imao nešto oko vrata. Kao da je osjetila trenutak... I kao da se tog jutra morala tu naći.

Antonio se umah sjetio jedne šetnje kroz šumu s Anitom i Petrom, unatrag tri-četiri godine. Sjetio se Petrinog pitanja, nakon što se neka vjeverica strelovito popela na stablo i nestala među krošnjama: ''Zašto se vjeverice uvijek tako boje i bježe od nas? Mi im ne želimo ništa loše. Zašto barem ne zastanu na stablu? Ionako ih ne bismo mogli doseći niti se popeti.''

Ali, događa se da pravilo ima izuzetak. Ovaj put je bio taj izuzetak. Vjeverica je i nadalje uporno gledala prema Antoniu te nije silazila. Njemu se činilo da će tako stajati do unedogled. Čekao je da ga prestane gledati, da siđe i napokon nestane u šumi, kako bi u miru mogao učiniti ono zbog čega je i došao.

No, u toj neobičnoj zbunjenosti, Antonio je izgubio početnu sigurnost i odlučnost. U jednom trenutku mu se učinilo da vidi lice i oči pune suza – svoje voljene kćeri. Učinilo mu se i da ga promatra kako... ''Ne! Neću!Neću to učiniti!'' viknuo je naglo i – sišao s kamena.

Vjeverica je u hipu nestala, a njemu se tek onda srce divlje uzlupalo. Mislio je da će prsnuti. Htio je što prije napustiti šumu i dojuriti kući.

Vozio je brzo, ne prestajući misliti kako se Anita već probudila i pročitala njegovu poruku. Zamišljao je njeno izbezumljeno lice. ''A što ako se Petra prva probudila? Zaista, što ako su obje vidjele poruku? Što ako im je pozlilo? Što ako su već zvale policiju, susjede, rodbinu...?'' redale su se, poput domino pločica, sve te misli, slike i pitanja. ''O, Bože! Što sam to htio učiniti?'' nahrupio je u njemu sram i obuzela ga snažna krivnja.

Kad je stigao i parkirao auto ispred kuće. Čudno, ali sve je bilo sasvim mirno. Kao i kad je otišao. Stoga je izvadio ključ iz džepa i polako otvorio vrata. Potpuna tišina. Pogled mu je prostrujio prema kuhinji i vazi s mimozama. Ispod nje je virio onaj list papira. Uh... Još je tamo. Laknulo mu je. Uzeo ga je i još jednom pročitao napisano. Duboko je potom uzdahnuo te ga iskidao na desetke komadića bacivši ih u kantu ispod ostalog smeća.

Izuvši cipele, trenutačno je osjetio slabost u nogama. Sjeo je na trosjed i glasno briznuo u plač. Nije ga mogao suzdržati. Iz njega je proključala bol koja mu se godinama skupljala u sve olovnijem srcu. Jecao je kao nikad u životu. ''O, Bože moj! Bože moj... Oprosti mi za ovo... za sve... Pomozi mi sad! Ne mogu više ovako...'' Uto su se naglo otvorila vrata sobe.

''Antonio!'' sva prepadnuta je viknula Anita i u tri koraka se našla kod svog muža i zagrlila ga. Nije ništa govorila. Kao da je znala što se dogodilo. Samo ga je čvrsto, možda najčvršće dotad držala prelazeći rukom preko njegovih leđa... I Petra se našla tu. Poput svoje majke, i ona se privila uz njega te ponavljala: ''Tata... sve će biti dobro... Tata, bit će sve dobro...''

Antonio je znao da ga vole. To mu je u tim trenucima bilo dovoljno... Znao je i da ima Boga. I da je baš On bio s onom vjevericom – kako bi gledala prema njemu i kako bi ga zbunila. Kako ne bi ostao u šumi na onom drvu... Na izbočenoj grani...

Bio je Veliki petak. Nekoć je Jedan otišao na neko drugo drvo kako ne bi morao nitko zauvijek umrijeti... Ta misao ga je, tu na tom trosjedu i u zagrljaju žene i kćeri, nenadano i duboko prožela... Po prvi put je, čini se, počeo razumijevati Uskrsnu priču. Na neobičan je i živ način osjećao Božju ljubav. Znao je da neće više nikad poći na ono mjesto u šumi. Niti na neko slično mjesto. Da, znao je da je voljen. I da postoji nada. Bez obzira na boju oblaka.

Bližila se nedjelja. Novo svitanje. Preko Anitinog i Petrinog ramena, Antonio je gledao prema kuhinjskom stolu. Do njega je dopirao ugodan i nježan miris mimoza. Kao da su bile tek ubrane. Dobro je... Sad je dobro.

Ljubica Kolarić-Dumić

Rukovet pjesama

HODAJUĆI PORED TEBE

Razmišljam hodajući pored tebe,
Kako svaki puta predosjetim
kada ponovno dolaziš.
Sa suncem ili u kiši
Meni je svejedno,
Uvijek znam da si u blizini.
Čujem ti korake
Iako te nikada ne vidim.
Trag mi se urezuje u stopala
Pa onda krenem za Tobom
Bez mojih i Tvojih tragova,
a glas tvoj jasan
Odjekuje
Premda mi ništa ne govoriš.
Miris tvoje kose
Dopire iz vrtova
Kraj kojih tada prolazim.
Dok te tražim među stablima,
Tvoje se ruke kao grane
Spuštaju na moje dlanove.
I tako hodamo zajedno,
Ti pored mene
Ja pored tebe.
I više nije važno
Jesi li samo sjena
Ili misao
Dok hodam pored tebe.
Ili si proljetni vjetar,
Razigran i nemiran.
Možda si samo snježna pahulja
Sljubljena sa suzom na trepavici,
A ja koračam sve brže,
Razmišljajući kako hodam pored
tebe.

JOŠ UVIJEK TE ČEKAM

Čekam te s boli i čežnjom
Dok me vjetar okreće
Kao igračku,
A kiša mi natapa odjeću.
Promrznuta stojim na raskršću,
Zaboravljena u vremenu
Pa ne znam
Od kada te nema.
Već dugo ne dolaziš,
Ni jučer nisi prošao
Mojom ulicom,
Ni prošle jeseni
Dok je kiša isto ovako padala.
Sklopila sam kišobran,
Suze i onako ispod njega padaju
Na hladne obraze.
Ruke mi mokre,
A tijelo već dugo ne osjetim,
Tvoje je pred mojim očima.
Čujem te kako se smiješ
Sa suzom
Zaboravljenih zjenica.
Šutiš u mojoj šutnji,
Budiš se u svakom jutru,
Svake večeri
Zajedno gledamo zvijezde.
Pripadaš i ovom bolu
I neprekinutoj čežnji,
Zlatnim nitima sunca,
Vjetrovima i kišama
U kojima te još uvijek čekam.

U OČIMA ONIH KOJI ČEKAJU

Tko je izmislio čekanja,
Sigurno je zaboravio
Ili ne pozna
Patnju
Onih koji čekaju.
Ili je pripadao bogovima
Kojima bol nije zadana.
Koji ne znaju
Za prokletstvo dvaju susreta,
Kako je jedan uvijek tužniji
Za sljedeći odlazak
I novo čekanje.
A nikoga da mu kaže
Plaču li za njim ulice
Ili se smiju drvoredi
Uz cestu rastanaka.
Samo lampe trepere
U nemoći da progovore
O onome što su vidjele
U očima onih koji čekaju.

BEZ TEBE

Ovdje se djeca smiju i bez tebe,
Snjegovi se otapaju svakog
proljeća,
Nebo se plavi
I mirišu rani cvjetovi,
A ti nisi ništa naučio.
Da se prolaznost natječe s
vječnosti,
Da je dan jednako dug
S tobom i bez tebe.
Na rastanku sam jedino
Izgubila krila
Pa nisam mogla poletjeti za tobom.
S krikom sam te pustila
Da nastaviš bez mene,
A ja ću probati
Sa svojim slomljenim krilima
Ka nebu sreće
Još jedanput poletjeti,
Prema blizini tvojih letova.
Već spremam torbe
I bacam pogled
Na slomljena krila
Kao srce pred tebe.
Krećem po ostatke radosti…
Ako te ne stignem
Sa slomljenim krilima,
Hoću li moći zaboraviti
Let nebom
I nastaviti zemaljskim putem
Bez tebe.

ZNAŠ LI ŠTO MOŽE LJUBAV

Znaš li da je ljubav neograničena
Kao svemir.
Crna kao dubine noći bez zvijezda,
Jasna bez ijedne riječi
Kao glazba.
I teška kao suza
Očiju koje gledaju u daljinu
Hvatajući posljednji odbljesak
Sunca na zalazu.
Znaš li kako se ljubav krije u
dodiru
I neizgovorenim riječima.
U onima koje drhte
Na stisnutim usnama.
Znaš li što može ljubav
Ako pokupi sve zaboravljene,
Razbijene krhotine,
A suze pretvori u bistre potoke,
Poglede usmjeri
U planinske vrhunce
Čežnje do samoga neba uzdigne.
Znaš li što može ljubav?
Znaš li da nas zagrljaj
Može učiniti besmrtnim
Ako zaboravimo vrijeme
I svemir
I prolaznost.

POVRATAK

Ostavio sam zauvijek
Isprepletene ruke
Među proljetnim vrbama,
Slike u vodama
Koje nemirno protječu
Između dvije klisure.
Shvatio sam kako je povratak
Obećana livada stisnuta među
obzore
Među crnilom zemlje
I plavetnilom neba.
Ostavio sam
Preskočene sutone,
Rastvorene zastore
I poglede između zavjesa
Na otvorenu prozoru.
Plaši me spremanje na put,
Radovanje povratku.
Kriju li rastvoreni zastori,
Onako u kutu,
Tebe onakvu…
Iz daleka te gledam
Dok se spremam
na posljednji odlazak
Ne znajući
Što li me tamo očekuje.
Je li sve isto kao onog proljeća
Kad su ti ruže mirise prepustile.
Kada snovi o odlasku
Nisu sadržavali strah od povratka.
Bojim se zadnjeg koraka,
Karte u jednom smjeru
I ostatka radosti u meni…
Možemo li biti izgubljeni zajedno,
Naći se ponovno,
strah podijeliti na dvoje.
I tako udvoje krenuti
U zajednički povratak,
Na mjesto prvog sastanka.

Igor Šipić

Koljnofski susreti

STEPE

O Bože
Pusti da prođem kroz Tvoje aure
I, zlata gladan
Iznad pepela Tvoje urne,
Počinem

O Bože
Od kruga i žezla velika Kana
Sačinjen,
Ti si stajao nad stepom
Kad se ràspelo malodušje nizine,
Potom si odjahao
U noć od gline
Da brže dođe vrijeme
Nastanka

Bože
Očekujem Te u konačnici,
Da mi kažeš,
Zašto je moja zvijezda daleka,
I zašto prašnik,
Zašto čekam

ADAMOVO REBRO

Oče
Ovo nije Knjiga Pitanja.
Što si mislio kad si krenuo
Krugljom na kruglje
Stvarati svijet,
Tvoje Sunce i moja Zemlja
Zajedno
Mogu li?
Tvoje Ime i moj Čovjek
Zajedno
Mogu li?
Djelić rebra i uteg pravde
Zajedno
Mogu li?

Oče
Smiješim se
Tvojoj domišljatosti
I tonem sve dublje
U moć ravnice

BRAĆI I SESTRAMA

Bože
I ovaj si dan učinio u prah
I potvrdio sebe,
Tako će i mojoj zemlji
Do koljena ušutkanoj
Od koljena raspojasanoj
Biti lakše

Bože
Ti si stvorio Sunce
I zato jedino Tebi vjerujem,
Posjedi mojih sestara i braće

Ne vrijede ništa,
Samo jedan dan bez svjetla
I oni nemaju ništa

Bože
Umoran sam od imanja,
Od posjeda ničega

CEDROVE LAĐE

Bože
Ti si provukao konac
Kroz ušicu igle i
Pošao prstom na prst:
Probudi se čovječe
Probudi se teofile
Božji prijatelju!

Evo će Majstor oslikati svodove,
Zora će razbiti krčage
O ponoć ovješen mjesec
Plitice svjetla i tame,
Skoro će cedrove ponijeti lađe

Devet sikstinskih lađa

Bože
One i danas plove,
Domovina nikada nije daleko

NAVIGATOR

Bože
Nekoć si brodove
U dalekoj Panoniji
Vezao,
Nekoć si bio netko
Manje putnik
Više navigator

Danas Te slijedim
Zemljom ugarskom
Bez vesala i jedara,
Nad mrtvim ostrigama
Plutaš i ne proturječiš
Dok se u jezeru naziru
Ostatci slavna mora,
I jedan narod
Što vazda čeka
Oče

'532. U KISEGU
U spomen na Nikolu Jurišića[1]

Bože
Mora da si bio tamo
Onomad
Kad se Kiseg branio,
Mora da si tamo
I olovni zadah mirisao
I sedamsto orlova povio
I trinaest bojeva odnio
Trinaest noći krizantema,
Mora da si bdio
Kad se Kiseg branio
Bože

1 Senjanin, Nikola barun Jurišić od Kisega (oko 1490.), hrvatski plemić, vojskovođa i diplomat. Deset dana prije nego će postati kralj, Ferdinand I imenovao ga je za vrhovnog kapetana i savjetnika. Junaštvom se proslavio 1532., kad je sa 700 Hrvata obranio Kiseg i tako zaustavio 140.000 turskih vojnika u pohodu na Beč.

Što si to uzeo na sebe
A meni stavio u ruke,
Moje pero je moja sablja i
Ja ispisujem prošlost vezirâ,
Tintarnica je puna svježe krvi i
Ja ispisujem prošlost vezirâ,
Čekam
Hoće li utvrda pasti
Hoće li izdržati bjelina papira

Zvijezde su brojale svoje mrtve
Kad se sokol vinuo pijetli ustali

Bože
Otišli su, produžili zorom
Onomad
Kad se Kiseg branio

Na sv. Martina, 11. 11. 2009.

MOLITVA ZA ORGULJE
U spomen na Ferdinanda Sinkovića

Oče
Učini da noćas zaspimo zajedno

Učini da nisam tuđin
Puzeći plazeći u svom jeziku,
Učini da sjemenka jabuke olista
Jer srodstvo je moja svojina,
Učini sve ušitke od zelena konca
Razmirice neba i glave suncokreta
Sve vatre ugašene i pepele duša
Jezike utihnule svijetom i jezike usta
Domovinstva i državne granice
Sva božja stvorenja,
Učini orguljašima
Učini da dobiju orlovska krila
I podnesu još jednu tuđinsku noć

Oče
Učini sve što znaš
Samo da ne moram moliti
Da noćas zaspimo zajedno

POTOMCIMA KOLJNOFA
Franji Pajriću

Svi ordeni
Sva (protulića) popadaše
A sunce tek što je zahodilo,
Valja izdržati noć i
Ove jecaje što slutim
Dolaze iz Majke krošnje

Bože
Hoće li djeca odrasti hoće li
Pronaći put do ovih grana
Nikakvih
Što nas natkriljuju
Šireć' svoje ruke u noćište
Gdje nekoć prebivahu
I Tvoja djeca

K NIGDINI

Nigdino
Kad narod svoj povedeš
Ostavi vrata otvorena,
Možda se jednom vratiš
Kao gola činjenica
Nigdino
Hodaj bosa u stopalima

Hodaj guščjim vratovima
Svekrvu ćeš naći bilo gdje
Hihotati možeš bilo gdje

Braćo!
Sestre!
Sve je prijevara, u magli
Samo je magla stvarna
U zemlji iz koje putovi
Ne vode nikamo

LOZA HRASTOVA
Đuri Vidmaroviću

Bože
Ova riječ je hrast
Ovaj križ je hrast
Ovo prijestolje hrast
Sve je hrastovo
I sve hrastovina
U zemlji hrastovoj

Bože
Prođi zemljom hrastova
Zađi ulicom hrastova
Prođi mojom poviješću
Dođi na izvorište
Arvatije
Hrast svih hrastova

'533. U ŠOPRONU

Bože
Sjećaš li se kmetova
Scarbantije
Sjećaš li se gromova
Sjećaš li se grobova
Scarbantije?

Bože
Zašto se ne osmjeliš?
Oni su pošli '533.
Njih tisućupetsto:
Petstotina muževa
Petstotina nevjesta
I petstotina riječi
U jednom svežnju
O jednom štapu,
Tvoji mučenici
Naša djeca
Oče

POVRATAK U ARVATIJU
U spomen na Mihovila Nakovića

Snivam more, more!
Još jednom vidjeti more
Kraljeve svoje i Dolazak svoj,
Hoću još jednom ispeti more

Vuku se kost i koža i okov
I željezo i zveket i lanci,
Već se dime moji zglobovi
Ključaju moji gležnjevi, mora
Krvavo tabanima biti do mora

Sanjam, ja sam Job
Ja sam rob i ne idem nikamo,
Skoro će petstotina godina,
Ne vidje' dana što ne plaka
Nad svojim korijenima
Bože
Ne daj da padnem pred Tobom
Samo da ne padnem pred Tobom
Velikim, iza gorućih oblaka
Daljine

ZEMUNIČKA UZDARJA
Tomislavu Marijanu Bilosniću

Prazna je košuljica
Otpuzale nemani
A moja zemlja još topla
Čeka čeka da ispere
Svoja ktonska grla
Pa da vino poteče
Čeka da bagrem okori
Mandorlu moje Majke

U dvoru je tiho
Petar Jakov i Ivan još spavaju

Otputih se tražiti
Pođoh rukama pod stijene
Pođoh kruhom na gladne
Pođoh vodom na žedne
Istinom na slijepe pođoh

Otputih se tražiti
Očima krčiti prevrtati
Sve što vidjeh nađoh
Na putu kojim hodam
Nadajuć se sresti Tebe
Tvorca svega svijeta
Da mi (im) oprostiš
Oče

(ČA) SABOR

Pamte nas od Nina
Ima nas od Boke
Ima nas od Senja
Slavonije široke
Ima nas od Klisa
I od Siska jesmo
Od Krbave nas ima
Od Knina potekosmo

I od sna Bribira
I od boja Sinja
Do stoljeća sedmog
(Prelipe riči) Žminja

PUT DUDOVA

Bože
Ako je željezna zavjesa vrijeme
Što je tu željezo a što nevid
Koji se klati i njiše na vjetru
Onkraj propala carstva

U ime ugarskih makova
Komu da predam u ruke
Buket crvenih ruža
Kad se u latice uvukla šutnja
Zeleni ravnice i željezni mûka

SJEĆANJE NA VISOVAC
Nevenki Nekić

Danas sam odlučio brati cvijeće
Pa kad bih naumio mijenjati
Poljane za šahovska polja
Uz Bijelog kralja
Uvijek proljetna
Ljekovita
Ti bi bila Cr(ve)na kraljica
I bilo bi ti svejedno
Što danas ne berem cvijeće

LHC

Bože
Oni idu na Tebe
Oni imaju Veliki hadronski sudarač,
Tu nadomak Tvojih visina
Oni bi htjeli Tvoju masu
Oni bi htjeli petu šestu
Sedmu... dimenziju,
Oni bi Teoriju svega

Bože
Želim s Tobom u četiri oka,
Oni misle da čestica
Nevidljiva golom oku
Može uroditi glađu,
Oni misle da čestica
Nevidljiva golom oku
Može ratovati i ne pamtiti,
Oni misle da će Te naći
Ukinuti gladi ropstvo
Zaustaviti ratove

Neće!
Oni su sigurni u svoju krivnju

Bože
pomolimo se zajedno
za sve slijepe koji nikada
progledati neće

PARATETHYS

Oče
Pod moje si noge
Pobacao morsku travu
Pa sad misliš bit će mi
Lakše koračati kroz život
Iz ničega

Ali
Zar Ti ova trava, noćas
Izbačena iz usta pjesnika,
Ne liči na jezik kojim govoraše
Stari mudrac Paratethys
I njegovih stotinu jegulja,
Zar ti ne liči na jezik
Moga naroda prognanog

Učitelju
Kako je hladnu čeliku u Uroti
Kako neznanu grobu Jahača
U velikoj stepskoj zemlji,
Zar iz ničega i orah ne raste
Zar iz ničega i ožiljak ne raste
Zar od ničega nije tuđinstvo
I još k tomu, ništa drugo

MOLITVA ZA LORIKU

U spomen na Loriku Nádasdy[2]

Oh Loriko
O te oči, ta vrata male kapele
Gdje položih karmelski cvijet
Oh Loriko
Gledam Te i pomišljam
Ako ih sklopiš
I vrata se zatvore
Hoću li ikada više vidjeti
Toliko latica
Toliko zapaljenih svijeća
Koliko danas sapeh strijela

2 Eleonora ili Lorika Nádasdy, od udara groma prerano umrla kći bogatog velikaša, palatina zemlje, Franje Nádasdyja, za koju se vezuje i priča o koljnofskoj hodočasnoj crkvi i štovanju loretske Blažene Djevice Marije (1665.).

Bdijući nad Tobom
Crnom
U bjelini

NA KRAJU PUTA

Bože
Ti si pokazao što hoćeš
Što očekuješ od mog neznanja
A ja sam Te slijedio
Nisam zatvarao oči

Bože
Ako me pokoji put opet
Put k Tebi nanese
Rávan ću zemlje gorom dići
I posljednji baciti kamen:
Budi milostiv prema kruhu
Kojeg beru s Tvojih ravnica,
Budi pravedan prema vinu
Kojeg krče s Tvojih vinograda,
Budi obazriv prema suncu
Kojeg žanju s Tvojih visova,
Budi ustrajan prema riječi
Koju donesoše u svežnju

I čuvaše petstotina godina

U spomen na Prve
Koljnofske književne susrete
5.-8. studenog 2009.

ALKAR

Dadoše mi pravo dadoše koplje
A dvojim hoću li u sridu il' bar
U dva u jedan...
Ti si Sin svog Oca, ja sin svog oca
Tko je onda prodao temelje kuće
Počupao perje rastrgnuo meso
Razbacao kosti ako nije sin svog oca

Tko ako ne unuci sinovi ove zemlje
Menađmenti brendovi frendovi...

Brijestovi zemljaši rađaju drugdje.
Upoznaj sinove Umoka Koljnofa
Vedešina Židana... upoznaj brata
Od Prisike Unda Kisega Šoprona...

(Daj, da verujemo, ima još
Človik, človik, ČLOVIK, človik,
človik
Miesta na vuoj raščihanoj,
Pogaženoj, potrapljenoj,
raskoljenoj
ZEMLJI, zemlji, zemlji, zemlji,
ZEMLJI.
Predobri Stvoritelj, ustani med
nami!
Aš teška je duša naša,
Teško je tielo naše...) [3]

Upoznaj slabašan suhi list
Vjetar ga lako ponese
Nikada više neće biti drvo

(Iz ciklusa «Dotaknuti triljsko
nebo")

3 Matilda Bölcs, (I)ako sloboda / Ha(bár) a szabadság, (Budimpešta, 2006.)

Đuro Vidmarović

HRVATI U BOKI KOTORSKOJ

Književna baština koja obvezuje

Ivan Bona-Bolica: *Opis zaljeva i grada Kotora*, Matica hrvatska-Ogranak Dubrovnik, Dubrovnik, 2010.

Vrlo agilan ogranak Matice hrvatske iz Dubrovnika ponovno je hrvatsku kulturu obogatio vrijednim djelom. U biblioteci «Posebna izdanja», koju uređuje Ivana Borđelez, Ogranak je objavio prijevod djela bokokotorskoga književnika Ioannesa Bona de Bolicisa: Descriptio sinus et urbis Ascriviensis (Ivan Bona-Bolica: Opis zaljeva i grada Kotora). Djelo je s latinskoga preveo Relja Seferović a metru izvornika stihove je prilagodio akademik Luko Paljetak.

Ivan Bona-Bolica pripadao je staroj i uglednoj hrvatskoj plemićkoj porodici iz Kotora. Ova porodica imala je granu u Dubrovniku (plemići Bone-Bunići). Rođen je u Kotoru oko 1520. godine, a tu je i umro 1572. Otac mu se zvao Nikola Ivanov de Bona, a majka Pave Zagurović. Kako u «Bilješci o autoru» i piše akademik Luko Paljetak, Bolica je «studirao pravo, vjerojatno u Padovi. Nakon studija obavljao je razne pravno-upravne službe i dužnosti u Kotoru, više je puta bio sudac, općinski odvjetnik, član Malog vijeća, poslanik u Veneciji (1553., 1557.)». Kao književnik pisao je na talijanskome i latinskom jeziku. Za hrvatsku vjersku povijest važan je njegov rad odnosno životopis blažene Ozane Kotorske (Vita della Beata Osanna da Cattaro). Kako ističe akademik Paljetak ovo je djelo poslužilo Serafinu Razziju za njegovu biografiju iste blaženice (Vita della reverenda serva di Dio, la Madre Suor Osanna da Cattaro, Firenca, 1592.).

Najvažnije djelo Ivana Bone je «opis zaljeva i grada Kotora». Djelo je napisano «između 1538. i 1551. godine, posvećeno je Boninom sestriću, pjesniku Iliji Zagroviću. Prvi put ga je tiskao Serafin Razzi kao dodatak svom djelu *Storia di Raugia* (Povijest Dubrovnika), koje je izašlo u Lucci 1595., a u Dubrovniku 1903.» Rukopis navedenoga djela prepisan je 1812. s tumačenjem pojedinih naziva i imena. Ovaj se rukopis čuva u knjižnici Male braće u Dubrovniku.

Ivan Bona-Bolica pripada etničkoj eliti Hrvata u Boki kotorskoj. Svojim djelima povezivao je hrvatsku književnost s europskim literarnim strjemljenjima. Bio je vrlo cijenjen među svojim suvremenicima i, kako piše akademik Paljetak, «stekao je naziv: zvijezda Domovine». To potvrđuje i činjenica što mu je humanistički pjesnik Ljudevit Paskalić posvetio dvije latinske elegije. Bonin život i djelo proučavali su P. Kolendić, A. Mayer i V. Vratović. Akademik Paljetak upozorava na diskusiju koja se vodila oko oblika prezimena Boliris koje je bilo pogrješan pročitan oblik prezimena Bolicis. Prema akademiku Paljetku Ivan Bona Bolica smatra se najvećim kotorskim pjesnikom XVI. stoljeća.

Kao prilog prijevodu spjeva koji predstavljamo urednica je objavila esej Frane Alfirevića «Kako je jedan stari kotorski pjesnik vidio svoj grad u XVI. stoljeću». Ovaj je tekst Alfirević objavio 1936. u novinama «Glas Boke». Odatle je tekst prenesen u Alfirovićevu knjigu «Proza», Zagreb, 1956.

Alfirević u svome eseju s pravom piše: «Nema grada u Dalmaciji koji toliko vuče našu misao u prošlost kao Kotor... a Kotor je grad fragmenata». Autor obavještava čitatelje 1936. da je Kotor imao «nekoliko poznatih ljudi od pera» među kojima se ističu pjesnici Pima i Paskvali. Za Ivana Bolicu Alfirević piše da je «kotorski plemić, o čijem životu ne znamo gotovo ništa», te da je «jedan od kotorskih pjesnika iz vremena renesanse».

Spjev koji predstavljamo ima 331 stih, u heksametrima. Alfirević piše kako «to nije neka duboka pjesma, u njoj ima malo prave poezije, ali ona ima slikovitosti koju je nadahnulo to iščezlo vrijeme, njen oblik je elegantan, poneki stih ima zanosa, poneka slika ima svježine. Pjesnik je pod utjecajem Vergilovim, i to njegovih «Georgika». U tim stihovima – nastavlja Alfirević – su opisane ljepote Boke Kotorske i Kotora dosta živo i okretno, s ljubavlju za prirodu, ali ne prosuđujući pjesmu sa čistog pjesničkog gledišta, moramo kazati da je ona zbog toga značajna, što nam vrlo vjerno, iako ne u potpunosti, prikazuje Kotor u XVI. stoljeću. To je gotovo uvijek fotografija, ali jedna bolja fotografija, i draga, što dolazi iz toga vremena i tiče se jednoga grada o kome su pjesnici tako malo kazali, iako je sigurno da njegov život i u prošlosti i u sadašnjosti zaslužuje i te kako pažnju».

Alfirević s pravom zaključuje svoj esej riječima: nama je žao, što je Bolica pobjegao od jednog svestranijeg opisa Kotora... Mi smo zahvalni starom pjesniku, što nam je dopustio da u njegovim stihovima, gdje ima

izvjesnog osjećanja stvarnosti u vanjskom opisu, uhvatimo bar nekoliko slika iz prošlosti jednoga grada, čiji dalji lik je nejasan i maglovit. Zato što ima samo sjajnih ostataka, njegova prošlost nas privlači tim više da o njoj dobimo pravu sliku, gdje historija šuti a progovara poezija».

«Opis zaljeva i grada Kotora» objavljen je dvojezično dakle u latinskome izvorniku i prijevodu na hrvatski jezik. Već sama činjenica što je akademik Luko Paljetak, kako piše u Imprimaturu, latinski prijevod prilagodio metru hrvatskoga jezika, ova knjiga zaslužuje višestruku pozornost. Prvo, riječ je o kulturnoj baštini Hrvata u Boki kotorskoj koja je još uvijek nedovoljno proučena, a time i nedovoljno ubaštinjena u cjelokupni korpus povijesti hrvatske književnosti. Drugo, latinist Ivan Bona de Bolica otkriva nam visoku razinu duhovnosti i kulturnoga stvaralaštva hrvatskoga grada Kotora. To stvaralaštvo nastajalo je na granici hrvatskoga etničkoga prostora u specifičnim povijesnim uvjetima, na prostoru na kojemu su se sudarale civilizacije, kulture, konfesije i političke velesile. Ali na tom prostoru zbijala se i sretna inteferencija svih duhovnih, civilizacijskih i kulturoloških utjecaja. Treće, prijevod ovoga djela predstavlja vraćanje duga kako velikom sunarodnjaku tako i hrvatskoj latinističkoj poeziji. Četvrto, akademik Paljetak je sjajnim prijevodom učinio ovo djelo izuzetnim za senzibilitet i današnjega čovjeka. Peto, grad Dubrovnik je objavljivanjem «opisa» ponovio svoje višestoljetne veze s Kotorom i ukazao na jedinstvo hrvatskoga kulturnog prostora.

Pisac ovih redaka, vjerojatno pod utjecajem prijevoda akademika Paljetka, ima pozitivnije mišljenje o Boličinom djelu nego što ga je imao Frano Alfirević. Nažalost, izgleda da obavijesti u podrubnicima nije pisao prevoditelj već netko tko je tome poslu prišao prilično površno. Navodimo tek nekoliko nepreciznosti. U bilješci broj 12 stoji: «Teuta, kraljica Ilira». Navedena je formulacija neprecizna i preširoka jer pojam Ilira obuhvaća cijeli skup naroda. U slijedećoj bilješci stoji objašnjenje za Agrona: «kralj Ilirika, Teutin suprug». Objašnjenje je također historiografski neprecizno. U bilješci 14 objašnjava se autorov stih: A usred mora/Odmah se jedan pa drugi otočić diže, ovog/Djevica čuva i Majka, a onog čvrstim svojim/Kopljem na konju ratnik koji je tu doveden...» U podrubniku stoji: «Otočić na kojem je crkva nazvana Blažene djevice Marije od otočića, pučki *de Scarpello*. Nije jasno zbog čega je izbjegnuto navesti kako je riječ o čuvenom svetištu Gospe od Škrpjela. U slijedećem podrubniku stoji: «Otočić na kojem je crkva Sv. Đurđa, gdje je nekoć samostan Sv. Benedikta». U objašnjenju trebalo je stajati kako je riječ o otočiću na kojemu je crkva Sv. Jurja (danas Sv. Đurđa) gdje se nekoć nalazio samostan Sv. Benedikta. U bilješci 34. pisac piše: "Hram sv. Frana i samostan fratara Reda». Ispravno bi bilo: Crkva svetoga Franje i samostan redovnika franjevaca. U bilješci br. 52 stoji: Hram sv. Jeronima, najvećeg naučitelja". Sveti Jeronim je čuveniji kao autor prijevoda Biblije zvanog Vulgata. Osim toga pisac obavijesti u podrubnicima latinski pojam templum neprestano prevodi s hrvatskom riječju hram. A trebalo je prevesti pojmom crkva. U bilješci br. 56 stoji: "opatijski hram svetog Stjepana Prvomučenika." U ovom objašnjenju pojam «opatijski» upućuje na grad Opatiju, a riječ je o opatiji sv. Stjepana Prvomučenika pri čemu pojam opatija označava crkvu u kojoj je središte Reda.

Izdavač «Opisa zaljeva i grada Kotora» ne samo što je knjigu tehnički, grafički i estetski odlično uredio za tisak već ju je obogatio kvalitetnom fotodokumentarnom građom odnosno slikovnim prilozima. To su «prikaz Kotora sa pale ciborija katedrale Sv. Tripuna u Kotoru, XV. stoljeće»; «Prikaz katedrale i grada Kotora s kovčegom Sv. Tripuna»; «Grb porodice Bolica»; «Henry de Beauvau, Relation iournaliere du voyage de Levant (Dnevničko izvješće s puta na Levant), Nancy, 1615.»; "Peirre Mortier, Golf odi Cataro (Kotorski zaljev) oko 1700."; "Zemljovid Boke kotorske Antonija Zambelle (XVIII. st.)"

***

Željko Vegh

ŽEĐAM

Mali ogled o blaženoj Ozani Kotorskoj **(25. studenoga 1493. – 27. travnja 1565.)**

Poslije toga Isus, svjestan da već sve svršeno,
Reče, da bi se ispunilo Pismo: «Žedan sam». Tu
bijaše posuda puna octa. Tada nataknuše na izopovu
stabljiku spužvu punu octa i primaknuše je k
Isusovim ustima. Kad Isus uze ocat, reče: «Svršeno je!»
te nakloni glavu i – predade duh.

Iz *Evanđelja po Ivanu*

Od svih svetaca i blaženica najmilija mi je blažena Ozana Kotorska. Kada čitam o njoj, intenzivno osjećam Božju blizinu, Božju ljubav prema čovjeku i osjećam veliku čežnju za Bogom. Blažena Ozana Kotorska bila je dominikanka trećoretkinja «zazidana djevica», zatvorena u maloj, hladnoj i vlažnoj sobici, s rešetkama na malom prozoru. Prvo je bila u ćeliji kraj crkve sv. Bartolomeja u Kotoru, a zatim 44 godine u isposnici kraj crkve sv. Pavla, ukupno 52 godine. Hranila se onime što su joj sugrađani donosili i davali kroz rešetke na prozoru, a spavala je na ljestvama koje su imale pet stepenica, u čast Pet Rana Spasiteljevih. Trapila je svoje tijelo bičevanjem. Jela je klečeći. Glas o Ozaninoj svetosti pronijeli su Kotorani, kako građani, tako i uglednici, koji su često dolazili do Ozane tražeći od nje savjet. Koliko se Božjeg duha izlijevalo preko bl. Ozane na ljude dobro govori podatak da je u prvoj polovici XVI. stoljeća bilo u Kotoru devet zazidanih djevica a samo su Ozanu ljudi štovali kao sveticu. Posebnost dominikanki trećoretkinja «zazidanih djevica» je u tome da su mističarke, ali da nisu, kao primjerice karmelićanke, sugrađanima nedostupne, nego da svjedoče svoju vjeru među sugrađanima, da su «vidljive». U skladu je to s misijom dominikanskoga reda, koji nije pustinjački red, nego propovjednički.

U želji da shvatim zašto me bl. Ozana Kotorska više privlači Bogu nego bilo koji drugi svetac ili blaženik, odnosno svetica ili blaženica, odlučio sam nabaviti knjige o njoj, osim knjige dominikanca Marijana Biškupa, objavljene 2007. koju sam pročitao. Prvo sam potražio starije knjige o bl. Ozani na internetskim stranicama hrvatskih aukcijskih kuća, jer sam tako već nabavio nekoliko knjiga, kojih nije bilo u zagrebačkim knjižnicama. Bogu se svidjela moja potraga za knjigama o bl. Ozani: knjigu don Nike Lukovića *Život blažene Ozane Kot*orke, tiskane u Zagrebu 1928. i od istoga autora *Blažena Ozana Kotorka: jubilarno izdanje povodom 400. godišnjice smrti* (1565.-1965.) (Kotor, 1965.). Obje sam knjige kupio, nitko se nije osim mene natjecao za kupnju knjiga o blaženici. Iako su knjige vrlo rijetke i vrlo ih se teško nađe u narodnim knjižnicama u Hrvatskoj, nisu bile skupe: izdanje iz 1928. koštalo me svega 30 kuna, a druga knjiga 100 kuna – izdanje iz 1965. mnogo je opširnije od izdanja iz 1928. te je bogato ilustrirano. Nisam trebao biti iznenađen niskim cijenama o blaženoj Ozani Kotorskoj jer sam nekoliko mjeseci prije kupnje ove knjige kupio vrlo rijetku, prekrasnu knjigu Petra Grgeca *Sveta Hrvatska: povijesna kronika*, koju je 1938. objavila *Dobra štampa* iz Slavonske

Požege. *Svetu Hrvatsku* platio sam samo 200 kuna, premda knjigu nema ni jedna narodna i sveučilišna knjižnica u Hrvatskoj, osim Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Nakon kupnje knjiga o bl. Ozani pretražio sam internetske stranice hrvatskih aukcijskih kuća, u potrazi za knjigama o drugim hrvatskim blaženicima i svecima, pretpostavljajući da bi mogle biti jeftine. I zaista, našao sam i kupio knjige: Ivo Matković: *Spomenica na trodnevno slavje poblaženja bl. Gracije svetoaugustinskog reda romita na Mulu u Boki Kotorskoj 16tog, 17tog i 18tog svibnja* MDCCCXC (knjigu je u Zagrebu 1890. objavilo «Muljansko Crkovinarstvo» - knjigu nema čak ni Nacionalna i sveučilišna knjižnica a koštala je samo 150 kuna!); Ante Crnica: *Bl. Nikola Tavelić dika i ponos hrvatskog naroda* (Zagreb, 1944. – vrlo rijetka knjiga, nema je u zagrebačkim narodnim knjižnicama, plaćeno samo 40 kuna); *Nikola Tavelić prvi hrvatski svetac* (Zagreb, 1971. – vrlo lijepa monografija velikog formata u bojama, kupljena u jednom zagrebačkom antikvarijatu – samo 90 kuna!).

Nitko se nije natjecao osim mene u kupnji ovih knjiga o hrvatskim svecima i blaženicima. A knjige koje sam jeftino kupio tako su rijetke da sam se, barem što se tiče nekih od navedenih knjiga, osjećao kao kupac moći svetaca.

Vraćam se blaženoj Ozani Kotorskoj. Ona je, kao i druge zazidane djevice u Kotoru u prvoj polovici XVI. stoljeća svjedočila da Krist na Križu nije sam, da ljudi nisu ostavili Boga samoga. Živeći svoj život usred grada Kotora kao pobožnost prema Muci Kristovoj, blažena Ozana svjedočila je sugrađanima svoju čežnju za Bogom, žeđ za Božjom blizinom, a Kotorani su, svojim štovanjem zazidanih djevica, iskazivali istinsko poštovanje prema Bogu. Svjedočili su Kotorani tako da im je stalo do Boga, do Božje prisutnosti u njihovim životima; javno su očitovali svijest o tome da je sve što je ovozemaljsko prolazno, i da znak Božje blizine nije materijalno obilje, nego odricanje od sebičnih ovozemaljskih interesa. Stoga je blažena Ozana i mogla mudro savjetovati građane Kotora, svjetovne i crkvene poglavare jer je mogla slušati Boga, nevezana za ovozemaljske probitke. Jednom riječju, kotorske «zazidane djevice» javno su svjedočile vjeru u Boga ne samo u svoje ime, nego i u ime Kotorana, čineći onu žrtvu vjere na koju drugi nisu bili pozvani učiniti, ili, ako su bili pozvani, nisu se odazvali.

Danas bismo teško mogli zamisliti postojanje «zazidanih dje-

vica» u našim poganskim i hedonističkim gradovima. Zacijelo bi bilo nepodnošljivo mnogo poruga na njihov račun.

Poruga na račun Crkve i vjernika i ovako je već previše, u doba kada Crkva ne svjedoči vjeru u Boga na očite načine kao nekada. A trebala bi.

Blaženici i sveci živi su putokazi prema Bogu. Blaženici i sveci znaci su čovjekove žeđi za Bogom, za Božjom blizinom, ali i znaci Božje žeđi za čovjekom. Don Niko Luković piše kako su blaženoj Ozani Kotorskoj na samrti čitali Evanđelje po Ivanu, a Bogu se blaženica preselila kod Isusovih riječi «Žeđam», koje je Isus izgovorio na križu, malo prije nego će predati duh. Blažena Ozana nije samo tako u zadnjem trenu svoga ovozemaljskog života na simbolični način zaokružila svoj veličanstveni život, nego je poručila da je i Bog žedan naše ljubavi, naše blizine, našega poštovanja, naše žrtve.

Odgovaramo li mi danas svojom žeđu za Bogom na Božju žeđ za nama?

Ili zaista mislimo da je Bog ravnodušan prema nama, kao što smo mi ravnodušni prema Njemu?

***

Viktor Vida

BOKA I BOKELJI

(Glas sv. Antuna br. 2.-3., Buenos Aires, veljača-ožujak, 1949., str. 5.-6.)

Na krajnjem jugu Dalmacije stvara more, prodirući duboko u kopno, veličanstveni zaljev, niz draga, uvala i zatona, koji se kao golema lepeza svih mogućih preljeva kupaju u svijetlosti i modrini. Ja vjerujem slaviteljima sjevernih fjordova, kad tvrde, da su prirodne ljepote Skandinavije jedinstvene, ali ništa ne može pokolebati moga uvjerenja, da je Boka Kotorska ostvarenje božanske priče, koja se tu više nego i u jednom kraju svijeta dotakla zemlje i ostavila na tom moru i u tom kamenju svoj vječni trag.

Pjesnici, koji su dvostruko bliži Bogu, zato što Ga nasljeduju kao Tvorca i po tom, što su zrcala pred prirodom i osjetljive sprave, koje bilježe

tajanstvene zamore vječnosti – mogu u stanju posebne obasjanosti pjevati sličan pijev, toliko je ta priroda ozarena vlagom sna, toliko je ona, usudio bih se reći, nerealna.

Francuski pjesnik Stephan Maltarmé, čija je lirika najčišći izraz vedrine i azura, našao je u svojim pjesmama ekvivalente najsretnijih igara svijetlosti i prirodnih očitovanja i ja se, čitajući njegove stihove uviek sjetim bokeljskih pjezaža. Na pr.:

Za sebe cvjetam, u sebi, pusta i sama,
O vi, svjesni vrtovi modrine
Beskrajno sakriveni u ponorima
Svijetlim, vi, zlata, što za sebe znate,
A za vas nitko, čuvajući vaše staro svijetlo
Pod tamnim snima te priproste zemlje,
O kamenje, iz kojeg moje oči
Kao ametisti crpe jasni sklad...

Bizarni duh i esteta Oskar Willde, čije rasprave i eseji s područja književne kritike i estetike sadrže mnoga zrnca istine i mnogo točnih intuicija, savjetuje, da se prirodna ljepota gleda i doživljava kao umjetnina. U tom slučaju bi Boka Kotorska imala zasebno mjesto na međunarodnoj izložbi krajolika, pa bi stručnjaci i slikari dolazili iz svih krajeva svijeta da proučavaju boje i tu rijetku slikarsku tvar. S druge pak strane Boka Kotorska nije još našla ni svoga slikara, ni svoga pjesnika.

Kad lađa s otvorena mora uđe kroz prvi tjesnac u bokokotorski zaljev, pred očima razdraganog putnika počinje se protezati lanac visokih brda, koji se na zapadnoj strani svojim zelenim proplancima na kojima rastu masline, borovi i kesteni i protežu vinogradi, umataju u tamnoplave i zelene šumice i gajeve i odrazuju u mirnim, prozirnim površinama mora, a na istočnoj ogoljelim kršem sivo-bijelih preliva, gdje tu i tamo izbija tek po koji divlji grmečak, tek po koje usamljeno stablo među žukom i travama žestoka mirisa kao da neprestano čeznu za nebom, koje ne mogu doseći i koje izmiče njihovu dodiru, premda se poneki put čini, i to za oblačnih dana, kao da su se ti golemi sivo-srebreni masivi sljubili s oblacima i da se tu živi zatočeno u ogromnoj kugli prozirne olovne boje, gdje je sve pepel-

jasto, kuće, zemlja, more. S jedne i s druge strane tjesnaca, tik do mora, ili na malim uzvisinama niču i redaju se gradovi, gradići, sela i zaselci sve do najdublje točke zaljeva, gdje se smjestio Kotor. Tako putnika najprije dočeka Hercegnovi, pa Tivat, Lastva, Bijela, Sveta Nedjelja, Risan, Perast, Stoliv, Prčanj, Dobrota, Muo i t.d.

Svako od tih mjesta ima svoju zanimivu prošlost u hrvatskoj povjesnici. Svaki grad sa svojom bogatom kronikom i starim pergamenama povezan je s historijom Zapada i kršćanstva, svaki spomenik govori o svijesti, žarkoj vjeri starih Bokelja i njihovoj privrženosti Crkvi, čiji su odani sinovi bili i ostali od najstarijih dana kroz duga i mučna stoljeća, i europskom Zapadu, koji ih je duhovno oblikovao i učinio članovima kulturne zajednice, koja ima svoje temelje u psihi i materijalnim simbolima svoga duhovnog rasta.

Kad su Hrvati došli u ove krajeve i bili pokršteni, gradili su svoje crkve na još dobro usčuvanim temeljima poganskih i ranokršćanskih hramova, a svoje kuće na podrtinama rimskih naselja i kastruna, u predvorjima ilirskih suvozidina. U Risnu je kraljevala Teuta i još se i danas mogu vidjeti mozaici njezine palače, a po mandračima uz obalu, malim umjetnim lukama za brodice, bjelasaju se odlomci mramora, koji su klesali i oblikovali grčki umjetnici i rimski majstori.

Ta mjesta su u prošlosti, i kad bi podpala pod tuđu vlast, sačuvala široku autonomiju, koju su ljubomorno branila, jer je ona jamčila poštivanje stoljetne predaje lijepih običaja i života u skladu s tisućgodišnjim zasadama etike i religije. Gradska vijeća koja su izražavala volju plemića i pučana, što su se nesebično i požrtvovno natjecali da unaprijede svoj kraj i svoje gradove, upravljala su javnim životom i donosila odluke zamašna značaja, promicala uz podporu svih građana napredak kulture i pomorskih i drugih ustanova. U srednjem vijeku Kotor je imao ne samo svoj arsenal, nego čak i vlastitu riznicu. Iz brodogradilišta su izlazili u živahnoj vici mornara, graditelja i kalafata oni brzi brodovi, koji su još mirišući na katran čekali smiona putovanja u daleka mora i luke, a iz riznice srebrenjaci s likom svetog Tripuna, koji odjeven u kratku togu u jednoj ruci drži palmin list, simbol svog mučeništva, a u drugoj svoj Grad, opkoljen čipkastim zidinama i surim gorama. Na brodovima Bokelja vijorio se sve do XX. vijeka, a možda i kasnije, uz naordne i državne zastave i stijeg nebeskog zaštitnika i zagovornika. Moći ovoga sveca dopremljene su iz Kapadokije u Maloj Aziji, gdje je umro mučeničkom smrću, oko 809. g. u Kotor. U

apologijama i njegovom životopisu čitamo, kako su neki pomorci, spasivši svečeve zemaljske ostatke, s njima doplovili u Sredozemno more, te kako su prisiljeni protivnim vjetrovima uplovili u Bogu i predali gradu Kotoru svete moći, okanivši se plovidbe u neku zapadnu luku, kamo su kanili doploviti i baciti sidra. Kotorani, vidjevši u tom događaju tajni znak neba i sklonost i volju Sveca, da živi među njima, u njihovom gradu, počeli su mu odmah podizati prekrasnu crkvu, koju su gradili većinom domaći sinovi. Brda su davala kamenje iz svojih dubokih kamenoloma, a zlato, srebro i dragocjeni mramor daleki krajevi, iz kojih su pristizali domorodci s galijama do prsobrana i užadi utonulim u more.

Na dan trećeg veljače obnavlja se svake godine velebna svečanost u čast Mučeniku; gdje se narod moli te u živopisnim igrama i pjesmama obnavlja tradiciju. U grad dohrle iz svih krajeva Boke mornari u odori Bokeljske Mornarice, najstarije pomorske bratovštine na svijetu.

Zgodan prirodni smještaj bokeljskih gradova i hrabrost njihovih stanovnika i uopće položaj Boke na toj ulegloj točci Jadrana, u koju su iz čudnih i dalekih zemalja, s Levanta, Sjevera, Afrike, Cipanga i Indije dolazile mirodije, svile, sagovi i kristali na jedrenjacima s primitivnim kartama, u koje bi kapetani umetali svoje opaske, motreći obale, sunce i zvijezde – spriječio je mnoge zavojevače, da ne osvoje i popale gradove na rubu mora, a živalj stave pod mač i pod palube kao galijote. U ovu su luku dolazili gusari sa sjeverne afričke obale, a turski posjeti bijahu vrlo česti za kasnijih stoljeća. Došao je bio i Barbarossa, riđobradi turski admiral i tukao Kotor i Peras iz svojih galeuna, ali mu oni odvrate mužarima i lumbardama s bedema, opkopa i utvrda, bodreni zapovjednicima i kanonicima, koji su išli među ratnike po običaju onog vremena u oklopu i šljemu. Nakon uzaludna pokušaja, da se dočepa Boke, zapovijedi turski komodor dizanje jedara i krmu vjetra. U ovakvim bi prilikama narod klekao na zidinama i zahvaljivao nebu i odmah jurio u crkve i procesije oko grada. Tako su nastala ona na daleko poznata bokeljska prošteništa i zavjetne crkve. Jedne su se isticale ponosne i velike među narančama i limunima kraj mora, druge malene s jednim zvončićem virile su čedne kroz masline, pozivajući zalutala putnika na počinak u travi i razmišljanje sa slamčicom u ustima.

Otočić Gospe od Škrpjela nastao je tako, da su Peraštani godinama bacali kamenje na sred zaljeva, donoseći ga brodovima s kopna, pa su onda na toj umjetnoj stijeni sagradili lijepu crkvu, uresivali je skupocjenim pločama, prozorcima i stropom, koji je svojim freskama ispunio peraški

slikar Tripo Kokoljić u XVIII. stoljeću pomiješavši bojama graciju Venecijanaca i muževnost bokeljskog pejsaža.

Uz taj otočić pliva i lebdi na plavim površinama kao staklo mirnog mora otočić sv. Jurja, rijedak primjer romantičnog krajolika, otoka mrtvih, gdje se opkoljavajući istoimenu crkvicu dižu u vis tamni vjekovni čempresi između grobova peraških patricija, na kojima raste divlja trava i sunčaju se gušterice, a pred večer lastavice svibnja počinju svoje vrtoglave bjelkasto modre letove, dižući se u vis pa onda vještim spiralama padajući k moru i ulijetajući kroz prozor u starinsku crkvicu.

Bokelji su dizali groblja na prisojnoj strani, obično na kakvoj uzvisini, ali ne suviše daleko od morske obale. Imali su – znak visoke kulture jednog naroda – osobito poštivanje prema pokojnicima. U tom kultu mrtvih, koji je sve druge zasjenjivao, oni su htjeli da imaju svoje drage umrle kraj sebe, da ih u svakoj prilici, i prekinuvši dnevni posao, mogu posjetiti, da im se mogu pomoliti, pa da obdareni prisućem mrtvih, njihovim zagovorom i utjehom molitve nastave tešku rabotu dana. Ta su groblja veoma lijepa u svojoj čednosti i priprostosti jednostavne bijele ploče među travkama i ponekom ružom. U bratstvu smrti, zagrljeni istom ljubavi, kojom su se obdarivali za života, snivaju svoj sanak uglednici i mornari, opati, župnici i ribari kraj Zmajevića, Vickovića, Smekija i Krilovića. I sada počivaju izloženi morskom vjetriću, pozdravljeni anđeoskim pozdravom i feralima, što se pale na otočićima.

Bokeljske bašče su pravi perivoji i ured gradova. Njih su gradili i njegovali, čupajući iz škrta krša svaku pa i najmršaviju grudu zemlje. Više nego da podmire kućne potrebe, ti su vrtovi nastajali i služili odmoru i popodnevnom sjeđenju u hladu. Među rajčicama, kupusom, dinjama, graškom i tikvicama župnici su čitali brevijare, humanisti dovršavali rasprave, a stihotvorci pjevali kraj nekog zdenca u duhu turobnog petrarkizma, šaljući epistole u Jakin, Veneciju i Bolonju. U vrijeme općeg gospodarskog propadanja Boke, krajem prošloga i početkom ovoga stoljeća, gdje se moglo prisustvovati žalosnom prizoru pastirskog bivakovanja u trijemovima pustih i napola srušenih starih kloštara i palaca rustičnog mletačkog baroka, i te vrtove je opet raskuštrena priroda k sebi prigrabila, učinivši da u njima izrastu džbunovi i grmlje. To je započelo u doba, kada su se bogatiji i imućni pomorci, nemajući više što tražiti i započeti u svome kraju, raštrkali po svijetu kud koji s potajnom željom i nadom, da će se jednog dana zauviek vratiti svome lovoru i smrči. Odoše slijedeći primjer stare

korjenike, viteza osjedjela u bitkama, koji je našavši uboga čovjeka, kako prosi kraj puta, priveo toga siromaha svojoj trpezi, obukao ga u svoju svilu i kadifu, a sam se povukao u mir samostana.

*

Bokelji su zarana spoznali tragičnu stranu života, i onaj osjećaj prolaznosti, koji se u njima usadio kroz stoljeća najezda, ratova i drugih pošasti, što su ostavile neizbrisive tragove u ljudima i na stvarima, uvijek ih je sprječavao, da se uzohole i uzobijeste, iako su bili i ostali ponosni na svoju junačku predaju, na ljepotu svojega kraja i njegovo kulturno značenje u davnoj i bližoj prošlosti. Nikola Šubić Zrinjski dariva Peraštanima svoj mač, jer su, veli – dostojni, da ga nosi njihova herojska desnica. Turski velikodostojnici, kad ne mogu silom ništa postići, dodvoravaju se Bokeljima na svakojake načine. Mletački providuri, ugarski velmože, francuski maršali i srpski vladari u vremenima međunarodnih zbrki i pometnja žele ih što više za sebe predobiti. Kaže se, da je Napoleon savjetovao Marmontu, da im osobito ugodi, jer da su umni ljudi i vrsni pomorci. Petar Veliki pozove grofa Zmajevića u Rusiju, da mu bude admiralom sveukupne baltičke flote. Svi saracenski i otomanski izleti i nasrtaji svršavaju katastrofalnim porazima u kraju, gdje su galije i karavele bile nautike moreplovaca, a škole rasadišta humanizma, uzoritih vrlina i čovještva.

Kao i priroda njegova kraja, Bokelj je čovjek vrlo složenih duševnih stanja, raspoloženja i temperamenta. On, koji je zagospodario prirodom, svladao i pripitomio divljinu, davši joj biljeg zamjernog stupnja urbaniziranosti i zapadnjaštva, primio je kao dijete u svoju dušu sve suprotnosti, koje taj kraj čuva u sebi. Svakog dana, svakog trenutka i u svako godišnje doba more i atmosfera tu bivaju drukčiji, a ti prelazi znadu ponajčešće biti vrlo nagli između neizdiferensirane sivoće, u kojoj umiru sve boje, i oštre luminoznosti, koja ističe predmete, izdvajajući ih iz opće zamrlosti i drijemeža, da zapjevaju u svjetlosti svojim oblikom i svojim obrisima. Ili pak iz najistančanijih preljeva boje odjednom znadu dati krajoliku naglaske jakih kontrasta i neobičnih i neočekivanih promjena. Sam grad Kotor je za to najbolji primjer. Svojim ogromnim zidinama, na kojima se ističu bastioni, kule i tornjevi, bedemima iz kojih izbijaju i proviruju zvonici starinskih crkvi u usporednim okomitim crtama, djeluje zimi kao teška arhitektonska masa, gusto zbita, pod brdašcem, opkoljenim stijenama s puškarnicama

tvrđave Svetog Ivana, starog kotorskog Alkazara. Te teške cilindrične naslage tada kao da pokazuju tendenciju ka horizontalnom širenju uslijed pritiska oblačina i smeđih klisura, što se svaki čas mogu odroniti i smrviti dolje pod sobom sve živo i neživo. S proljeća ifni sjeverni vjetrići, koji se kroz tijesne rukave Oštre Punte i Veriga probijaju do Kotora, osvježujući vjeđe gradića na jednoj i drugoj strani zaljeva, što se polako otvaraju od teškog zimskog sna, jer su kiše bile duge i neprestane, a za kiše se slatko i duboko spava, tjeraju magluštine i suše vlažnu mahovinu i bršljan na gradskim opkopima, zamjenjuju tmaste mrlje bojom suhe hrđe. Zidine gube tromost, tornji se protanje, zvonici izduže: težnja vertikalnom rastu dobiva puni zamah. U grad ulaze zefiri i mirisne struje, koje optičući uskim i krivudavim ulicama, zrače cijelo mjesto. Ali Kotor je najljepši u ljeto i jesen. Da se sasvim ne uguši u sunčanoj jari i žaropeku, koji se odbija od stijenja i treperi na kamenju, snažni maestrali kupaju ga bljescima svjetlosti i plaveti, kao da je na ivic dubokog zdenca, pa mu odsjevi iz dubina skakuću po pročeljima crkava, palača i kuća, zablješćujući vid i kupajući ga cijelog mirisima joda, soli i cvijeća, što ih lahor donosi iz perivoja punih penjalica teška vonja, koji se od trjemova kuća na uzvisici spuštaju do obale.

U ranu jesen grad poprima podpuno sjevernjački i rekao bi lagunarski izgled, tamo krajem rujna i početkom listopada. Poslije nekoliko dana, a po neki put i tjedana, kiša i oluja, koje rastjera svježi vjetar, učine, da more uzavri bijelom pjenom. Kotor se javlja u daljini, lebdeći u prozirnoj, modroj maglici kao u staklu, stvarajući optičke varke i razbijajući mjere zdravom oku, koje ne može točno utvrditi, je li taj grad na maloj ili velikoj udaljenosti, da li su te crte, kojima se ističe na srebrnoj pozadini gorja stvarne, ili je sve to lijepi san, pričin, sjena, tlapnja.

U to doba godine Bokelji su vrlo razgovorljivi, vole šetnju uz more, prijatna ćaskanja i vedru šalu. Misao im je bistra, ventilirana morem, koje oblijeću galebovi, grabeći plisakvice i kričući. Teška zimska raspoloženja još su daleko, a ljetna pospanost iščezla zajedno sa sparinom. Koliko su zimi mučaljivi i nepristupačni dosjetkama i humoru, koliko su u proljeće rasipni riječima i pokretnima, toliko su sad usklađeni, spremni za zanose i požrtvovne čine. No Bokelj je uglavnom čovjek povučen u se, ne ću reći zakopčan, jer mu taj pridjevak ne bi priličio, ali toliko je obuzet čudnim nastrojenjima, koja priroda u njemu još iz malena probudi, uzgaja i razvija, da se teško može prodrijeti u njegov unutarnji svijet. On ide ulicama, zaokupljen maštanjima i uronio u svoju nutrinu, pa je rastresen, može ga se

i prevariti, premda nije lakovjeran, ali se jadu brzo dosjeti, i velikodušno prašta uz misao: tjeraj ti svoje!

Činjenica je, da bi Boka, kad ne bi bilo toga mora, koje u vječnom pokretu obasjava krš i vedri duh, izgledala kao sura kotlina, mrtvi kanjoj i ljudi bi u takvom šamcu, zanimljivom za geologe ali veoma sumornom, očajali ili poludjeli. More veseli i bodri tu čeljad i ispunja im život, i kad je mučan i težak, lijepim snovima i krasotom nastalom iz sljubljivanja i harmonije naravnih počela. Oni znadu smisao života i u svojim gradovima, koji su skoro potpuno izumrli, žive u tišini razumijevajući se i voleći kraj presahlih fontana i lijepih mačaka, koje se sunčaju na pustim trgovima.

Ima li igdje ijedan Bokelj, koji nije tražio svoju Trebizondu, svoju Palmiru, svoj Cornwall? To su himerička mjesta, umakla topografiji, za koja ne znadu kartografi i nema ni na jednom zemljovidu one Atlantide, koju su Bokelji stavili u središte svojih potraga, mjereći pučine i oruđi kljunom brodova plava bespuća. Oni su za tom opsjenom išli kroz čitavu svoju povijest, u dnu svog skrovitog bića. Svaki Bokelj je tragao za njom na regati ili prosjedivši cijeli život pred gradskom kavanom uz čašu vode. Za njom je gazio izranjen dračem nepoznati Kotoranin, ili Dobroćanin ili Prčanjanin ili koji drugi stari morski vuk, za tom fatamorganom jurio je sigurno i onaj kotorski admiral, koji je zapovijedao bokeljskom mornaricom u bitci kod Lepanta 1571. godine, udaljen svega nekoliko morskih uzlova od drugog tražitelja čarobne zemlje, Don Miguela Cervantesa, oca izmučena Kihota, koji se zaljubio u Dulcineju i od te ljubavi i pustolovina poludio i umro, ništa neotkrivši i osjetivši tek pepelnu trpkoću pod jezikom. One veličanstvene noći razmišljao je o tome i on, taj naš admiral, pod nebom punim zvijezda i stijegom Svetoga Tripuna, koji je kasnije pobjedonosno zalepršao u vjetru, prolomu oblaka i munja, kad se nad vojskama Pape, cara i drugih suverena ukazao znak Križa, simbol pobjede, i spoznao veliku istinu o Kraljevstvu, koje nije od ovoga svijeta, među munjama, koje su sijevale oko njegove svijetle kacige, što su je kiša i sumpor pretvorili u sjajni ures.

Maštu vabe prostori i širine.

Iza onih visokih brda, koja su zimi okrunjena ledom, a ljeti se čini da se rasplinjuju u vrelu paru, kakva se nepoznata zemlja krije? Žive li tamo ljudi ili Kiklopi, padaju li pečene ševe s neba, ili se iza sedam brda i dolina nalazi stakleni kovčeg sa zamrlom ljepoticom, koja čeka zeleno pero na kapi izbavitelja?

Siromašan kraj prisilio je Bokelje, da se zarana posvete moreplovstvu kao jedinom vrelu prihoda, ali ih je na daleke plovidbe tjerala u prvom redu snatrilačka narav, da pronađu poslije skitnja i megdana koraljni otok, gdje se može sjesti u hlad pod začaranom kruškom. Vraćali su se sa tih maštovitih pohoda neobavljena posla, ali bi u rodnom kraju počinuli samo časak, dok prikupe nove snage i opet krenu dalje. Tek bi pred starost spoznali svu besmislenost sličnih potraga i ispraznost zemaljske sreće, pa bi se vraćali umorni kući. Kako nijesu bili blagohlepni, sagradili bi lijepu kuću za potomstvo, a Svecu u skladnoj i najstarijoj romanskoj katedrali u Dalmaciji darovali kakav mramorni stup, išaran modrim žilicama ili zlatno srce Gospinoj slici u Perastu, čuvajući za sebe samo koju muransku čašu, srebrni svjećnjak ili stradivari za vižlasta unuka.

Svijet je sav istražen. Pučine su preplovljene, izračunate dubine. Prčanjanin Florio je među prvima poduzeo i ostvario putovanje oko svijeta. Na morima Bokelj više nije imao što tražiti. Sve je bilo poznato i čarolije je nestalo zauvijek.

Sad on miluje s prozora svoje kuće pogledom kroz lonce bosiljka bastione, koji se penju u visinu vitke zvonike crkava iz zelena i crvena kamena, u kojima počivaju pod renesansnim nadgrobnim pločama gradski zastavnici, prepošti i majstori pomorske balistike, a na oltarima sveci, blaženici i čudotvorci, blagi ljudi i velike majke, koje su odgajale djecu u džardinu, izgledajući bijelo jedro u daljini. Ti zvonici i ti tornjevi upućuju mu vid k nebu, na koje gleda s harnošću kao donator na starinskoj slici, koji kleči i moli se zaštitniku između serafina i ruža, i uviđa kako su sva zemaljska maštanja taština i jedino u krilu vječnosti usredotočena prava sreća, pa gleda u daleku modrinu nad sobom, a oni čudni bljesci njegovih očiju, po kojima su ga mnogi smatrali ludim zanesenjakom, gasnu u odsjaju ljubavi, pokoja i smirenja.

Viktor Vida

MRTVI GRADOVI NA MORU

Kapetanu Niku Dabinoviću

O gradovi, koji snivate
otvarajuć se kao cvjetovi tamni
u dubinama,

vedre noći vam svijetle
srebrom mliječnoga puta
i očima sive jejine,
što se oziva ćuku
u bršljanu i busu Dobrote.

Vi snivate romon vremena,
tihani pijev vječnosti,
zibani mrkim vodama
u kraju prastarom
u kom su umrli valovi
što su se rušili,
prštećí o pećine
i modre špilje.

Vaša je duša skrovita, o mrtvi gradovi,
u hladnom bezdnu hermetična
esencija u bočici
cvijet što niko ne miriše
u mraznim stučcima trave
i mokrih dragulja.
U vrtovima gdje pijetao kukurikne
golubovi skakuću po krovu
tresuć s kljuna noć
pred san.

Ljuljajte, o snene vode, ove usnule gradove
disanjem jednomjernim
zagrljajem slatkim
i zvonike
i kozu u pospanu dvorištu
među čupercima vlati
među pločama.
Njišite i mene, koji sjedim
na studenom skalinu
ispod zričućih baština
sćućuren.

SRCE TE SLUTI

Zidovi

Neka ti zidovi dišu,
Neka dišu nemanjem i stidom,
Čisti ih suzama od skrivenih uzdaha.
I tu, u samoći, plači najbolje što znaš.
Pokloni tišini poglede tuge i jada.
Ali, kad izađeš na sunce
Zaboravi sve.
Kad izađeš na sunce
Obuci se u njega.
I svi aplauzi neće znati
Da se ti osmjehom braniš,
Da svaka radost čuva jednu tugu,
Svaka slast jedan bol,
Svaki osmjeh jednu suzu.
Nek' ti se dive, al' nek' ne znaju
Za tvoje zidove.

Srce Te sluti

Zrak je šporak, mutan, od Zla mučen,
Ona u suzama se krsti i ćuti.
Pogled na zid joj je ukočen.
Srce Te njeno sluti.

Među oblacima zaglavilo se Sunce
Hvata tama i sve se muti,
I dok kida se Njeno srce
Ona Te sluti.

O, Gospodine je li luda ta žena?
Boli je sve, a kaže ti "Hvala."
Na zidu sija od križa sjena,
Priča koliko je Tvoja Ljubav dala.
Teški je tren, kao sudnji, ali
Srce Te sluti.

Ona u plaču blista,
Uskrsnut će njene suze i boli,
Dok sa zida je tješiš, postaje Ti ista,
Srce Njeno Te sluti.

Ima jedna tišina,

Od poraza pravi tihu slast,
Zbog nje, u svakom kamenu, vidim Nebo.
I kad mi brdo stane u grudi
To mi ona zbori:
"Tu sam. Kraj tebe. Slušam tvoje uzdahe,
Gledam tvoje oči i nadam se:
Čežnja koja te prati jača je od straha "

Ima jedna boja,
Nosi ukus tuge i čeka da postane Pobjeda.
Branim je dugim noćima kraj lampe.

Ima jedna misao,
Jača je od krvi,
Njena neophodnost je u mom disanju.
Tjera me, da izdržim sva ta lica
Koja nesreću oblače u osmijeh.
Zbog nje shvatam sve uzaludne riječi.

Ima jedna tuga
Od koje se živi.
Lijepo joj stoje sve boje i crte lica.
Zbog te tuge, te boje, te misli i tišine,
Jednom će riječi zaparati zrak:

Ja sam spakovao svoje boli,
Kao putnik kufer.
Doviđenja.

"Ako pšenično zrno ne umre..."

Ne plaši se bola.
Velik je kao to more ispred tebe,
Ali ti zaroni i okupaj se u njega.
Dubina krije tajnu. Dubina je mir.
Prođi kroz bol, kao kroz vodu.
Ne odlaži rane za sutra.
Izronit ćeš i zasijati na Suncu.
Radost se obukla u odijelo tuge.
Neću ništa da preblom.
Hoću sve da odbolim.

Kraljevstvo Nebesko

Da, ja vjerujem u Kraljevstvo Nebesko.
Najviše zbog Sunca, koje svaki dan silazi nad rosom u travi.
Vjerujem zbog svih kojima je radost u očima drugih.
Vjerujem zbog duša koje su postale salo.
Da, ja moram vjerovat u Kraljevstvo Nebesko.
Radi debelih zadnjica, koje se vuku hodnikom,
a kuća im ne miriše na ručak.
Zbog matere, koja rano po kiši žuri mokra i pospana,
a tuđe debele noge nose njene sandale.
Vjerujem zbog lopova, kojima se na ulici mora
reći lijepo: "Dobar dan!"
Da, ja hoću vjerovat u Kraljevstvo Nebesko.
Zbog svih koji su se radovali sa vama,
koji radosti nemate;
Zbog svih koji su osmjeh poklanjali vama,
koji ne znate za osmjeh;
Zbog svih koji su davali vama,
koji samo uzimate.

Samo zbog toga sunce grije.
Samo zbog toga ja dišem.
Spalite me, nije me briga. Ja vjerujem u Kraljevstvo Nebesko.

Marija

Što je kiša za zemlju,
To su suze Tvoje za Nebo.
Hodamo i nosimo Ti Sina krvava, pljuvana, mučena.
I atomi pate, ali
Zbog Tebe disanje je nada.
Zbog Tebe ime nam je Augustin.

Jelena

Etimološko značenje imena Jelena je:
Bog me nikad nije ostavio.

Došašće

Noć je nemir. Zrak luduje, a zvjezadano nebo ukočeno miruje nad glavom.
I bol orgija po duši.
Bol, jer Te nemam.

Mrak sobe nepokretan i dosadan, ruga se strahu srca.
Srca, koje umire svitanjem.
Umire, jer Te nemam.

Jutro je očaj. Dok čekam da krene sve ispočetka, vidim smrt svega.
Svega, što volim. A, ima li išta zašto bi umro?
Ne, jer Te nemam.

Sunce opija. Pokazuje daleke obale, ali i valove koji tuku.
Ja samo gledam i plačem.
Jer, Te nemam.
Dođi i rodi se u pećini mojih tmina, sumornih zora, ledenih ćutnji.
Dođi i rodi me.

Blizu je Nebo. Treba čuti Riječ.
Dići ruke u zagrljaj Početku.
Duboko se klanjam ljubeći zemlju,
gdje sam Te prvi put vidio, čuo, dodirnuo.
Dobri ljudi su mi rekli da tako treba,
Sad znam:
Sve je to zbog Neba.

Kad vino i noć postanu jedno,
sve je bolesno, isto, bijedno.
Mač probija u vatri krvavo srce i
guše suze nadamnom Sunce.
Boli, jer je kao da Te nema.
Ali, ja znam:
Sve je to radi Neba.

Tražim Te.

Dok rađam riječi na koljenima čovjeku koji me sluša,
u vatri i krvi mi ozdravlja duša.
Plačem od sreće i pljujem u Crno koje i dalje vreba.
I atomi u meni zbore:
Suza je radost samo radi Neba.

***

HRVATI U BOKI KOTORSKOJ IZMEĐU SLAVNE PROŠLOSTI I NEIZVJESNE BUDUĆNOSTI

Milenko M. Pasinović: *Hrvati u Crnoj Gori s posebnim osvrtom na Boku kotorsku* i *drugu polovicu XX. stoljeća*, «Adamić», Kotor, Rijeka, 2005.

U vrijeme pisanja ovoga članka, a poglavito nakon njegova objavljivanja, biti će završeni rezultati brojidbe pučanstva u susjednoj nam državi Republici Crnoj Gori. Budući će rezultati ove brojidbe biti vrlo važni za hrvatsku nacionalnu manjinu koja živi u toj zemlji, želimo upozoriti na knjigu kotorskog profesora Milenka Pasinovića: «Hrvati u Crnoj Gori» zbog historiografskih, kulturoloških i statističkih sadržaja koje donosi. Riječ je o studiji koju je autor napisao 2004. godine a izdalo Hrvatsko građansko društvo Crne Gore iz Kotora, zajedno s izdavačkom kućom Adamić d.o.o. iz Rijeke, 2005. godine.

U uvodnom dijelu autor ističe da je knjiga objavljena uz pomoć grada Rijeke i primorsko-goranske županije.

Pasinovićeva studija podijeljena je na slijedeće dijelove: «Predgovor»; «Hrvatska etničko-kulturna zajednica u Crnoj Gori kao multietničkoj i multikulturnoj državi»; «Hrvati u Crnoj Gori i Boki kotorskoj u povijesnim izvorima i zapisima stranih putopisaca»; «Hrvati u Crnoj Gori u drugoj polovici XX. stoljeća s posebnim osvrtom na Boku kotorsku»; «Hrvati Boke kotorske u predstavničkim tijelima država u kojima su živjeli i onih u sastavu kojih se Crna Gora u povijesti nalazila»; «Hrvatska kulturna baština»; «Umjesto zaključka»; «Izvori» i «Literatura».

U «Predgovoru» autor podcrtava nekoliko bitnih činjenica. To su, na prvome mjestu «viševjekovno postojanje Hrvata na prostorima današnje Republike Crne Gore», o čemu svjedoče «mnogobrojna arheološka nalazišta, spomenici kulture i pisani izvori, religija i jezik». Druga je činjenica da «nevelika hrvatska etničko-kulturna zajednica u prošlosti i danas, nesrazmjerno broju svojih pripadnika participira u ukupnomu spomeničkom

blagu i kulturnoj dinamici zemlje u kojoj živi. Treća je činjenica da «kulturno nasljeđe koje baštine Hrvati na tim prostorima nastalo zahvaljujući nekoć razvijenim zanatima, umjetnosti, arhitekturi i kulturi općenito, a održavajući materijalno blagostanje i kulturne veze koje je donosilo pomorstvo». Kao četvrtu autor ističe činjenicu da je «Hrvatska zajednica kulturno obogatila ukupan kulturni fond te zemlje (misli se na Crnu Goru, op. Đ.V.) unoseći u nju svoju kulturnu baštinu – koju je naslijedila od predaka i koju osjeća kao zajedničko bogatstvo».

Iz navedenih autorovih tvrdnji uočava se nekoliko pojmova koji otkrivaju stanovitu nesigurnost. Na primjer, sintagma «viševjekovno postojanje» otkriva autorov strah ili nesigurnost glede točnog vremenskog određivanja povijesnog trajanja Hrvata u Boki kotorskoj. A istine radi treba naglasiti da ovo «viševjekovno postojanje» traje koliko i cjelokupno postojanje hrvatskoga naroda na njegovim današnjim prostorima obitavanja. To znači da Hrvati u Boki kotorskoj nisu dijaspora već autohtono i domicilno pučanstvo koje predstavlja dio cjelovitoga narodnosnog i teritorijalnog korpusa hrvatske etnije. Međutim, zbog povijesnih razloga ovaj dio etnije našao se izvan političkog jedinstva sa svojim matičnim narodom, dakle u položaju nacionalne manjine. Isto tako sintagma «nevelika hrvatska etničko-kulturna zajednica» krije dvije nedoumice. Prvo, što se podrazumijeva pod pojmom «nevelika» i drugo što se krije pod pojmom «etničko-kulturna zajednica». Historiografski i pravno gledajući preciznije bi bilo kazati, ako je riječ o Hrvatima u Boki kotorskoj, da su oni nacionalna manjina, uz dodatak: brojčano nevelika i arhipelaški locirana. K tome, Boki kotorskoj moramo dodati i Hrvate koji žive u Budvi i Baru i njihovoj okolici. Što se tiče Hrvata u ostalim dijelovima Crne Gore situacija je nešto drukčija, jer se tamošnje skupine većinom mogu svrstati u neautohtonu hrvatsku nacionalnu zajednicu.

U poglavlju «Hrvatska etničko-kulturna zajednica u Crnoj Gori kao multietničkoj i multikulturnoj državi» dr. Pasinović podastire podatke o veličini Republike Crne Gore te o njezinu zemljopisnom smještaju. Glede povijesti pučanstva, odnosno naroda u ovoj državi, njegov je stav slijedeći: «Tijekom historijskog razdoblja Crna Gora bila je područje koje su naseljavali razni narodi, a svaki je ostavljao tragove u etničkom identitetu, kulturnoj i vjerskoj pripadnosti zatečenog stanovništva, stvarajući s njim multikulturnu, multikonfesionalnu i multinacionalnu zajednicu, potku koje čine Crnogorci i Srbi». U slijedećem ulomku autor s pravom upozorava na

Boku kotorsku kao na povijesni entitet koji se našao u sastavu Crne Gore kao njezina pokrajina tek 1945. godine.

U obavijesti o demografskoj situaciji Boke kotorske autor nas izvješćuje da je ovdje 1948. godine živjelo 30.900 stanovnika, a 2003. 71.443 stanovnika ili 10,62 posto ukupnog stanovništva Crne Gore.

Prema podacima iz 2003. godine nacionalna struktura pučanstva Crne Gore bila je slijedeća:

Crnogorci: 273.366 ili 40,64 posto
Srbi: 201.892 ili 30,01 posto
Bošnjaci: 63.272 ili 9,41 posto
Albanci: 47.682 ili 7,09 posto
Muslimani: 28.714 ili 4,27 posto
Hrvati: 7.62 ili 1,05 posto
Romi: 2.875 ili 0,43 posto
Ostali: 8.376 ili 1,25 posto
Neizjašnjeni: 28.885 ili 4,29 posto
Bez upisane nacionalne pripadnosti: 10.532 ili 1,57 posto

«Dakle, piše dr. Pasinović, u stanovništvu Republike Crne Gore Hrvati participiraju sa 7,062 ili 1,05 posto stanovnika, što je za 818 ili 0,03 posto više nego po popisu iz 1991.« Autor s pravom zaključuje kako je «razložno pretpostaviti da među nacionalno neizjašnjenima ima i Hrvata koji se tako javno ne deklariraju...»

Kao zaključak navedenom poglavlju dr. Pasinović, kao predstavnik malene i arhipelaški locirane ali autohtone i domicilne hrvatske nacionalne manjine, ispravno zaključuje: «Pogrešno bi bilo snagu jedne zajednice procjenjivati samo po njezinoj brojnosti jer se njezina stvarna veličina ogleda i u doprinosu multikulturnom, multietničkom i multikonfesionalnom suglasju zemlje u kojoj živi, te u povezivanju te države s matičnom zemljom određene manjinske zajednice – kao što se i odnos države prema tim zajednicama ne smije određivati po kriteriju brojnosti, nego u svijetlu poštivanja individualnih i kolektivnih prava koja članovima tih zajednica i zajednicama kao kolektivitetima pripadaju». Navedeni je stav potpuno ispravan premda u praksi često puta teško ostvariv. Naime, ostvarenje svega što je autor naveo omogućuje politika države u kojoj manjina živi, odnosno njezin odnos prema asimilaciji, odnosno integriranju manjinskoga pučanstva u većinski etnički korpus. Autor se poziva na multikultur-

alizam, multietničnost i multikonfesionalizam Crne Gore kao na njezinu bitnu odrednicu. U balkanskim uvjetima, poglavito u bivšoj državi u kojoj je dominirala velikosrpska politika, crnogorska kulturna, etnička, vjerska i jezična individualnost bile su ugrožene. Pitanje je kako će se nakon osamostaljenja države velikosrpski koncept odraziti na njezinu unutarnju koherenciju, odnosno hoće li doći do multietničkog i multikulturalnog sklada između dviju sučeljenih političkih opcija: nacionalne i državotvorne crnogorske i velikosrpske projugoslavenske. U tom sučeljavanju važno mjesto pripada crnogorskim nacionalnim manjinama. Dr. Pasinović dobro uočava kako je za hrvatsku nacionalnu manjinu važna njezina kulturna baština, jer ju upravo ona čini posebnim kolektivitetom, budući da nijedna druga etnička zajednica u ovoj državi ne može se po kulturnoj baštini mjeriti s Hrvatima. Procesi koje smo uočili od 2003. godine do danas ukazuju nam na nekoliko karakterističnih pojava. Prvo, velikosrpska koncepcija tretiranja Crnogoraca kao Srba nije odbačena. Štoviše, u sferi konfesionalnosti ona je čak i radikalizirana. Naime Srpska pravoslavna crkva odbija priznati obnovljenu Crnogorsku pravoslavnu crkvu i vratiti sakralne objekte koji su joj pripadali, uključujući i materijalna dobra koja su joj pripadala prije 1918. godine. Drugo, u sferi jezika etnička i vjerska elita Srba u Crnoj Gori i dalje inzistira na srpskome jeziku kao službenome. Treće, crnogorska državna politika nastoji se suprotstaviti velikosrpskoj koncepciji inzistiranjem na posebnom crnogorskom jeziku, kulturnom identitetu, povijesnom razvoju i tihom potporom vlastitoj nacionalnoj pravoslavnoj crkvi. Upravo u tim nastojanjima nalazi se, što je paradoksalno samo po sebi, opasnost za kulturnu baštinu i materinski jezik Hrvata u Boki kotorskoj, kao bitnim čimbenicima njihove samosvojnosti. Naime, sve više crnogorskih autora kulturnu baštinu Hrvata Boke kotorske predstavlja kao kulturnu baštinu Crne Gore, bez navođenja naroda koji ju je stvorio, što je vrlo opasno za etnički identitet Hrvata i ukazuje na politiku odnarođivanja kroz crnogorizaciju. To se tiče i jezika. Naime, Hrvati u Boki kotorskoj su tijekom unitarizacije koja je provođena kao srbizacija od 1918. do 1996.; udaljeni od jezika matičnoga naroda i kroz odgojno-obrazovne ustanove bili su podvrgnuti jezičnoj dekroatizaciji. Tek malobrojni pripadnici intelektualnog sloja vladaju hrvatskim književnim jezikom, jer je većina njih školovanih u Zagrebu tijekom Domovinskoga rata ili protjerana ili se iselila u Hrvatsku, ili u treće zemlje. Premda crnogorski Ustav ističe hrvatski jezik njega u školama koje pohađaju djeca Hrvata, nema. U Tivtu djeluje

hrvatska učiteljica čije satove hrvatskoga jezika pohađaju djeca prema dobrovoljnoj odluci svojih roditelja. Normalno bi bilo da se taj jezik predaje u školama kao nastavni. U isto vrijeme zavičajni idiom bokeljskih Hrvata rastočen je tijekom protekloga vremena unitarizacije i stoga petrificiran i jednostavno književno teško upotrebljiv. Stoga se Hrvati u Boki Kotorskoj nalaze pred tri mogućnosti: prva, prihvatiti i naučiti crnogorski jezik kako to potiče državna politika, drugo, inzistirati na dosadašnjem "srpsko-hrvatskom jeziku" kojega su učili u školama, treće, tražiti uvođenje hrvatskoga književnog jezika što bi im ustav trebao omogućiti. Kao četvrta varijanta kod nekih se Hrvata u Boki javlja zamisao o uvođenju posebnog «bokeljskog» jezika. Brojidba pučanstva 2011. bit će vrlo važna upravo za uvođenje materinskog jezika. Bez materinskog jezika doći će u pitanje i nacionalno izjašnjavanje. Iskustvo pisca ovih redaka potvrđuje da među Hrvatima u Boki kotorskoj prevladava naglašena autocenzura kada je riječ o hrvatskome etnonimu i lingvonimu. Poučeni ranijim negativnim iskustvom ljudi radije koriste lokalizirani naziv Bokelji, a za jezik neutralni naziv «naš jezik ili narodni jezik».

Dr. Pasinović je kao važnu prednost Hrvata u Crnoj Gori naveo činjenicu da oni povezuju državu Crnu Goru sa svojom matičnom zemljom odnosno Republikom Hrvatskom. To znači da će na njihov položaj utjecati i bilateralni odnosi dviju država. Njegova je konstatacija bila točna jer je 2009. potpisan Sporazum o zaštiti manjina koji je crnogorska skupština prihvatila 2011. godine.

U poglavlju «Hrvati u Crnoj Gori i Boki kotorskoj» u povijesnim izvorima i zapisima stranih putopisaca dr. Pasinović ističe da «Hrvati predstavljaju jednu od najstarijih zajednica očuvanog identiteta i etničko-kulturne samosvijesti» kao «autohton korpus u ukupnom stanovništvu regije». Iz ove samosvijesti proizlazi zaključak da su se Hrvati «stoljećima osjećali pripadnicima i baštinicima kulture, jezika i vjeroispovijesti koje karakteriziraju hrvatski narod u cjelini», odnosno, da su se «članovi hrvatske zajednice u Crnoj Gori od davnine prepoznavali kao osobita skupina među drugim manjinskim narodima u toj zemlji». Ovdje bi trebalo dodati primjedbu kako Hrvati nisu od davnine «hrvatska zajednica u Crnoj Gori», već su to od 1945., što je sam autor naveo u Predgovoru. U sljedećoj rečenici dr. Pasinović sasvim ispravno zaključuje, odnosno upozorava na činjenicu da je «značajan dio današnjeg crnogorskog primorja povijesno dugo – sve

do 1918. godine – dijelio političku, ekonomsko-socijalnu i civilizacijsku sudbinu Dalmacije». Ponovno dolazi do nepreciznosti, jer u navedenom tekstu osjećamo kako sintagmom «današnje crnogorsko primorje» autor pokriva i Boku kotorsku, što je pogrješno, poglavito s historiografskog motrišta. Crnogorsko primorje kao naziv pokrajine ne obuhvaća Boku kotorsku.

U crnogorskoj historiografiji, kao problem koji se prešućuje, nalazimo vrijeme doselidbe Hrvata u Boku kotorsku, Budvu i Bar. Izbjegava se pisati o kontinuitetu ove selidbe s ostalim dijelovima hrvatske etnije, jer bi se time moralo priznati kako hrvatsko pučanstvo u ovim krajevima živi od sedmog stoljeća. Dr. Pasinović se s pravom ograđuje od «dnevnopolitičkih ili sličnih projekata» pozivajući se na arheologiju jer ona na najbolji način svjedoči o povijesti Hrvata u srednjem vijeku. No, niti on nema hrabrosti o tome govoriti s historiografskog motrišta, jer je, očito, autocenzura i kod njega bila prisutna tijekom pisanja studije. Povijesne podatke navodi tek od 1431. godine i to samo zbog toga što se ove godine u Kotoru javlja prezime Chervatin. U podrubniku svoje studije dr. Pasinović otkriva kako se služio podatcima Biskupijskog arhiva iz Kotora, Istorijskog arhiva Kotor, te radovima autora kao što su I. Stjepčević, A. Milošević, V. Klaić, P. Kovačević, M. Milošević, J. Tomić. Treba naglasiti autorovu objektivnost kada navodi podatak kako su u 15. stoljeću u Kotoru svećenici slavili svete Mise glagoljicom, «kao što ih govore svećenici u Dalmaciji i Hrvatskoj». Još 1745. u Škaljarima je korišten glagoljski Misal i Evanđelistar, «a sačuvan je takav Misal iz 1893.». Autor je naveo svjedočenje don Antona Miloševića koji je zapisao u svoj dnevnik 18. travnja 1924. kako je u katedrali Svetog Tripuna u Kotoru «prvi put držao svetu misu na hrvatskom jeziku».

Kao jedan od primjera nacionalne historijske svijesti Hrvata u Boki kotorskoj autor navodi običaj brodovlasnika da svojim brodovima daju hrvatska imena poput «Ban Jelačić», te da na sve svoje brodove sagrađene između 1849. i 1851., na pramčanom jarbolu ističu crveno-bijelo-plavu hrvatsku trobojnicu, koju su nazivali «slavjanski barjak». Vrijedno je pažnje i autorovo navođenje formiranja hrvatskih narodnih čitaonica i hrvatskih narodnih domova kao oblika njihove etničke samosvijesti.

Važan podatak za etničku samobitnost Hrvata u Boki nesumnjivo je vjerska pripadnost. U povijesnim dokumentima određivanje ove pripadnosti pomaže nam i u određivanju etničke pripadnosti, jer «na području

Boke kotorske golema većina katoličkog življa izjašnjavala se Hrvatima». Konačno, «do morejskoga rata (1684.-1699.) i mletačkog osvajanja Herceg-Novoga (1687.) većinsko stanovništvo Boke činili su pripadnici katoličke vjeroispovijesti ...

Prije morejskoga rata pravoslavnih je u Boki bilo malo».

Dr. Pasinović donosi popis katolika i pravoslavaca u Boki kotorskoj od 20. srpnja 1748. godine. Prema tome popisu u zaljevu je živjelo 7.289 katolika i 10.113 pravoslavaca. U ovome popisu zanimljivo je navesti kako su u to vrijeme postojala mjesta s čistim katoličkim pučanstvom, dakle Hrvatima. To su: Bogdašići s 245 žitelja, Škaljari s 319, Špiljari s 41, Tivat s 468 katolika i 14 pravoslavaca, Lastva s 433 katolika i 4 pravoslavca, Lepetani s 62 katolika i 7 pravoslavaca, Muo s 152 katolika, Stoliv s 650 katolika i 24 pravoslavca, Herceg-Novi-grad s 137 katolika i 6 pravoslavaca, Perast s 1490 katolika i 45 pravoslavaca, Dobrota s 893 katolika i 35 pravoslavaca, Risan s 12 katolika. U Kotoru katolika je tada živjelo 779 katolika, a pravoslavaca 219.

Prijelomna godina za demografsku strukturu Boke kotorske bila je 1687. kada je Herceg-Novi oslobođen od Turaka, jer je tada došlo do naglog useljavanja pučanstva iz istočne Hercegovine. To je vidljivo već iz statističkih podataka koji potječu iz 1787. godine.

Godine 1890. u Boki kotorskoj živjelo je 22.794 žitelja pravoslavne i 11.825 katoličke vjere. Za ovu godinu dr. Pasinović donosi statističke podatke po vjeroispovijesti, te navodi broj pučanstva i broj obitelji. Radi usporedbe navodimo da ove godine u Kotoru živi 690 katolika i 190 pravoslavaca, u mjestu Muo 250 katolika i 1 pravoslavac, u Škaljarima 192 katolika, u Špiljarima 38, u Dobroti 989 katolika i 69 pravoslavaca, u Perastu 1.249 katolika i 63 pravoslavca, u Stolivu 683 katolika i 11 pravoslavaca, u Lastvi 462 katolika i 3 pravoslavca, u Lepetanima 220 katolika te u Prčnju 839 katolika i 23 pravoslavca.

Dr. Pasinović za ovu godinu stanovništvo određuje i prema nacionalnoj pripadnosti, ali tako što Hrvate i Srbe sjedinjuje u «srpsko/hrvatsku pripadnost», te uz njih navodi još pripadnike talijanske i njemačke narodnosti. Dakako, srpsko-hrvatsko sjedinjavanje nema smisla.

Godine 1910. obavljen je posljednji popis pučanstva u Austro-Ugarskoj. U tadašnjim općinama Herceg-Novi, Tivat i Kotor, «bez vojničkog stanovništva», živjelo je 35.508 žitelja, od kojih 9.732 katolika i 19.042 pravoslavca.

Prvi svjetski rat, kako ispravno piše dr. Pasinović, donio je Hrvatima katastrofalne povijesne promjene. Prvo, raspadom Austro-Ugarske Boka kotorska je nasilno izdvojena iz pokrajine Dalmacije i pripojena tzv. Zetskoj banovini, čime su Hrvati u ovome zaljevu postali nacionalna manjina. Drugo, upravo se nakon toga Hrvati počinju naglo iseljavati iz svojih stoljetnih obitavališta. O tome govori popis iz 1921. godine. Kako navodi dr. Pasinović ove je godine u Boki živjelo 31.580 stanovnika, od kojih se 21.430, ili 67,86 posto izjasnilo kao pravoslavci, 9.899 ili 31,35 posto kao rimokatolici a 249 ili 0,79 posto kao vjernici ostalih konfesija. Autor uspoređuje podatke, premda ih prihvaća s rezervom, popisa iz 1748. i 1921. i zamjećuje «da se tijekom 173 godine broj pravoslavaca povećao za 9,74 posto, dok se broj katolika smanjio za 10,57 posto.

Dr. Pasinović navodi kako je «pretežit smjer iseljavanja Hrvata iz Boke» bila Hrvatska, što «potvrđuje njihov osjećaj pripadnosti zajednici koju karakteriziraju isti elementi identiteta», što znači pripadnost hrvatskome narodu. Autor se ovdje izbjegava upustiti u elaboraciju razloga ovoga iseljavanja, jer se oni iseljavaju, kako je naveo, upravo kao Hrvati. Pripadnici jedne stare, domicilne populacije nikada ne će bez prisile i prinude napuštati svoja milenijska obitavališta. To znači da je nakon 1918. godine nastala takva politička konstelacija u kojoj su Hrvati bili tretirani kao remetilački faktor i motivirani na iseljavanje. Iseljavanje manjine izazvano političkim pritiscima oblik je etničkoga čišćenja.

Zanimljivi su rezultati brojidbe iz 1931. Ove godine u mjestima s hrvatskom konfesionalnom i etničkom većinom, a koje smo naveli, dogodila se radikalna promjena. Navodimo neka od tih mjesta: u Dobroti su 1931. živjela 572 katolika ali i 619 pravoslavaca, u Lastvi pored 907 katolika sada živi i 67 pravoslavaca, u mjestu Muo pored 406 katolika nalazimo i 172 pravoslavaca, u slavnom Perastu sada živi 728 katolika i 298 pravoslavaca, u Prčnju 341 katolik i 167 pravoslavca, u Stolivu 244 katolika i 68 pravoslavaca, u Tivtu 1.980 katolika i 260 pravoslavaca. U Herceg-Novom promjena je bila najradikalnija. Pored 1861 katolika ovdje su sada živjela 6930 pravoslavaca. Dakle, 1931. godine u Kotorskoj biskupiji 32,56 posto pučanstva činili su rimokatolici a 67,44 posto pravoslavci. Za samu Boku kotorsku ovaj je odnos malo drukčiji, naime katolika je tada bilo 10.274 ili 35,42 posto, dok je pravoslavaca bilo 18.632 ili 64,58 posto.

Prema podatcima talijanskih okupacijskih vlasti iz travnja 1942., demografska struktura Boke kotorske u mjestima koja nas zanimaju, a prema vjeroispovijesti, bila je slijedeća:

Dobrota: 624 katolika i 611 pravoslavnih,
Lastva: 857 katolika i 49 pravoslavnih,
Muo: 396 katolika i 167 pravoslavnih,
Perast: 650 katolika i 394 pravoslavnih,
Prčanj: 523 katolika i 167 pravoslavnih,
Stoliv: 233 katolika i 92 pravoslavna,
Tivat: 2198 katolika i 401 pravoslavac,
Kotor: 2.944 katolika i 1.996 pravoslavaca, te
Herceg-Novi:1.688 katolika i 11.540 pravoslavaca.

U ukupnom postotku tada je na području Boke kotorske živjelo 62,27 posto pravoslavaca i 37,37 rimokatolika.

U zaključku drugoga poglavlja dr. Pasinović piše: «Završavajući ovo poglavlje može se zaključiti da su Hrvati neosporno autohtona etničko-kulturna zajednica u Crnoj Gori, da se njihov broj iz iznijetih razloga, gotovo stalno smanjivao, te da je područje Crne Gore, a posebice Boke kotorske u promatranomu povijesnom razdoblju, kao i kasnije – bilo, kada je o Hrvatima riječ, pretežito emigracijsko područje».

Navedeni zaključak zahtijeva stanovito pojašnjavanje, odnosno kritičko promišljanje. Prvo, uočljivo je kako autor neprestano nešto dokazuje, očito nekome u Crnoj Gori. U ovom slučaju to se očituje korištenjem pridjeva *neosporno*. Drugo, područje Boke kotorske u navedenom razdoblju nije bilo samo emigracijsko područje, kao se ističe, već i imigracijsko. To je bitna razlika. Kada je riječ o emigraciji tada je bilo bolje koristiti termin iseljavanje, i vezati ga uz hrvatsku manjinu. Činjenica jest da su se iseljavali uglavnom Hrvati iz Boke kotorske, a da su se u Boku useljavali Srbi i Crnogorci. Kada je riječ o autohtonoj nacionalnoj manjini tada sintagma *emigracijsko područje* ne može ostati bez navođenja uzroka. Zbog čega su se Hrvati iseljavali? Što je značilo njihovo iseljavanje za manjinski etnički korpus? Je li to iseljavanje bilo poticano pa čak i prisiljavano? Itd.

Jedno je iseljavanje, odnosno emigracija pučanstva u većinskom narodu, a drugo je iseljavanje pripadnika jedne malene i arhipelaški locirane etničke manjine. Navedenim iseljavanjem Hrvati u Boki kotorskoj su ugroženi kao nacionalni kolektivitet a time je, via facti, i njihovo povijesno naslijeđe prepušteno nekome drugome. Kako to izgleda u praksi

može se uvjeriti svaki posjetitelj Boke kotorske. Npr., ako posjeti stari hrvatski grad Perast vidjet će cijeli grad sagrađen od kapetanskih palača, samostana i crkvi, u kojemu više nema hrvatskih žitelja.

Treće poglavlje govori o «Hrvatima u Crnoj Gori u drugoj polovici XX. stoljeća s posebnim osvrtom na Boku kotorsku». Dr. Pasinović poglavlje počinje sa završetkom Drugoga svjetskog rata i navodi činjenicu novoga stradavanja ovdašnjega hrvatskog pučanstva koje je tada uslijedilo. «Završetak Drugoga svjetskog rata» tvrdi autor, «imao je sličan epilog kao i kraj prvoga: iseljavanje Hrvata iz Crne Gore, posebice iz Boke kotorske». Ovoj tvrdnji dodaje rečenicu koja iskazuje piščevu autocenzuru: «jednako kao što je to bio slučaj nakon svih ranijih ratova i ekonomskih kriza». Osim toga izbjegava naglasiti kako je to vrijeme komunističke Jugoslavije i politike tzv. «bratstva-jedinstva» nametnutoga od KPJ.

U razdoblju od 1961. do 1991. u Boki Kotorskoj opada broj Hrvata, kako piše naš autor, «po prosječnoj godišnjoj stopi od 3,6 posto, što je na kraju promatranog razdoblja rezultiralo apsolutnim brojem od 4.896 pripadnika hrvatske nacionalne zajednice, a što je za 4.298 stanovnika manje u odnosu na polaznu godinu, ili 47 posto. U istom je razdoblju opalo i relativno učešće Hrvata u ukupnom stanovništvu Boke za 16,37 posto». Dr. Pasinović ove, po Hrvate poražavajuće, podatke objašnjava slijedećim čimbenicima:

Prvo, posljedicom «brzog rasta ukupnog stanovništva u Republici Crnoj Gori», drugo, «prije svega, jačanjem svijesti o pripadnosti zajedničkoj državi – koja kao da se vraća na razinu iz XIX. stoljeća», što je «urodilo promjenom u njihovomu nacionalnom izjašnjavanju od hrvatstva prema jugoslavenstvu». Treće, u bliskoj svezi s gore navedenom po našem autoru, «jest činjenica da je jačanje nacionalnih pokreta, poput Hrvatskog proljeća, 70-ih godina prošlog stoljeća, urodilo *diskretnim* označavanjem hrvatske manjinske zajednice u Crnoj Gori kao izvorom izvjesne *opasnosti* za pripajanje Boke kotorske Republici Hrvatskoj», bez obzira što je bila riječ o zajedničkoj državi.

Kada se radi o tzv. Jugoslavenima u nekom nadetničkom smislu, autor navodi podatak da je njihov broj 1991. u odnosu na 1961. porastao čak za 15 puta, i ispravno zaključuje kako među ovima treba tražiti i ranije deklarirane Hrvate. Drugim riječima, Hrvati u Boki koji nisu željeli napustiti rodni kraj, imali su bolje uvjete za socijalnu promociju, ukoliko su se odricali vlastitoga nacionalnoga imena.

Kada govori o Hrvatskome proljeću autor piše kako je ono bilo izvor «izvjesne opasnosti», a ta «izvjesna opasnost», po njemu «nesumnjivo je utjecala da se stanovit broj Hrvata nacionalno izjasni pripadnicima «nacionalno neutralne» jugoslavenske populacije». Katastrofalan pad pripadnika hrvatske nacionalne manjine trebalo je obrazložiti političkim pritiscima kojima se svako hrvatsko identificiranje etiketiralo kao sumnjivo pa čak i neprijateljsko. A takva situacija je oblik nasilja i etničkog čišćenja.

Godine 1991. završeno je ono što je započeto 1921. i nastavljeno 1945. i 1971. Naime, tada dolazi do konačnog sloma hrvatske nacionalne manjine u Boki kotorskoj. Govoreći o ovoj godini dr. Pasinović umjesto jasnih odrednica "Domovinski rat" i "srpsko-crnogorska agresija na Hrvatsku", koristi eufemizam «ratni sukobi 1991.». Kako nas obavještava ovi «ratni sukobi» su «potakli na iseljavanje iz Crne Gore oko 100 hrvatskih obitelji, uglavnom iz Boke, što je rezultiralo smanjenjem broja Hrvata u popisnoj 1991. godini. "Indirektna posljedica tog iseljavanja", nastavlja autor, "opet je bilo izjašnjavanje jednog dijela Hrvata jugoslavenima".

Dalje, autor nas upozorava da je 1991. počelo izrazito «useljavanje» u Boku kotorsku što je dovelo do promjene «nacionalne strukture pretežnog stanovništva Boke».

Ovo poglavlje dr. Pasinović zaključuje dvojbom koja se nakon 1991. u vrijeme pisanja njegovoga teksta, odnosno pisanja njegovoga teksta 2004. godine, javlja pred Hrvatima u Boki kotorskoj: «za kakav se status opredijeliti? Za status nacionalne manjine, koji podrazumijeva etničko-kulturnu skupinu čija je matična država neka druga zemlja, a ne ona na čijem teritoriju žive, manjinski narod koji je autohton i zaseban u etničko-kulturnom smislu ali joj je matična država ona u kojoj živi, ili manjinsku zajednicu koja ne postavlja pitanje matične države?».

Navedene dileme dr. Pasinovića uz puno poštovanje njegove osobe i njegovoga rada ne smatramo stvarnima. Hrvati u Boki kotorskoj su nacionalna manjina čija je matična država ili država matičnoga naroda Republika Hrvatska. U predgovoru on je naglašavao važnost uloge mosta što u navedenim dilemama otpada. Nacionalne manjine su subjekt međunarodnoga prava i svaka promjena njihovog statusa narušava to pravo. Varijanta po kojoj bi Hrvati u Boki kotorskoj postali «manjinski narod» je oblik nasilja jer bi to značilo njihovo izdvajanje iz hrvatskoga etničkoga korpusa, iz cjelokupne povijesti hrvatskoga naroda. U tom slučaju i njihova baština koja ih čini posebnom i značajnom zajednicom izgubila bi svoje hrvatsko

obilježje i postala predmet tuđih prisvajanja. Ovakvo rješenje primijenila je Republika Srbija na Hrvate Bunjevce u Bačkoj, manipulirajući s njihovom subetničkom identifikacijom kako bi ju suprostavila etničkoj. Treća mogućnost o kojoj govori dr. Pasinović je pretvaranje Hrvata u Boki kotorskoj u manjinsku zajednicu koja ne postavlja pitanje matične države. Ovo rješenje znači prekidanje s matičnim narodom, odbacivanje hrvatskog aetnonima i prihvaćanje nekoga novog etnonima koji ne će imati veze s Hrvatima. Kako Hrvati u Boki kotorskoj nemaju subetničku identifikaciju poput Hrvata Bunjevaca, eventualno bi došao u obzir kao subetnonim Bokeljski Hrvati. Međutim u tom slučaju trebalo bi se afirmirati poseban bokeljsko-hrvatski jezik. Ovo je neizvedivo i značilo bi nasilje nad ovom autohtonom, domicilnom hrvatskom etničkom zajednicom. Nažalost, boraveći u Boki kotorskoj 2011. od nekih intelektualaca koji su ostali u svojim domovima pisac ovih redaka čuo je govoriti o ovoj varijanti. Stoga u trenutku dok nastaje ovaj tekst postoji bojazan da političke strukture, a posebno one parapolitičke ne izvrše pritisak i «dragovoljno» motiviraju Hrvate u Boki kotorskoj da se izjasne kao Bokeljski Hrvati ili možda čak kao Bokelji. S političkog motrišta ovakvo bi rješenje narušilo hrvatsko-crnogorske državne odnose poglavito Sporazum o zaštiti manjina koji je i Skupština Republike Crne Gore ratificirala u travnju 2011. godine.

Peto poglavlje govori o Hrvatima Boke kotorske u predstavničkim tijelima država u kojima su živjeli i onih u sastavu kojih se Crna Gora u povijesti nalazila. Autor Pasinović nas obaviještava da su Hrvati bili značajno zastupljeni u predstavničkim tijelima na lokalnoj razini do 1969. a na republičkoj do 1991., "istina po politički dirigiranomu nacionalnom ključu". "Od 1991. godine", nastavlja autor, "međutim, njihovo učešće-makar i u sastavu parlamentarnih političkih stranaka kojih bi bili članovi - ne nalazimo u statističkim podacima koji se odnose na nacionalnu strukturu poslanika, dok su u skupštinama lokalne samouprave bili marginalno zastupljeni kao članovi stranaka koje su participirale u toj vlasti. Dakle", zaključuje autor, "nisu ni bili birani kao predstavnici hrvatskog naroda, već kao kandidati stranaka kojih su bili članovi."

Nakon 12 »posnih političkih godina» za hrvatski manjinski narod u Crnoj Gori 2002. godine na sceni se pojavio novi politički subjekt – Hrvatska građanska inicijativa (HGI), koja je na izvanrednim izborima za lokalnu samoupravu u Tivtu, 20. listopada 2002., osvojila 4 odborničkа

mjesta i postala «jezičac na političkoj vagi» u odlučivanju lokalnog parlamenta... Na taj su način Hrvati u Tivtu prvi put u Crnoj Gori nakon 1938. godine bili u prilici da glasaju za svoje predstavnike, odnosno da ih dobiju osobnom voljom i izborom, a ne po nacionalnom ključu ili slijedom kadrovske politike neke od stranaka, kojih su članovi... HGI je 2003. godine registrirana kao politička stranka na razini Republike Crne Gore...»

Šesto poglavlje u knjizi koju predstavljamo posvećeno je hrvatskim kulturnim društvima. Autor je iznio panoramski pregled osnivanja hrvatskih kulturnih društava od XVIII. stoljeća do danas. Od hrvatskih kulturnih udruga djelatnost u Boki kotorskoj imale su Matica dalmatinska, Matica hrvatska i HKD Svetog Ćirila i Metoda, odnosno Sv. Jeronima. Prvo hrvatsko društvo u Boki kotorskoj osnovano je 1888. u Mulu. Bilo je to Hrvatsko pjevačko društvo «Zvonimir». Većina hrvatskih društava u Boki kotorskoj zabranjeno je 1945. godine. «Trebalo je proći gotovo pola stoljeća od tada da bi se ponovno stvorili uvjeti i osjetila potreba za osnivanje hrvatskih kulturnih društava u Crnoj Gori» - piše dr. Pasinović. Nažalost, potreba za takvim društvima je postojala ali nisu postojali politički uvjeti. To treba naglasiti. Uostalom, i dr. Pasinović piše kako se "gašenjem hrvatskih društava 1945. godine nije ugasila i nacionalna, odnosno etničko-kulturna (samo)svijest Hrvata u Crnoj Gori, nego je njihovo odustajanje od otvorenog i (pre)glasnog izražavanja tog osjećaja bila jedna od žrtava podnesena radi jugoslavenskog zajedništva, odnosno pripadnosti supranacionalnoj svijesti. Stoga je ponovno osnivanje hrvatskih društava potreba vitalnosti osjećaja izvornog identiteta pripadnika hrvatske zajednice u Crnoj Gori – osjećaja koji se nije mogao izbrisati iz kolektivnog pamćenja, kao kvaliteta koja i inače karakterizira Hrvate u Boki kotorskoj i drugim krajevima Crne Gore. Tako posebice", nastavlja autor, "nove generacije, lišene pritiska da svoj nacionalni osjećaj potiskuju zarad 'saveznoga' jugoslavenstva otkrivaju cjelinu svoje povijesno etničko-kulturne samobitnosti i ponosno nastavljaju tradicije svojih predaka".

U poglavlju «Umjesto zaključka» dr. Pasinović ponovno ističe da je «hrvatska nacionalna zajednica u Crnoj Gori povijesno stara, autohtona i obilježena jasnim identitetom, istodobno specifičnim - što je čini različitom od ostalih etničko-kulturnih korpusa u toj zemlji - kao i utemeljenim na jednakim konstantama (narodnosno porijeklo, jezik, baština...) koje dijeli s drugim dijelovima hrvatskog naroda». Slijedeća istina koju nam predočuje

dr. Pasinović glasi: "Nažalost, istina je da su Hrvati na ovom prostoru jedina, ili jedna od rijetkih zajednica koja je u novije vrijeme doživjela drastično smanjenje broja svojih pripadnika – što potiče na dvojak osjećaj: ponosan na razdoblje kad je upravo prosperitet te nekoć mnogo snažnije zajednice urodio bogatom kulturnom baštinom, s jedne strane, i bojazan da bi daljnje osipanje hrvatske zajednice u Crnoj Gori smanjilo njezinu moć održanja na razinu ispod socijalno-kulturnog minimuma".

Da je strahovanje dr. Pasinovića realno kazuju nam demografska kretanja i nacionalna struktura na području Boke kotorske. U ovom zaljevu je zabilježen drastičan pad broja žitelja hrvatske nacionalnosti s 5896 koliko je iznosio 1948., što je značilo 17,85 posto u tadašnjem ukupnom stanovništvu pokrajine, na 5434 koliko ih je popisano 2003. što je značilo učešće od 7,60 posto. Dakle, broj Hrvata od 1948. do 2003. smanjio se za 8 posto dok se ukupan broj populacije u Boki kotorskoj povećao za 2,25 puta. Broj Hrvata u Boki smanjivao se prosječno po stopi 0,85 posto godišnje. Godine 2003. prvi puta se popisom utvrdio broj žitelja kojima je hrvatski materinski jezik. Taj broj je iznosio 3076 Hrvata. Najviše u Tivtu (1211), zatim Kotoru (588), Herceg-Novom (361), dok je u Podgorici svoj materinski jezik priznalo 325 Hrvata a u Baru 176.

Nažalost, tijekom «gotovo pola stoljeća» kako je iz prethodnih poglavlja vidljivo, bitno se promijenila demografska struktura Hrvata u Boki kotorskoj i oni su svedeni na relikvije relikvijarum «ostatke ostataka». Prvo hrvatsko društvo nakon 1945. osnovano je u Donjoj Lastvi 1998. godine. Riječ je o KUD-u «Napredak». Godine 2001. osnovano je hrvatsko građansko društvo Crne Gore, koje od 2003. izdaje dvomjesečnik «Hrvatski glasnik».

Zaključak: Studija Hrvata u Crnoj Gori prvo je takvo djelo i stoga je dragocjeno za sve proučavatelje povijesnoga, društvenog i političkog položaja našega naroda u susjednoj državi. Za sve nepreciznosti glede hrvatskoga etnonima i nekih historiografskih čimbenika koji ukazuju na stanovitu autorovu autocenzuru, dajemo visoku ocjenu naporima koje je učinio dr. Pasinović u pisanju ovoga rada. Svoju je studiju obogatio i slikovnim prilozima u kojima nedostaju, po našem mišljenju izuzetno važne karte povijesnog razvoja Boke kotorske i Crne Gore, kako bi se pomoću tih karata moglo i vizualno ustanoviti da je riječ o dva odvojena povijesna entiteta koja se spajaju u jedinstvenu državnu i političku cjelinu tek 1945. godine.

Nedjeljko Mihanović

JERONIM KORNER

1.

Na duho vnim raskrsnicama književnih tendencija Jeronim Korner se tridesetih godina prošlog stoljeća raz vijao izvan literarnih struja, koje su se javljale između nadrealizma, i novog realizma. U tome razdoblju događaju se u našemu književnom životu značajne promjene i previranja. Dominacija ekspresionističkih stilskih tendencija slabi, a sve jace se javljaju težnje novog realizma, modernog objektivizma i socstrukturalnog uobličenja novog realizma. Prolazio je kroz poetske tendencije ostvarivanja umjetničkog svijeta koje su za polaznu izražajnu podlogu imale impresionizam i simbolizam, a konačni cilj ekspresionizam. Ne prilazi tendencijama novog realizma ili "modernog objektivizma", jer je njegovo poimanje svijeta prolazilo kros bit ljepote i misao transcendentalnosti. Težio je produhovljavanju unutrašnjeg života i afirmaciji kršćanske etike na putu duhovnog preporoda čovjeka.

Pozitivističke i socijalističke struje koje su se tri desetih godina nametale umjetnosti nisu odgovarale njegovim najintimnijim dubinama spoznaje svijeta koja je tražila moral ni preporod u čovjeku samom, a ne izvan njega. Moderne simbolističke i ekspresionističke stilskoizražajne tendencije Korner je prihvaćao kao prirodno stanje svoga duha i svijesti. Geneza njegove jezične strukture i stilističke obavijesti išla je prema individualnoj usmjerenosti izlaganja, prema, artističkim izražajnim vrijednostima. Težio je za izražajnom i formalnom čistoćom, da svoja čuvstva iskaze senzibilitetom nove duhovne lirske osjetljivosti i da ih sublimira u stva ralačkom preobražaju.

2.

Rođen u Herceg Novome, u čudesnoj slikovitosti akvatorija bokeljskog zaljeva, Korner je cijelog života ostao pod dojmovima njegova bujnog sunčana kolorita, prepuna boja, svjetlosti, noćnih zviježđa i tišine. To je ona Boka, koju doživljavamo i u lirskim zavičajnim opisima i nostalgijama Frana Alfirevića i impresionističkim poetskim chiaroscurima Vik-

tora Vide, koji su proistekli iz istog volumena i tonali teta otajnih veza s bokeljskim zavičajem. I kao što je ta poetska slikovitost zaljeva obdarila duh Alfirevića i Vide onom tajnovitom elegičnošću, slikama imaginacije i širokim spektrom vlastite osjetljivosti, tako je i Korner u sebi ponio posebno ozračje krajolika iz kojega progovaraju sjetna raspoloženja, glasovi drevne prošlosti, tuga vidika i bujno naviranje oduhovljene slikovitosti, i Korner poput Alfirevića i Vide nalazi svoj pjesnički put u nostalgičnom evociranju slika iz djetinjstva, u prirodi preobraženoj u sunčanoj pređi magičnoga lirskog svjetla mediteranske slikovitosti.

Pišući o Kornerovoj poeziji Viktor Vida, Kotoranin i Bokelj, je ustvrdio, kako je na njegovo oblikovanje dojmova zavičajna sredina, iz koje je ponikao, "jedna od glavnih komponenata u motivima njegova stvaranja" (Viktor Vida: *Jeronim Korner: Ljubav neba*. "Otključana škrinjica", str. 136, Zagreb, 1997.).

Boka, povučena u tjesnac visokih planinskih masiva, očavarala je pjesnika s prapočetnim skladom boja mora, kopna i neba. Zavičajni krajolik pretvarao se u stanje duše. Trajno je čeznuo za svojim bokokotorskim zavičajem, za morem brodovima, palmama, malinama, čempresima, tamarisima, limunima i narančama. Očaravao ga je proštenički kastrum svetog Tripuna. Kotor, "grad, mrtav, ali pun sjaja starine" (Boki). Osjećao se na kontinentu poput uhvaćena albatrosa, kojemu su oteli nebo, sunca, bes krajne vidike, modre horizonte, "bure i j0;govine, sunčane igre danje svjetlosti i mjesečine, bijela jedra i tajanstveni zov daljina.

Svi su ti dojmovi, prema vlastitom priznanju "...unosili u njegovu dušu misao za smirene ljepote, smisao za Božje tišine ..." (*Djevičanske breze*, str. 276). Iz uspome na na zavičaj, na pradjeda, djeda, majku, oca, braću i sestre izbijaju iskreni odrazi istinitosti i osjetljivost sanjarskog djetinjstva. S posebnim je osjećanjem izrazio taj dio života, provedena s treptavim doživljajima zavičaja: djetinjstvo, krajolik, prve spoznaje i čiste dojmove u dodiru s elementom bokeljskog pejsaža, gdje se "more ljeska kao izbrazdan pladanj srebra" (*U parku*). Živio je u Zagrebu, ali se nostalgičnim čežnjama neprestano zalijetao u svoj bokeljski zavičaj. Privlačili su ga oni planinski masivi koji se kupaju u svjetlosti i modrini zaljeva, beskrajni vidici, modro nebo na visovima zagasitih brda, zrcalne, utiha. mora obrubljena čempresima, pinijima maslinama, smokvama, oleandrima, lovorikom, palmama, agavama i alojima. Očaravalo ga je titranje sunčane svjetlosti na horizontu i u magličastoj daljini, smaragdni otočići i zavjetne

crkvice sto snatre s tornjevima u ne pomičnosti tajanstva nebeske modrine, i sav onaj idealan krajobraz prikladan za razvijanje meditativnih vrlina.

3.

Životna sudbina nije bila, sklona pjesniku Korneru. Još u djetinjstvu izgubio je majku, što uzrokuje njegovu osamljenost i drugovanje sa samim sobom. Prepušta se sanjarenju između slika i prigušenih sjetnih raspoloženja. Da nadoknadi ljubav majke, s velikim žarom se moli i obraća svojoj drugoj majci, svojoj drskoj Gospi, Zvijezdi mora i glasu večernjih Angelusa.

Već za vrijeme studija u Krakovu mladi Korner doživljava živčani slom i duševno oboljenje. U to vrijeme umire mu stariji brat, student medicine u Krakovu. Pogađa ga i propadanje imanja njegove obitelji u Herceg Novome te stalno preseljenje u Zagreb, koje je značilo definitivan rastanak sa zavičajem. Odlazio je, "nestajao i rasplinjavao se" hrvatski živalj pred "energijom primitivnih došljaka, koji su se spustili s planina, uvjereni da povi jest zapravo ne postoji izvan epskih pjesama i plemenskoga iskustva o nemilosrdnoj borbi za opstanak" (Branimir Donat: Pogovor, str. 310. *Jeronim Korner: Pjesme duhovnika*, Zagreb 1998.).

Kao rođeni Bokelj, Korner teško doživljava nacionalni i administrativni gubitak Boke Kotorske za hrvatski državni integritet. Tuguje za, zavičajnim ishodištem i izgubljenom ljepotom dragih uspomena. Ne može se odreći one čudesne umjetnosti prirode na krajnjem jugu Dalmacije, gdje je sve do kraja Drugog svjetskog rata u smaragdnim zaljevskim vodama stoljećima boravila najjužnija hrvatska sirena mora Jadranskoga.

Zbog duševne potištenosti Korner je prepušten subjektivnoj emocionalnosti i povučenosti. U njemu se talože i neki dublji, složeniji psihički simptomi bolesti. Često je njegov subjektivni svijet prožet sumornošću. Taj sumor je rezultat ne samo filozofskog razmišljanja i bolnog iskustva života, nego još više psihičkog stanja što su ga uzrokovali simptomi njegove duševne bolesti. Čezne za mirom u samostanu, da, "živi u tihoj ekstazi" (*Pjesme srcu*), da kroči "obasjanim stazama" prema Vječnosti.

Godino 1948. Korner je uhićen i osuđen "na četiri godine prisilnog rada i dvije godine gubitka građanskih prava", nakon čega doživljava živčani slom i teško duševno oboljenje. Nakon toga se povlači iz javnog i književnog života. Dijeli sudbinu onih hrvatskih knji ževnika, koji su bili proskribirani, izgubili građanska prava i zbog "kolaboracije" kažnjeni

na zatvor i šutnju. Ostatak života Korner provodi na liječenju u Zagrebu i nakon odlaska 1958. u inozemstvo, u Italiji. Na duhovno oblikovanje pjesnika nesumnjivo je utjecala njegova duševna bolest, koja je u povremenim rastrojstvima duha u mnogim trenutcima opterećivala i određivala njegovu svijest i kobnu sudbinu.

Premda Korner nije pripadao krugu hrvatskih emigrant skih pisaca, jer je legalno odselio u Italiju, i njega je pratila sudbina hrvatskih pisaca-izbjeglica i prognanika, koji su svoje književno stvaranje nastavili u inozemstvu. I njegovo je književno djelo, osobito zbog objavljivanja nekoliko pjesama u emigrantskoj "Hrvatskoj reviji" Vinka Nikolića bilo osuđeno na zapostavljanje, nepostojanje i zaborav.

Očito zbog ideološke proskribiranosti, a i radi obilježja duhovnog nadahnuća, Korner je nakon Drugoga svjetskog rata iz naših povijesnih pregleda i antologij skih izbora posve izostao. Premda je već zapaženo mjesto dobio s deset pjesama u Nikolićevoj antologiji *Između dva rata* (Zagreb, 1942.), njega se prvi nakon Drugog svjetskog rata sjetio dr. Đuro Kokša u antologiji *Hrvatska duhovna lirika*, koju je sastavio i izdao u Rimu 1968. Po treći put Korner je uvršten u antologiju *U sjeni transcendencije*, Koju su sastavili Neven Jurica i Božiđar Petrač, a obja vila 1987. u Zagrebu Kršćanska sadašnjost. U povijest književnosti ga prvi put unosi Slavko Ježić (*Hrvatska književnost od početka do danas*, Zagreb, 1944.) i prvi put nakon rata Dubravko Jelčić u svojoj *Povijesti hrvatske književnosti* (Zagreb, 1997.). Osim na razne europske jezike (francuski, njemački, talijanski), neke su mu pjesme (u prijevodu Tona Smerdela) objavljene i na latinskom jeziku.

Premda je Korner u posljednja tri desetljeća svoga životnog vijeka proživljavao trenutke teške kovačićevske, vidrićevske, čerinovske i donadinijevske duševne depresije i tragike, evo ju bolest i sudbinu podnosio je jobovski i kršćanski strpljivo. Često su ga vlastiti mistični zanosi spašavali od pojačana delirija svijesti. Vjerujem, da će ova izabrana djela proširiti uvid u Kornerovo slabo poznato pjesničko djelo, a njegovo lirsko nadahnuće predstaviti u potpunijem svijetlu.

4.

Životna krivulja Jeronima Kornera vrlo je promjenjiva Ona se kreće od obijesna ponašanja gimnazijalca do mlada, živčano preosjetljiva i naočita

krakovskog studenta, od duševno prenapeta polaznika bogoslovije do povučena župnog kapelana i samostanski invertirana cistercitskog asketa, od popularnog krasnoslovitelja na Zagrebačkoj radio—postaji do potpuno duševno slomljena zatočenika nakon sudskog procesa u godinama poslije rata. S ljubavlju za poeziju budi se u njemu i strast za glumu i kazalište, koja ga nikada ne ostavlja. Sugestivnošću svoga glasa i privlačnošću pojave bio je izvanredan krasnoslovitelj i glumački interpretator. Nakon prvih duševnih kriza u Krakovu, njegovi studentski dani odvijali su se više-manje u svladavanju filozofskih i bogoslovnih studija, u duhovnom izgrađivanju sama sebe, u pripremi za svećenički poziv i u traženju vlastite duhovničke fizionomije.

Takva životna oscilacija, učinila je od Kornera duševno zanimljiv lik, pun psihičkih iznenađenja, preo sjetljive naravi i teških unutarnjih kriza. Od vremena do vremena svoju pustolovnu osobnost i uzavrelu maštu Korner ukroćuje i podvrgava disciplini svećeničkog zvanja. Neke platonske ljubavne sklonosti preobražava u imaginaciju nadzemaljskog bića, u kojemu je samo otjelovljen ideal snatrene žene. Ta ljubav, zasnovana na čistom estetskom duhovnom zanosu, bliska je koncepciji platonskih vjesnika, kod kojih se pojava žene zamjenjuje alegorijom, a nadahnuće imaginacijom. To je lirika imaginacije, a ne poezija sadr žaja. U takvim iskušenjima pjesnik se utječe duhovnoj reko lekciji, pa odlazi na duhovne vježbe u samostan cistercita u Stičnu (pokraj Ljubljane). Ta "unutrašnja borba i težnja za visinama" (*Moja pjesnička ispovijest*) nadahnjuje njegovu zbirku pjesama *U hramu cistercija*. U osami samostanske ćelije osluškuje glasove svoje duše, prati i bilježi živi disaj svojega lirskog kazivanja. U tim godinama kapelanske službe u zagrebačkoj gornjogradskoj župi sv. Marka proži vjet će Korner, da bi očuvao uzvišeni zavjet svećeništva, u teškim duševnim iskušenjima i moralnim pročišćenjima.

Ići za oblacima
što u beskraj putuju,
s ljiljanom u ruci.
(Pjesme srcu II.)

5.

Kornerov osebujni životopis nam daje stanovito objašnjenje psihološke strukture njegova pjesništva, njegovih osobnih tajna i misaonih strujanja

svijesti. Već kao dječak iznenađuje svojim smislom za neobična scenska zbivanja, za prizore tajanstvene atmosfere, za mistifikaciju imaginarne stvarnosti, za oživljavanje stvari do poetske slikovitosti, za ljepotu nekoga nadstvarnog svijeta. Imaginacija, i mašta postaju hrana njegovu duhu. Njegov duh zaokupljaju sjetna raspoloženja, čežnja za Bogom, atmosfera samostana, ozračje hrama. Najmilije mu je doba proljeće, kad listaju "djevičanske breze", a naj draži ugođaji melankolija večeri i krajolik preliven lirskom svjetlošću mjesečine. U dilemi: zemaljski profani život ili vječnost, on bez premišljanja daje prednost Vječnosti. Njegov senzibilitet je religiozan, a osjećanje kršćansko i mistično. Poeziju približava malim stvarima i lirskim slikama tihe franjevačke doživljenosti svijeta. Poput sv. Franje Asiškog gleda i osjeća Božanstvo u svemu; trag Božji se objavljuje iz duha prirode i prirode duha. Njegovo pjesničko osjetilo u svemu otkriva harmoniju. Ljepota krajobraza i njegov lirski odraz u duši jednako su osjetno prisutni; duh i priroda u pjesničkom doživljavanju žive u ozračju prožimanja i vječnog rađanja.

S takvom sviješću Korner piše pjesme nadahnute krito-centričnom mistikom, koje odišu mirom i uzvišenošću, pleme nit os ću i pobožnošću. U zanosnom naviranju slika, kroz koje struje zrake vječnosti, osjećamo zagledanost u sliku Vječnos ti, u prozirnu vertikalu nadzemaljskog kretanja, usmjerenost prema elementarnim vrijednostima duhovnog života. Sve što je obilježeno kao Isključivo materijalno postaje za nj zazorno i u duhovnom smislu nepoticajno. S nagnućem za tajanstveno ozračje religioznih vječnih vrijednosti i svijet kontemplacije Korner stvara viziju tajanstvene duhovne harmonije u uspostavi jedinstva svijeta i svemira. U svojoj molitvi spaja najviše metafizičke pojmove s intim nim doživljajima koje je nadahnjivao - kako reče: "anđeo mističnog pjesnika Henrika Susona".

Oči orla moraju gledati sunce,
a ne u ponore i u tmine,
jer im svjetlo daje jakosti za najveće visine.

(Gledanje Boga)

6.

U motivima Kornera uočavamo nekoliko izvora nadah nuća. To su u prvom redu odjeci glasova iz djetinjstva, provedena u bujnoj slikovitosti morskog zaljeva Boke, glasovi koji daju nadahnuće njegovoj zavičajnoj

elegičnosti i lirsku nostalgičnost tankoćutnom sjaju uspomena. Duboko u njemu živi slika zavičaja puna impresionističke sunčane svjetlosti i bjeline morskih žala. More se nostalgično javlja u melankoliji njegovih uspomena, u pojmovnim usporedbama i slikama, u aluzijama i produbljenim remini scencijama punim lirske, znakovitosti. Te uspomene idu u prvu dane djetinjstva, kad je "sjedeći ispod gorostasne magnolije rodnog vrta pred kućom, promatrao nebo i more[n] (*Moja pjesnička ispovijest*).

Premda je Korner zavolio Zagreb - kako ističe - "kao zavičaj svoje duše", trajno će ga nešto vući onome zavičaj nom "bljesku sunca i mora", koji je doživio u onom verti kalnom rastu bokeljskog krajobraza, gdje je dobio duboki i svježi osjećaj za ljepotu prirode. U pjesnikovu duhu neprestano živi svjetlost mediteranske misli, idejna dimenzija helenizma, obasjana, svjetlošću kršćanstva. U njemu se razgara duša stare bokokotorske tradicije iz koje izbija zanos i tuga u isti mah. Promatra kruženje blistavih zviježđa na magičnome južnom nebosklonu, rađanje proljeća u baščama, starih kapetanskih primorskih gnijezda i u lovorovim perivojima. Na sve te bokeljske krajolike pada blagost sjetnih zavičajnih uspomena, dionizijski bljeskovi mora, svjetlosti i modrine. U naviranju slika odražava se duh njegove rodne Dalmacije koju je klasični duh protkao i oplemenio.

Drugi snažni izvor Kornerova nadahnuća i lirskog stvaranja je religiozni zanos i "nostalgija za nebom" (Pascal), u kojima iskazuje bogatstvo unutarnjeg života, trenutke mističnih zanosa, uzvišenih misli, žarkih pre-danja i sjedinjenja duše s Bogom. U tome raspoloženju on oslikava unutarnji mir samostanskih interijera u kojima se traži put savršenstva, spiritualne vigilije sutonskih večernjica i prozirnih jutrenja, tamjan u slavlju litur gijske molitve koji se uzdiže do "gotskih prozora u mjesečini". Vjerski zanos ga odvodi do spiritualnih utočišta, što ih je doživljavao u drevnom samostanu cistercita u Stični i u ružičnjaku spokojnog Karmela u Brezovici, gdje se "vrijeme pretvara u vječnost".

Slike, boje, mirisi, sletna kontemplativna raspolo ženja, opojni dim religioznih zanosa u polutami svetišta i u sjaju svetohraništa, jesu jezgro i ishodište Kornerove duhovne lirike. Cijela zbirka pjesama *U hramu cistercija* je protkana pokorničkim molitvama s naglašenim meditativnim sadržajem . To su nježni izljev religioznog čuvstva, misli jedne duše koja se predaje nadnaravnim nadahnuć ma. Fasciniran govorom svemirske tišine i prostora, bez kraja, pjesnik upravlja oči božanskom svemiru koji krije u sebi tisuće ljepota. U lirskim projekcijama fluidnih maštanja iščekuje

da mu siđe "ljubav s neba" i da melem božanskog mira, kapme u njegov nedosanjani san.

7.

S takvim svojim pjesničkim sadržajima i spiritualnim pobudama Korner se kreće svojom svjesno izdvojenom putanjom zacrtanom prema: "obasjanim stazama vječnosti". U motivima zanosa razlijeva, se tajanstvena, svjetlost, obasjane, zvijez dama (*Obasjane staze*), a u ozračju samostanske tišine mo litva, se pretvara u strogi i ponizni ljudski glas (*U hramu cistercija*). U svojoj kontemplaciji uvijek je spreman da otvori prozore svoga duha svjetlu svojih zvijezda. Zagledan u dubinu smrti, Korner svoje vjersko doživljavanje produb ljuje novim spoznajama, izvornim imaginacijama i emocio nalnim stanjima. Njegovo vjersko povjerenje je puno unutarnje svjetlosti, a njegova upitnost se pročišćava u najčišćim vjerskim lirskim sublimacijama. Potaknut kakvim magičnim nebeskim znakom o spoznaji posljednjih stvari, on je spre man da u vjerskom zanosu obujmi svijet, zemlju, svemir i da uzveliča dobrotu božanske providencijalnosti. U luminoznoj polusjeni hrama njegova se molitva uzdiže kao tamjan iz obrednih kadionica.

O Bože, kao cedar jaka,
vjera u meni živi!
(Vjerujem)

Uspoređivali su ga s nešto starijim Franom Alfirevićem, ali među njima, uz mnoga slična obilježja mediteranskog sen zibiliteta i religiozne inspiracije, postoje i razlike. Alfirevićev tradicijski, superiorni vjerski zanos je uni verzalnoga kozmičkog sadržaja, a Kornerov je izrazito tajanstveno-religioznog molitvenog zanosa. On je pjesnik potrebom unutarnjeg vjerskog nagnuća, ispovjednog ponitencijalnog očitovanja, izgaranje srca i duha. U spiralnim omaglicama, vjerskog zanosa je Korner mnoge molitve lirski osmislio u duševnom stanju pokornika: da stupi pred lice Gospodnje pognute glave, da izrazi nemir duše i uspostavi otajne veze sa zvijezdom vječnog života "koja je jedina kadra, da strast krvi pretvori u zanos duše" (*More u duši pjesnika*). Između sna i jave, pokajanja i molitve, pjesnik je uvjek u svojim pjesmama, blizu vječnosti. Otuda njihov izravan, istančan, produhovljen, samoispovjedan ton, što lebdi nad stvarnošću.

Ja sam danas srce božanske katedrale,
i tornjevi moji niču iz dubine...
I lete u visine !
(Odgovor srca)

Korjeni takva pjesnikova doživljavanja svijeta leže prije svega u njegovu prenapetom psihičkom reagiranju, u borbi s nesmiljenim stanjem života, u subjektivnoj duševnoj potištenosti, u paničnom strahu pred životnim manifestacijama, punih neizvjesnosti i teške sudbine. Korner prolazi kroz ponore srca i misli. Mnogi stihovi u inspirativnoj lirskoj kontemplaciji nastaju kao probijanje kroz tegobe vlastitih protuslovlja. Oni proističu iz intimnoga unutarnjeg dijaloga između pjesnika i njegovih nemira duše. Njegove sumnje i uriutarnje borbe evolviraju u utješnom izlazu prema nad stvarnom i zanosnom doživljaju svijeta prirode, u tajnovitoj spoznaji posljednjih stvari, u totalitetu vječne istine Božanstva. Sjaj Božanstva, svijetli u svemu što postoji. Svi spoznajni izvori teku od prvih praskozorja radozne.la djetinjstva do uvora u vječnosti.

Sva je priroda slika Božje promisli.

Ljubav u duši šaptom
pjeva o vječnosti...
(Koprena)

Time Korner svoje lirske spoznaje osmišljava na razini pjesničkog apostrofiranja metafizičkih pitanja u odnosu spram smrti, spram smisla posljednjih stvari, straha pred Nepoznatim te tajanstvenog spasa i spasonosnog izbav ljenja u krilu Božanske ljubavi. S takvim poetskim proma tranjem svijeta, kroz tajanstveni prozor transcendentalnosti, Korner se priklanja, specifičnoj karakteristici pjesničkog neokatolicizma, što se u europskom pjesništvu do apstraktne razine očitovao u poeziji Paula Claudela, Francis Jammesa, Charlesa Péguya i Glovanni Papinija.

8.

"Prava veličina nije toliko u originalnosti, koliko u univerzalnosti duha" - kazao je Ralph W. Emerson. Sav taj svijet tajanstva, simbolike, imaginacije, zanosa, mistike i nadnaravnosti, svijesti i podsvijesti, sudara dvaju svje tova i poniranja u vlastitu intimu, Korner doživljava i iskazuje

s tajanstvenim osjećanjem, koje ga je upućivalo na otkrivanje višeg smisla života. U kaotičnom stanju pojava u svijetu i u prolaznosti stvari njegova je svijest zaokupljena onom Shakespearovom mišlju, da: "Ima više stvari između neba i zemlje, dragi moj Horacije, nego što naša školska mudrost to može i naslutiti". U disparatnom ustroju svijeta Korner želi kroz svećenički poziv i pjesničko očitovanje ostvariti vlastiti autentični život kao čistu projekciju svoga pročišćenog ja. On teži biti uključen u svemir iz kojega se čovjek izdvojio i u egoističnoj antro-pocentričnosti pokušao ostvariti materijaliziranu viziju svijeta te izbjeći zagonetni plan Božje Providnosti.

Taj kozmički ritam zbivanja Korner ne omeđuje idejnim dog matskim sustavom kršćanske, vjerske vizije svijeta. Idejne odrednice religioznih akcenata spoznajemo u njegovim pjesma ma kao *platonski spiritualizam i pascalovski kršćanski mis ticizam.*

Sa svojim slikama i simbolima, Korner izgrađuje vlas titi kozmos, koji u poetskom produhovljenju sadržava u sebi odsjaj unutarnje svjetlosti, intimu osobnih tajna. Za pjesnika je pitanje finaliteta svijeta i svemira do kraja jasno. Sve završava, u misteriju božanskog plana i u subivstvovanju s Apsolutnim.

U strogosti duhovnog života Korner je izgrađivao svo ju sliku svijeta, ispunjenu odricanjem od profane svjetov-nosti i obezvrijeđene materijalnosti. Usporedo sa svojom svećeničkom službom, svoju duhovnost je izdizao na razinu umjetničkog poetskog smisla, da bi mogao dosegnuti doživlja je u magičnoj nadstvarnoj pojavi religioznog misterija. Svoja duševna preobraženja stavljao je u službu poezije, koja ga je vodila na tajanstvene staze Vječnosti. U svla davanju svojih nemira stvorio je svoj pjesnički svemir koji je blistao vlastitim zvijezdama (*Nebo s trideset zvijezda*).

9.

U svome oblikovanju lirske materije Korner je bio otvoren za nove moderne izražajne tendencije, za modernis tička strujanja, i recepciju estetskih, artističkih iskus tava. Viktor Vida je za, nj napisao da je "estetizirani ka tolik". Išao je ukorak s modernim stilskim pjesničkim ten dencijama. Okrenuvši se prema tvorbi novog izraza, izgrađivao je u skladu sa svojim religioznim doživljavanjem vlastitu ekspresiju. Pripada među pjesnike koji

su pomicali lirske raspone i proširili snagom unutrašnje svjetlosti duhovnu dimenziju religiozne poezije.

Premda, u Kornerovoj težnji za novim izražajnim senzi bilitetom izvori tracije nikada ne presušuju, u njegovoj ekspresiji i tajanstvenom ozračju spoznaje očituju se nova stanja duha, nova osjetljivost religiozne misli, osjećajnost kršćanskog povjerenja i misterij magnetizma transcendencije. Njegov lirski glas s izvornim religioznim vrutkom što se iskri u duši, čini novi doprinos oblikovnim i osjećajnim vrednotama, u domeni duhovne lirike. Svojom svježom metaforikom Korner je regenerirao religiozni pjesnički izraz, koji se petrificirao u maniri starinske forme alegoričnoideološke poezije deskriptivnog izražaja prije novoga stvaralačkog stilskoizražajnog senzibiliteta hrvatske moderne.

Korner se od tradicije ne odvaja, deklarativno, nego spontano, po prisili vlastita stvaralačkog imperativa i po očitovanju lirske emotivnosti. On operira s jednostavnom jezičnom instrumentacijom, ali svojom sublimnom opservaci jom i novom strukturom stiha, prevladava kalupe istrošene poetike koja je religiozni izraz devetnaestog i početka dvadesetog stoljeća činila staromodnim. Zapazit ćemo da u njegovu suptilnom talentu ima i improvizacije, i hlad ne molitvene retorike, i bogoslužne svečanosti, ali se u istančanom preljevu slika i čuvstva odražava osoban i iz voran izražaj. Uvijek je zaljubljen u neki magični obris, u pastelni "blistavi rub", u "obasjane staze" natopljene melankoličnom svjetlošću mjesečine, u "ljubav neba", u nijemu tišinu crkve, u čiste simbole ljepote mističnog snat renja, u neku bizarnu fantaziju satkanu od sjene i snova, u orfejski glas lirske tajanstvene apstrakcije koja nas uzdiže prema Vječnosti. On uživa u skladnosti izraza, u simboličnom smislu izričaja, u duhovnoj transkripciji ide ja koje imaju funkciju sublimiranja pjesničkog sadržaja.

Kornerova poezija u svojoj refleksiji raste kao fina lirska impresionistička apstrakcija, satkana od slika i snova što plove nad stvarnošću. U prožimanju smisla i izražajnosti lirske slike vrlo je blizak predstavnicima tadaš njih novih književnih tendencija. Sa svojom pjesničkom dik cijom on je bez bučne pretencioznosti moderan i suvremen. To je artizam na granici lirske simbolike i inrpresionističke plastičnosti slika. Čista lirska sublimacija i unutarnja povezanost slike i refleksije daju njegovoj lirici izvoran ton i boju. Svaka pjesma, sadrži u sebi jedno lirsko raspolo ženje koje se pretvara, u simbolički smisao pjesnikove svi jesti i duhovne akcije. U stilističkoj izgradnji cjeline ostvaruje se unutarnja povezanost time što

pjesnik stvara jedinstvenu poetsku nit koja vezuje izražaj i smisao u cjelovitu strukturu pjesme.

Posebice poezija krajolika doživljava svoju impresio-nističku lirsku boju i slikovitost u Kornerovoj pjesničkoj prozi *Djevičanske breze*. U toj lirskoj prozi prožetoj poezi jom i emocionalnom čistoćom izražavanja pjesnik je iskazao vještinu slikarskog oblikovanja ljepote pejsaža. Ta je lir ska proza - prema vlastitoj preporuci pjesnika - namijenje na onima "koji ljube ili traže nebo i vole proljeće" (*Moja pjesnička ispovijest*).

Lirski pasaži te proze natopljeni su od sjaja mjese čine i modri od vedrine jutara. U toj romantičnosti, bajko-vitosti i liričnosti gubi se razlika između stvarnog i ima ginarnog zbivanja. U skladnoj povezanosti pripovjednog oblika sa simboličnom izražajnom strukturom jezika očituje se bujna stilska raspjevanost. Posebni lirski dojam se ostvaruje u suglasju ljepote djevičanske prirode i ustreptalih odjeka krajolika u pjesnikovoj duši. Sve pojave i lirske sanjarije u pripovjedačkoj imaginaciji su više odraz dušev nog stanja pjesnika nego slika stvarnosti. Elementi sadržaja i doživljaja su svedeni na vrijednost umjetničke ekspre sije.

10.

Po motivima, čuvstvima i refleksiji Korner je bio romantik, zanesen svojim kozmoteoloskiin vizijama, iracional nim iluzijama, etičkim idolima i traženjem višeg smisla ljudske sudbine. Pronosio je svoje romantične nemire i traj na iskušenja kroz sutonska turobna osvjetljenja samostan skih hodnika, kroz sumorne tonove večernjica, kroz svečane antifone i mistično razgovaranje s tajnom Božanske prisut nosti. Refleksija se pretapa u mekoću poezije, a poezija u fluid elegijske liričnosti.

Korner je očitovao intimnu i vjerodostojnu poeziju svojih transcendentalnih traženja, unutarnjih nemira, dušev nog pročišćenja i spokojstva u vjeri. Njegova je pjesnička svijest poput zvijezde uranjala iz sutona u noć, da bi pos tajala sve sjajnija i jasnija. S vjerom u astralne prostore i u vertikalnu dimenziju religiozne stvarnosti intenzivno je proživljavao svoje zanose i patnje. Poezija je bila očitova nje njegova intimnog čuvstva, zadaća njegova ćudoredna ži vota, izraz doživljaja nadstvarnog svijeta stvari i spoznaja posljednje stvarnosti. U toj lirici otkrit ćemo kristal nje gove moralne katarze, sliku njegove pročišćene duše. Njegov *sensus fide* i je spojen s najdubljim moralnim vladanjem i religioznim osjećanjem.

A duša je školjka,
žedna Tvojeg mora.
(Kristu)

Čežnja za tajanstvenim prostorima što plove nad stvarnošću, natopljena je svjetlošću misterija vjere i predana "neizmjernom carstvu vječne Ljubavi".

BIBLIOGRAFIJA

Blistavi rub. Tiskara "Merkantile" , Zagreb, 1932. Str. 32. ("Sadržaj po ciklusima: *Proljeće; Ruke; Angelus; Pjesme Boki; Boli i samoće; Crnina i sjaj*.)

Ljubav neba. Tisak Narodne prosvjete, Zagreb, Trenkova l, Zagreb, 1935. Str. 53. [Sadržaj po ciklusima: *Pjesma posvete; Maloj Tereziji; Božje dijete; Isus Krist; Posjeti anđela čuvara; Zvjezdano slovo; Majka Mari ja; Nebo u sobi*.)

Ljeto i vječnost. Tiskara Narodne prosvjete Zagreb. Zagreb, 20. srpnja 1935. Str. 47. Sadržaj po ciklusima: *Srce zemlje; Srce raba Jeronima*.)

U hramu cistercija. Liturgija uznesenja Marijina. Tiskara i komisionalna naklada Narodne prosvjete, Zagreb, 1938. Str. 76. (Sadržajj po ciklusima: *Oficij; Prva večernja; Jutrenja; Hvale; Časovi kroz dan; Druga ve černja; Povečerje; Misa; Priprava; Žrtva; Sv. Pričest*.)

Obasjane staze. Naklada knjižare "Narodna prosvjeta", Zagreb, Kaptol 29. Naslovnu stranicu izradio Ante Kaštelančlć, akademski slikar. Tiskano u Hrvatskom tiskarskom zavodu, Zagreb, 1941. Str. 127. (Sadržaj po ciklusima: I. *Blistavi rub; Ljubav neba; Ljeto i vječnost; U hramu cistercija*; II. *Krv stihova i boja; Tamjan starog Zagreba; Gotski prozori u mjesečini; Dnevnik jednog konvertita; Evanđelje Božića; Bilješka o pjesniku*.)

Slobodnoj Hrvatskoj. Naklada knjižare Velebit. Zagreb, 1942. Str. 8. [Sadržaj: Zborne recitacije: Jeronim Korner: *Slobodnoj Hrvatskoj*: - Mato Paljug: Hrvatska mati; - Ante Jerkov; Sloboda, Hrvatska vječna će biti, Hrvatsko uskrsnuće.)

Djevičanske breze. Suvremeni hrvatski nisci. Knjiga 26. Pogovor: Jeronim Korner: *Moja pjesnička ispovijest*. Tiskara Dragutin Beker, Zagreb, Gundulićeva 18. Izda nje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog za-

voda, Zagreb, 1945. Str. 300. (Sadržaj: *Djevičanske breze - Dnevnik jednog učitelja: Dva proljeća; Dvije čežnje: Dva susreta; Dva Uskrsa; Dva sutona; Noć u drvoredu; - Odsječene grane: Mlinareva tajna; Razgovor duša; Božić pod zvijezdama; Nevidljivi dvoboj; "Pjesma nad pjesmama"; Proljeće u kolibi; Planina svadbe; Smrt staroga patuljka; Jezik gospođe Ivone; Kuća sagrađena u duši; - Svjetlo u ponorima: Ljubav i mjesečina; Rast mjeseca; Nesuđena svadba; Svjetlo u ponorima; - Duga mjesečeva: Duga mjesečeva; Zaboravljena slika; Priča o grbavcu i sunčevoj ljepotici; Dar koji se caru najviše svidio; - Djevojčica s ljiljanom: Djevojčica s ljiljanom; Kako je dječak vidio dušu; Dva pisma; Mačka; Slike malog prodavača; Živa pokojnica; -Pjes nici: blagdan svjetlosti; Božićna katedrale; More u duši pjesnika; Posjeti anđela čuvara; - Ruke pravednika: Stari zavjet naše obiltelji; Čovjek koji nije nikad raspolagao s novcem; Majci; Očinska suza; Ruke pravednika; Priče iz stare čitanke: To ja pjes nička ispovijest.*)

Nebo s trideset zvijezda. Izdala Slomšekova založba u Koruškoj (Austrija). Knjiga 15. Urednik: Dr. Metod Turnšek, Rebrca (Rechberg), Austrija. Stampalo CGP Mariborski tisak. Maribor, 1975. Str. 92. (Pjesme nadahnute i posvećene drvorezima Ivana Mestrovića u Galeriji Kaštelet u Splitu.) (Sadržaj po ciklusima: *Prolog; Sjene vječnosti; U sjaju posvetnih voštanica; Zvijezde u mom srcu; Epilog; Postscriptum; Moja pjes nička ispovijest; Kornerova pisma prijatelju slov. književniku dr. Metodu Turnšeku; Izdanje Kornerove pjesničke zbirke u Slomšekovoj založbi.*)

Pjesme duhovnika. Odabrao i za tisak priredio Branimir Donat. Knjižnica Nekrologij. Urednik Branimir Donat. Dora Krupićeva, Zagreb, 1998. Str. 329. [Sadržaj: *Blistavi rub: Proljeće; Ruke; Angelus; Pjesme Bokl: Boli i samoće; Crnina i sjaj; - Ljubav neba: Maloj Tereziji, Božje dijete; Isus Krist; Posjeti anđela čuvara; Zvjezdano slovo; Majka Marija; Nebo u sobi; -Ljeto i vječnost: Srce zemlje; Srce raba Jeronima; - U hramu cistercija: Oficij; Prva večernja; Jutrenja; Hvale; Časovi kroz dan; Druga večernja; Povečerje; Misa; Priprava; Žrtva; Sv. Pričest; - Krv stihova i boja: Tamjan starog Zagreba; Gotski prozori u mjese čini; Dnevnik jednog konvertita; Evanđelje Božića; - Nebo s trideset zvijezda: Prolog; U sjaju posvetnih voštanica; Zvijezde u mom srcu; Epilog; Postscriptum; - Moja pjesnička ispovijed: Bibliografija pjesama; Branimir Donat: Pogovor.*)

Kajkavske popijevke Cithare octochorde. Suautor: Miho Demović.

Izdavač: Kor prvostolne Crkve Zagrebačke. Za izdavača: Miho Demović. Urednik: Miho Demović. Tisak: "Vedograf" Zagreb. *Transliteracija teksta* - Jeronim Korner. *Transkripcija napjeva* - Miho Demović. Pjesničke osobine teksta - Jeronim Korner. Str. 385 (479). Zagreb, 1998.

Karmelu u Brezovici. O sedamstogodišnjlci škapulara Gospe Karmelske. Prigodom 60. obljetnice utemeljenja, Karmela u Brezovici 1939.-1999. Zbirka pjesama sve ćenika i pjesnika Jeronima Kornera, napisana 1951. i sačuvana u Karmelu u Brezovici. Zbirku je s crtežima ilustrirala s. Elizabeta od Presvetog Trojstva (Šimičić), karmelićanka iz Brezovice. Predgovor: Otac Jure Zečevlć, OCD: Uvodno slovo, str. 7-14. Izdaje i odgovara: Samostan Kraljice Karmela, Brezo vica - Zagreb. Karmel-Brezovica, 1999. Str. 50. (Sadržaj: *Posveta; Uvodno slovo; Otvorio sam vratašca; Koprena; Hostija; Gledanje Boga; Ili trava ili cvijet; Mrtvačka glava; Gospin škapular; Moja duša; Najra dosniji dan; Tamnica mudrih djevica; Želja svećenika i pjesnika; Odjeća prerušenog kralja.*)

VAŽNIJA LITERATURA O JERONIMU KORNERU

I.: Jeronim Korner: *Blistavi rub.* "Luč", XXVII, br.9/10. str. 280-28l, Zagreb, 1931-32.

Ivo Lendić: *Poplava lirike.* "Hrvatska straža", IV, br. 108, str. 4; br. 109, str. 4; br. 111, str. 4, Zagreb, 1932.

Ivo Mrakovčić: *Simpatična zbirka, pjesama. Blistavi rub.* "Nedjelja", IV, br. 19, str. 5-6, Zagreb, 1932.

M.U.[Mate Ujević): *Četvrto godište "Sela i grada".* "Hrvat ska straža", IV, br. 6, str. 4; br. , str. 4, Zagreb, 1932.

Josip Velebit: *Jeronim Korner: Blistavi rub.* "Ilustrovani tjednik", II, br. 35, str. 8, Zagreb, 1932.

J.B. [Bjanko Barle): *O našim mladim pjesnicima.* "15 dana", II, br. l, str. 3, Zagreb, 1932.

Branimir Bratanić: *Jeronim Korner: Blistavi rub*, "15 dana", II, br. 7, str. l03, Zagreb, 1932.

Srećko Diana: *Izdanja mladih.* "Zapisi", VI, knj. XI, sv. 4, str. 234-236, Cetinje, 1932.

-bk- [Bratoljub Klaić:] *Jeronim Korner: Blistavi rub.* "Jutarnji list", XXI, br. 7238, str. 3-l, Zagreb, 26.III.1932.

Ivo Lendić : *Pjesme Jeronima Kornera.* "Hrvatska revija, V, br. 5, str. 338-340, Zagreb, 1932.

Novak Simić: *Tri zbirke najmlađih (Zdenko Štambuk, Jeronim Korner, Ivo Frol).* "Književnik", V, br. 7, str. 266-263, Zagreb, 1932.

[an): *Rub blistanja.* "Slobodna tribuna", XII, br. 978, str. 6, Zagreb, 1932.

H.P. [Hijacint Petrisj: *Antologija, suvremene poljske li rike na hrvatskom jeziku.* "15 dana", II, br. 12, str. 185, Zagreb, 1932.

[an): *Jeronim Korner: Blistavi rub. (Pjesme, Zagreb, 1932.)* ", XI, br. 7, str. 165, Zagreb, 1932-33.

J.A. [Josip Andrić): *Mladi pjesnici pjevaju o selu.* "Obitelj", VI, br. 15, str. 282~283, Zagreb, 1934.

Ivo Kozarčanin: *Lirika sela.* "Pregled", VIII, br. X/125-126, str. 338-339, Sarajevo, 1934.

Danilo Čović: *Lirika grude.* "Jadranska vila", VII, br. ll, str. 126, Omiš, 1934.

Stjepan Hrastovec: *Dvije nove zbirke pjesama.* "Luč", XXX, br. 6/7, str.1 9, Zagreb, 19 34-35.

-r-c. [Petar Grgeč]: *Jedan sud o Jeronimu Korneru.* "Hrvat ska straža", VII, br. 271, str. 4+9, Zagreb, 1935.

[an.): *Prva kritika o Kornerovoj zbirci "Ljubav neba".* Hrvatska straža", VII, br. 92, str. 4, Zagreb, 1935.

[an.): *Pjesme koje se čitaju svaki dan. (J. Korner: ljeto i vječnost).* "Hrvatska straža", VII, br. 207, str. 5, Zagreb, 1935.

-r-c. (Petar Grgeč): *Nova zbirka Jeronima Kornera.* "Hrvat ska straža", VII, br. 170, str. 4-5, Zagreb, 1935.

Velimir Deželić, ml.: *Jeronim Korner: Ljubav neba.* "Obitelj", VII, br.15, str. 292, Zagreb, 1935.

Ljubomir Maraković: *Od Blistavog ruba do Ljubavi neba.* "Hrvatska prosvjeta", XXII, br. 5-6, str. 149-151, Zagreb, 1935.

Viktor Vida: *Jeronim Korner: Ljubav neba.* "Hrvatska revi ja", VIII, br. 5, str. 274-275, Zagreb, 1935.

Zvonimir Malić: *Pjesnik kršćanske duše.* "Katolik", VI, br. 47, str. 2, Šibenik, 1935.

P.G. [Petar Grgec): *Tri najnovije knjige lirike.* "Hrvatska straža", VII, br. 93, str. 17, Zagreb, 1935.

Leon Štambak: *Kulučenje raba Jeronima Kornera.* "Jadranska vila", VIII, br. 11, str. 148-150. Omiš, 1935.

Mate Meštrović: *Ljeto i vječnost.* "Hrvatska prosvjeta", XXIII, br. 5, str. 223, Zagreb, 1936.

V. N. [Vinko Nikolić): *Ljeto i vječnost Jeronima Kornera.* "Jadranska vila", IX, br. 2, str. 29, Omiš, 1936.

[an.): *Francuska štampa o Jeronimu Korneru.* (J. Korner: U hramu cistercija). "Hrvatska straža", IX, br. 260, str. 4, Zagreb, 1937.

[an.): Jeronim Korner: *U hramu cistercija.* "Katolički list", LXXX-VIII, br. 40, str. 483-484, Zagreb, 1937.

[an.): *U hramu cistercija.* "Subotičke novine", XVIII, br. 41, str. 4, Subotica, 1937.

Josip Badalić: *Jeronim Korner: U hramu cistercija.* "Vrhbosna", LI, br. 10, str. 243, Sarajevo, 1937.

Anton Debeljak: *Stiški menihi v pesmi. Jeronim Korner: U hramu cistercija,* Zagreb, 1938. "Slovenec", LXV, br. 192, str. 5, Ljubljana, 1937. - Isto: Prijevod: *"Slovenec" o pjesmama Jeronima Kornera.* "Hrvatska straža", IX, br. 200, str. 5, Zagreb, 1937.

Marko Leventić: *Pjesme Jeronima Kornera. U hramu cistercija.* "Jutarnji list", XXVI, br. 9198, str. 7, Zagreb, 1937.

Rudolf Kadlec: *Pjesme uznesenja Marijina. (U hramu cistercija).* "Obitelj", IX, br. 36/37, str. 685, Zagreb, 1937.

Aleksa Kokić: *Jeronim Korner: U hramu cistercija.* "Hrvatska straža", IX, br. 198, str. 4-5, Zagreb, 1937.

Franjo Lodeta: *Nova lirika Zbora duhovne mladeži zagrebačke.* "Kalendar sv. Ante", XII, str. 44-46, Zagreb, 1937.

Ivo Lendić: *Moderno pjesništvo.* "Nova revija", XVI, br. 1, str. 81-104, Makarska, 1937.

August Pavel: *Novija hrvatska katolička književnost.* "Hrvatska prosvjeta", XXIV, br. 1/2, str. 93-96, Zagreb, 1937.

Tone Debeljak: *"Slovenes" o pjesmama Jeronima Kornera.* "Hrvatska straža", IX, br. 200, str. 5, Zagreb, 1937.

Božo Krolo: *Četvrta zbirka raba Jeronima.* "Glasnik sv. Ante Padovanskoga", XXXII, br. 12, str. 376, Zagreb, 1937.

Tone Čokan: *Jeronim Korner: U hramu cistercija.* "Dom in svet", L, br. 7, str. 397, Ljubljana, 1937-38.

V. F. Fožekov: *O lirici Jeronima Kornera. (U hramu cistercija).* "Luč", XXXIII, br. 2/3, str. 17, Zagreb, 1937-38.

Stanko Drnas: *Pjesme Jeronima Kornera. (U hramu cistercija).*

"Jadranski dnevnik", V, br. 10, str. 3, Split, 1938.

[an.) Prijatelj: *Mladomisniku pjesniku veleč. gosp. Jeronimu Korneru (29. VI. 1938.).* "Vjesnik Počasne straže presv. Srca Isusova", VIII, str. 223, Zagreb, 1938.

August Pavel: *Dva hrvatska pjesnika (Jeronim Korner i Aleksa Kokić).* "Hrvatska prosvjeta", XXVI, br. 1/3, str. 98-99, Zagreb, 1939.

Gašpar Bujas: *Mladomisniku Jeronimu Korneru.* "Hrvatska prosvjeta", XXVI, br. 1/3, str. 103-104, Zagreb, 1939.

Vinko Nikolić: *Jeronim Korner: Obasjane staze.* "Jutarnji list", XXX, br. 10472, str. 16, Zagreb, 19. III. 1941.

Nada Kesterčanek: *Trubadur ljepote i vječnosti.* "Hrvatski narod", III, br. 76, str. 4, Zagreb, 29. IV. 1941.

Vladimir Kovačić: *Jeronim Korner: Obasjane staze.* "Novi list", I, br. 98, str. 15, Zagreb, 5. VIII. 1941.

August Darmati: *Psihologija pjesničkog stvaranja Jeronima Kornera.* "Hrvatska revija", XIV, br. 12, str. 629-634, Zagreb, 1941.

[an.): *Jeronim Korner: Obasjane staze.* "Obzor", LXXXI, br. 83, str. 2, Zagreb, 1941.

Đuro Kokša: *Jeronim Korner: Obasjane staze.* "Hrvatska smotra", IX, br. 12, str. 659-661, Zagreb, 1941.

Grga Pejnović: *Jeronim Korner: Obasjane staze.* "Nedjelja", XIII, br. 20, str. 7, Zagreb, 1941.

Ivan Vlašić: *Jeronim Korner: Obasjane staze.* "Katolički list", XCII, br. 51-52, str. 611, Zagreb, 1941.

[an.): *Bilješke o pjesniku.* "Jeronim Korner: Obasjane staze", str. 123-124. Hrvatski tiskarski zavod, Zagreb, 194.

[an.): *Pjesma i recitacija. Razgovor s Jeronimom Kornerom.* "Nedjeljne vijesti", II, br. 13, str. 4, Zagreb, 1942.

Zlatko Milković: *Nova mlada hrvatska lirika* "Hrvatski ženski list", IV, br. 3, str. 12-13, Zagreb, 1942.

Žarko Brzić: *Marija kroz hrvatsku liriku.* "Nedjelja", XV, br. 30, str. 16, Zagreb, 1943.

Jeronim Korner: *Moja pjesnička ispovijest*, str. 293-300. "Jeronim Korner: Djevičanske breze". Suvremeni hrvatski pisci, Knjiga 26. Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1945.

Nikola Šop: *Djevičanske breze Jeronima Kornera.* "Hrvatski narod", VII, br. 1315, str. 2, Zagreb, 1945.

Duško Kečkemet: *Evo, male zbirke!* "Jeronim Korner: Nebo s trideset zvijezda". Izdala Slomšekova založba u Koruškoj (Austrija). Knjiga 15. Str. 35-38, Maribor, 1975.

Vinko Nikolić: *Jeronim Korner. Žalosni vitez nasmijana lica. Jedno neizgrađeno pjesničko djelo.* "Hrvatska revija", XXVI, br. 4, str. 518-522, 1976.

I. T. B.: *Pjesnik boli i osame.* "Glas koncila", XXV, br. 6, str. 7, Zagreb, 19. II. 1986.

Viktor Vida: *Jeronim Korner: Ljubav neba.* "Viktor Vida: Otključana škrinjica". Eseji, kritike, feljtoni, polemike. Odabrao i za tisak priredio Branimir Donat. Dora Krupićeva, Zagreb, 1997.

Miho Demović: *Predgovor*, str. VII-IX. "Jeronim Korner - Miho Demović: Kajkavske popijevke Cithare octochorde". Izdavač: Kor Prvostolne crkve zagrebačke, Zagreb, 1998.

Miho Demović: *Bilješka o eronimu Korneru*, str. XI-XII. "Jeronim Korner - Miho Demović: Kajkavske popijevke Cithare octochorde". Zagreb, 1998.

Branimir Donat: *Bibliografija pjesama Jeronima Kornera*, str. 283-297. "Jeronim Korner: Pjesme duhovnika". Knjižnica Nekrologij. Urednik Branimir Donat. Dora Krupićeva, Zagreb, 1998.

Branimir Donat: *Pogovor,* str. 299-322. "Jeronim Korner: Pjesme duhovnika. Knjižnica Nekrologij. Urednik Branimir Donat. Dora Krupićeva, Zagreb, 1998.

O. Jure Zečević, OCD: *Uvodno slovo*, str. 7-14. "Jeronim Korner: Karmelu u Brezovici". Izdaje i odgovara Samostan Kraljice Karmela, Karmel-Brezovica. Zagreb, 1999.

Hrvojka Mihanović-Salopek: *Odraz Halerove estetike u Kornerovu pristupu duhovnim pjesmama iz "Cithare octochorde".* Str. 129-135. "Zbornik o Albertu Haleru". Hrvatski književni povjesničari. Znanstveni zbornici. Sv. 5. Zagreb, 2000.

***

Milovan Miković

ANTE JAKŠIĆ - DAROVIT, PLODAN, NEPRAVEDNO ZAPOSTAVLJEN

Književno djelo Ante Jakšića (Bereg, 22. travnja 1912. – Zagreb, 30. studenoga 1987.), pjesnika, pripovjedača, romanopisca i dramskog pisca, dugi je niz godina bilo nepravedno zapostavljeno. U rodnom selu završio je šest razreda pučke škole (1924.) i pošao na bravarski zanat, ali ga ubrzo napušta i odlazi u sjemenište koje biskup Lajčo Budanović otvara u Baču. Kao sjemeništarac privatno polaže četiri razreda u subotičkoj gimnaziji. Peti i šesti razred pohađa u Nadbiskupskoj klasičnoj gimnaziji, koju vode isusovci u Travniku. Sedmi i osmi razred gimnazije, s velikom maturom, završio je u Somboru (1932). Potom odlazi u Zagreb, gdje studira slavistiku na Filozofskom fakultetu. Postavši profesorom hrvatskog jezika i književnosti, predaje u Travniku, na Badiji kod Korčule, zatim u Tuzli, Osijeku, Belom Manastiru, Slavonskom Brodu, Gospiću, Subotici, Karlovcu i Zagrebu. Umro je u Zagrebu, a pokopan je u rodnom Beregu.

Prve pjesme objavio je mladi Ante Jakšić u gimnazijskom glasilu *Travničko smilje*, (Travnik, 1929.), a u književnost stupa svojim stihovima pod naslovom *Kišna jesen* u zagrebačkom časopisu *Mladost* (Zagreb, 1930.), što ga uređuje prof. Antun Barac. Jakšić je bio plodan stvaralac, objavio je dvanaest zbirki pjesama i više romana, pisao je, također, pripovijetke, novele i drame. U ovoj prigodi, razumljivo, ne može se govoriti o svim njegovim djelima, može ih se samo spomenuti.

Objavio je sljedeće zbirke pjesama: *Biserni đerdan* (Sombor, 1931.), *U dolini zaborava* (Zagreb, 1936.), *Zov proljeća i mladosti* (Travnik, 1938.), *Pod sapetim krilima* (Tuzla, 1941.), *Elegije* (Subotica, 1954.), *Hod pod zvijezdama* (Subotica, 1955.), *Osamljeni mostovi* (Zagreb, 1962.), *Pred vratima tišine* (Zagreb, 1963.), *Pjesme o sinu čovječjem* (Zagreb, 1965.), *Pod pješčanim satom* (Zagreb, 1975.), *Molitve pod zvijezdama* (Zagreb, 1979.) i *Prema drugoj obali* (Zagreb, 1987.).

Od romana, Anti Jakšiću najprije izlazi djelo iz šokačkog života *Šana se udaje*, i to u nastavcima, u *Subotičkim novinama* (od 2. lipnja 1939., br. 22., str. 3., do 2. veljače 1940., br. 5., str. 5.). Isti nakladnik, do kraja, te 1939. godine, tiska sve nastavke, uvezene u jedan svezak. Prema navodima Ivana Kujundžića[4] roman *Šana se udaje*, treći put izlazi u Zagrebu, 1943. godine, u tiskari Milana Šufflaya, a objavljen je među redovitim članskim izdanjima *Hrvatskoga književnog društva sv. Jeronima*, prigodom jubilarne sedamdesetpete obljetnice, njegova osnutka, kao 667. jeronimska knjiga. Jakšićeva *Šana* tiskana je tada u 23.000 primjeraka, te je tako ova povijest, zapravo najtiražniji roman ovoga podneblja, i to među svim bunjevačko-šokačkim piscima, općenito. Nakladnik četvrtog izdanja romana *Šana se udaje*, bila je *Kršćanska sadašnjost* (Zagreb, 1980.).

Pored toga Jakšić je objavio još tri romana: *Pod teretom ljubavi* Osijek, 1944., također izlazi u nastavcima u *Hrvatskom listu*, a nakon toga romane *Maturant* (Osijek, 1945.) i *Neugasivi plamen* (Zagreb, 1969.). U rukopisu mu je ostao roman *Pod bičem saznanja*. O Jakšićevim romanima ne ću govoriti, budući da sam se o njima očitovao s dva poduža teksta najprije u časopisu *Klasje naših ravni*[5], a potom i u mojoj *Antologiji hrvatskog romana*[6]. Iz Jakšićeva pripovjedačkog opusa, samo spominjem lirsku novelu pod naslovom *Marija* (Zagreb,1937.) i zbirku pripovjedaka *Povratak u djetinjstvo* (Zagreb, 1968.), dok od dramskih djela navodim jednočinku *Dida Tomin jid*[7], te da su mu u rukopisu ostale drame *Sunce sa zapada*, *Seminarac* i komedija *Interpunkcija*.

I premda bih se najradije osvrnuo na Jakšićeve sonete, napose pjesnički sraz tri njegova sonetna vijenca, što su u Subotici tiskana – pod naslovom *Mladosti, zbogom*, zatim *Pred tobom šutim, Gospodine* i *Večernje molitve* – u *Zborniku Ivan Antunović*, 2.-3., 1992. godine, a priredio ih je prof. Bela Gabrić – zbog složenosti zahvata pred kojim se nađe svaki onaj pjesnik koji se hoće i pokuša ogledati u pisanju soneta i tako provjeriti vlastite

4 Ivan Kujundžić, *Prilog kulturnoj povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata*, Subotica, 1946. str. 33.

5 M. Miković, *Roman u književnosti podunavskih Hrvata*, Klasje naših ravni, 5.-6., 2002., 5.-14. i Isti, *Sedam romana hrvatske podunavske književnosti između dva svjetska rata*, Klasje naših ravni, 3.-4., 2003., 3.-16.

6 M. Miković, *Roman u književnosti Hrvata u Vojvodini*, Osijek, 2008., Književna revija 3-4, 2008., 3.-474.

7 Subotička Danica, kalendar za 1936., 81.-87.

stvaralačke moći i dosege, a pogotovu ako još pokuša iz njih načiniti sonetni vijenac – ipak sam se odlučio skrenuti pozornost na Jakšićev, za nas, nažalost, sve do danas, još uvijek nepotpuni, spjev *Marin i Stana*, koji je u nastavcima, također, izlazio u *Subotičkim novinama*, ali nije objavljen do kraja, jer s okupacijom, za II. svjetskog rata, prestaju izlaziti *Subotičke novine*, a Jakšićev se rukopis u tom metežu, vjerojatno zagubio. Uvjeren sam, naime, kako se za objavljivanje odlučio kada je već spjev *Marina i Stana*, u cijelosti bio napisan. Na kraju, želim povući paralelu i načiniti kraću usporedbu između spjeva *Marin i Stana* i romana *Šana se udaje*, budući da se tematski i motivski luk ova dva djela uvelike preklapa.

Za Antu Jakšića, s dobrim se razlogom može reći – on je rođeni liričar. Iako je rano napustio rodno mjesto, sudbinski i emotivno, cjelokupnim svojim djelom i njegovom poetikom, Jakšić neraskidivo srastao uz svoj zavičaj, duboko ukorijenjen u ovu, za njega, čarobnu bačku ravan, gdje su mu ljudi ovoga podneblja, nadasve njegovi sunarodnjaci Šokci, trajna inspiracija, i doslovce se mogu prepoznati u svakom stihu, kroz cjelokupno njegovo stvaralaštvo. Jakšić je zagledan u nebesku plavet, u sunce na obzoru, u bogatstvo zrelog žita, u jesenje magle i kiše, u brazde što nastaju i nestaju u ovoj crnici, koja nam daje i uzima živote, stalno upitan nad smislom čovjekova življenja, i trošenja njegovih ljudskih bogatstava, upravo ovdje, u ovom podneblju. O usudu toga čovjeka što izranja pred nama iz bačkoga našega krajolika, na svoj je način progovorio u pjesmi pod naslovom *Seljakova molitva u rano jutro*:

Otvorio sam srce svoje, Gospodine, pri rađanju novog dana,
Da uđeš u njega ko svjetlo sunca što ulazi u domove naše,
Da budeš gospodar dobra i mira moga sirotog stana,
Da pogledaš smiješkom na moje puste i obilne paše!

U Tvoje sam ime i danas otvorio uzdanjem oči,
Da Tvoja milost nikad za nas grješne se ne smanji,
Da noga moja još uvijek putem istine kroči,
I da nam ko dosad dadeš i kruh naš svakidanji.

Neka se stalno mržnja iz srca našeg izbriše,
Ljubav bratinstva i sloge iz naših nek žari se sjena,

Za naše poljane pusti svoje obilne kiše,
Paše zaodjeni klicom lijepa i dobra sijena.

Dozvoli da ova zemlja što leži svježa i crna,
Usjevu našemu grudi ko mati djetetu poda,
Da donese iz nje radost bačenih ufanjem zrna,
Koja će donijeti za nas blagoslov svojega ploda.

Nek ova zemlja je majka, koja nas voli i hrani,
Neka je naša nada što za nas darima cvjeta,
Ti je, Gospodine, uvijek ljubavlju očinskom brani,
I ljubav Tvoja ko i nas neka stalno sreta!

Uz neprijepornu liričnost, u poeziji Ante Jakšića, prepoznatljiv je, dakako, i njegov kršćanski svjetonazor, što mu za njegova života službena književna kritika nikada nije mogla, niti htjela oprostiti, radi čega je nepravedno prešućivan, i nikada vrjednovan poput drugih hrvatskih pisca, svojih predšasnika, ili suvremenika, te je tako prikraćen bio i on osobno, ali i hrvatska književnost, u cjelini. I premda je bio isključen iz javne književno-kritičarske komunikacije, nemojmo gubiti nadu, možda on i njegovi stihovi, koji su oprašeni polenom neprolazne ljepote, ipak, jednoga dana postanu predmetom propitivanja književnih povjesničara i kritičara, za vrijeme koje dolazi, i koje će htjeli mi to, ili ne, presuditi nad svakime od nas i nad onim što će iza nas ostati. O tome Jakšić ovako pjeva:

Da li još vrijedi zvati, što je bilo,
Tek kasna mogu prosuditi ljeta,
Jer grana, kada u proljeće cvjeta,
Ne zna što nosi jesen u krilo.
A koliko se začelo u meni
zanosa, snova, da donesu ploda!
Mnoge je mutna odnijela voda,
mnogi su pali davno još zeleni.
Od ovih, što je sačuvala pusta
slučajnost, da mi valjda tugu blaži,
često su suha ili gorka usta.
Dok mladost pticu nedohvatnu traži

i na oblaku kule sreće sniva,
od njenog oka zanos stvarnost skriva[8].

LIJEPO I UZVIŠENO, RUŽNO I ZLO – U spjevu *Marin i Stana*, što ga je uoči II. svjetskog rata djelomice objavio u Subotičkim novinama Ante Jakšić naglašeno se oslanja na vokabular, junake i svijet, lirsko-epskih narodnih pjesama – epskim djelom čini ga, naime, saopćavanje događaja, a budući da se u njemu nadasve pjeva o osjećanjima, ovaj je spjev, s očitim lirskim karakteristikama. Kada su ove lirsko-epske pjesme tužnoga sadržaja i tragičnoga završetka, nazivamo ih – baladama[9], a one, pak, koje su sretnoga kraja zovemo – romansama.

Neposredni predložak za nastanak *Marina i Stane*, treba tražiti u narodnoj baladi *Smrt Omera i Merime*, a njen je predmet, kao što je općepoznato, ljubav dvoje mladih, kojima roditelji zatvaraju put prema sreći, radi čega je neizbježan njihov tragični kraj. Jakšić u ovom spjevu provjerava vlastito stihotvoračko umijeće nad vječitom, jamačno, svim narodima, dobro znanom matricom, jednog među mnogim povodima za sukob roditelja i djece. U ovom slučaju, s jedne strane je lijepa i ponosita Stana, kćerka Stjepana Ribara, ona je njegova miljenica i nasljednica u bogatstvu, što će se protivno očevoj volji, zaljubiti u dično momče plemenita srca, ali praznih džepova, u siromaha Marina, sina Mate Stolara. Dvoje mladih, čitatelj zatiče u vlasti magnetske privlačnosti čiste, mladenačke ljubavi, oni nisu imali prilike, ili nisu željeli, upoznati i uvažiti nagrizajuću snagu razlika što ih razdvajaju, i robovati im, a pjesnik ih ovako vidi:

Oči su mu dva plamena živa (48)
Srce svako rastopit će lako
Usne breskva tek dozrela mlada,
Dično momče plemenita srca
Mlado momče crnih nausnica.
Stana vita u planini jela,
Marin bor je što za njome tuži
da im srce živi plamen združi. (55)

8 Ante Jakšić, *Mladosti, zbogom*, sonetni vijenac
9 Među najpoznatije balade spadaju: *Hasanaginica, Smrt Omera i Merime, Ženidba Milić Barjaktara, Smrt braće Moriča* i dr.

Marin se, međutim, doima suzdržanim, ne da mu se otvoriti srca pred Stanom, a čitatelju nije posve bjelodano je li to posljedica njegove mladenačke sramežljivosti, nedostatka iskustva, ili ipak, već stečene svijesti o socijalnoj nejednakosti, ma bila ona i naizgled potisnuta:

samo Marin pognuo je glavu (80)
srce drhće, a lice mu blijedi,
i ne može da pristupi Stani
da joj reče srca svoga jade,
da joj reče što sve selo znade. (84)

A, kada osjećanja u njemu nadjačaju sve prepreke, uspijeva prekoračiti barijere, nadjačati društvene razlike.

pogleda je kako nikad nije, (94)
pa se uzdah iz prsiju krade,
pogled pun je i straha i nade:
«Stano draga, sela našeg diko,
Rosna ružo iz majčine bašte (98)
...
Kad bi htjela poslušat me rado (103)
izliječila srce bi mi mlado,
poslušaj me iskreno te molim,
ja te, Stano s cijelom dušom volim!» (106)

Ova ljubavna izjava pokrenula je lavinu osjećanja i u Stani:

Rumen osu Staninim se licem, (107)
rumen ljepša no u same ruže,
pod njome se crna zemlja krenu, (109)
...
od radosti sretne suze proli: (116)
«On me, on me tako mnogo voli!»
Cijele noći oka svela nije,
cijele noći gorjela je mlada
od radosti i ljubavnih jada,
cijele noći slušala je samo

drage riječi mladoga Marina
što je opi bez kapljice vina. (124)

No, kako su lijepo i uzvišeno samo jedan strana života u kojem ružno i zlo imaju svoje mjesto, uz očekivano, dramski nezaobilazno protivljenje oca koji kani svoju jedinicu i miljenicu okružiti njojzi, po bogatstvu, doličnim proscima i tako joj odvrati pažnju od Marina, Stana sluti još jednu opasnost koja će se nadviti nad njihovu ljubav – bliskost ratnog sukoba. O tome ona ovako govori majci:

«Čudan sanak usnila sam, majko, (151)
čudan sanak da ga nije bilo,
čudan sanak, srce mi se steže,
gdje se dvoje zaljubljenih dijele,
dva labuda u jezeru hladnu,
jer ih ljuta pogodila strijela,
ljuta strijela iz opake ruke,
pa im srca nevina se slome
kad najmanje nadahu se tome!» (159)

Rat koji u ovom podneblju uvijek odnekuda izbija, poput snažna, opasna i opaka vrela, zahvata i Marina, ispunjenog romantičnim rodoljubljem i patriotizmom, spremnog na žrtvu zarad obrane roda i domovine, jer su u opasnosti. Opraštajući se od Stane, žudno prianjajući uz život, makar mu je od njega jedva što preostalo, Marin postaje svjestan sudbinske oštrine višestrukog gubitka kojem je izložen zbog svoje ljubavi:

Dokle nijesam ugledao tebe, (627)
tvoje vito uspravljeno tijelo,
tvoje oči gdje se sreća toči,
tvoje lice – što sad gleda nice,
nijesam znao što živjeti znači
da raj zemljom ikad se otvara,
nijesam znao za sjaj Božjeg dara.» (633)

Dok mladi trpe zbog toga što im je uskraćeno pravo na ljubav i jer im okolina nameće nerazrješiva ograničenja koja vode pravo u tragediju, Stanin otac neskriveno likuje, što novonastale ratne prilike razdvajaju Marina od Stane, te on ovo pokušava okrenuti u svoju korist:

I glas se rasu na sve četiri strane, (234)
hvala ide od usta do usta,
svako zbori o ljepoti Stane,
o bogatstvu Stjepana Ribara,
koje čudo po svijetu stvara. (238)

Nema sela gdje se nije čulo za Ribara i njegovu ljepoticu Stanu, prosci pristižu sa svih strana, razmeću se srebrom i zlatom, ponosni na zemlju i blago, unaprijed uvjereni da će im Stana pasti na ruke, no, svi se vraćaju kućama mrka čela, jer Stana ih sve redom odbija.

Kad to vidje Starina Ribare, (258)
Na čelo mu tamna sjela bora,
oči same crnu zemlju traže,
uzdah težak iz grudi se krade,
nigdje nema mira ni veselja. (262)

Otac se ponaša kao da, tobože, ne razumije razloge zbog kojih Stana odbija, redom sve prosce i vraća im darove, i kao da ne vidi vlastiti prinos njezinu nemiru, duševnoj potresenosti i boli, iz koje crpe snagu za neumoljivost svoga odbojno-obrambenoga stava, te zato pred svijetom uzima ulogu nezasluženo povrijeđena roditelja, radi čega:

Tugu tuži Stjepane Ribare, (281)
tugu tuži i na Stanu gledi,
srce mu se sve u strahu jedi,
oko sve mu teža tama svija,
čelo sve se više borom mrači,
mjesto smijeha sad se žalost zrači. (286)

Očito je, on odbija steći svijest o tome kako upravo on pokreće mehanizam nepopravljive pogreške, budući da nema snage suočiti se sa zbiljom i posljedicama koje će neminovno iz svega proisteći. Nadređujući kćerkinom emotivnom izboru samo njemu znane obiteljske interese, koji

bi kao trebali biti iznad prava na osobne sreću, otac je zanjihao kolijevku i čuvaricu patrijarhalnog sustava i njegovih običajnih, moralnih i društvenih normi, te šalje suprugu, Staninu majku, neka ona pokuša urazumiti neposlušnu kćer, makar unaprijed sluti, pače zna Stanin odgovor. A ona majci ovako odgovara:

«Majko, srce tek Marina voli, (360)
za njim samo uzdiše i tuži,
njega samo mladost moja sanja,
bez njega mi nema živovanja!» (363)

Majka, također, ne pokazuje znake razumijevanja za Stanine ljubavne jade. Pjesnik nam ne naznačuje je li ovo zbog toga što je i njoj, svojedobno, bio uskraćen izbor, ili joj to, naprosto, ne omogućuje njen stvarni položaj u patrijarhalnoj obitelji, odnosno u društvenoj formaciji u koju Ante Jakšić locira radnju spjeva, stoga joj tek prigovara:

«Kćeri Stano, jedina u mame, (366)
što učini, ako Boga znadeš,
što učini pod sijedu mi glavu,
što učini meni kukavici,
kukavici – majci nesretnici.» (370)

Nadređujući Staninim emocijama njen društveni i socijalni status u lokalnoj zajednice, podsjeća svoju kćer i spočitava joj:

«Ti si prva u selu djevojka, (371)
imaš svega koliko ti drago, (372)
...
a Marin je sirotinja pusta, (379)
zemlju drugom izmeće i radi,
tuđe blago u poljima čuva,
tuđim hljebom siromah se hrani,
što ćeš jadna o toj suhoj grani!» (383)

Izabranik Staninog srca, tim više izaziva njeno uvažavanje, i njoj se čini kako u Marinovu siromaštvu može, ne samo tražiti ljudsku čistotu,

već i nalaziti sve ono što se vjerojatno gubi u čovjeku tijekom bezobzirnog stjecanja bogatstva:

«Marin jeste sirotica pusta, (389)
Marin sebe tuđim hljebom hrani,
al' pošteni njegovi su čini,
poštene su žuljave mu ruke,
nije majko sramota golema
znojem sticat ono što se nema. (394)
...
draži mi je Marin i siromah (398)
nego drugi u zlatu i svili,
dragi su mi i žuljevi grubi,
jer ga, majko, moje srce ljubi.» (401)

Najvjerojatniji tragičan ishod sudbine glavnih likova u pjesničkom djelu Ante Jakšića *Marin i Stana* nazire se u času kada se pojavljuje Mato Stjepanović da prosi Stanu za svog sina Marka. Do tada je već kroz spjev narasla tenzija koja od autora traži da pojačava izdiferencirane i izoštrene odnose među likovima vodeći dramatičnost radnje prema vrhuncu i nužnom razrješenju.

Čašu uze Stjepanović Mato, (876)
čašu uze, pogleda Ribara,
pa mu vedra čela odgovara:
«Čast i dika da je dvoru tvome,
na gozbi ti od srca je hvala,
Bog pravedan da je još poživi,
da se bijela još nagledaš svijeta.
Al' dok ovu ne ispijem čašu,
želim reći što mi srce tišti,
što nas do tvog dovelo je dvora.
Moje ime poznato je svima,
moje blago nikog se ne stidi,
moja zemlja rodi plodom teškim,
moji dvori velebno se svijetle,
kuća puna svega mi je blaga,

teška blaga u godine gladne.
Znam da staro prijateljstvo veže
naše stablo još iz mladih dana,
a da veza jošte čvršća bude,
da nam srca još teže se svežu,
boljem dalje da kročimo danu,
za mog Marka prosim tvoju Stanu!»
Glas se jasan kroz dvore razveze,
svi su dobro razumjeli riječi,
ali niko ništa ne besjedi,
svaki samo u Ribara gledi.
Muk duboki u dvoru zavlada,
sa srca se uzdah ne pokrenu. (903)[10]

I tu je, nakon sedam nastavaka objavljenih u *Subotičkim novina* početkom travnja 1941. godine za nas, kraj ovoga spjeva. Barem za sada! Na samom vrhuncu lirske i dramske napetosti, usred spisateljske tenzije visokog intenziteta, temeljem koje imamo pravo zaključiti: niti je pjesnik na tom mjestu završio spjev, niti bi on prekidao njegovo objavljivanje, nego su na sve aktere – i pisca, i urednika i nakladnika – presudno utjecale ratne prilike. Radi toga smo skloni povjerovati kako bi se u ostavštini pisca, možda mogao pronaći drugi primjerak rukopisa *Marina i Stane*. Iz njega bismo mogli saznati kakvu je sudbinu, u konačnici, namijenio svojim likovima. I, je li u Staninu ocu Stjepanu Ribaru prevladala roditeljska ljubav prema kćerki jedinici i njenom emotivnom izboru – što je malo vjerojatno, pogotovu glede matrice balade (*Omer i Merima*) prema koj je spjev rađen – ili se pjesnik odlučio za drugačiji, možda i sasvim neočekivan završetak ove ljubavne priče.

NADGRADNJOM NARODNOG STVARALAŠTVA PREMA VRHUNSKOJ KULTURI – U opusu neopravdano zapostavljenoga pjesnika, pripovjedača i romanopisca Ante Jakšića, posebno mjesto pripada spjevu *Marin i Stana*, što ga je djelomice objavio u *Subotičkim novinama* uoči II. svjetskog rata i romana *Šana se udaje*, jer se očito tematski i motivski luk ova dva djela uvelike preklapa. Usporedimo li likove iz spjeva *Marina i Stane* sa onima iz romana *Šana se udaje*, nije teško zapaziti mnoge sličnosti. Pokretačka snaga i spjeva i romana je ljubav između siromašnog momka i bogate djevojke. Upravo je ona, ne samo izazov za patrijarhalnu obitelj i učmalo okruženje, već i povod za sukob mladih i starih, kao zastupnika različitih shvaćanja i stajališta. Protiv te ljubavi, a ona se doima čistom i nesebičnom, koja je izvan svih običaja i stereotipa – sve se urotilo: i roditelji i nenaklonjena okolica. Unatoč tome, oni koji se vole ne odustaju, i ne posustaju. Budući da smo već govorili o strukturi spjeva *Marin i Stana* – sada, samo u nekoliko riječi, o romanu *Šana se udaje*.

U djelu, u kojem se u stanovitoj mjeri zrcale prilike iz šokačkog života, između dva svjetska rata, s jedne strane su siromašni čoban Marin i djevojka Šana, kćerka prepredenog seoskog bogataša, a s druge strane njezini roditelji, koji se protive ljubavi dvoje mladih. Oni i ne pokušavaju skriti svoj razlog, jer Marin je, naprosto, siromašan čoban. Njih ne zanima što njihova kćer Šana, voli toga i takvoga Marina. I što on voli nju. Stoga kada razmišljaju o kćerinoj udaji, Jozo Martić i supruga mu Marta, uistinu, ne prestaju uspoređivati vlastiti i zemljišni posjed «*lijepog i pristalog momka*» Mike Balaževića, kojega su oni odabrali i obećali mu kćer Šanu, ni ne pitajući je bi li se udala za njihovog «*izabranika*», stavljajući je pred svršeni čin. A i što će je pitati kada «*boljeg u cijelom selu nema*»[11], vele oni dok se preračunavaju se koliko valja uložiti u ovu bračnu vezu, a koliko iz nje mogu dobiti. Sred ljepote bačkih oranica čijem opisu Jakšić posvećuje naglašenu pozornost već u prvim rečenicama romana, upuštajući se u pojedinosti i potankosti koje zapaža samo čovjek rođen u nizini, njoj predan, u nju bez ostatka zaljubljen – poput, primjerice, znamenita slikara i pisca Matka Peića – u pohlepi ogrezli Joza i Mika sitničavo se cjenjkaju i pogađaju oko zemlje što se u miraz ima dati-uzeti! Njihov račundžijski duel autor ne suprotstavlja opisu prirode i ni ne kani ga ondje uklopiti. Učinak njihova dijaloga, dok dogovaraju pojedinosti uzimanja-davanja, nalik je uvijek istom, dosadnom, kreketanju žaba iz neizbježne usputne mlake, a rečenice što ih izgovaraju sumorne su poput razgovora vjetra i sasušena grobljanskog cvijeća.

U spjevu *Marin i Stana* Jakšić se naglašeno oslanja na obrazac uzet narodne književnosti, iz balade *Omer i Merima*, koju su Šokci jamačno donijeli sa sobom u vrijeme doseoba iz Bosne, i na njemu gradi djelo s

10 Spjev Ante Jakšića, *Marin i Stana* objavljen je u: Milovan Miković, *Život i smrt u gradu*, Subotica 1999., 69.–95.

11 A. Jakšić, *Šana se udaje*, Subotica, 1939., str. 11.

viskom umjetničkim pretenzijama. I odmah domećemo, podražavanje narodne poezije nije bilo samo sebi svrha, što potvrđuje vidljiv napor pjesnika da uspostavi jedinstvo nejednako zastupljenih činilaca epskog, lirskog i dramskog izraza, da nadgradi formu epske i lirske pjesme te da na njihovim osnovama ostvari pjesničku sintezu. Pa, vjerojatno i više od toga, i iskorakne dalje.

Premda nemamo pouzdanog saznanja o tome je li prvo nastao spjev, a potom roman, ili je Jakšić prvo napisao i objavio *Šana se udaje*, a potom *Marina i Stanu* – s popriličnom sigurnošću može ustvrditi, kako mu je spjev zapravo bio «stilska vježba» u pripremi za pisanje drame u stihovima. Na ovo nas navodi upadljivo veliki broj dramskih elemenata vidljivi u spjevu, što nije rezultat puke slučajnosti.

Bilo kako bilo, stvarajući u duhu narodne tradicije on je želio pokazati kako se iz baštine uzimajući, sa samog izvora narodne pjesme, umjetničkom nadgradnjom, može stvoriti djelo visoke kulture, koje nije rezervirano samo za pripadnike tzv. velikih književnosti, nego da ih mogu stvarati i pripadnici tzv. malih naroda, što u slučaju Bunjevaca i Šokaca, kao rubnih skupina učvršćuje njihovu svijest o pripadnosti hrvatskom narodu i hrvatskom kulturnom arealu. Ljudi dolaze i odlaze, a mjerili su ih u prošlosti, i mjerit će i ubuduće, po onome što su kadri stvoriti za zajedničko dobro svoga roda, a time i svih ljudi. Jakšić o toj vječnoj istini ovako pjeva:

13.
O prošloj boli i o kratkoj sreći
probudit spomen s proljeća će laste
od kojih mnoge, dok ganuće raste,
vratiti se neće ni u gnijezdo leći.

I ti ćeš vidjet da pod ovim svodom
ljepota mnoga još srca se prima,
iako na te već silazi zima
i s pahuljama treperi nad vodom.

I kao težak, što plodove bira
kad žetva prođe, da odmora nađe,
i ti ćeš tako željan biti mira

i čekat da dan ti za goru zađe.
I tad ćeš znati da o pravoj sreći
mnogo se može tek u sumrak reći.

14.
Mnogo se može tek u sumrak reći
što život pruža iz zemljinih grudi
i kakve snove proljeće probudi,
a s kakvim plodom u grob treba leći.

Na kraju puta sve jasnije biva
cijena svega, što si gladan brao,
i blaga, koje s ljubavlju si dao
a koje često od svijeta se skriva.

I shvaćaš zašto iz bola se rodi
krilo, što nebo zvijezdama pozlati,
i kamo ruka nevidljiva vodi

kad zemlji zemno treba da se vrati.
Starost je plod, što kasni skinu dani,
mladost je ptica na jutarnjoj grani.

15.
Mladost je ptica na jutarnjoj grani,
lako joj nade dižu k suncu krilo.
Ako već minu sati obasjani,
da li još vrijedi zvati što je bilo?

Od njenog oka zanos stvarnost skriva,
sa visa zvijezde i kaljužu zlate,
tragom će njenim, poći, koji sniva
i moli da se san i ljubav vrate.

Za zrela ljeta istina je dosta
bacila svijetla na nade i pute,
o svemu, što još netaknuto osta,

ganute usne bolje neka šute.
O prošloj boli i o kratkoj sreći
mnogo se može tek u sumrak reći[12].

Na kraju bih se usudio ustvrditi kako je već uvelike došlo vrijeme da se prevrednuje cjelokupan opus Ante Jakšića, i njegov prinos hrvatskoj književnosti u Vojvodini, sukladno tomu i u matičnoj, odnosno, cjelokupnoj hrvatskoj književnosti. Radi toga bi bilo neophodno sakupiti sve njegove neobjavljene rukopise, prirediti ih za tisak i započeti s pripremom za objavljivanje izabranih, ili možda i cjelokupnih djela Ante Jakšića. U ovom bi zamašnom pothvatu, uz upućene pojedince, trebale sudjelovati i odgovarajuće hrvatske institucije. Bilo bi lijepo kada bi se o ovome mogli suglasiti oni od kojih se očekuje da u 22. travnja 2012. proljeće obilježe stogodišnjicu rođenja Ante Jakšića. Možda bi se do tada moglo utvrditi postoji li u hrvatskoj zajednici u Srbiji, napose među njegovim sunarodnjacima, zanimanje za pokretanje susreta pjesnika, u Bačkog Bregu (*Jakšićevi pjesnički susreti*?) i dodjelu nagrade za najbolju knjigu pjesama nastalu u prethodnoj godini, dočim bi naziv nagrade, također, trebao biti vezan uz ime Ante Jakšića (*Jakšićeva nagrada*?), ili uz neko od njegovih djela (naslov, pjesnička slika, ili poruka i sl.).

12 Iz zbirke A. Jakšića, *Pred vratima tišine*, Zagreb, 1963., 4.-21.

Oleh Hirnyk:

Teodiceja Pavla Florenskoga u kontekstu ruske filozofije

Dovršeno 21. svibnja 2011.

Uvod

Problem kojim se bavi teodiceja jest problem podrijetla moralnog i fizičkog zla. To je jedno od najtežih pitanja u filozofiji (i ne samo u filozofiji, nego i teologiji pa i religijama općenito) jer nije u skladu s dijalektičkim optimizmom filozofsko-teološke tradicije zapadne europske misli, te predstavlja zapreku teorijama o racionalnom utemeljenju svijeta i njegovoj spoznatljivosti.

Po prvi puta u europskoj misli klasično teodicejsko pitanje *Unde malum?* (Odakle zlo?) postavio je Epikur. Od tada skoro je svaki europski filozof smatrao dužnim dati odgovor na ovo ni malo jednostavno pitanje. Posebno valja istaknuti Plotina, sv. Augustina, sv. Tomu Akvinskog, Martina Luthera, G. W. Leibniza (koji je, između ostalog, uveo u filozofski rječnik termin *teodiceja*[1]) i na kraju I. Kant.[2] „Malobrojne, iako dosta jednolike, teodiceje daju odgovore na to pitanje, ali to su odgovori koji zadovoljavaju samo autore teodiceja – a da li i njih zadovoljavaju? – i ljubitelje zanimljivih štiva. Sve ostale, teodiceje ljute, a ljutnja je direktno proporcionalna upornosti kojom se pitanje o zlu javlja kod čovjeka. Kada se upornost, kojom se problem nameće podigne do najviše razine, kao na primjer kod Joba, misao o teodiceji postaje bogohulnom. (...) I samo onda

1 Naziv *teodiceja* Leibniz po prvi put spominje u djelu *Essaise de la théodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et l'origine du mal* (Teodicejski ogled o Božjoj dobroti, ljudskoj slobodi i podrijetlu zla, 1710.).

2 Pregled spomenutih filozofa u kontekstu teodiceje prikazuje nizozemski filozof Anton Houtepen u djelu *God, een open vraag. Theologische perspectiven in een culture van agnosme* (Zoetemeer, 1997.). Ovdje se služim ruskim prjevodom spomenutog autora: ХАУТЕПЕН, Антон, *Бог: открытый вопрос. Богословские перспективы современной культуры*, Москва, ББИ св. ап. Андрея, 2008., 104.-133.

kada će filozofi shvatiti da se, ni na to pitanje, ni na mnoga druga pitanja, ne može odgovoriti, oni će znati da se pitanja ne postavljaju uvijek da bi se na njih odgovorilo, odnosno, da ima pitanja čiji je sav smisao u tome što ne dopuštaju odgovor, jer njihovi odgovori ubijaju", radikalno će o teodiceji reći Lav Šestov.[3]

Je li u pravu Šestov? Doista, problem zla u europskoj misli bio je shvaćen i promatran uglavnom kao neprirodan uz objašnjenje da zlo jednostavno „ne postoji", jer nema svoj izvor u Bogu, što je ujedno bio i „službeni" (tj. tradicionalno prihvaćen) stav. Evo jednog odgovora koji stvarno ubija. Na pitanje: „Zašto Bog dopušta moralno zlo?", Ante Bauer odgovara jednostavno: „Jer tako hoće, a volja Božja nema uzroka nad sobom, već je ona posljednji uzrok svega".[4]

Vjerojatno je zato zlo kao takvo bilo ili napušteno kao pseudo-problem, ili je, u većem broju slučajeva, bilo tumačeno kao racionalno objašnjiv fenomen. Veliku poteškoću predstavlja teodicejsko pitanje posebno u okvirima kršćanske teističke filozofije. „Problem se obično shvaća kao problem *klasičnog teizma* (ponekad zvanog samo *teizam*), čije se zagovornike općenito naziva *teistima*", istaknuo je suvremeni američki filozof Brian Davies.[5]

Filozof Nikola Stanković priznaje: „Rasprave o zlu u filozofijama o Bogu, naravnim teologijama ili teodicejama obično su tiskane na kraju knjige. One su završavale tako da su, uz sve pokušaje svođenja svih tvrdnji o Bogu i zlu u konzistentan sustav, priznale i prikazale teoretsku nemoć a upućivale na praksu ili egzistencijalnu borbu protiv zla".[6]

S druge strane, oni koji ne dijele službeni stav, ustrajali su u potankom isticanju stvarnosti zla. Vladimir Solovjev u predgovoru svojem zadnjem djelu *Tri razgovora ili priča o Antikristu* postavlja pitanje: „Je li *zlo* samo prirodan *nedostatak*, nesavršenost koja nestaje sama od sebe s porastom dobra, ili je ono stvarna *sila* koja *vlada* našim svijetom pomoću sablazni, pa je zato za uspješnu borbu protiv nje potrebno imati oslonac u drukčijem uređenju života?"[7]

3 ŠESTOV, Lav, *Atina i Jerusalim*, Mediteran, Budva, 1990, 263-264.
4 BAUER, Ante, *Teodiceja ili nauka o razumnoj spoznaji Boga*, Zagreb, 1918, 174.
5 DAVIES Brian, *Uvod u filozofiju religije*, Zagreb, «Biblioteka Scopus», 1998, 31.
6 STANKOVIĆ, Nikola, *Čovjek pred Bezuvjetnim. Filozofsko pitanje o Bogu*, Zagreb, FTI, 2000, 41.
7 Vidi: SOLOVJEV, Vladimir, *Tri razgovora ili priča o Antikristu*, Zagreb, Detecta, 2007., 7.

Zlo je, dakle, nešto konkretno, ono je *hic et nunc*. Čini se da u naše doba glavni zadatak teodiceje neće biti u traženju odgovora na pitanje *Unde malum?*, nego u razotkrivanju i prepoznavanju zla, koje je već do te mjere razumski promišljeno i sustavno razrađeno da je na kraju krajeva postalo *prozirno*, čisto ko' suza.[8]

Nije slučajno Vladimir Solovjev toliko oštro naglasio pitanje o stvarnosti zla. Zlo se u povijesti Rusije manifestira na vrlo konkretan i vidljiv način. Zlo, i to konkretno zlo, jest pitanje kojim je prožeta ruska filozofija, i ne samo filozofija nego i općenito ruska kultura.

Ako pogledamo kroz povijest filozofskih pravaca europske misli, vidjet ćemo da su se uglavnom bavili apstraktnim pitanjima: Grci su bili zaokupljeni svijetom ideja i *Nepokrenutim pokretačem*, Talijani su za vrijeme Renesanse bili preokupirani čovjekom (antropocentrizam), Njemačka filozofija je htjela zaboraviti za osjećaje i najvažniji za nju je „čisti um", razumnost stvarnosti (panlogizam). Samo se Ruse pitaju o sebi, pokušavaju objasniti ne svijet i čovjeka u njemu, nego sebe u svijetu. Sjetimo se samo F. Dostojevskog i njegove ideje o „ruskom narodu-bogonoscu", ideje „Moskva – III. Rim" slavenofila i tijesno povezane s njom ideje „Treće Internacionale" ruskog boljševizma, pa i onih koji su deklarativno napustili slavenofilski šovinizam i oduševljenje marksizmom no nastavili razmišljati o „ruskoj ideji" kao što Vl. Solovjev, N. Berdjaev itd. Opet želim naglasiti: ne „ideja dobra", „ideja čovjeka", „ideja transcendencije", nego baš „ruska ideja". Oduzmite Dostojevskom, Solovjevu, Berdjaevu „rusku ideju" pa ćete vidjeti što će od njih ostati.

„No, što znači razumjeti Rusiju? – pita suvremeni ukrajinski filozof Anatolij Tyholaz – Je li to moguće? Rusija je zemlja puna paradoksa koja još uvijek pokušava samu sebe pojmiti. Vjerojatno ne postoji u europskoj misli tradicija koja bi bila toliko preokupirana pitanjem nacionalnog samoidentiteta, kao što ruska filozofija. Rusija – glavna tema ruske filozofije."[9] No Rusiju je nemoguće razumjeti u smisli Spinozinog *non ridere, non lugere, neque detestari, sed intelligere* (ne smijati se, ne plakati, ne proklinjati, nego razumjeti) nego baš suprotno. Nije čuđenje antičkih filo-

8 Vidi poglavlje „Prozirnost zla" u: BAUDRILLARD, Jean, *Simulacija i zbilja*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2001., 163.-206.
9 ТИХОЛАЗ, Анатолій, 5. Sjetimo se F. Dostojevskog s njegovom idejom o „ruskom narodu-bogonoscu", pokreta slavenofila i ideje „Moskva – III. Rim", pa i onih koji su napustili pokret slavenofila zbog njihovoga šovinizma, no nastavili su pisati i razmišljati o „ruskoj ideji" (Vl. Solovjev, N. Berdjaev).

zofa početak filozofije u Rusiji. Smijeh kroz suze i proklinjanje polazišta su za razumijevanje Rusije. *Lasciate one speranza* – pisalo je na ulasku u Danteov pakao. Zaboravite o *čuđenju* kad ulazite u rusko misaono područje, *herzliche willkomen* u zemlju *očaja*!

Upravo je ovdje i odgovor na pitanje zašto ruska misao govori o zlu na konkretan način i ne podnosi zapadne apstraktne postavke u tumačenja zla. Ruska filozofija pod različitim vidicima razmišlja o konkretnom – o Rusiji i konkretnom zlu u povijesti Rusije. „Tko je kriv?" i „Što činiti (poduzeti, raditi)?" – dva su glavna pitanja ruske kulture i filozofske misli. Najjednostavniji je odgovor na ta mučna ruska pitanja dala marksistička filozofija, dopustivši zlu da se pojavi u dosad u povijesti čovječanstva nepoznatome obliku. Na pitanje: „Tko je kriv?" – odgovaralo se, -„Privatno vlasništvo i oni koji ga posjeduju". Na pitanje „Što poduzeti?" – slijedio je odgovor: „Oduzeti!" Od teorije o „eksproprijaciji eksproprijatora" prema praktičkom ostvarenju gesla Oktobarske revolucije: „Kradi ukradeno!". Tako je nastao ruski boljševizam, „partija novog oblika". Novost ove partije bila je to što je ona stala s „one strane dobra i zla": nema više općeljudskih vrijednosti, nema morala, postoje jedino interese i ciljevi radničke klase (odnosno interesi Partije), koji opravdavaju pljačkanje banaka, poštanskih ureda, bogatih ljudi i uništenje cijelih društvenih staleža. Religija je bila proglašena „opijumom naroda", konačno, „sve je bilo dopušteno" i ništa nije ograničavalo slobodnu vladavinu zla.[10]

Bilo je u ruskoj filozofiji i onih koji stajali po strani u odnosu na „rusku ideju". Među njima bio je Boris Jakovenko (1884. – 1949.), filozof-neokantovac koji je oštro napadao ideju posebnog, isključivo ruskoga puta u filozofiji i koji je branio znanstveni zadak filozofije – tražiti univerzalne istine. Upravo se zbog toga u svome radu često oslanjam na misli B. Jakovenka.

Drugi filozof kojega vrlo cijenim i često citiram u svom radu, je Lav Šestov (1866. – 1938.).[11] Ni on nije bilo okupiran „ruskom idejom", iako, za razliku od Jakovenka, nije napadao ruske filozofe zbog bavljenja nacionalnim ekskluzivitetom. Lava Šestova zaokupljalo je pitanje vjere koju oštro suprotstavlja znanju, spekulativnoj filozofiji. Ovdje je Šestov oštar oponent Vl. Solovjevu, ali u prvome redu svome prijatelju N. Berdjajevu.

10 ТУЛЬЧИНСКИЙ, Г. Л., *Постчеловеческая персонология*, Алтейя, С.- Петербург, 2002, 511.

11 Pravo mu je ime Jehuda Lejb Schwarzmann.

U tom pogledu on predstavlja dijametralno suprotan pravac od onoga koji je zastupao B. Jakovenko.

Pavel Florenski (1882. – 1886.), kojeg obrađujem u ovome radu, bio je negdje po sredini između B. Jakovenka i L. Šestova. Iako često napada razum ipak nije radikalan poput L. Šestova. Florenski traži harmoniju i sklad između vjere i razuma. Nije slučajno papa Ivan Pavao II. smatrao nužnim u enciklici *Fides et ratio* spomenuti i P. Florenskoga, kao filozofa koji je bio plodan na području „združenosti filozofije i riječi Božje".[12]

Prvo poglavlje ovoga rada upoznaje nas s osnovnim poteškoćama s kojima se susreće zapadna filozofija u odnosu na teodicejski problem. Oslanjam se na stavove suvremenih zapadnih filozofa, kao što: *B. Davies, A. Houtepen, L. Pareyson.* Od hrvatskih filozofa koristim radove *N. Stankovića, D. Buterina, A. Kusića, S. Kušara* i *I. Devčića.*

Kasnije ćemo vidjeti da li je ruska filozofija u stanju ponuditi vlastito originalno rješenje na području teodiceje. Jer od navedenih zapadnih filozofa skoro nitko ne govori o ruskim filozofima. B. Davies samo usput spominje Dostojevskog. Pareyson puno više govori o Dostojevskom. Iako je Dostojevski svojim književnim radovima potaknuo rasprave o teodicejskom problemu u europskoj misli, ipak Dostojevski nije filozof nego prvenstveno književnik. Očito, zapadni filozofi još uvijek podcjenjuju misao ruskih filozofa i tek sada su ušli u fazu oduševljenja Dostojevskim koju je ruska misao počela napuštati još u prvoj polovici XX. stoljeća.[13]

Spomenuti već L. Pareyson u knjizi *Ontologija slobode,* kojom se služim u svome radu, u prvom dijelu knjige „Religiozno iskustvo i filozofija" raspravlja o pjesničkim simbolima i antropomorfnim mitovima, o simbolu i metafori, o odnosu između simbola i pojma. Drugi dio „Filozofija i problem zla" počinje odmah tezom o nedostatnosti filozofije pred problemom zla i ističe nužnost utjecanja mitu, o potrebi interpretacije mita i t. d. Odmah možemo postaviti pitanje: nisu li to pitanja koja su već obrađena u ruskoj filozofiji kod Solovjeva, Florenskoga, Bulgakova, Loseva? Vrlo

12 *Fides et ratio,* 74.

13 Ruski književni kritičar Georgij Adamovič (1892. – 1972.) navodi riječi ruskog pisca, dobitnika Nobelove nagrade, Ivana Bunina (1870. – 1953.): „ Da ! – reče ona s mukom. – Ne! – poriče on drščući...Evo, sav Dostojevski... Inače ne podnosim ga, loš je bio pisac i kao čovjek loš. No nešto ima izvanredno. To je Petersburg... ne Puškinski, svečani, nego popljuvani, prljavi, s zaraznim bolestima... ova crna stubišta sa smradom od mačaka, gladni Raskolnikov sa svojom sjekirom, ovo je kod njega nevjerojatno... No koliko ozlobljenosti, kolika je ljubav prema sebi!" (АДАМОВИЧ, Георгий, *Комментарии,* Алтейя, С.- Петербург, 2000., 447.

znakovit je i treći dio knjige L. Pareysona: „Drski govor: zlo u Bogu", u kojem obrađuje njemačke mistike Meistera Eckharta i Angeliusa Silesiusa, pokušavajući pronaći rješenje teodicejskog problema u apofatičkoj tradiciji. Zato u svome radu u više navrata govorim o ulozi apofatizma u ruskoj religijskoj misli i filozofiji.

Od spomenutih hrvatskih filozofa Nikola Stanković se bavi filozofijom L. Šestova, a Ivan Devčić filozofijom N. Berdjajeva. Osim njih valja još spomenuti J. Kribla koji je proučavao N. Berdjaeva i S. Platza koji se bavio N. Loskim. Kod Šestova i Berdjajeva problem podrijetla zla u svijetu zauzimao je središnje mjesto.

Završavam prvo poglavlje životopisom P. Florenskog koje nam ne samo priopćuje važne činjenice iz njegova života, nego nam pomaže shvatiti zašto je papa Ivan Pavao II. smatrao nužnim u enciklici *Fides et ratio* istaknuti njegovo ime pored Solovjeva, Čadajeva, i Loskoga.

Drugo poglavlje uvodi nas u razumijevanje filozofije P. Florenskoga tako da lakše shvatimo tendencije unutar ruske filozofije. Tako, na prvi pogled, poglavlja o reformama Petra I., ili o obnovi ruskog monaštva Paisija Veličkovskog, nemaju nikakve veze s temom koju obrađujem i uopće ne spadaju u područje filozofije. No, ta pitanja ne smijemo ignorirati jer su imala ogroman utjecaj na rusku religijsko-filozofsku misao, u prvom redu na misao P. Florenskoga. Nedostatak spomenutih hrvatskih filozofa upravo je u tome što su premalo pozornosti posvećivali nekim povijesnim aspektima ruske religijske kulture. Recimo, bez znanja o značenju apofatičke tradicije teško će nam biti razumjeti interpretaciju nauka o Ungrundu kod N. Berdjajeva. Također je za nas važan i prikaz misli filozofa L. Šestova i I. Iljina koji predstavljaju dijametralno suprotne struje u ruskoj filozofiji. Obje te struje pokušavao je spojiti P. Florenski u teodiceji.

Treće poglavlje je najsustavnije i neposredno se bavi filozofskom mišlju P. Florenskog. Ono je podijeljeno u tri djela. U prvom djelu obrađujem teodiceju, u drugom antropodiceju P. Florenskoga. U trećem dijelu ovog poglavlja prikazujem recepciju misli P. Florenskoga u ruskoj filozofiji.

U četvrtom poglavlju pokušavam procijeniti značenje nekih strujanja u ruskoj religioznoj kulturi. Recimo, apofatička tradicija koja se stalno manifestirala u ruskoj tradiciji u obliku monaškog isihazma (P. Veličkovski), filozofija srca (P. Jurkevyč) u Böhmeovskom nauku o Ungrundu (Berdjajev), filozofija imena (Losev, Florenski, Bulgakov), prema mišljenju suvremenih ruskih filozofa (Epshtein, Tulčinski) izravno je povezana s ruskim nihilizmom, avangardom i boljševizmom. Ovdje ne možemo zaobići i suvremenu ukrajinsku filozofiju, sada sučeljenu s veoma teškim problemom, koji obrađuje L. Kononovyč, a to je problem genocida Ukrajinaca 1933. godine u kojem je poginulo deset milijuna ljudi. Taj je zločin organizirao i izveo ruski boljševizam. Ako je za Theodora Adorna nakon Auschwiza barbarski pisati poeziju, onda bi se moglo reći da je nakon ukrajinskog genocida barbarski govoriti o Bogu. U genocidu 1937. godine, organiziranom od ruskoga boljševizma, na Soloveckim je otocima poginuo i P. Florenski. Završavam poglavlje analizom nekih ideja P. Florenskoga u usporedbi s postmodernom kulturom. Također, pokušavam odgovoriti na pitanje da li misli P. Florenskoga i L. Šestova imaju stanovito značenje za suvremenu kulturu i filozofsku misao koja već napušta razdoblje *post* i u polako ulazi u razdoblje još nedefiniranog *proto*.

Na kraju slijedi zaključak i fragmenti tekstova koji su uključeni u knjigu P. Florenskoga „Stup i utvrda Istine", te fragment djela P. Jurkevyča *Srce i njegovo značenje u duhovnom životu čovjeka prema nauku Riječi Božje* (Kijev, 1860.) i *Pascalova spomenica.*

1. Pavel Florenski u kontekstu povijesti ruske religijske misli

1.1 *Corpus Areopagiticum* i ruska religijska misao i kultura

Ruski filozof Gustav Špet (1879.-1937.) u djelu *Prikaz razvoja ruske filozofije* (Peterburg, 1922.) piše kako je Rusija stoljećima živjela bez ikakve filozofije.[14] Glavni razlog tome je – Kijevska Rus' (sadašnja Ukrajina), a kasnije Moskovska kneževina (koja je postala kolijevkom suvremene Rusije). Zahvaljujući naporima sv. Ćirila i Metoda ovdje su prihvatili kršćanstvo na slavenskom jeziku. Time su grčki jezik, pa zajedno s njime i grčka filozofija, ostali nedostupni. Sve što je stizalo u Kijevsku Rus' i Moskovsku kneževinu uglavnom je bilo prevedeno na slavenski, odnosno crkvenoslavenski jezik. Grčki jezik, pa i Grci koji su dolazili u Kijevsku Rus', nisu bili previše popularni i na njih se gledalo s nepovjerenjem. Čak u XIV. vijeku kad je porasla količina prijevoda sa grčkog jezika, a rusko (moskovsko) je monaštvo poče-

14 ЗАМАЛЕЕВ, А. Ф., 7. Usporedi: DADIĆ, Borislav, «Počeci filozofske misli u Rusiji», u: *Ljepota istine. Zbornik u čast p. Miljenka Belića SJ u povodu 75. obljetnice života*, Zagreb, FTI, 271.-291. Usporedi: KNEŽEVIĆ, Anto, *Najstarije slavensko filozofsko nazivlje*, Biblioteka „Filozofska istraživanja" knjiga 40, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1991.

lo prakticirati bizantsku mističnu tradiciju i umjetnost, čak se i tada na grčku spekulativnu mudrost gledalo s nepovjerenjem.[15]

Slavenski prijevod monaha Isaje (1371.) zapravo je jedini rad, ne samo kršćanske neoplatoničke tradicije[16], nego, općenito, jedini sustavni filozofsko-teološki traktat o Bogu, postao dostupan na području Kijevske Rusi i Moskovske kneževine.[17]

Corpus Areopagiticum ujedno je i glavni traktat apofatičke teologije. Pripadnici *apofatičke teologije* smatraju kako je Božju bit moguće prikazati samo uz pomoć negativnih pojmova. Među glasovite predstavnike te tradicije spadaju Pseudo-Dionizije Areopagit, Isak Sirijac, Maksim Ispovjedalac i Ivan Damaščanski. Zahvaljujući crkvenoslavenskom prijevodu *Corpusa Areopagiticuma* apofatička tradicija pušta duboko korijenje u Moskovskoj kneževini, odnosno Rusiji.[18] *Apofatička tradicija*, odnosno tradicija negativne teologije sastavni je dio ruske misaone tradicije.

U XVII. stoljeću aristotelizam i skolastička filozofija zahvaljujući profesorima školovanima na Zapadu dolaze u Ukrajinu (Kijevsku Rus'), a latinski jezik postaje službeni jezik osnovane u Kijevu, po uzoru na europska isusovačka sveučilišta, Kijevo-Mohilanske akademije.[19] Tada je bio ostvaren prvi pokušaj promijene misaone paradigme s *apofatike* na *katafatiku*.

„'Αλλ'ουδε εκ Θεου το κακόν" (No nije od Boga zlo), reći će Pseudo-Dionizije.[20] „Ουκ άρα εκ Θεου το κακὸν ούτε εν Θεω ουτε απλως ούτε κατά χρόνον. 'Αλλ' ούτε εν αγγέλοις εστί τὸ κακόν.... 'Αλλ' ούτε οι

15 МЕЙЕНДОРФ, Иоанн, *История Церкви и восточно-христианская мистика*, Москва, Православный Свято-Тихоновский Институт, 2003., 351.-352.

16 O neoplatonističkoj tradiciji u: ГРОМОВ М. Н., МИЛЬКОВ В. В., *Идейные течения древнерусской мысли*, Санкт-Петербург, Издательство РХГИ, 2001., 225.-259.

17 Crkvenoslavenski tekst *Corpusa Areopagiticuma* u: МАКАРОВ А. И., МИЛЬКОВ В. В., СМИРНОВА А. А., *Древнерусские Ареопагитики*, Москва, Кругъ, 2002. Vidi također grčko-rusko izdanje *Corpusa Areopagiticuma* s komentarom Maksima Ispovjednika: АРЕОПАГИТ, Дионосий, *Сочинения*; ИСПОВЕДНИК, Максим, *Толкования*, С.-Петербург: Алетейя, 2002.

18 ГРОМОВ М.Н., МИЛЬКОВ В. В., *Идейные течения древнерусской мысли*, 53.

19 Akademiju je utemeljio 1632. kijevski pravoslavni mitropolit Petro Mohila (1596.-1647.) po uzoru na isusovačka sveučilišta. Duže vrijeme Akademija je bila jedina visoka škola u istočnom dijelu Europe. Postojala je do 1814. godine. Više o Kijevo-Mohilanske Akademije: ГОРСЬКИЙ, Вілен, *Біля джерел. Нариси з історії філософської культури України*, Київ: Києво-Могилянська академія, 2006., 137.-197.

20 АРЕОПАГИТ, Дионосий, *Сочинения*; ИСПОВЕДНИК, Максим, *Толкования*, Алетейя, С.-Петербург, 2002., 366.

δαίμονες φύσει κακοί." (Nije dakle od Boga zlo i niti općenito nije u Bogu, niti povremeno. No niti u anđelima ga nema... Niti demoni po naravi nisu zli).[21] „'Αλλ'ουδε εν τῇ 'όλη φύσει το κακόν" (Niti u prirodi ne susrećemo zla)[22]. „Κακὸν δέ 'η έλλειψις τοῦ αγαθοῦ" (Zlo je manjak dobra).[23]

„Ουκ άρα òν τὸ κακόν, ουδε εν τοῖς οὖσι το κακόν. Ουδαμοῦ γαρ το κακόν, 'ῆ κακόν". (Zlo dakle nije bivstvujuće, i zla nema među bićima. Kao takvo zlo nigdje ne postoji).[24]

1.2. Reforme Petra I: promjena paradigme

Nije slučajno što je početkom procesa „otvaranja Rusije Europi" koji je započeo ruski car Petar I., u Moskvu pozvan profesor Kijevo-Mohilanske Akademije, Stefan Javorski (1658.-1722.).[25] Postavši protektorom Slaveno-Grčko-Latinske Akademije Stefan Javorski zajedno s rektorom Akademije Teofilaktom Lopatinskim (isto tako bivši profesor i rektor kijevske Akademije) reformira moskovsku akademiju po uzoru na europska sveučilišta, uklanjajući barbarske običaje.[26] Godine 1716. na zahtjev cara Petra I. iz kijevske Akademije u Peterburg dolazi Teofan Prokopovyč

21 АРЕОПАГИТ, Дионосий, *Сочинения*; ИСПОВЕДНИК, Максим, *Толкования*, Алетейя, С.-Петербург, 2002, 368-371.

22 АРЕОПАГИТ, Дионосий, *Сочинения*, 380.

23 АРЕОПАГИТ, Дионосий, *Сочинения*, 396.

24 АРЕОПАГИТ, Дионосий, *Сочинения*, 398.

25 Počevši od 1684. S. Javorski studira na katoličkim sveučilištima u Lavovu, Lublinu, Poznanju, Vilnusu. Godine 1687. stekavši akademski stupanj magistra filozofije dolazi u Kijev gdje drži kolegij iz filozfije pod nazivom „Agonium philosophicum". Godine 1700. postaje vladika Rjazansko-Muromski (Rusija). Iste godine, nakon smrti moskovskog patrijarha Adriana, vrši dužnosti Patrijarha. Godine 1721. car Petar I. postavlja ga na čelo episkopske sinode Ruske pravoslavne crkve.

26 Slaveno-Grčko-Latinsku Akademiju u Moskvi osnovao je 1687. godine patrijarh Joakim. Prema njegovoj zamisli Akademija je trebala postati „tvrđavom u borbi protiv latinstva i drugih heretičkih učenja". U Akademiji su mogli predavati samo profesori koji su posvjedočili čistoću svoga pravoslavlja. Osim poučavanja studenata Akademija je imala zadatak „pratiti misaona raspoloženja" stranaca koji su dolazili u Moskvu. Ako su zapazili da nešto nije u duhu „čistoće pravoslavne vjere" na preporuku Akademije stranca su smjesta protjerivali iz „carstvujućeg grada i države".Studenti koji su prešli na pravoslavlje iz drugih vjera bili su pod stalnim nazorom od suradnika akademije, glede strogog pridržavanja kanona i propisa pravoslavne vjere. Za najmanje odstupanje od kanona i obrednih propisa nemarne studente su slali na robiju u opasna područja Sjevernog Kavkaza (na rijeku Terek), ili u Sibir. Ako bi bilo primijećeno da je neki student ostao „tajni pristaša svoje prijašnje heretičke vjere", mogli su ga „bez ikakvog milosrđa spaliti ne lomači". Vidi: ЗАМАЛЕЕВ, Александр (редактор-составитель), *Летопись русской философии*, С.-Петербург: Летний сад, 2003., 57.-58.

(1677.-1736.)[27] koji postaje glavni reformator crkvenog života i visokog školstva u Rusiji. U prvoj polovici XVIII. vijeka većina profesora Kijevo-Mohilanske akademije završavaju u Moskvi i Peterburgu.[28] Ne slučajno suvremeni povjesničari ruske filozofije reformu visokog školstva Petra I. nazivaju *ukrajinizacijom*, odnosno vremenom vladavine *katoličko-skolastičke* nauke u Rusiji.[29] Iako je Kijevo-Mohilanska akademija bila pravoslavnom ustanovom i svi su njezini profesori bili *pravoslavne* vjere, ipak u svijesti Rusa sve što je u to vrijeme dolazilo iz Ukrajine odmah se vezivalo uz katoličanstvo i skolastiku. I to ne slučajno. U vrijeme „ukrajinskog baroka" pravoslavni teolozi i crkveni polemičari služili su se latinskim jezikom i skolastičkom filozofijom u diskusijama s „latinjanima" (odnosno katoličkim teolozima) o predmetu vjerskih dogmi. Samo u obrednom smislu Ukrajina je ostala vjerna bizantskoj liturgiji i tradiciji.

Do kraja XVIII. st. u ruskim duhovnim akademijama i bogoslovijama crkvenoslavenski jezik nestaje čak i kao predmet, praktički je bilo zanemareno proučavanje teologije istočnih Otaca. Zato su latinski jezik, poeziju, stilistiku, „klasičnu ostavštinu poganskoga Rima učili napamet".[30] Čak u prvoj polovici XIX. st. moskovski je mitropolit Filaret priznao da u

27 Jelisej (monaško ime Teofan) Prokopovyč (pravo prezime Cerejski) rođen je u Kijevu u obitelji trgovca. Nakon smrti roditelja odgaja ga ujak Teofan Prokopovyč – prefekt i rektor Kijevo-Mohilanske Akademije. Po završetku studija u Kijevskoj Akademiji 1697. odlazi u kolegij sv. Atanazija u Rimu i usavršava svoja znanja na sveučilištima u Švicarskoj i Njemačkoj. Godine 1704. dolazi u Kijev i počinje predavati filozofiju, poetiku, retoriku, matematiku i teologiju na Kijevo-Mohilanskoj Akademiji. Nakon odlaska u Peterburg postaje vladika Pskovski. Godine 1721. napisao je „Duhovni reglament" koji postaje temelj crkvene reforme Petra I. Prokopovyč je smatrao da prekomjerno naglašavanje crkvene vlade može isprovocirati „sindrom papstva" i tako nanijeti veliku štetu utvrđivanju vlade cara i jedinstvu države. Na njegov zahtjev Petar I. ukinuo je patrijaršestvo zamijenivši ga episkopskom sinodom, i time podčinio Crkvu u Rusiji svjetovnoj vladi. (Više o T. Prokovyču i „Duhovnom reglamentu": Філософська думка в Україні. Бібліографічний словник, Київ: Пульсари, 2002., 164.-166.; ЗАМАЛЕЕВ, Александр (редактор-составитель), *Летопись русской философии*, 66.-69.).

28 Godine 1721. Lopatiski traži od pravoslavne sinode da se u Moskvu dovedu sposobni za poučavanje filozofije, retorike, politike profesori iz Kijeva: Herman Koncevyč, Hieronim Kopecki, Sofron Migalevyč, Justin Rudzynski. Godine 1723. iz Kijeva u Moskvu stižu profesori Platon Malinovski i Partenije Janovyč i t.d. Godine 1732.-1733. u Moskvu dolazi prefekt Kijevske akademije Stefan Kalinovski zajedno sa profesorima Antonijem Kuvečynskim i Dionizijem Rajkovskim. Vidi: ЗАМАЛЕЕВ, Александр (редактор-составитель), *Летопись русской философии*, С.-Петербург: Летний сад, 2003., 70.

29 ЗАМАЛЕЕВ, Александр (редактор-составитель), *Летопись русской философии 862-2000*, С.-Петербург: Летний сад, 2003., 70.

30 ЗАМАЛЕЕВ А. Ф., *Русская религиозная философия XI-XX вв.*, Издательский дом С.-Петербургского университета, 2007., 48.-49.

pravoslavnim bogoslovijama Rusije latinski jezik i književnost znaju bolje nego pravoslavnu teologiju i nauk crkvenih Otaca.[31]

Posebnu popularnost u vrijeme Petra I. stekla je filozofija Christiana Wolfa kojega je visoko cijenio T. Prokopovič. Ruski car je dva puta pozivao marburškog filozofa da dođe u Rusiju (1706. i 1720.).[32] Volfijanska metafizika odgovarala je ideološkim planovima ruskoga cara. Sviđala mu se slika Boga prikazana i djelima Wolfa, Boga hladnokrvnog, sveznajućeg i svevidećeg. S takvom je predodžbom Boga puno lakše upravljati svojim narodom. „U volfijanstvu Petar je pronašao alat za pretvaranje pravoslavlja u religiju autoritarne države, ne sputane (ograničene) zakonima niti moralom."[33] Zato je u svijesti ruskog naroda vrijeme vladavine Petra I. ostalo zapamćeno kao „kraljevstvo Antikrista".[34]

Solovjev pak nije prepoznao u Petru I. Antikrista, nego govori o njemu kao o čovjeku koji je, prihvativši zdravi patriotizam, napustio slijepi nacionalizam Moskve i znao prave potrebe svoga naroda: „Ništa ga nije moglo zaustaviti da donese u Rusiju, pa makar i prisilno (sic!), tu civilizaciju koju je Rusija mrzila, no koju je pod svaku cijenu trebala. On ne samo što je pozvao tuđu civilizaciju u svoju zemlju, postavši njezin jaki pokrovitelj, nego je i osobno krenuo njoj ususret kao ponizni radnik i marljivi učenik".

Reforme Petra I. bila je prva kušnja Rusije od strane europskog racionalizma, koji Rusija, unatoč svim naporima *slavenofila*, nije uspjela prevladati. Kasnije će Rusija konačno pokleknuti pred tipično zapadnom, znanstveno utemeljenim racionalističkim učenjem Marxove filozofije klasne borbe, koje je postiglo svoj vrhunac u filozofiji boljševizma.[35] Neki autori nazivaju *boljševizam* drugom kulturnom revolucijom nakon reformi Petra I. koja je imala za cilj napraviti svojevrsni „civilizacijski skok", tj. približiti Rusiju Europi. „Za razumijevanje duhovnog smisla dviju spomenutih revolucija nužno je naglasiti da je Petar htio nametnuti Rusiji postojeći, aktualni kulturni oblik Europe, za razliku od boljševizma, koji je pokušavao nametnuti Rusiji oblik socijalističke Europe, tj. buduće, idealne, mitološke, koja u stvarnosti još nikada nije postojala. Boljševička

31 ЗАМАЛЕЕВ А. Ф., *Русская религиозная философия XI-XX вв.*, 49, fusnota 1.

32 Christian Wolf je jedan od prvih postao član „Académie des Sciences" u Peterburgu.

33 ЗАМАЛЕЕВ А. Ф., *Русская религиозная философия XI-XX вв.* 54.

34 ТУЛЬЧИНСКИЙ, Г. Л., *Постчеловеческая персонология*, Алтейя, С.- Петербург, 2002., 501.

35 ТУЛЬЧИНСКИЙ, Г. Л., *Постчеловеческая персонология*, Алтейя, С.- Петербург, 2002., 511.

Rusija je zaobišla (pretekla) Europu time što je pokušavala ostvariti jednu od europskih socijalnih utopija."[36]

1.3. Paisije Veličkovski kao preteča renesanse ruske religijske misli

Reakcija na politiku Petra I. spram Pravoslavne crkve imala dva smjera: *monaški* i *masonski*. Najprije je reagiralo monaštvo. Zanimljivo da i u ovom slučaju na čelo duhovne obnove monaštva staje Ukrajinac Paisije (svjetovno ime Petar) Velyčkovski (1722.-1794.), sin pravoslavnog svećenika iz Poltave.[37]

1.3.1. Hesihazam kao tehnika prevladavanja zla i patnje

Nakon boravka na Atosu Veličkovski se nastanjuje u Moldaviji, gdje organizira monaške zajednice po uzoru na grčke samostane na Atosu. Osim toga Paisije se bavi prijevodima s grčkog na crkvenoslavenski jezik, spisa istočnih Otaca: Isaka Sirijca, Teodora Studita, Maksima Ispovjednika (Konfesora), Grgura Palame, Ivana Ljestvičnika (Klimakusa), Simeona Novog teologa i et cetera. Posebno je zaslužan za prijevod duhovno-asketskog kompendija *Filokalija* (u slavenskom prijevodu poznat pod nazivom *Dobrotoljubije*) koji je prvi put tiskan 1793. godine, nakon čega su slijedila dva ponovna izdanja 1822. i 1832., što ukazuje na veliko zanimanje za ovu knjigu u Rusiji.[38] U *Dobrotoljubije* uključeni su temeljni tekstovi odabrani monasima-hisihastima koji su prakticirali t.zv. *Isusovu molitvu.*[39] Tip duhovne obnove koji je zagovarao P. Veličkovski najizrazitije je prikazan u knjizi anonimnog autora, poznatoj u Hrvatskoj pod nazivom *Pripovijesti ruskog hodočasnika.*[40]

36 АЛЕКСЕЕВ, Н. Н., «Духовные предпосылки евразийской культуры»: *Проблема религиозно-культурной идентичности в русской мысли XIX – XX веков: современное прочтение*, ЕГУ, Минск, 2003, 226.

37 Vidi: *The Life of Paisij Velyčkovs'kyj*, Translated by J. M. E. Featherstone, Introduction by Anthony-Emil N. Tachiaos, Harvard Library of Early Ukrainian Literature, English Translations: Volume IV, Ukainian Research Institute of Harvard University, 1989.

38 ЗАМАЛЕЕВ А. Ф., *Русская религиозная философия XI-XX вв*, 59.-62.

39 Bit ove molitve se sastoji i neprekidnom ponavljanju jedne kratke rečenice: „Gospodine Isuse Kriste, smiluj mi se grješniku". Onaj koji vježba taj način molitve mora kao da „spustiti svoj um u srce", tj. koncentrirati sve svoje duhovne moći na razini srca, „gledati duhovnim očima u srce". Vrhunac se postiže tada kada čovjek više se ne mora koncentrirati nego molitva „teče" samostalno, bez ikakvih napora. Nakon izlaska knjige *Pripovijesti ruskog hodočasnika* ova vrsta molitve u Hrvatskoj postala je poznata pod nazivom „molitva ruskog hodočasnika".

40 U Hrvatskoj ova knjiga je doživjela četiri izdanja. Vidi: *Pripovijesti ruskog hodočasnika*, s ruskog je preveo Dinko Krpan, Zagreb: KS, 2003.

Paisije Veličkovski, dakle, najviše je zaslužan za vračanje istočne monaške prakse u obliku *hesihastičke duhovne tradicije*, koja nije ništa drugo nego praktični put, mogli bi smo reći *tehnika* za prevladavanje patnje, za borbu protiv zla. Istočni monasi čak su smatrali bogohulnim postavljati pitanje „Zašto postoji zlo i patnja?". Umjesto toga oni su pozivali na duhovnu borbu protiv zla. Sjetimo se knjige *Pripovijesti ruskoga hodočasnika* gdje je glavni heroj u vanjskom životu stalno suočen s problemima, bolešću, nema ni kuće ni mjesta stalnog boravka, a njegovu hranu čini samo suhi kruh i nešto malo soli. No, na nutarnjoj razini on osjeća veliku sreću i radost, prima od Boga neizmjerno veći dar i obilje milosti.

Svojedobno je Max Scheler uočio kako je „stoljetno fiksiranje židovsko-kršćanskog učenja o istočnome grijehu, nasljednom grijehu i kazni patnjama čovjeka, zbog toga grijeha, i s tim tijesno povezana potreba za tuđim izbavljenjem, još nepoznata elitama klasične antike (te nauci o milosti i objavi kao njene posljedice) Ono se javlja zbog toga, na prvom mjestu, što nama zapadnjacima uopće nedostaje *sustavna tehnika prevladavanja patnje – te vjera u nju i njezin mogući neograničeni napredak*".[41] Taj manjak zapadne duhovne tradicije odmah su uočili ideolozi ruskog *slavenofilstva* (odnosno *moskofilstva*) poput Kirijevskog i Homjakova.[42]

1.3.2. Samostan „Optina pustinja" i ruska religijska kultura

Učenici Veličkovskog osnivaju brojne samostane na teritoriju Rusije (na teritoriju Ukrajine taj tip duhovnosti nije postao toliko popularan). Posebno valja spomenuti glasoviti samostan „Optina pustinja" blizu grada Kaluga koji je imao golemi utjecaj na ruske pisce i posebno religiozne filozofe. Tako je tijekom 1850-1851. samostan u više navrata je posjećivao N. Gogolj, s namjerom pristupiti monaštvu.[43] Blizu samostana na imanju Dolbino počevši od 1836. živio je začetnik ideologije *slavenofilstva* Ivan Kirijevski (1806.-1865.), koji je surađivao s optinskim starcem Makarijem oko izdanja duhovno-asketske literature.[44] Mnogi smatraju da je optinski

41 SCHELER, Max, *Ideja čovjeka i antropologija*, Zagreb, Globus, 1996., 207.

42 КАМЕНСКИЙ З. А., *Философия славянофилов. Иван Киреевский и Алексей Хомяков*, С. –Петербург: РХГИ, 2003. Usput valja spomenuti da pojam *slavenofili* nije posve adekvatan. Jer u slučaju ruskih „slavenofila" susrećemo ideju stvaranja jednog velikog imperija pod vlašću moskovskog cara i moskovskog patrijarhata. Centralna ideja ruskih „slavenofila" – Moskva III Rim. U tom slučaju više im odgovara naziv *moskofili*.

43 ЗАМАЛЕЕВ А. Ф., *Русская религиозная философия XI-XX вв*, 90.

44 ЗАМАЛЕЕВ А. Ф., *Русская религиозная философия XI-XX вв*, 98.

starac Ambrozije (1812-1891) bio je prauzor starca Zosime iz romana F. Dostojevskog (1821.-1881.) *Braća Karamazovi*. I ne slučajno, jer Ambroziju su dolazili na razgovor ljudi posve različitog stava prema pravoslavlju, monaštvu i kršćanstvu općenito, kao, primjerice, iz Pravoslavne crkve izopćeni heretik Lav Tolstoj, ljubitelj Staroga zavjeta i propovjednik metafizike spola Vasilij Rozanov, štovatelj božanske Sofije i spiritistički medij Vl. Solovjev. Suvremeni ruski filozof A. Zamalejev smatra kako je *filozofija svejedinstva* mogla nastati iz razgovora Vl. Solovjeva sa starcem Ambrozijem.[45] Sumnjamo da je ta filozofija nastala baš iz razgovora Solovjeva sa starcem Ambrozijem kako to misli profesor Zamalejev. Čini se da je u ovom slučaju veću zaslugu imala mistika J. Böhmea i filozofija Hegela. No ideja o posebnoj misiji Rusije koja će u nedalekoj budućnosti pokazati svoju duhovnu moć „trulom Zapadu" – zasigurno je bila inspirirana duhovnim ozračjem koje je vladalo u Optinoj pustinji. Vjerojatno odavde potječe i ideja F. Dostojevskog o ruskom narodu kao „narodu-bogonoscu".

Pokraj kolibe (skita) starca Ambrozija živio je filozof i diplomat, predstavnik pravoslavno-konzervativne struje Konstantin Leontjev (1831.-1891.).[46] Smatrao je da roman *Braća Karamazovi* nije „posve pravoslavni" i starac Ambrozije nema blage veze sa Zosimom iz romana Dostojevskog.[47] Prije starca Abrozija duhovnik Leontjeva bio je o. Klimentije Siederholm, porijeklom Njemac. Njegov je primjer nadahnjivao K. Leontjeva: „Kad bi od svakog Poljaka koji je napustio katoličanstvo, od svakog Tatara koji je iznevjerio islam, od svakog krštenog budiste mogli bi nastati ovakvi pravoslavni Poljaci, ovakvi pravoslavni Tatari i Kalmiki, kao što je postao ovaj pravoslavni Nijemac, mogli bismo se samo radovati ovim obraćenjima i žalostiti se zaprekama koji stvaraju predstavnici drugih religija našoj propagandi koja je za dušu i za državu spasonosna..."[48] Sigurno primjer

45 ЗАМАЛЕЕВ А. Ф., *Русская религиозная философия XI-XX вв*, 83.

46 Starac Abrozije bio je duhovnik K. Leontjeva. Godine 1891.tj. pred smrću, K. Leontjev pred starcem Ambrpzijem položio je tajne monaške zavjete. Više o K. Leontjevu: ВАСИЛЕНКО Л. И., *Ведение в русскую религиозную философию*, Москва, Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, 2006., 57.-73.; ЗАМАЛЕЕВ А. Ф., *Русская религиозная философия XI-XX вв*, 124.-132.

47 ЗАМАЛЕЕВ А. Ф., *Русская религиозная философия XI-XX вв*, 112., 128.

48 Navedeno prema: ВАСИЛЕНКО Л. И., *Ведение в русскую религиозную философию*, Москва: Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, 2006, 63-64.

o. Klimenta je nadahnjivao ne samo Leontjeva nego za *slavenofile*[49] bio jedan *signum temporis* koji je samo im dodavao vjere da će se uskoro po primjeru oca Siederholma i cijela Njemačka okrenuti prema bogatstvu pravoslavne duhovnosti i priznati Moskvu kao „treći Rim".[50] Slavenofili nisu bili niti svjesni da pripremaju tlo za drugu vrstu „okretanja". Početkom XX. st. umjesto okretanja Njemačke „bogatstvu pravoslavne duhovnosti", dogodilo se okretanje Rusije prema Marxu – izrodu njemačkog idealizma. Moskva nije postala „treći Rim", nego glavni grad „Treće Internacionale"; apofatička tradicija konačno je prešla opasnu crtu, pripremivši tlo za ruski nihilizam, materijalizam i ateizam.

Zanimljiv je primjer obraćenja Ivana Kirijevskog. Kao što i većina predstavnika religiozno-filozofske struje, Kirijevski u početku nije bio baš previše pobožan, čak nije htio nositi krsni križić jer je tu kršćansku tradiciju smatrao praznovjerjem. Obraćenje Kirijevskog počinje 1834, nakon njegove ženidbe s Natalijom Arbenevoj.[51] Kirijevskom je bilo nelagodno zbog žene koja se strogo pridržavala svih propisa Pravoslavne crkve. Pokušavao je zajedno s njom čitati Schelinga.[52] Kad je za vrijeme čitanja nailazio na neke uzvišene duhovne misli začudila ga je ženina reakcija, tj. ona uopće nije reagirala. Na pitanje Ivana Kirijevskog: „Zar nije lijepo rekao Schelling?", Natalija bi odgovarala kako to za nju nije ništa novo jer je iste stvari već pročitala u spisima crkvenih Otaca. Kirijevskom je bilo teško prihvatiti poraz. Stoga je potajice uzimao od svoje žene otačke spise i pažljivo ih proučavao. Godine 1836., nakon što se preselio na svoje imanje blizu Optine pustinje konačno je prihvatio pravoslavnu vjeru. Primjer obraćenja Ivana Kirijevskog postao je svojevrsni model obraćenja i za druge predstavnike religiozno-filozofske struje ruske filozofije, poput

49 Vidi poglavlje: „Starcy e slavofili" kod: MAROZZO della ROCCA, Roberto, *Le Chiese othodosse. Una storia contemporanea*, Studium, Roma, 1997., 126.-142.

50 Ideja „Moskva – III Rim" (ipak Rim!!!) po prvi puta se javlaj kod monaha Filoteja (1465-1542) u njegovu Poslanju ruskom caru Vasiliju III: „Kršćanska carstva će se ujediniti oko tebe, jer dva Rima padoše, treći stoji, a četvrti neće biti nikada!". „Moskva – III Rim" uskoro je postala temeljnom idejom ruske diplomacije. U XX. st. lako se poklopila s idejom „Rusija – III Internacionala" na taj način potvrdivši imperijalnu misiju SSSR-a. Vidi: ЗАМАЛЕЕВ, Александр (редактор-составитель), *Летопись русской философии 862-2002*, 34-35.

51 Kasnije je slavenofil Koševljev s usta supruge Natalije napisao pripovijest o obraćenju Kirijevskog „Povijest obraćenja Ivana Vasiljeviča".

52 Filozofija Schelinga je imala veliki utjecaj na rusku filozofiju. Vidi zbornik radova ruskih filozofa o Schelingu: *Фридрих Шеллинг: Pro et contra*, С.-Петербург: РГХИ, 2001.

P. Florenskoga i S. Bulgakova koji su nakon početne etape oduševljenja zapadnom (uglavnom njemačkom) filozofijom prelazili na spise crkvenih Otaca. „Crkveni *podvižnici*[53] živi su za žive i mrtvi su za mrtve. Za dušu u mraku likovi svetaca[54] su tamni, za ukočenu dušu – tijela se njihova skamenjuju u stravičnoj nepomičnosti. Zar nije poznato da ih se *klikuše*[55] i opsjednute boje? Je li možda grijeh pred Crkvom siliti da se bojažljivo i s nepovjerenjem na nj gleda? No, čiste oči još uvijek promatraju likove svetaca kako sjaje „ko' lice anđela". Za pročišćeno srce oni su kao i prije predusretljivi; kao i nekoć vapiju i pozivaju one koji imaju uši da čuju. (...) Mnogo se vjekova, iz dana u dan, skupljalo ovdje blago, dragulj po dragulj, zrno po zrno zlata, dukat po dukat. Kao mirisna rosa na runo, kao mana nebeska padala je ovdje *blagodatna*[56] sila Bogom obasjane duše. Kao najljepši biseri, slijevale su se ovdje suze čistih srdaca. Nebo je, kao i zemlja, tijekom vjekova stvaralo ovdje svoje darove. Najtajnovitije nade, najiskrenije težnje prema bogu-sličnosti, plavetnilo trenutaka anđeoske čistoće koji slijede nakon oluje kao radost zajedništva s Bogom i *svete patnje* mukotrpnog pokajanja, miomiris molitve i tiha tuga za nebom, vječno traganje i vječno pronalaženje, motrenje neizmjernih dubina vječnosti i

53 Ovaj crkveno-slavenski termin se teško prevodi na hrvatski jezik. Dolazi od slavenske riječi „podvig" što znači *junaštvo, herojstvo.* U religijskom smislu riječ „podvižnik" označava heroja koji je započeo duhovni rat, tj. monaha, redovnika. Etimološki riječ „podvig" dolazi od glagola „podvizatisja" – opasati bokove, stegnuti se. U tom slučaju riječ „podvig" je bliska hrvatskoj riječi „stega" – red, pravila kojih se moraju pridržavati svi članovi neke zajednice, disciplina. Vidi: ANIĆ, Vladimir, *Rječnik hrvatskoga jezika,* Novi Liber, Zagreb, 2000., 1107.

54 Na ovom mjestu u srpskom prijevodu je crkvenoslavenska riječ „ugodnik" – označava čovjeka „koji je postao ugodan Bogu", tj. sveca. Vidi: ФЛОРЕНСКИ, Павле, *Стуб и тврђава Истине. Оглед о православној теодицеји у дванаест писама. Књига прва,* Београд, Логос, 1997., 5.

55 "Klikuša" – u ruskom jeziku označava vrstu opsjednuća. Dolazi od riječi *klicati, vikati* – onaj koji viče. Evo što piše o *klikušama* L. Šestov: „Jurodivi muškarci i žene *klikuše* su uvijek postojali u Rusiji i neće ih skoro nestati. U kulturnijim i uređenijim zemljama, gdje ljudi relativno bolje žive i gdje je „misao" – to regulativno počelo bez kojega je život na zemlji tako mučan – prije nego kod nas zadobila svoja prava, divlja vikanja ljudi i beskućnički život bez krova nad glavom, pojave su koje se skoro i ne sreću. Cinici, o kojima se u povijesti filozofije dosta govori, su nestali nepovratno u prošlost i oni više skoro nikoga ne zanimaju. A u Rusiji narod ne samo da poštuje, već zbog nečeg i voli svoje duhovne nakaze. Kao da se osjeća da besmisleni vapaji nisu takvi koji ničemu ne služe, da jadni život beskućnika i lutalice nije baš tako odvratan. I doista – doći će vrijeme svakom i on će zavapiti kao što je na križu vapio najsavršeniji među ljudima: Gospode, Gospode, zašto si me ostavio! I vjerojatno je, svak će od nas ostaviti nakupljena blaga i poći će kao što polaze bose lutalice, ili kako je, po riječima apostolovim, pošao je Abraham, ne znajući ni sam kuda ide". (ŠESTOV, Lav, *Atina i Jerusalim*, Mediteran, Budva, 1990., 287.).

56 Od crkvenoslavenske riječi „blagodat" – milost.

dječja smirenost duše, čuđenje i ljubav – ljubav bezgranična... Prolazili su vjekovi, a to je sve postojalo i samo se nagomilavalo", tako će P. Florenski u uvodu u djelo *Stup i utvrda Istine* (1914) pjesnički opisivati duhovna dobra nauka crkvenih Otaca .[57]

Zašto su brojni ruski intelektualci po duhovni savjet hrlili upravo u Optinu pustinju, a ne u druge manastire kojih je tada u Rusiji bilo mnogo? „Jer Optina je sačuvala i nastavila djelo Paisija", zaključuje pročelnik katedre povijesti ruske filozofije Peterburškog sveučilišta Aleksandr Zmaljeev.[58] On smatra Paisija Veličkovskog pretečom „ruske duhovne renesanse" XX. stoljeća.[59]

1.4. Pamfil Jurkevič i Pavel Florenski

1.4.1. Filozofija kao izvor zla

Teško je predvidjeti razvoj ruske filozofije i općenito Rusije kao države da godine 1850. nije došlo do zabrane filozofije na visokim školama. Te je godine ministar prosvjete S. A. Širinski Šahmatov napisao caru Nikolaju I. izvješće u kojem je ukazao na štetu koju Rusiji nanosi filozofija (posebno njemačka).[60] Ministar Širinski Šahmatov ušao je u povijest ruske filozofije zahvaljujući svojoj glasovitoj rečenici pročelniku Katedre za filozofiju Peterburškog sveučilišta, profesoru A. A. Fischeru: „Korist od filozofije nije dokazana, a šteta je moguća". Zabrana predavanja filozofije na ruskim sveučilištima trajala je, praktički sve do 1863. godine.[61]

Kada je nastala potreba za obnavljanjem filozofske katedre Moskva je opet zatražila pomoć Kijeva. Godine 1863. na Katedru za filozofiju Moskovskog sveučilišta dolazi ukrajinski filozof, profesor Kijevske duhovne akademije, Pamfil Jurkevič (1827.-1874.).[62]

57 ФЛОРЕНСКИЙ, Павел, *Столп и утверждение истины. Опыт православной теодицеи,* Москва: АСТ, 2003, 33-34.

58 ЗАМАЛЕЕВ А. Ф., *Русская религиозная философия XI-XX вв,* 76.

59 ЗАМАЛЕЕВ А. Ф., *Русская религиозная философия XI-XX вв,* 63.

60 Detaljnije o motivima zabrane predavanja filozofije u Rusiji vidi: ПУСТАРНАКОВ В. Ф., *Университетская философия в России,* С.-Петербург, РХГИ: 2003., 156.-161.

61 ЗАМАЛЕЕВ, Александр (редактор-составитель), *Летопись русской философии 862-2002,* 138.-139.

62 O Pamfilu Jurkevyču vidi: *Філософська думка в Україні. Бібліографічний словник,* Київ, 2002., 230.-234; *Летопись русской философии 862-2002,* С.-Петербург, Летний сад, 2003., 163.-167; ПУСТАРНАКОВ В. Ф., *Университетская философия в России,* С.-Петербург: РХГИ, 2003., 734.-736. ВАСИЛЕНКО Л. И., *Ведение в русскую религиозную философию,* Москва, Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, 2006, 74-79; ЗАМАЛЕЕВ А. Ф., *Русская религиозная философия XI-XX вв.*, Издательский дом

1.4.2. Polemika s N. Černyševskim

Još prije dolaska u Moskvu Pamfil Jurkevič je započeo je polemičku raspravu s predstavnikom ruskog nihilizma i materijalizma Nikolajem Černyševskim (1828.-1889.). Godine 1860. u časopisu *Sovremenik* N. Černyševski objavio je članak „Antropološki princip u filozofiji". Iste godine Jurkevič u časopisu Kijevske duhovne akademije objavljuje članak „Iz povijesti ljudskoga duha" u kojem je podvrgnuo kritici materijalizam Černiševskoga. Černiševski se nije pokazao sposobnim dati stručni odgovor i stoga se ograničio ciničnim ismijavanjem Jurkeviča.[63] Nakon toga je slijedila kampanja ismijavanja (bolje reći psihološkog uništavanja) Jurkeviča od drugih autora, u časopisima *Sovremenik, Russkoje slovo, Očerki*. Tada je u obranu P. Jurkeviča stao samo Ivan Aksakov (1823.-1886.), objavivši članak u vlastitom časopisu *Rus'*.[64] Ova nepovoljna situacija uništila je zdravlje i stvaralački potencijal ukrajinskog filozofa: od 1859. do 1862. Jurkevič je objavio osam filozofskih radova, a od 1862.(tj. nakon dolaska u Moskvu) do 1874. (godina Jurkevičeve smrti) napisao je samo jednu knjigu.[65]

Polemikom između Černyševskog i Jurkeviča nastale su dvije struje ruske filozofske antropologije: *materijalistička* (I. Sečenov, I. Mečnikov, A. Uhtomski) i *religijska* (Vl. Solovjev i njegovi sljedbenici).[66] Nakon smrti P. Jurkeviča Katedru filozofije na Moskovskom sveučilištu preuzima mladi Vl. Solovjev (tada je imao samo 21. godinu), naglašavajući kako će u predavanjima slijediti duh i misaoni pravac svoga prethodnika i učitelja.[67] Upravo je Jurkevič još 1873. uvjeravao mladog Solovjeva kako je zdrava filozofija postojala samo prije Kanta i kako su zadnji pravi veliki filozofi bili Jakob Böhme, Leibniz i Svedenborg.[68] Vjerojatno je ovdje

С.-Петербургского университета, 2007, 138-143; PIETSCH, Ronald, «Pamfil D. Jurkevyč (1826-1874)» u: *Beiträge zur Entwicklung der Philosophie bei den Ostslawen im 19. Jahrhundert*, Humboldt-Studiencentrum, Universität Ulm, 1992.

63 Više o polemici između Černyševskog i Jurkevyča: ЗАМАЛЕЕВ, Александр (редактор-составитель), *Летопись русской философии 862-2002*, 159.-166.

64 O kampanji ismijavanja Jurkevyča: ЗАМАЛЕЕВ, Александр (редактор-составитель), *Летопись русской философии 862-2002*, 166.-167., 171.-173..

65 ЛОССКИЙ, Николай, *История русской философии*, Москва: Академический проект, 2007, 95.

66 ЗАМАЛЕЕВ, Александр (редактор-составитель), *Летопись русской философии 862-2002*, 165.

67 ЗАМАЛЕЕВ, А. Ф., *Русская религиозная философия XI-XX вв*, 144.

68 ПУСТАРНАКОВ, В. Ф., *Университетская философия в России*, 734.

pravi izvor *filozofije svejedinstva* koja je postigla vrhunac u djelima Pavla Florenskog (1882.-1937.).[69]

1.4.3. Filozofija srca

P. Jurkevič je postao poznat po studiji iz kršćanske antropologije *Srce i njegovo značenje u duhovnom životu čovjeka prema nauku Riječi Božje* (Kijev, 1860.).[70] Zahvaljujući Jurkeviču tema srca kao središta duhovnog života čovjeka napušta okvire samostanske prakse *Isusove molitve* monasima-hisihastima, i postaje temom rasprava filozofskih katedra.[71] I ne samo to, nego nakon razdoblja oduševljenja njemačkom filozofijom kršćanski platonizam i nauk Crkvenih otaca postaju temelj religiozno-filozofske struje ruske filozofije. Tema srca dala je poticaj za proučavanje mistične tradicije kršćanskog Istoka.[72]

Tema srca je važna i za našu problematiku *Unde malum?* (Odakle zlo?). Jer srce kao središte duhovnog života čovjeka nije samo mjesto događanja izvanrednih mističnih ushita, nego i područje duhovne borbe, mjesto gdje se „rađa zlo", na što je svojedobno ukazao Isus Krist: „Ta iz *srca* izviru opake namisli, ubojstva, preljubi, bludništva, krađe, lažna svjedočanstva, psovke" (Mt. 15, 18). Jurkevič o srcu govori općenito kao o središtu duševnog i duhovnog života čovjeka, gdje se rađaju njegove želje i težnje[73], gdje nastaju moralne odluke.[74] Srce – organ savršene spoznaje[75] i izvor života kao takvog.[76] U vrijeme Jurkeviča (pa još uvijek)

69 Vidi: ЛОССКИЙ, Н., «Вл. Соловьев и его приемники в русской религиозной философии», *Путь*, 1926., № 2.

70 ЮРКЕВИЧ, Памфіл, «Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого»: *Вибране*, Київ: Абрис, 1993., 73-114.

71 „Odjeci što ih budi riječ „srce" nisu posve isti u hebrejskom i u evropskim jezicima. Fiziološko značenje je, istina, isto (2 Sam 18,14; Hoš 13,8), ali druge uporabe te riječi znatno se razlikuju. U današnjem načinu govora „srce" uglavnom dočarava samo afektivni život. Hebrejski shvaća srce kao čovjekovo „unutra", u mnogo širem smislu. Osim osjećaja (2 Sam 15, 13; Ps 21, 3; Iz 65, 14), srce sadrži i sjećanja, ideje, namisli i odluke. Bog je dao ljudima „srce da razmišljaju" (Sir 17, 6); psalmist spominje „misli srca" samoga Boga, to jest njegov plan spasenja koji ostaje dovijeka (Ps 33, 11)". (LÉON-DUFOUR, Xavier, *Riječnik biblijske teologije*, KS, Zagreb, 1993.,1253).

72 Vidi: ЛОССКИЙ, Владимир, *Боговидение*, Москва: АСТ, 2003.; LOSKI, Vladimir, *Mistična teologija Istočne crkve*, Zagreb: KS, 2001.; LOSSKY, Vladimir, *A immagine e somiglianza di Dio*, Introduzione di Basilio Petrà, EDB, Bologna, 1999.

73 ЮРКЕВИЧ, Памфіл, «Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого»: *Вибране*, Київ: Абрис, 1993., 74.

74 ЮРКЕВИЧ, Памфіл, «Серце та його значення у духовному житті людини...», 76.-77.

75 ЮРКЕВИЧ, Памфіл, «Серце та його значення у духовному житті людини...», 74.-75.

76 ЮРКЕВИЧ, Памфіл, «Серце та його значення у духовному житті людини...», 77.-78.

raspravljalo se o autonomiji razuma, tj. da je glavni zakonodavac moralnih propisa razum.[77] Smatralo se kako djelovati u skladu s razumom znači biti moralan čovjek.[78] No, najveći su zločini bili učinjeni, također, u skladu s razumom.[79] (Pljačkaš banke itekako mora u skladu s razumom planirati svoj zločin.)

U spomenutom je djelu Jurkevyč tek skicirao probleme s kojima će kasnije doći u sukob P. Florenski. Nabrajajući iz Svetog pisma mjesta koja govore o *srcu* u kontekstu duhovnog života čovjeka, Jurkevič spominje i *glavu* kojoj je, također, dana važna uloga u duhovnom životu čovjeka: kod blagoslova, ruka se stavi na glavu, isto tako kad se moli nad bolesnikom; uljem se pomazuje glava cara, proroka, svećenika; na Duhove ognjeni su se jezici pojavili nad glavama apostola; Isus Krist je nazvan glavom mističnog tijela, tj. Crkve itd.[80] Sveto pismo zna za veliku ulogu *glave* u duhovnom životu čovjeka, ipak središte tog života za autore Biblije u srcu je čovjeka. „Glava je za njih kao vidljivi vrh života, koji je prvenstveno i neposredno usidren u srcu čovjeka", zaključuje Jurkevyč.[81] *Srce* i *glava* nisu ništa drugo nego antropomorfni simboli za *vjeru* i *razum*.

P. Florenski nastavlja s temom srca u devetom pismu pravoslavne teodiceje „Tvar". Kao i uvijek, polazeći od pitanja monaške duhovne stege (rus. *podvižničestvo*) i tradicije Crkvenih otaca, on ide dalje od biblijske tradicije: „Jer nisu postovi i druga tjelesna odricanja, nisu suze niti dobra djela zasluga *monaške stege*[82], već je to ponovno uspostavljanje cjelovitosti, tj. *u-cjelomudrena*[83] osoba".[84]

77 ЮРКЕВИЧ, Памфіл, «Серце та його значення у духовному житті людини...», 94., 110.
78 ЮРКЕВИЧ, Памфіл, «Серце та його значення у духовному житті людини...», 107.-108
79 ЮРКЕВИЧ, Памфіл, «Серце та його значення у духовному житті людини...», 107.
80 ЮРКЕВИЧ, Памфіл, «Серце та його значення у духовному житті людини...», 79.
81 ЮРКЕВИЧ, Памфіл, «Серце та його значення у духовному житті людини...», 80.
82 U srpskom prijevodu „Stupa" umjesto riječi „monaška stega" stoji ruska riječ „podvižnik": ФЛОРЕНСКИ, Павле, *Стуб и тврђава Истине. Оглед о православној теодицеји у дванаест писама. Књига прва*, Београд, Лоroc, 1997., 191.
83 U srpskom prijevodu stoji „ucelomudrena ličnost". Crkvenoslavenska riječ „cjelomudrije" na hrvatski se prevodi kao „djevičanstvo", no taj prijevod nije posve točan. Jer pojam „djevičanstvo" više se odnosi na fizičku razinu čovjeka: jednom izgubljeno djevičanstvo više se ne može ponovno uspostaviti. Pojam „cjelomudrije" pripada duhovnoj, razumskoj razini čovjeka, tj. „mudrosti postizavanja cjelovitosti". Smatram pojam „cjelomudrost" prikladnim za uporabu i u hrvatskom jeziku.
84 ФЛОРЕНСКИЙ, Павел, *Столп и утверждение истины. Опыт православной теодицеи*, Москва: АСТ, 2003., 222.

Problem ponovno uspostavljanja cjelovitosti osobe (tj. *u-cjelomudrenja*) Postaje polaznom točkom i za teodicejski problem. Florenski navodi riječi sv. Metodija Olimpiskoga: „Ništa nije po naravi zlim, nego *zlo postaje zlim po načinu upotrebe*".[85] U čovjeku, dakle, nema ničega stvarnog koje bi bilo zlim, nego zlo je *pogrešna upotreba moći i sposobnosti*, tj. izopačenje reda stvarnosti. Nasuprot tome prema sv. Ambroziju Mediolanskom duhovna čistoća, odnosno *cjelomudrenost* nalazi se u „netaknutoj prirodi": *pudor virginis est intemerata natura.*[86] „Zlo, dakle, nije ništa drugo nego duhovna izopačenost, a grijeh – sve ono što tome vodi. No, postojanje izopačenosti osobe zahtjeva svojevrsnu ortopediju, *duhovnu ortopediju*. Ta ortopedija upravo i jest taj mukotrpni put duhovne stege, kako ga shvaćali Sveti Oci. (...) Duhovni život – i jest spasenje koje je nam darovao Gospodin Isus Krist, a duhovna stega je put prema njemu", zaključuje Florenski.[87] No, da se shvati ne samo *zadatak* koji se postavlja pred čovjekom kao *duhovna stega*, već i njegova bit, Florenski poziva na proučavanje „hijerarhije tjelesnih organa" – isključivo u toj hijerarhiji možemo promatrati tragovi *cjelomudrenosti* čovjeka.

Pristupiti čovjeku, dakle, možemo s različitih aspekata. No čovjek je prije svega *tijelo*, tj. tijelo čovjeka je to što mi u prvom redu nazivamo čovjekom. Florenski misli ne na materijalnu supstanciju tijela u značenju fizičke materije, nego na njegovu *formu*, ne kao vanjskoga oblika, nego u smislu uređenja tijela kao cjeline. Vjerojatno, ne slučajno, riječ „tijelo" vrlo je slična riječi „cijelo", što bi trebalo označavati da je po sebi nešto cjelovito, dovršeno, *integrum*.[88] „Tijelo, dakle, je nešto cjelovito, nešto individualno, nešto posebno. Ovdje nije mjesto za dokazivanje kako individualnost prožima svaki organ tijela i da stoga postoji neka, potpuno nesumnjiva, premda, za formulacije karakterologije kao znanosti, vjerojatno i neuhvatljiva veza – da postoji, dakle, neka veza, podudarnost između najsitnijih detalja strukture organa i naprofinjenijih oznaka osobne naravi. (...) U tijelu na svakom mjestu primjećujemo njegovo jedinstvo. (...) Ono što obično nazivamo tijelom – nije ništa drugo nego ontološka vanjština; a iza nje, s one strane te ovojnice, nalazi se mistična dubina našega bića", zaključuje Florenski.[89]

85 ФЛОРЕНСКИЙ, Павел, *Столп и утверждение истины*, 222.
86 ФЛОРЕНСКИЙ, Павел, *Столп и утверждение истины*, 223.
87 ФЛОРЕНСКИЙ, Павел, *Столп и утверждение истины*, 223.
88 ФЛОРЕНСКИЙ, Павел, *Столп и утверждение истины*, 223. Usporedi s najnovijem istraživanjima u ruskoj filozofiji: Эпштейн М. Н. *Философия тела* / Тульчинский Г.Л. *Тело свободы*, СПб.: Алетейя, 2006.
89 ФЛОРЕНСКИЙ, Павел, *Столп и утверждение истины*., 224.

Od promatranja tijela kao cjeline P. Florenski prelazi na dijelove. Najprije svraća pozornost na simetriju gornjeg i donjeg djela tijela, tzv. *homotipiju* „gornje" i „donje" polovice čovjeka: donji dio čovjeka je odraz njegovoga gornjeg djela. Već površno promatranje pokazuje prirodnu podjelu tijela na *trbuh, prsa (grudi), i glavu.* No ne radi se o tim organima kao takvima, nego o tome da se život svakoga od njih može aktivirati u duhovnom smislu i čovjek će postati, slikovito rečeno, mistik *trbuha, prsiju i glave.* Ispravan razvoj svih organa zbiva se ako se odvija pod vodstvom onoga s kojim je povezana ljudska osoba, tj. prsiju. Samo takvu vrste mistike Florenski smatra prirodnom i nju je moguće steći jedino u „*blagodatnom* ozračju crkvenosti".[90] Svaka druga vrsta mistike, iako produbljuje spoznajne mogućnosti čovjeka, ipak remeti unutarnju ravnotežu osobe. „Takva je mistika *trbuha,* - tumači Florenski, - tj. mistika starih i suvremenih orgističkih (orgijskih) kultova (djelomična tamo spada i *katoličanstvo*); takva je mistika *glave*, koja se proširila na Istoku, posebno u Indiji, koju su u Europu donijele različite struje okultizma, posebno teozofi."[91]

Prava, dakle, crkvena mistika je mistika *prsa*. A *srce* kao fizički organ je u središtu prsa i ono je uvijek bilo u središtu pažnje duhovnih pisaca. „Srce čisto stvori mi Bože i duh postojan obnovi u utrobi mojoj", čitamo u Psalmima (Ps 51, 10). Ovaj dio psalma povlači sa sobom zaključak da „u duhu hebrejskog paralelizma, druga polovica molbe sinonimično naglašuje prvu polovicu: „obnovi" – znači isto što i „stvori" i „u utrobi mojoj" je isto što i „u meni", „postojan" je isto što i „čisto" i „duh" je isto što i „srce".[92] Potvrdu rečenog Florenski traži i u lingvistici, analizirajući značenje riječi srce u indo-europskim i semitskim jezicima.[93] „Srce – je žarište našeg duhovnog života, i biti produhovljen – nije ništa drugo, nego „urediti", „srediti", „učiniti cjelomudrim" svoje srce", zaključuje Florenski.[94]

1.4.3. Povratak Platonu

Filozofska studija P. Jurkeviča *Razum prema Platonovom učenju i iskustvo prema učenju Kanta* (Moskva, 1866.) imala je, također, izvjesni utjecaj na razvoj religiozno-filozofske struje, a posebno filozofije P. Florenskoga.[95]

90 ФЛОРЕНСКИЙ, Павел, *Столп и утверждение истины.*, 225.
91 ФЛОРЕНСКИЙ, Павел, *Столп и утверждение истины.*, 225.
92 ФЛОРЕНСКИЙ, Павел, *Столп и утверждение истины.*, 266.
93 ФЛОРЕНСКИЙ, Павел, *Столп и утверждение истины.*, 227.-228.
FLORENSKIJ, P. A., „La bellezza celeste del cuore purificato": *Cristianesimo e bellezza. Tra Oriente e Occidente,* Paoline, Milano, 2002., 193.-197.
95 ЮРКЕВИЧ, Памфіл, «Розум згідно з ученням Платона і досвід згідно з ученням Канта»: *Вибране*, Київ: Абрис, 1993.

Čak i u okvirima ruske religiozne filozofije stav Floreskog prema Platonu zauzima posebno mjesto: smatraju ga „najplatoničnijim" ruskim filozofom.[96] „On je bio svojevrsni platoničar i na svoj način interpretirao je Platona. Platonove su ideje dobivale kod njega skoro seksualni karakter. Njegovo teologiziranje je bilo erotsko. To je bilo nešto novo u Rusiji", pisat će Berdjajev u djelu *Samospoznaja.*[97]

Florenski je izričito proglašavao sebe sljedbenikom Platona u filozofiji. On smatra da je Platon precizno nacrtao ideal „cjelovitog znanja": „Znamo da veliki dio onog što je bilo smatrano velikim u pjesništvu, na taj ili drugi način, zračilo je zrakama Platona. Znamo da su jezici svih naroda na neki način prožeti platoničkim terminima i platoničkim pojmovima. (...) Znamo da su od platonizma nastale skoro sve strujanja filozofije. Znamo da je platonizam ušao u religioznu misao čovječanstva, ne samo poganskog, nego i kršćanskog; ne samo kršćanskog nego i islamskog i židovskog. Platonizam je postao svjetonazor koji najviše odgovara religiji kao takvoj, terminologija platonizma – jezik koji je najviše prilagođen opisivanju religioznog života", pisao je uzvišeno o Platonovoj filozofiji P. Florenskij u djelu *Smisao idealizma.*[98]

Florenskij više nego netko drugi naglašavao je svoj platonizam. Georgij Florovski prigovara da u njegovome djelu *Stup i utvrđenje istine* uopće nema poglavlja o Kristu. Isto tako Berdjaev u članku *Stilizirano pravoslavlje* prigovara Florenskom kako je on previše platonik, pa zato i dualist. Platonizam je odgovarao poganskom svijetu, za kršćanstvo on je jednostavno opasan. Radovi *Smisao idealizma* i *Općeljudski korijeni idealizma* posvećeni su značenju (važnosti) i utjecaju Platonove filozofije, *Stup i utvrđenje Istine* predstavlja na neki način asimilaciju Platona.(Tyholaz 186). Započetu od Jurkeviča ideju „konkretnog idealizma" Florenskij nastavlja u djelu *Kod vododjelnica misli* u obliku konkretne metafizike.

1.4.4. Protiv Kanta

Filozofska studija P. Jurkeviča *Razum prema Platonovom nauku i iskustvo prema nauku Kanta* odredila je i stav ruske religijske filozofije prema Kantu. Rascjep između Platona i Kanta napose oštro je prisutan kod

96 TYHOLAZ, 184.
97 Navedeno prema: *P.A. Floresnkij: pro et contra*, 774.
98 P. FLORENSKIJ, *Smysl idealizma*, u: P. FLORENSKIJ, *Sočinenija v četyreh tomah*, Tom 3 (2), Moskva, Myslj, 1999., 69.-70.

P. Florenskoga. On nastavlja razmišljati u pravcu koji je započeo Jurkeviča koji je smatrao da povijest filozofije ima dva razdoblja: prvo započeto Platonom, drugo Kantom.[99] „Dva imena – poput dvije krize u životu čovjeka – razgraničavaju vijek europske misli. Platon i Kant – evo dvije vodorazdjelnice, koje razgraničavaju nepoznati, izgubljeni u kozmogonijama sive starine početak filozofije od njezina kraja, kojim je još opterećena neistražena budućnost", pisat će Florenskij u djelu *Kozmološke antinomije E. Kanta.*[100]

Čak i u metodologiji izlaganja Florenski slijedi Jurkeviča. U predavanju *Razum prema Platonovom nauku* Jurkevič suprotstavlja filozofske teze Platona i Kanta, napisavši ih radi usporedbe u dva stupca. Na isti način će postupiti i Florenski u djelu *Filozofija kulta.*[101]

Ponekad govor Florenskoga o Kantu poprima pomalo cinični oblik: „Kako je građena teodiceja? Da možemo odgovoriti na ovo pitanje, sjetimo se „stupa zloće Bogu protivne", na kojem počiva antireligiozna misao našeg vremena, koju moramo napustiti da se oslonimo na „stup Istine". Naravno, shvatili ste da imamo na pameti Kanta."[102] Na drugom mjestu Florenski će nazvati *Kritiku čistoga uma* „čistom pušionom".[103]

No, bilo je razdoblje kada je P. Florenski imao pozitivno mišljenje o Kantu. Još za vrijeme studija u Moskovskoj duhovnoj akademiji Florenskij je preveo Kantovu *Fizičku monadologiju.* Posebno je visoko je cijenio Kantov doprinos u pitanju antinomija čistoga uma. Nazivao je Kanta „Kopernikom filozofije".

Josip Užarević smatra kako „odnos Florenskoga prema Kantu zahtijeva specijalno istraživanje. (...) Primijetimo sam to da se, usprkos gotovo deklarativnoj „mržnji" prema Kantu, Florenski njime ne samo nadahnjuje (usp. npr. ideju antinomizma, ideju „numeričke istovjetnosti") nego da je, štoviše – njegov neposredni nastavljač (ma koliko to paradoksalno izgledalo). Nije li naime upravo Kant izjavio: "Morao sam ograničiti *znanje*,

99 TYHOLAZ, 122.

100 P. FLORENSKIJ, *Kosmologičeskie antinomii Immanuila Kanta*, u: P. FLORENSKIJ, *Sočinjenija v četyreh tomah*, Tom 2, Moskva, Myslj, 1996., 3.

101 TYHOLAZ, 132.

102 P. FLORENSKIJ, *Razum i dialektika*, T. 2, Mysl', Moskva, 1996., 135. (Ovo djelo je uvodna riječ pred obranom magistarskog rada „O duhovnoj Istini", Moskva, 1912., koju je pročitao 1914. godine.).

103 P. FLORENSKIJ, *Kul'turno-istoričeskoe mesto i predposylki hristianskogo miroponimanija*, u: Sočinenija v četyreh tomah, tom 3 (2), Mysl', Moskva, 1999., 425.

da bih oslobodio mjesto za *vjerovanje*"?! Na taj način, *Stup i utvrda Istine* nastavljaju ondje gdje se zaustavila *Kritika čistoga uma*".[104]

Doista, misao Florenskoga je prožeta problematikom antinomija. Zasigurno pod utjecajem Jurkeviča, koji je smatrao kako je „istina Kantovog učenja o iskustvu moguća samo kao posljedica istine Platonovog učenja o umu", glavnu temu djela *Stup i utvrda istine* Florenski će odrediti kao problematiku *uvjeta mogućnosti uma*, suprotstavljajući ju problematici Kantove transcendentalne filozofije koja pita o *uvjetima mogućnosti spoznaje.*[105]

1.5. Vl. Solovjev: od masonske mistike prema katoličanstvu

1.5.1. Masoni i ruska filozofija

Masonerija, ili *slobodni zidari,* stižu u Rusiju u prvoj polovici XVIII. vijeka, iz Engleske, Njemačke i Švedske. Njihov je cilj bilo suprotstavljanje politizaciji pravoslavlja, borba protiv stapanja crkve s autoritarnim sistemom ruskog samodržavlja. Masonima su u Rusiji mogli pristupiti samo kršćani, tj. katolici, pravoslavci i protestanti. Pridržavali su se tog pravila vrlo strogo jer su se smatrali „pravim kršćanima", zbog toga što su težili dubljem, „mističnom smislu kršćanstva".

Godine 1780. u Moskvi je utemeljeno prvo sjedište masona, a nakon dvije godine Rusija je bila proglašena osmom samostalnom pokrajinom masonskog svijeta. U društvo *slobodnih zidara* ušli su praktički svi odrasli članovi ruskih plemićkih obitelji. Masonerija je u Rusiji doslovce „bila u trendu", tako da su masoni morali napraviti strože uvjete pristupa u društvo kako bi se ogradili od slučajnih članova.[106]

Na čelo ruske masonerije staje poznati prosvjetitelj i knjigoizdavač N. I. Novikov. Ruski *slobodni zidari* osim masonskih traktata prevodili su na ruski jezik djela njemačkog mističara, Jakoba Böhmea (1575.-1624.), *Nasljedovanje Krista* Tome Kempenca, *Istinsko kršćanstvo* luteranskog teologa Johanna Arndta (1555.-1621.). Od ruskih masona samo je I. V. Lopuhin napisao nekoliko traktata i čak je pokušavao izdavati

104 J. UŽAREVIĆ, *Pavel Florenski i problem iluzija*, u: Filozofska istraživanja, br. 69, 1998., sv. 2, 301. (Za sada ovaj članak je jedini na hrvatskom području u kojem se analizirana filozofska misao P. Florenskog).

105 P. FLORENSKIJ, *Ekskurs ob antinomičeskoj strukture razuma*, u: P. FLORENSKIJ, *Sočinjenija v četyreh tomah*, Tom 2, Moskva, Myslj, 1996., 33.

106 ЗАМАЛЕЕВ А. Ф., *Русская религиозная философия XI-XX вв*, 71.

časopis *Magazin slobodnozidarski* (godine 1784. izašlo dva broja).[107]

Godine 1776. u Rusiju dolazi iz Njemačke Johann Georg Schwarz (1751.-1784.)[108] koji se povezuje s ruskim masonima i uz preporuku kneza Trubeckoga postaje član Moskovskih slobodnih zidara. Godine 1779., ne bez pomoći masona, postaje profesor filozofije Moskovskog sveučilišta, a već sljedeće godine redoviti profesor na istom Sveučilištu. Godine 1781. Schwarz osniva studentsku zajednicu koja je imala zadatak, ne samo vježbanje u „pisanju i prevođenju različitih traktata", nego i masonski zadatak: „živjeti prema propisima čudoređa". Kod kuće tijekom 1782.-1783. drži kolegij iz *filozofije povijesti*. Filozofske poglede Schwarza teško je definirati, jer je kao i većina ruskih masona zagovarao sinkretizam, a učenje Rosenkreuzera nije prihvaćao.[109] U filozofiji prirode naučavao je sinkritizam mističnih ideja o nastanku svijeta, u duhu J. Böhmea u povezivanju sa znanstvenom teorijom heliocentričkog sustava, tvrdeći da Bog nije stvorio svijet *ex nihilo*, nego iz vlastite biti.[110] U antropologiji je naučavao: iako je čovjek nakon grješnoga pada poput „trulog i smrdljivog lonca, pun svakolikih nečistoća", ipak se uz pomoć samospoznaje i bogospoznaje može vratiti savršenstvu u kojem je prebivao prije istočnog grijeha.[111] Naglašavao je potrebu moralnog i duhovnog napretka, osuđivao je nemoralno ponašanje svjetovne vlade i svećenstva. Samo prijevremena smrt spasila je J. G. Schwarza od progonstva. Po naredbi Katarine II. masonski nakladnik N. I. Novikov 1792. godine završava u zatvoru.

Rezimirajući možemo reći da je utjecaj *slobodnog zidarstva* na razvoj ruske filozofije neosporan. Mogli bismo čak napraviti posebno istraživanje o utjecaju njemačkog mistika Jakoba Böhmea (koji je postao poznat u Ru-

107 ЗАМАЛЕЕВ А. Ф., *Русская религиозная философия XI-XX вв*, 70; ЛОССКИЙ, Николай, *История русской философии*, Москва: Академический проект, 2007., 6-7.

108 Opširnije o J. G. Schwarzu, njegovim djelima vidi: ПУСТАРНАКОВ В. Ф., *Университетская философия в России*, С.-Петербург, РХГИ, 694.-695.

109 N. Losski smatra da je Schwarz prihvaćao učenje Rosenkreuza. Vidi: ЛОССКИЙ, Николай, *История русской философии*, 6.

110 ПУСТАРНАКОВ В. Ф., *Университетская философия в России*, 93; ЛОССКИЙ, Николай, *История русской философии*, 6.

111 ПУСТАРНАКОВ В. Ф., *Университетская философия в России*, 95.

siji zahvaljujući masonskim izdanjima[112]) na rusku filozofiju, prije svega religijsku.[113]

1.5.2. „Pravoslavno-masonska" Sofija

Godine 1822. *slobodno zidarstvo* je u Rusiji zabranjeno, no time nije prekinuto njihovo djelovanje i utjecaj na radikalne skupine i misaona kretanja u ruskom društvu.[114] Suvremena istraživačica sofiologije Vl. Solovjeva, Viktorija Kravčenko, u knjizi *Vladimir Solovjev i Sofija* spominje da je Sergej Solovjev (nećak filozofa) negdje zabilježio kako je njegov rođak na molbu ruskog pisca A. F. Pisemskoga napisao jedno poglavlje za njegov roman *Masoni*. Iako nećak filozofa nije otkrio ni broj, ni naziv poglavlja, istraživači su ga pronašli bez ikakvih poteškoća zahvaljujući sadržaju i stilu Vl. Solovjeva. Zapravo, u tom poglavlju nema ničega, osim kratkog prikaza učenje Vl. Solovjeva o Sofiji, koji on stavlja u usta *glavnog ideologa slobodnih zidara,* istovremeno i *pravoslavnog svećenika* (sic!).[115]

Poglavlje u kojem V. Kravčenko obrađuje poluanonimno djelo Vl. Solovjova nazvano je „Pravoslavno-masonska Sofija". U središtu je propovijed svećenika-masona u crkvi pred mnoštvom ljudi nakon obreda vjenčanja drugog masona, glavnog protagonista romana. Kravčenko smatra kako se vrlo neobično doima sama zamisao autora glede smještanja mistiko-filozofske propovjedi u okvire pravoslavnog bogosluženja.[116] Prvi

112 Učenje njemačkog mistika Böhmea stiže u Rusiju krajem XVII. stoljeća zahvaljujući djelovanju njemačkog propovjednika Kwirina Kulmana. Prije dolaska u Moskvu Kulman je propovijedao u Londonu, Parizu, Amsterdamu, Ženevi i Hamburgu. Posjetio je čak i Carigrad, s namjerom pridobivanja turskog vladara. Došavši u Moskvu počeo je širiti svoje učenje i razmjernoje brzo pridobio velik broj istomišljenika. Učenje mu je bilo socijalno obojeno. Naviješćivao je skori Kristov dolazak i uspostavu njegova kraljevstva na zemlji, u kojem neće biti svjetovnih vladara, ni bogataša. Kao što se moglo očekivati, 1689. „moskovski čuvari pravovjerja" uhvatiše Kwirina Kulmana i njegovoga učenika Konrada Nordermanna, baciše ih u tamnicu i nakon tortura spališe na lomači. Vidi: ЗАМАЛЕЕВ, Александр (редактор-составитель), *Летопись русской философии 862-2002*, 59. U XVIII. stoljeću djela Böhmea počeli su prevoditi ruski masoni. O tome više u predgovorima ruskim reprintnim izdanjima Böhmea: БЕМЕ, Якоб, *Аврора или утренняя заря в восхождении*, Москва: Гуманус, 1990 (reprintno izdanje iz 1914. godine, Moskva). БЕМЕ, Якоб, *Christophia или путь ко Христу*, С.-Петербург: А-САД, 1994 (reprintno izdanje iz 1815., Peterburg).

113 Böhmeovski pojam „Ungrund" važan je za shvaćanje ontologije, odnosno meontologije Berdjaeva. Vidi poglavlje „Od ontologije do meontologije" kod: DEVČIĆ, Ivan, *Osmi dan stvaranja. Filozofija stvaralaštva Nikolaja A. Berdjajeva*, Zagreb: KS, 1999.

114 ЗАМАЛЕЕВ А. Ф., *Русская религиозная философия XI-XX вв*, 75.

115 КРАВЧЕНКО, Виктория, *Владимир Соловьев и София*, Москва: Аграф, 2006., 345.-346. U arhivu Vl. Solovjeva je sačuvan rukopis teksta govora svećenika-masona, koji V. Kravčenko u cjelini prikazuje u svome radu na str. 347-351.

116 КРАВЧЕНКО, Виктория, *Владимир Соловьев и София*, 346.

put roman je objavljen 1880. godine i još za života filozofa višekratno je ponovno objavljivan. Ipak, Solovjev nije povukao to poglavlje, a autor romana Pisemski nijednom nije intervenirao u tekst filozofa. Očito su obojica bila zadovoljna tim poglavljem i vjerojatno su htjeli nešto sugerirati ruskom čitatelju. Rad nad fragmentu romana vremenski se poklapa s pripremom *Predavanja o Bogočovještvu*, gdje je Solovjev u pojedinostima prikazao svoj nauk o Sofiji.[117]

Ne samo govor svećenika-masona, nego i cijelo poglavlje, zanimljivo je za proučavatelje Solovjeva jer predstavlja sintezu duhovnih preokupacija filozofa u tom razdoblju. U dijalozima glavnih protagonista-masona predstavljena su duhovna strujanja tadašnje Rusije. Raspravlja se o poznatim monasima-asketima i detaljima prakse tzv. „umnog djelovanja" (tj. načinu molitve koji je prikazan u asketskom kompendiumu *Dobrotoljubije*, koji su prakticirali monasi-isihasti na Atosu i sljedbenici Paisija Veličkovskog). Više puta je spomenuto ime njemačkog mističara J. Böhmea, a u usta jednog masona Solovjev stavlja vlastite riječi, ili, možda čak, po mišljenju V. Kravčenka, njegovog dragog učitelja P. Jurkeviča, o učenju njemačkog mistika: „Obični postolar rekao je to, o čemu nisu ni sanjali grčki filozofi".[118]

Interesantno da Solovjev u fragmentu iz romana Pisemskog nijednom nije upotrijebio ime Sofija. Umjesto njega rabi riječi „čovječanstvo", „Crkva" ili „narav svijeta". V. Kravčenko smatra to posve razumljivim, ukoliko autor romana nije Solovjev, nego Pisemski. S jedne strane Solovjev nije htio prije vremena (a možda i nikad?) otkriti vlastito sudjelovanje u pisanju romana *Masoni*. S druge pak strane, obrazovani čitatelj vrlo lako bi prepoznao nauk Solovjeva o Sofiji i time bi Pisemski mogao doći u nezgodnu situaciju: mogli su ga optužiti za plagijat.[119] U ovom slučaju važna je druga stvar: riječi svećenika nisu ništa drugo nego tajna propovijed *slobodnog zidarstva*, što je Solovjev pokazao uz pomoć brojnih paralela (ponekad čak i namjerno naglašenih) s naukom Böhmea i *Kabbalom*.[120] „Kod Solovjeva učenje Böhmea je sukladno duhu ruskog masonstva – o potrebi buđenja i usavršavanja *nutarnjeg čovjeka*. Solovjev povezuje *nutarnjeg čovjeka* sa slobodom volje i naglašava neraskidivu povezanost ljudskog bića s Božanstvom", piše V. Kravčenko.[121]

117 СОЛОВЬЕВ, Владимир, *Чтения о Богочеловечестве*, Москва: АСТ, 2004.
118 КРАВЧЕНКО, Виктория, *Владимир Соловьев и София*, 346.
119 КРАВЧЕНКО, Виктория, *Владимир Соловьев и София*, 351.
120 Za masone nauk njemačkog mistika i *Kabbala* bili su izvor „sakralnog znanja".
121 КРАВЧЕНКО, Виктория, *Владимир Соловьев и София*, 351.

Učenje o stvaranju svijeta, koje u propovjedi prikazuje svećenik, svjedoči o odstupanju od svetopisamskog, pa prema tome i kršćanskog nauka. U pozadini je učenje o nastanku svijeta kako je prikazano u *Kabbali*: svijet je nastao putem „stezanja" (stiskanja) Boga unutar njegove bezgraničnosti i pojavom u njemu „drugog", kao izvanbožanskoga svijeta, koji prima emanaciju božanskih zraka. Dalje slijedi opet nebiblijsko tumačenje pretvaranja početnog kaosa pod djelovanjem Duha Božjega u manje više sređeni kozmos. U propovijedi svećenika izravno je rečeno kako *Lucifer*, suprotstavljajući se Bogu riječima „Ja jesam!", nagovara stvoreni svijet da se pobuni protiv početnog božanskog jedinstva: „Mnoštvo stvorenja po primjeru svog vođe uzviknulo je *Ja jesam!* I planula je životinjska vatra svakog stvorenja divljim i mračnim plamenom, i svi su krenuli jedan protiv drugoga namjeravajući ga uništiti, da svaki može kazati: *Ja, i samo ja jesam!*".[122] No božanski *Logos* svojim „životvornim vodama" gasi kaos „svjetskog požara". Nakon toga slijedi *šest dana stvaranja*, koje kod Solovjeva ne znače stvaranje svijeta *ex nihilo*, nego pretvaranje kaosa „trulog zbog vlastitog bezakonja naravi", u božanski kozmos. „Duh pobune", odnosno Lucifer, prije konačnog pretvaranja kaosa, pod djelovanjem Duha Božjega, u svijetli kozmos, bačen je u njegov vlastiti „nutarnji zatvor", „mračni ponor", gdje je osuđen vječno „gorjeti u vatri vlastite volje".[123] Svi ljudi – grešnici i pravednici – trebali bi postati sudionici buduće uspostave jedinstva kozmosa i Kraljevstva Božjega, a samo će Lucifer ostati u svome mračnom bezdanu.[124]

V. Kravčenko ukazuje kako je u djelu *Rusija i Sveopća crkva* Vl. Solovjev pokazao kako „duh bezakonja" predstavlja kaos koji je oduvijek prisutan u Bogu i citira fragment spomenutog djela: „Mogućnost kaotičnog postojanja, koje je od početka prisutno u Bogu, njegovom svemogućnošću vječno se prevladava, njegovom istinom se osuđuje, njegovom blagošću se uništava. *No Bog voli kaos u njegovoj ništavnosti*, On hoće opstojnost kaosa jer kadar je vratiti cjelovitost pobunjenom stvorenju, On je kadar ispuniti bezgraničnu prazninu puninom Svoga života. Zato Bog daje slobodu kaosu. On zaustavlja protudjelovanje svoje svemogućnosti protiv kaosa u prvom činu Božanskog bitka, u djelovanju (naravi) Oca, i tako oslobađa

122 КРАВЧЕНКО, Виктория, *Владимир Соловьев и София*, 353.
123 КРАВЧЕНКО, Виктория, *Владимир Соловьев и София*, 354.
124 Ovo ništa drugo nego Origenovo učenje o *apokatharsa panton*. Ne slučajno A.A. Nikoljski (1866-1915), prvi proučavatelj filozofskog nasljeđa Vl. Solovjeva, nazvao je svoju knjigu *Ruski Origen XIX stoljeća Vl. Solovjev*.

svijet iz njegova ništavila".[125] Time je Solovjev oslobodio Sofiju od velikog djela odgovornosti za odvajanje naravi (prirode) od Boga, optužujući u svemu Lucifera. Kravčenko pak smatra da ovdje ne može biti ni govora o nekim gnostičkim motivima, nego se radi o interpretaciji pravoslavne ideje o protivljenju „kneza ovoga svijeta" Bogu.[126]

U Rusiji masoneriju su doživljavali kao jednu vrstu „duhovne oporbe", odnosno „protest zbog politizacije sinodalne Crkve".[127] Kakva je uloga Vl. Solovjeva u romanu Pisemskoga *Masoni* i što je htio sugerirati filozof govorom pravoslavnog svećenika – glavnog ideologa *slobodnih zidara*? Roman je izašao 1880. godine, tj. na 100-u godišnjicu osnivanja prvog sjedišta masona u Moskvi. Je li time Solovjev htio pokazati da su *slobodni zidari* nakon svoje zabrane prešli u Pravoslavnu crkvu? Pod sferu utjecaja masona tada potpadaju pretežno radikalne skupine društva. Radikalno-nacionalističke tendencije javljaju se i unutar pravoslavnog svećenstva. Vladimir Pustarnakov spominje propovjednika Ioana Kronštadskog (svjetovno ime I. I. Sergeev, 1829.-1908.), kojega su već za života držali svetim. „Na početku XX. st. Ioan Kronštadski bio je poznat ne samo kao „čudotvorac", nego i kao počasni član crnosatničkog[128] *Saveza ruskog naroda,* dovoljno utjecajnog na carskom dvoru", piše Pustarnakov.[129]

1.5.3. *Kabbala* i otajstvo zla

Ovdje pak pokušavamo obraditi temu *teodicejski problem u ruskoj filozofiji.* Tema zla bila je ključnom problematikom filozofije Vl. Solovjeva i on je tražio odgovor na teodicejski problem posvuda, čak i u spiritizmu. Pa nije čudno da se Solovjev mogao interesirati za neka nekršćanska učenja, poput *Kabbale.* Aktivno zanimanje Solovjeva za židovsku mističnu tradiciju potvrđivali su filozofi poput A. Losjeva, P. Florenskog, S. Lukjanova. U svojim tvrdnjama, smatra V. Kravčenko, oslanjali su se samo na svjedočanstva samog Solovjeva, no sami se nisu bavili proučavanjem *Kabbale* tako duboko kao što je to činio Solovjev.[130]

125 КРАВЧЕНКО, Виктория, *Владимир Соловьев и София*, 354. Usporedi sa poglevljm „Kaos kao teodicejski problem" u knjizi: STANKOVIĆ, Nikola, *Čovjek pred Bezuvjetnim. Filozofsko pitanje o Bogu,* Zagreb: FTI, 2000., 41-50.

126 КРАВЧЕНКО, Виктория, *Владимир Соловьев и София*, 354.

127 ЗАМАЛЕЕВ А. Ф., *Русская религиозная философия XI-XX вв,* 69.

128 Crnosatnici – od riječi „crna satnja", ruski ultra radikalni nacionalisti, ruska vrsta njemačkog fašizma.

129 ПУСТАРНАКОВ В. Ф., *Университетская философия в России,* 263.

130 КРАВЧЕНКО, Виктория, *Владимир Соловьев и София*, 287.

Kad govorimo o Solovjevu stavu prema *Kabbali* uvijek moramo imati na umu postojanje triju vrsta toga židovskog učenja, naglašuje Kravčenko.[131] Izvorna *Kabbala* (starohebr. *quabbel,* dobivati; *quabbalah,* teorija otkrivenja) kompendij je židovske mistike, ezoterični pristup interpretaciji Biblije koji je nastao na temelju triju izvora: knjige *Sepher Yezirah* (Knjiga stvaranja), *Zohar* (Sjaj, Zračenje) – knjigu je napisao rabin Mojsije Lionski u XIV. st. i *Kabbale* Izaka Lurije iz XVI. stoljeća.[132]

Kršćanska kabbala je svojevrsna interpretacija židovskog mističnog nauka od strane kršćanskih pisaca. Oblikovana je u doba Renesanse u djelima Pica della Mirandole, Giordana Bruna, Johanna Reichlina itd. Krajem XX. stoljeća opet je poraslo zanimanje za Kabbalu. Tako je Annick de Souzenelle – pravoslavna antropologinja iz Francuske – postala poznata po svom bestselleru *Simbolika ljudskoga tijela* gdje pokušava povezati biblijsku i otačku antropologiju s *Kabbalom.*[133]

Okultno-teozofska kabbala izdvaja se iz „kršćanske kabale" već u XVI. st., preuzimajući ideje iz alkemije, astrologije i hermetičke filozofije. U tu skupinu spadaju Agrippa Nettesheimski i Paracelsus. Oni odstupaju od židovskih izvora i više ne povezuju vlastite koncepcije s kršćanskom dogmatikom, nego interpretiraju kabbalu kao neku vrstu duhovnog učenja koje je sačuvalo u sebi zrno sveopće religije. Zapravo, masonska ideologija je jedna od vrsta *okultno-teozofske kabbale.* Na njenom temelju gradila je svoje učenje gospođa Helena Blavatsky koja je 1875. u New Yorku, zajedno s Henryjem Olcottom, osnovala *Teozofsko društvo.*

Jedan od suvremenih istraživača *Kabbale* i stvaralaštva Solovjeva, K. Burmistrov, tvrdi kako je filozof već od mladih godina upoznao kabbalu, no ne u izvornu obliku, nego u *okultno-teozofskoj* interpretaciji, na crti Svedenborg-Blavatsky. Zanimanje za kabbalu kod Solovjeva bilo je uvjetovano njegovim bavljenjem spiritizmom i razradom filozofskog utemeljenja magije.[134]

Počevši od godine 1880. (kad je objavljen roman *Masoni*) Solovjev oz-

131 КРАВЧЕНКО, Виктория, *Владимир Соловьев и София*, 287-288.

132 Više o Kabali: *Leksykon. Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura*, Warzsawa: Cyklady, 2001, 225-233. *Kabbalom* Izaka Lurije nadahnut pokret Hasida koji je nastao u zapadnim dijelovima Ukrajine (uglavnom u pokrajini Galicija, Podolija, Volyn'), koji su do 1939. godine pripadali Poljskoj. Vidi: *Lksykon. Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura*, 59.-61.

133 SOUZENELLE de, Annick, *Le symbolisme du corps humain*, Paris: Albin Michel S. A., 2000.

134 КРАВЧЕНКО, Виктория, *Владимир Соловьев и София*, 289.

biljno proučava povijest židovskoga naroda, hebrejski jezik i književnost. No tek u 1890-im godinama, nakon upoznavanja s barunom D. Hinzburgom i literaturom koja je imala neposredni odnos prema *Kabbali*, njegovi pogledi se mijenjaju i postaju, manje-više, adekvatni predmetu istraživanja. Ipak, smatra Burmistrov, novo znanje imalo je minimalni utjecaj na opći svjetonazor filozofa, „ukoliko je temeljem filozofskih intuicija Solovjeva ostalo duhovno iskustvo koje je on stekao u mladosti".[135]

Kako bi dublje shvatio ideju kršćanskoga Boga i *misterium iniquitatis* Solovjev proučava Bibliju, posebno knjigu Postanka, na starohebrejskom. Godine 1894. on piše za enciklopediju članak „Kabbala" u kojem kratko prikazuje kabbalističku kozmologiju i antropologiju, koja mu je trebala pomoći za rješenje teodicejskog pitanja.[136] V. Kravčenko smatra da su kabbalistička terminologija, odnosno dijelovi učenja *Kabbale* koje je Solovjev uključio u svoj svjetonazor, pružili mu mogućnost za opisivanje tih intuitivnih shvaćanja koje je stekao u svome mističnom iskustvu.[137]

Kozmološki proces prema učenju kabbale kod Solovjeva, ukratko, izgleda ovako: „Neizrecivo Božanstvo je sveobuhvatno i beskonačno. Da pruži mogućnost postojanja konačnom kozmosu, Božanstvo samo sebe ograničava uz pomoć „otajstva stezanja" (*sod cimcum*). Tako nastaje „drugo" Boga, koje u biti ostaje On sam, no dobiva mogućnost pojavljivanja, mogućnost suprotstavljanja vječnosti i nepomičnom mirovanju Apsoluta".[138] Zapravo, to je učenje koji je prikazao u propovjedi pravoslavni svećenik iz romana *Masoni*.

Za našu problematiku ovdje je važan termin *sod cimcum* – „otajstvo stezanja" ili samoograničenja Božanstva, preuzet iz učenja poznatog kabbalista iz XVI. vijeka, Izaka Lurije. Neki suvremeni interpretatori sofiologije Solovjeva smatraju kako „praprostor stvaranja" koji nastaje pri *cimcumu* kao vječno „drugo" Boga i jest njegovo Vječnoženstveno[139] odnosno Sofija. V. Kravčenko sumnja je li moguće „prazninu" koja nastaje putem „stezanja" Apsoluta neposredno povezivati, ili čak poistovjećivati, sa Sofijom.[140] Jer Sofija kao ideja Boga je njegova ljubav koja ostaje u

135 КРАВЧЕНКО, Виктория, *Владимир Соловьев и София*, 289.
136 Članak „Kabbala" bio je objavljen 1894 . u ruskom izdanju enciklopedije Brockhausa i Efrona.
137 КРАВЧЕНКО, Виктория, *Владимир Соловьев и София*, 301.
138 КРАВЧЕНКО, Виктория, *Владимир Соловьев и София*, 295.
139 Termin koji je Vl. Solovjev preuzeo od Goethea: „Das Ewig-Weibliche zieht uns hinan".
140 КРАВЧЕНКО, Виктория, *Владимир Соловьев и София*, 303.

Bogu. A ovo što se rađa iz „drugog" Boga – je tako reći materijalna Priroda, Ahamot (Αχαμώθ), Ennoja (Ἔννοια), hipostazirana „požuda" kod gnostika, sljedbenika Valentina (II. st.).[141] „Ona nije bila od početka idejom Boga, nije bila utjelovljenjem njegove ljepote i umijeća, nego je nastala putem „objektivnog kozmičkog procesa", samo s providencijalnom svrhom viđena Apsolutom."[142] Upravo ovdje i nastaje sa svom oštrinom problem *teodiceje* koji Solovjev nije uspio riješiti.

N. Berdjaev piše da u prvom razdoblju njegovoga stvaralaštva, tj. kad su nastala *Predavanja o Bogočovještvu* i poglavlje za roman *Masoni* „Solovjev još nije osjećao sav užas u svu moć zla, nije ugledao povezani sa zlom tragizam. Zlo je shvaćao previše racionalno, ne mistički, nego zlo je tumačio *gnostički*, nije još pristupio posljednjoj tajni zla, zla bezgraničnog, bez temelja, iracionalnog, neshvatljivog, zla koje se rađa iz slobode. (...) Optimističkim stavom prema zlu prožeto je sve prvo razdoblje stvaralaštva Solovjeva."[143]

1.5.4. Prema katoličanstvu

Godine 1879. (godinu prije izlaska romana *Masoni*) u časopisu *Ruski vjesnik* izlazi poema „Veliki inkvizitor" (poznata još pod nazivom „Legenda o velikom inkvizitoru") F. Dostojevskog koja je prema zamisli autora trebala postati „kulminacijom romana *Braća Karamazovi*".[144] Riječ Velikog inkvizitora nije ništa drugo, nego propovijed nihilističkih i socijalističkih ideja koje su zahvatile u to vrijeme rusko društvo, propovijed religije Čovjeka (ili *Čovjekobožje* kako ju je nazvao Vl. Solovjev suprotstavljajući ga kršćanskoj ideji *Bogočovještva*) francuskog pozitivista Augustea Oguste Comtea (1798.-1857.), koja nudeći čovječanstvu slobodu savjesti od tiranije Boga, zapravo je vodila u sve veće ropstvo.[145] Dostojevski je na neki način povezao osobu Velikog inkvizitora s masonima. Tako jedan od glavnih heroja, Ivan Karamazov, koji predstavlja mlade socijaliste, govori sljedeće: „Tko zna, možda taj prokleti stari (Veliki inkvizitor), koji je toliko tvrdoglavo i na svoj način volio čovječanstvo, postoji i sada u obliku

141 АВЕРИНЦЕВ, Сергій, *Софія-Логос. Словник*, Київ: Дух і Літера, 2004., 47.
142 КРАВЧЕНКО, Виктория, *Владимир Соловьев и София*, 304.
143 БЕРДЯЕВ, Николай, «Проблема Востока и Запада в религиозном сознании Вл. Соловьева», *Сборник статей о Вл. Соловьеве*, Брюсель: Жизнь с Богом, 1994., 138.
144 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М., *Человек есть тайна...*, Москва: Известия, 2003., 548.-549.
145 Vidi: KRIBL, Josip, *Veliki inkvizitor F. M. Dostojevskog. Obrana Krista*, KS, Zagreb, 1981.

cijelog mnoštva takvih staraca pojedinaca, i to ne slučajno, već postoji kao cjelina, kao *tajni savez* što je već odavna osnovan zbog čuvanja *tajne*, zbog toga da je čuva od nesretnih i slabašnih ljudi, u namjeri da ih usreći. Ovo sigurno postoji, pa i mora tako biti. Čini mi se da čak i kod *masona* u njihovoj osnovi postoji nešto poput ove *tajne* i zato su *katolici* puni mržnje prema masonima, zato što vide u njima konkurenciju, cijepanje jedinstva ideje, po kojoj mora biti jedno stado i jedan pastir..." Na ove riječi Alješa Karamazov je uzviknuo: „A nisi li ti mason? Ti ne vjeruješ u Boga!".[146] U svijesti katolika *masoni* su uvijek bili oni koji se suprotstavljaju širenju Kraljevstva Božjega, oni, koji su na strani zla.

Za Vl. Solovjeva kao i za F. Dostojevskog, zlo je konkretno (a ne samo manjak dobra) i širi se kroz konkretne ideje i konkretne ljude. Proučavajući život i misao Vl. Solovjeva imamo osjećaj da je filozof uvijek prebivao na vrlo tankoj crti između dobra i zla, uvijek se upuštao u neke opasne eksperimente (sjetimo se njegova bavljenja spiritizmom) sa željom da otkrije neku tajnu. Kod Solovjeva kao da nestaju granice između područja mistike, nadnaravnog, božanskog i naravnog reda, i ovdašnjeg, zemaljskog. „Upravo zato što mu je bila pružena mogućnost u viđenju se približiti božanskoj stvarnosti, manjkala mu je svijest kako je ta stvarnost predaleko od naše stvarnosti. Upravo je ovdje izvor njegovih najvažnijih, temeljnih zabluda", smatra knez E. Trubeckij.[147]

Solovjev je vjerovao u stvarnost, istinitost komunikacije s dušama pokojnih. To je bila njegova duševna potreba koja je bila izravno povezana sa samom biti njegova religioznog i filozofskog ideala. On je vjerovao u stvarnost otkrivenja i proročanstava dobivenih u snu. To mu je pomoglo razviti snažnu intuiciju i osjećaj prisutnosti zla *hoc et nunc*. Nije imao samo lijepa i ugodna viđenja, češće su mu se javljali zlodusi, strašni demoni i ne samo u snu, nego i u stvarnosti. Brojni njegovi prijatelji bili su svjedoci tih strašnih pojava, vidjeli su kako se Solovjev „prepirao čak sa samim đavlom".[148]

Godine 1883., nakon neuspjelog ljubavnog romana prema Sofiji – nećakinji grofa A. Tolstoja, brojnih gubitaka (u međuvremenu je umro nje-

146 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М., *Человек есть тайна...*, Москва: Известия, 2003., 489.; Vidi: KRIBL, Josip, *Veliki inkvizitor F. M. Dostojevskog. Obrana Krista*, 21.

147 ТРУБЕЦКОЙ, Евгений, «Владимир Соловьев и его дело», *Сборник статей о Вл. Соловьеве*, Брюсель: Жизнь с Богом, 1994., 114.

148 ТРУБЕЦКОЙ, Евгений, «Личность В. С. Соловьева»: *Сборник статей о Вл. Соловьеве*, 81

gov otac i prijatelj F. Dostojevski), jedva preživjevši tifus, jednoga dana Solovjev je sanjao kako je otišao u Moskvu katoličkome nunciju i zatražio od njega blagoslov. Tada piše rad *Veliki spor i kršćanska politika* s kojim započinje prijelomno razdoblje u životu filozofa. Sve više i više Solovjev se zanima za Katoličku crkvu. Godine 1885. posjećuje Zagreb i upoznaje đakovačkog biskupa Josipa Jurja Strossmayera i kanonika Franju Račkog. I u ovom slučaju glavnu je ulogu imala mistična intuicija filozofa. „Ne bavljenje crkvenom poviješću priveli su Vl. Solovjeva čistom katoličanstvu koje ne zna za podjelu između Istoka i Zapada, nego dubinsko otkrivanje mistične istine Crkve", pisat će kasnije pisac i poet-simbolist Vjačeslav Ivanov.[149] A mi možemo dodati kako su ne samo otajstvo Crkve, nego i osjećaj stvarnosti zla, jednostavno tjerali Solovjeva da traži spas u Katoličkoj crkvi.

Godine 1895. Solovjev konačno raskida sa *slavenofilima*. „On je shvatio da je temeljna pogreška i jednostranost slavenofila bila u lažnom stavu prema katoličanstvu, u njihovom crkvenom partikularizmu i nacionalizmu. U povezivanju i poistovjećivanju Pravoslavne crkve s ruskom narodnošću on je ugledao nešto užasno. On je ugledao veliku istinu katoličanstva i osjetio je tugu po katoličanstvu."[150] Godine 1887. započinje pisati jedno od najvećih svojih dijela *Rusija i sveopća Crkva* (na francuskom *La Russie et l'Eglise universelle*), koja je ništa drugo nego projekt *unije*. Berdjajev prigovara Solovjevu da je u odnosima između Istoka i Zapada prenaglasio ulogu čisto formalnog ugovora sinode Ruske crkve i Ruske vlade s Vatikanom: „Za njega jedinstvo Istočne i Zapadne Crkve prije svega je bilo uspostavom jedinstva kršćanskoga cara s kršćanskim prvosvećenikom, teokratičko jedinstvo carstva i svećenstva.[151] (...) Solovjev brani papizam uz pomoć obične katoličke argumentacije koju možemo pronaći kod katoličkih teologa. Originalno je bilo samo to što je ta argumentacija dolazila od jednog Rusa. Zapravo u knjizi Solovjev staje na stranu srednjovjekovne papske teokracije. U ovoj knjizi, inače izvanrednoj po duhu sveopćnosti, neugodno začuđuje obilje skolastike, skolastičke shematizacije, sholastič-

149 ИВАНОВ, Вячеслав, «О значении Вл. Соловьева в судьбах нашего религиозного сознания»: *Сборник статей о Вл. Соловьеве*, 53.

150 БЕРДЯЕВ, Николай, «Проблема Востока и Запада в религиозном сознании Вл. Соловьева», *Сборник статей о Вл. Соловьеве*, 143.

151 O teokraciji Solovjev je detaljno napisao u knjizi *Povijest i budućnost teokracije*, koju je svojedobno objavio na ruskom „Katolički list", a 2003. konačno je objavljen cjelovit tekst na hrvatskom jeziku.

kog formalizma."[152] Ipak, prema Berdjajevu, velika je zasluga Solovjeva bila u pobuni protiv slavenofilske ograničenosti: „On je prevladao slavenofilsko samodovoljstvo i nacionalizam i s ljubavlju se okrenuo prema Zapadu, prema Katoličkoj crkvi."[153]

1.5.5. Kako prepoznati Antikrista?

„Mnogima će se učiniti čudnim, mnogi će čak negodovati, ali moram odmah naglasiti, kako, stavivši si kao cilj stvaranje religijske filozofije, Solovjev je nesvjesno doveo religiju u istu onu zamku u koju je Kant nekada doveo metafiziku i, na taj način, protiv svoje volje, stao na stranu onoga što je sam smatrao najvećim zlom i nepomirljivim neprijateljem čovječanstva – a što su mnogi ljudi prije njega i on sam zvali Antikristom. To se čini nevjerojatnim, ali to je tako i to se mora kazati glasno, i nad tim razmisliti", tako će se radikalno izražavati Lav Šestov o filozofiji Vl. Solovjeva.[154] Tek pri kraju života, smatra Šestov, Solovjev je i sam, ako ne shvatio, onda u dubini duše to doživio. Posljednja knjiga Vl. Solovjeva *Tri razgovora ili priča o Antikristu* napisana protiv ideja L. Tolstoja, no, prema Šestovu, Solovjev u toj knjizi zapravo polemizira sam sa sobom.

Doista, u posljednjem razdoblju stvaralaštva misao Solovjeva sve je manje racionalistička i puna apokaliptičkih vizija pred rastućom silom zla, što je prikazao u knjizi *Tri razgovora ili priča o Antikristu.* Više nema povjerenja u svjetovnu vladu, u cara, u mogućnost ostvarenja Kraljevstva Božjega na zemlji, u obliku *teokracije*. Umjesto ideje *panslavizma* oholih slavenofila, s Dalekog Istoka vreba *panmongolizam* kao kazna cjelom kršćanskom svijetu zbog izdaje Krista i kršćanske objave.

„Prema Tertulianu: Krist nije nazvao sebe Navikom, nego Istinom. *Sve što je shvaćeno postaje prašina. Was man begreift, wird staubig.* „Pepeo i prašina – hrana za mrtvace" u drevno-babilonskom paklu. Dvije tisuće godina navike učinili su svoje. Sadašnjim kršćanima istina Kristova – strašno je reći – hrana je za mrtvace, prašina i pepeo", pisat će 1929. jedan od proroka apokaliptičkog doba ruski filozof Dmitrije Merežkovski u knjizi *Tajna Zapada: Atlantida-Europa.*[155]

152 БЕРДЯЕВ, Николай, «Проблема Востока и Запада в религиозном сознании Вл. Соловьева», *Сборник статей о Вл. Соловьеве*, 146.
153 БЕРДЯЕВ, Николай, «Проблема Востока и Запада в религиозном сознании Вл. Соловьева», *Сборник статей о Вл. Соловьеве*, 158.
154 ŠESTOV, Lav, *Duša i egzistencija,* Sfarios-Mediteran, Beograd-Budva, 1989., 191.
155 МЕРЕЖКОВСКИЙ, Дмитрий, *Тайна Запада: Атлантида – Европа,* Москва: ЭКСМО, 2007., 571.

Rusija će prva biti podvrgnuta kušnji *neobudizma* – duhovnom maču panmongolizma. Rusija mora odgovoriti na pitanje: što ona kani postati – kršćanska zemlja Isusa Krista ili istočna imperija Kserksa. „Rusiji prijeti opasnost postati Istokom Kserksa, ako ne nadvlada u sebi *tataršćinu* , tj. mentaliteta krajnjeg Istoka koji je ušao u dubinu njezina duha. S ovim kršćanskim i kulturnim prevladavanjem mentaliteta *tataršćine*, krajnjeg Istoka povezana je prije svega promjena stava prema kršćanskom Zapadu", pisat će, komentirajući Solovjeva, N. Berdjaev.[156] Hoće li Rusija sačuvati kršćansku sliku Boga-osobe, ili će se rastopiti u oceanu *neobudističke* nirvane degradiravši pojam osobe prema kratkom „ništa"? A ništavilo ništi! „Đavao je već sablaznio polovicu svijeta, Istok, budističkom žalošću; sada hoće sablazniti i drugu polovicu – Zapad; hoće ubiti Boga – ljubav – žalošću", pisat će Dimitrije Merežkovski.[157]

Kršćane neće ujediniti ekumenska vijeća, susreti, simpoziji, molitvene osmine, nego *konkretno zlo* koje će doći u obliku *panmongolizma.* U *Tri razgovora* Solovjev pripovijeda kako će na kraju povijesti zakraljevati u Rimu Imperator-nadčovjek koji će osigurati čovječanstvu „ravnopravnost sveopće sitosti" i tako će socijalno-ekonomsko pitanje na zemaljskoj kugli biti zauvijek riješeno. Ali biti sit nije dovoljno za čovječanstvo, „koje je uvijek *post panem* tražilo *circenses*".[158] U pomoć Imperatoru stiže s Dalekog istoka veliki vrač, katolički biskup *in partibus infidelium* (u krajevima nevjernika) Apolonije, kojega su *neobudisti* smatrali da je božanskog podrijetla. „On će na čudesan način u sebi spojiti najnovije zapadnoeuropske znanstvene spoznaje i njezinu tehničku primjenu sa znanjem i umijećem iskorištavanja svega što je doista utemeljeno i važno u tradicionalnoj mistici Istoka. (...) Apolonije će, između ostaloga, razviti poluznanstvenu i polumagičnu sposobnost zadržavanja i usmjeravanja po vlastitoj volji atmosferskog elektriciteta i u narodu će se govoriti da on *skida vatru s neba.*"[159] On će ponuditi velikom imperatoru svoje umijeće na raspolaganje jer je pročitao u tajnim knjigama Istoka o njemu „kao konačnom spasitelju i sucu svemira". S dolaskom velikoga maga kršćani, koji su u to vrijeme postali malobrojni, počeli su nešto naslućivati i više nego ikad

156 БЕРДЯЕВ, Николай, «Проблема Востока и Запада в религиозном сознании Вл. Соловьева», *Сборник статей о Вл. Соловьеве*, 164.
157 МЕРЕЖКОВСКИЙ, Дмитрий, *Тайна Запада: Атлантида – Европа,* Москва: ЭКСМО, 2007., 102.
158 SOLOVJEV, Vladimir, *Tri razgovora ili priča o Antikristu*, Zagreb: Detecta, 2007., 148.
159 SOLOVJEV, Vladimir, *Tri razgovora ili priča o Antikristu*, 149.

obratili su pozornost na „evanđeoski i apostolski tekstovi koji su govorili o Knezu svijeta i o Antikristu".[160]

Da preduhitri svoje razotkrivanje Imperator saziva u Jeruzalemu Svjetski sabor. Od strane Katoličke crkve na sabor dolazi papa Petar II., pravoslavce je predstavljao ruski monah Ivan, kao predstavnik protestanata došao je njemački evangelički teolog Ernst Pauli.[161] Svaki od njih na svoj način predstavljao je neku karizmu sveopće Crkve. Monah Ivan je bio nositelj karizme *duhovnog razlučivanja* i, ne slučajno, upravo on je uspio prepoznati u imperatoru-nadčovjeku Antikrista.[162]

Ako pogledamo povijest država koje su stvarale svoju civilizaciju na temelju bizantske kulture i duhovnosti (monaški *isihazam*, ikone, freske, mozaik, ćirilica koja je ništa drugo nego modificirano grčko pismo, odnosno *grčica*) i tako reći još uvijek se nalaze „u sjeni Bizanta", to su zemlje koji prebivaju u stanju trajnog, i čini se, nasavladivog kaosa, kao što su npr. Srbija, Bugarska, Rumunjska, Ukrajina, Bjelorusija, Rusija. Čini se da je u tim zemljama kaos postao sastavni dio života, jedino u stanju kaosa osjećaju se „kod kuće". Bilo je kaosa i u zemljama zapadne Europe no one su se nekako brzo vraćale u normalu, i ondje je čak u situacijama najvećeg nemira i ratova postojao red. Govoreći suvremenim jezikom na zapadu je kaos uvijek bio *determinirani*, uvijek pod kontrolom.

Zapadnjaci se obično znaju diviti ljepoti bizantske ikone, izvanrednim mističnim stanjima istočnih monaha koji su zračili nestvorenim svjetlom Kristova preobraženja na Taboru, ljepoti bizantske liturgije i istočnom pjevanju, no ne znaju pravu cijenu i izvor svega toga. A prava je cijena i izvor tih ljepota – život u situaciji trajnog i nesavladivog kaosa. Kad čovjek vidi da nije u stanju srediti život oko sebe, da ne može stvoriti normalne ljudske uvjete za svoj opstanak, da ne može preobraziti svoju okolinu i kontrolirati događaje oko sebe (baš kao u protestantskoj etici Maxa Webera[163]), tada svu svoju energiju i stvaralačku moć okreće nutrini. Upravo apokaliptički predosjećaji skorog kraja nekad velikog Rimskog imperija utjecali su na filozofiju Plotina (205.-270.). Taj isti apokaliptički predosjećaj skorog kraja Bizantskog imperija formirao je „estetiku umjetnosti unutarnjeg duhovnog preobraženja" i težnju prema promatranju „nestvorenog svijetla Tabora" u nauku solunskog biskupa i monaha s brda Athos, Grgura Palame

160 SOLOVJEV, Vladimir, *Tri razgovora ili priča o Antikristu*, 151.
161 SOLOVJEV, Vladimir, *Tri razgovora ili priča o Antikristu*, 152.-153.
162 SOLOVJEV, Vladimir, *Tri razgovora ili priča o Antikristu*, 159.
163 Vidi: WEBER, Max, *Prostestantska etika i duh kapitalizma*, Zagreb: Misl, 2006.

(1296.- 1359.).[164] Knez E. Trubeckoj uspoređujući Rusiju i Europu pisao je sljedeće: „Kontrast između preobražene i nepreobražene stvarnosti uočavamo svugdje; no u zemljama u kojima vlada europska civilizacija, on je *zamagljen kulturom* i zato manje uočljiv za površnog promatrača. Tamo đavao hoda „s mačem i u šeširu" baš kao Mefistofel; kod nas suprotno – on otvoreno pokazuje svoj rep i kopita. U svim tim zemljama gdje vlada barem relativni red, minimalna životna sređenost i sigurnost, Belzebul je svezan lancem. Kod nas je suprotno, on slobodno bjesni (divlja) po cjeloj površini naše zemlje".[165] Odatle stalno prigovaranje ruskih filozofa (posebno slavenofila poput Kirijevskog i Homjakova) europskoj misli da je u krizi jer nije više u stanju prepoznati zlo. No, kad je stvarno zlo s „repom i kopitima" nakon Oktobarske revolucije došlo u Rusiji, veliki propagatori krize europske misli i posebnog puta ruske filozofije, poput N. Berdjaeva i S. Bulgakova, prethodno isplativši određeni novčani doprinos u korist „konačne pobjede proleterske revolucije" (zar mislite da ih je Rusija samo tako pustila na Zapad?), požurili su spakirati svoje kofere i „filozofskim parobrodom" otplovili „ča" iz apokaliptičke zemlje, gdje je đavao već pokazivao ne samo „rep i kopita", nego i rogove. Samo malobrojni poput Pavla Florenskog i Alekseja Losjeva nisu napustili Rusiju.

Nije napustio Rusiju filozof „metafizike spola" Vaslij Rozanov i u samom srcu apokaliptičkih zbivanja napisao je svoju *Apokalipsu našeg doba* (1918.). U knjizi izrekao je puno kritike na adresu kršćanstva. N. Loski piše da su jednoga dana Rozanovu došli Pavel Florenski i drugi njegovi prijatelji i upozorili ga: ako ne prekine napadati kršćanstvo oni će raskinuti s njime svoje prijateljstvo. Rozanov je na upozorenje prijatelja, vjerojatno svjestan „u sebi ili pored sebe neke demonske moći",odgovorio: „Nemojte dirati Rozanova jer ćete nastradati". „Ipak Rozanov je preminuo kao dobri kršćanin. Prije smrti njegovo je srce bilo ispunjeno radošću Kristovog uskrsnuća. Više puta se pričestio, bio je obavljen crkveni obred soborovanja (bolesničkog pomazanja). Preminuo je za vrijeme spomenutog religioznog obreda", završava o Rozanovu N. Loski.[166]

Zanimljivo, Georgije Adamovič (1892.-1972.) – poznati ruski emigrantski pisac, kritičar i esejist spominje kako je Lav Šestov bio u pravu

164 PALAMAS, Gregorio, *Atto e luce divina. Scritti filosofici e teologici*, A cura di Ettore Perrela, Bompiani, Milano, 2003.
165 ТРУБЕЦКОЙ, Евгений, «Свет Фаворский и преображение ума», *ФЛОРЕНСКИЙ: PRO ET CONTRA*, Санкт-Петербург: РХГИ, 2001., 284.
166 ЛОССКИЙ, Николай, *История русской философии*, 459.

kad je rekao da je od svih ruskih „novih kršćana" samo Rozanov znao izgovarati ime Božje s odgovarajućim poštovanjem. „Ni Berdjaev, niti, čak, svećenik Bulgakov, nisu stekli tu naviku, i s marksističko-novinarskog rječnika odviše lako su se prebacili na religijske teme, ne osjetivši prijeke potrebe pisati i izražavati se na drugi način."[167]

No, kosa se Zapadu diže na glavi ne toliko zbog stvari koje navješćuje Solovjev u *Tri razgovora*, nego više zbog tog čudnog veselja koje obuzima Solovjeva kad priča u ugrozi *panmongolizma*:

„Panmongolizam! Iako je strašno to ime,
Uši moje ono miluje,
Kao da je ispunjeno
Predznakom velike sudbine Božje..."[168]

„Još malo pa svemu je kraj – rekli su kršćani radosno, a pogani s užasom", pisat će Dm. Merežkovski.[169] Zemlje u „sjeni Bizanta", poput Ukrajine, Rusije i Bugarske – to su zemlje koji će se pokazati tek u apokaliptičko doba. Tek tada kada će s bankovnih računa i kreditnih kartica europskih potrošača nestati *virtualni* novac (a on je upravo virtualan jer većina svjetskih banaka raspolaže s nepostojećim novcem), tek tada će doći pravo vrijeme za Bizant tj. za sve što je još uvijek u „sjeni Bizanta". Prosječni Nijemac s užasom gleda prosječnog Rusa koji u Dubrovniku, u jednom danu potroši svu godišnju zaradu. Za razliku od Nijemca Rus zna da troši „ništa". U Ukrajini se životno osiguranje smatra lošim predznakom – jednostavno manjkom pouzdanja u Boga, a to je grijeh. Netko se našalio da će nuklearni rat preživjeti samo štakori i Ukrajinci: prvi, zato što su po naravi otporni na radijaciju; drugi, zato što su stekli otpornost na radijaciju nakon Černobila. Ponekad u šali i crnom humoru ima više istine, nego u filozofskim traktatima, a posebno kad oni dolaze iz jedne kaotične zemlje koja je još uvijek „u sjeni Bizanta".

No, vratimo se Solovjevu i njegovoj priči o Antikristu. Za pravu borbu protiv zla nije dovoljna karizma duhovnog razlučivanja. Papa Petar II. predstavlja hijerarhiju, pravno uređenje. Ernst Pauli predstavlja znanstvenu filozofsko-teološku refleksiju. Kad je monah Ivan prepoznao Antikrista, papa Petar II. je *pravno* izopćio Antikrista iz Crkve trostrukim *„Anatema!"*.

167 АДАМОВИЧ, Георгий, *Комментарии*, С.-Петербург: Алетейя, 2000, 98-99.
168 SOLOVJEV, Vladimir, *Tri razgovora ili priča o Antikristu*, 135.
169 МЕРЕЖКОВСКИЙ, Дмитрий, *Тайна Запада: Атлантида – Европа*, 566.

E. Pauli, nakon što je mag Apolonije usmrtio monaha Ivana i papu Petra II., teološki je sumirao sve što se dogodilo na saboru.[170] Kad je malo kasnije uskrsnuli monah Ivan zagrlio uskrsnulog Petra i pozvao sve da „poštuju dragog brata Petra", E. Pauli je opet sve teološki definirao: „Tu est Petrus! (...) Jetzt ist es ja gründlich erwiesen und ausser jedem Zweifel gezetzt."[171] Time je Solovjev htio naglasiti potrebu crkvenog jedinstva. Crkva se može suprotstaviti zlu samo ako ujedini u sebi spomenute tri karizme: *duhovno razlučivanje, pravno hijerarhijsko uređenje i teološku refleksiju.*

Vjerojatno nećemo nikad saznati pravu istinu o tome što nam je htio sugerirati Vl. Slovojev pišući poglavlje za roman *Masoni*. Zapravo, nakon *Tri razgovora* to nije više toliko važno. Jedino što možemo zaključiti – to da moramo biti jako oprezni sa spisima poput *Protokola sionskih mudraca*.[172] Ako netko kaže da je otkrio tajnu zavjeru masona i želi nam prstom pokazati izvor zla, uvijek trebamo postaviti pitanje: s kojim ciljem dotični to radi, je li možda radi toga da odvuče našu pažnju od pravog izvora zavjere? U tom slučaju više se isplati postupiti po primjeru ruskog filozofa Lava Kobylinskog (1879.-1947.) koji je pohađao predavanja Rudolfa Steinera – utemeljitelja antropozofskog društva. Naime, nakon određenog vremena Kobylinski je posumnjao da je na pravom putu. Jednoga dana pred početkom predavanja odlučio je postaviti prisutnima u dvorani njemačkim damama, pitanje: da li se klanjaju Kristu ili sotoni. Odgovor učenica R. Steinera bio je vrlo konkretan: „Wir sind ein Luciferianisches Volk". Tada je Kobylinski napustio antropozofiju i postao katolik.[173] Još jednom, ne smijemo zaboraviti da je zlo vrlo lukavo i za njegovo prepoznavanje trebamo troje: *duhovno razlučivanje, pravno hijerarhijsko uređenje i filozofsko-teološku refleksiju.*

1.6. P. Florenski i L. Šestov: između vjere i razuma

1.6.1. Filozofija očaja

Kad god govorimo o filozofsko-teološkoj refleksiji kroz povijest kršćanstva uvijek nailazimo na problem odnosa između vjere i razuma koji

170 SOLOVJEV, Vladimir, *Tri razgovora ili priča o Antikristu*, 159.-160.
171 "Ti si Petar! (...) Sada je to potpuno dokazano i izvan svake sumnje stavljeno."
SOLOVJEV, Vladimir, *Tri razgovora ili priča o Antikristu*, 164.
172 Vidi hrvatsko izdanje: *Protokoli sionskih mudraca*, Split: Građa, 1999.
173 Ovaj slučaj je prikazan u „Memuarima" pjesnika-simbolista Andreja Bjeloga (Bugaeva). Navedeno prema: ЛОССКИЙ, Николай, *История русской философии*, 513.

ponekad poprima i dramatične oblike. Taj problem pokušavao je riješiti P. Florenski u svojoj pravoslavnoj teodiceji. Napetost između vjere i razuma postiže svoj vrhunac kada Florenski pokušava odgovoriti na pitanje „što je Istina?"[174], neprestano napadajući *razum* koji na putu prema Istini upada u *regressus in indefinitum*, tj. postaje „silazak u sivu maglu „glupe" beskonačnosti gdje nikada ne prestaje pad u ponor i bezdan".[175] Binarnoj opoziciji *vjere* i *razuma* odgovara binarna opozicija *intuicije* i *razumske diskurzije*: „Ako slijepa i besmislena *intuicija* može zajamčiti mir nefilozofskom umu, u njegovom praktičnom životu, onda je *razumska diskurzija*, naravno, prikladna samo za školske knjižne vježbe ili za kabinetsku znanstvenu samouvjerenost, tj. za one koji se „bave" filozofijom, ali je nijednom nisu doživjeli".[176] *Ograničena intuicija* i *bezgranična diskurzija* – Scila i Harbida na putu prema vjerodostojnosti (certitudo) – što je Florenski nazvao „veoma tužnom dilemom". Iz te situacije postoji samo dva izlaza. Prvi: „tupo se osloniti na bjelodanost intuicije, koja se na kraju krajeva svodi na datost izvjesne organizacije razuma, odakle dolazi čuveni spenserovski kriterij vjerodostojnosti." Drugi: „očajnički se prepustiti razumskoj diskurziji, koja se manifestira kao prazna mogućnost".[177] Ali ni to ni drugo ne zadovoljava P. Florenskog: ni u prvom niti u drugom slučaju nije ostvarena vjerodostojnost, ne pronalazi Florenski svoj „Stup Istine". Ovako stanje – stanje dosljednog skeptika. Uzdržavanje od suđenja, tj. apsolutno εποχή - posljedica takvog stanja, „no ne kao mirno i ravnodušno zanemarivanje rasuđivanja, nego već kao zatajena unutrašnja bol koja sili da se stisne zube i napreže svaki živac i svaki mišić da se ne uzvikne i konačno ne zavapi bezumnim vapajem".[178] „Naravno, to nije *ataraksija*, - nastavlja Florenski, - Ne, ovo je najužasnije mučenje koje trza skrivene niti čitavog bića; *pironovsko*, pravo mučenje u plamenu (πυρ – vatra, oganj). Rastopljena lava teče žilama, tamna vatra prodire do kosti i, u isto vrijeme, mrtvačka studen potpune usamljenosti i propasti ledi svijest. Nema riječi, nema čak ni jecaja, da se barem u zrak izjecaju milijuni trzaja. (...) Nema pomoći, nema načina da se zaustavi mučenje, budući da Prometejev plamen ide iznutra, budući da istinsko žarište ove ognjene agonije predstavlja samo *središte* filozofa, njegovo Ja, koje uporno traži

174 ФЛОРЕНСКИЙ, Павел, *Столп и утверждение истины.*, 41.
175 ФЛОРЕНСКИЙ, Павел, *Столп и утверждение истины*, 53.
176 ФЛОРЕНСКИЙ, Павел, *Столп и утверждение истины*.54.
177 ФЛОРЕНСКИЙ, Павел, *Столп и утверждение истины*, 54.
178 ФЛОРЕНСКИЙ, Павел, *Столп и утверждение истины*, 57.

ne-uvjetovano znanje. (...) Postavljajući sebi posljednje pitanje, ulazim u zadnji krug skeptičkog pakla, u područje gdje nestaje smisao riječi. Riječi gube svoju čvrstoću i kao da ispadaju iz svojih gnijezda. Sve se pretvara u sve, svaka rečenica ima savršeno istu snagu svake druge. Ovdje razum gubi samoga sebe, nestaje u mračnom bezdanu. Ovdje haraju grozničavo bunilo i kaos. (...) Kaos bunila poput vrtloga prodire kroz ovu krajnju granicu razuma i sveprožimajuća hladnoća ubija um. Ovdje, iza tankog zida, počinje duhovna smrt. I zato je stanje skepse moguće samo na tren, da bi se zatim ili vratilo mučenju u plamenu Pirona, εποχή, ili zaronilo u mračnu noć *očaja*, otkud više nema izlaza i gdje nestaje i sama žeđ za Istinom. Od velikog do smiješnog – samo je jedan korak, upravo taj korak koji skida s razumskog tla."[179] Zanimljivo da ovaj opis borbe razuma u stanju skepse jako podsjeća na stanje koje su znali opisivati mistici poput Ivana od Križa koji su slijedili apofatički pristup duhovnosti.

Filozof-neokantovac Boris Jakovenko, ne slučajno, nazvao je svoj članak o Florenskom „Filozofija očaja". „Stanje očaja – jedno od najtežih i nepodnošljivih stanja, ako ne i ne najteže i ne najnepodnošljivije stanje u životu ljudskoga duha. Nemati pod nogama čvrstog tla, osjećati kako letiš u nepoznati bezdan, ne vidjeti izlaska i načina spasenja iz stanja koje je postalo apsolutno nepodnošljivo, - evo užasa koji je zaista nepoznat čovjeku s dovoljno razvijenom individualnošću i dovoljno intenzivnim ritmom života", tako počinje analizu filozofije Florenskoga Boris Jakovenko.[180] Način filozofiranja, Florenskog B. Jakovenko uspoređuje s ponašanjem *derviša* koji se zbog napuštanja ovozemaljske ispraznosti ludo vrti i skače dok u stanju potpune iscrpljenosti ne upadne u trans.[181] *Stup i utvrda istine* P. Florenskog Jakovenko smatra *standart work*-om ruskog religiozno-filozofskog pokreta. Osim toga, teodiceja Florenskoga, prema Jakovenku – najizrazitije i najkarakternije su religiozno-filozofske stru-

179 ФЛОРЕНСКИЙ, Павел, *Столп и утверждение истины. Опыт православной теодицеи*, 58-59. Nismo slučajno naveli ovaj veliki pasus iz teodiceje Florenskoga. On je važan za naša daljnja poglavlja. Posebno za poglavlje 2.8. gdje ćemo govoriti o *apofatizmu* kao sastavnom diu *ruskog duhovnog iskustava*. Navedeni pasus vrlo slikovito nama prikazuje taj trenutak kada *apofatički postupak* može preći opasnu crtu završiti u *agnosticizam, ateizam, nihilizam*, tj. „duhovnu smrt". U poglavlju 2.9. ćemo govoriti o ulozi patnje u *ruskom duhovnom iskustvu*. U navedenom pasusu Florenskoga naglašeno je prisutna karakteristična za Ruse zaljubljenost u patnju i trpljenje.
180 ЯКОВЕНКО, Б. В., «Философия отчаяния»: *Мощь философии*. С.-Петербург: Наука, 2000., 699.
181 ЯКОВЕНКО, Б. В., «Философия отчаяния», 706.

je ruske filozofije. „Ono najjače prikazuje osnovnu motivaciju nastanka pokreta – strahoviti, nevjerojatni očaj razuma, koji ga je nadahnuo i njime u potpunosti zavladao", zaključuje Jakovenko.[182]

1.6.2. Očaj kao početak filozofije

Predstavnik iracionalnog smjera ruske religiozne filozofije i najmanje filozofski obrazovan, Lav Šestov, potpuno bi se složio s tezom B. Jakovenka. Dapače, Šestov smatra da prava filozofija nastaje tek u stanju očaja i bezizlaznosti. Tada kada život čovjeka postane ugrožen, „kad zakaže aprioma i spekulativna filozofija, kad čovjek pritiješnjen zlom upadne u očaj i razočaranje i kad više nema nikakve nade, mogu mu se tek tada, misli Šestov, probuditi zadnje sile za borbu protiv ropstva i prijevare razuma, koji i samu smrt žele protumačiti kao nešto naravno – pojedinačno, naime, u sudaru s općim zakonom ustukne i kapitulira."[183]

Šestov diže pobunu protiv Spinozinog *non ridere, non lugere, neque detestari, sed intelligere* (ne smijati se, ne plakati, ne proklinjati, nego razumjeti).[184] Za njega početak filozofije nije u čuđenju grčkih filozofa, nego upravo u *očaju* koji sili čovjeka da se svim svojim bićem obrati Bogu riječima: *De profundis ad te, Domine, clamavi* (Ps 130, 1-2).[185] Šestov, zajedno s Kierkegaardom, za one koji pate imaju samo jednu utjehu: „dodati im još užasa i patnji".[186] Jer „užas koji se pretvara u *očaj* sposoban je probuditi u čovjeku njegove više sile".[187]

Evo kako Florenski slikovito prikazuje u snu doživljeno stanje *očaja* koji se pretvorio u spasonosno iskustvo: „Nisam imao slika, već samo čisti nutarnji doživljaj. Ogrnuo me je neprodorni mrak, gusti, čvrst poput materije. Neke me sile odvukoše prema rubu, i osjetio sam da je to – rub bitka Božjeg, da je izvan njega apsolutno Ništa. Htio sam zavapiti, a nisam bio u stanju. Znao sam, još samo tren i biti ću bačen u vanjsku tamu. Tama je počela napajati cjelo moje biće. Samosvijest je bila napola izgubljena i znao

182 ЯКОВЕНКО, Б. В., «Философия отчаяния», 709.
183 STANKOVIĆ, Nikola, *Čovjek pred Bezuvjetnim. Filozofsko pitanje o Bogu*, Zagreb, FTI, 2000., 133.; ШЕСТОВ, Лев, *Киргегард и экзистенциальная философия*, Москва: Прогрес-Гнозис, 1992., 19.
184 ШЕСТОВ, Лев, *Киргегард и экзистенциальная философия*, Москва: Прогрес-Гнозис, 1992., 17.
185 ШЕСТОВ, Лев, *Киргегард и экзистенциальная философия*, 18.
186 ШЕСТОВ, Лев, *Киргегард и экзистенциальная философия*, 133.
187 ШЕСТОВ, Лев, *Киргегард и экзистенциальная философия*, 19.

sam da je to – apsolutno, metafizičko ništavilo. Iz posljednjih sam snaga zavapio nekim tuđim glasom: *Iz dubine zovem Tebi, Gospodine, usliši glas moj!...* U ovim riječima iskazalo se stvarno stanje moje duše. Nečije me ruke snažno uhvatiše, već utapajućeg, i odbaciše me nekamo, daleko od bezdna. Udarac je bio nevjerojatno jak. Odjednom sam se našao u običnim okolnostima, u svojoj sobi, čini mi se: iz mističkog nebića dospio sam u obično svakidašnje bivovanje. Istog sam trena osjetio da sam pred licem Božjim i onda sam se probudio, sav mokar od hladnog znoja".[188]

Kada spekulativna filozofija „potroši" sve svoje argumente u borbu se uključuje prava filozofija, tj. egzistencijalna filozofija koja se oslanja ne na bjelodanost općeprihvaćenih spekulativnih istina, nago na vjeru. Primjer takve filozofije Šestov pronalazi u Jobu: „Za razliku od Spinoze i onih koji su nakon Spinoze tražili u filozofiji „razumijevanje" (intelligere) i uzdizali ljudski razum na prijestolje suca da sudi Stvoritelju, Job nas svojim primjerom poučava kako radi spoznaje istine nije potrebno odbacivati i nedopuštati „lugere et detestari", nego upravo od njih polaziti. Znanje, tj. spremnost prihvatiti kao istinu ono što nam se daje kao bjelodano, dakle, to što se kod nas nakon pada (tj. nakon istočnog grijeha – O.H.) smatra „otvorenim" očima (prema Spinozi *oculi mentis*, kod Hegela – „duhovni vid") neizbježno vodi čovjeka u pogibao. (...) Odbačenima od strane spekulativne filozofije „lugere et detestari", plaču i vapaju Job vraća njihovo izvorno pravo: pravo biti sucima kada počinje istraga o tome gdje je istina, a gdje je laž. Ljudski kukavičluk ne može podnijeti to što nama donosi smrt i bezumstvo, oni užasima života okreću leđa davajući prednost pripremljenim od filozofije duha „utješenjima"".[189] Filozofija, dakle, u shvaćanju Šestova nije puka teorija i intelektualna igra, nego „velika i posljednja borba".

1. 6. 3. Recepcija Dostojevskog

Ruski emigrantski kritičar G. Adamovič citira engleskog pjesnika Audena: „Izgraditi humano društvo na ovome što nam je prikazao Dostojevski, nemoguće je. No, društvo koje će zaboraviti to što je on rekao, nije dostojno nazivati se humanim".[190]

188 ФЛОРЕНСКИЙ, Павел, *Столп и утверждение истины*, 181.
189 ШЕСТОВ, Лев, *Киргегард и экзистенциальная философия*, 18.
190 АДАМОВИЧ, Георгий, *Комментарии*, Алтейя, С.- Петербург, 2000., 149.

1.7. I. Iljin: suprotstavljanje zlu silom

Ruski filozof njemačkog porijekla Ivan Iljin (1883.-1954.) pokušava odgovoriti na pitanje: „Je li dopušteno suprotstaviti se zlu silom?". Njegova razmišljanja su nastala u konkretnoj povijesnoj situaciji vladavine boljševizma. Nakon Oktobarske revolucije Ivan Iljin staje na stranu tzv. „Bjelog pokreta"- pristaša monarhije koji nisu pobjegli iz Rusije, nego su se s oružjem u rukama suprotstavili boljševizmu. Godine 1922. on napušta Rusiju na „filozofskom parobrodu"

1.7.1. Teodiceja u interpretacija Hegelove filozofije

1.7.2. Protiv L. Tolstoja

Godine 1925. u Berlinu izlazi njegova knjigu *O protivljenju zlu silom* gdje autor polemizira s idejama L. Tolstoja – krivo protumačenom evanđeoskom izrekom o „neprotivljenju zlu". I. Iljin pokušava odgovoriti na dva glavna pitanja: „Smije li se pojedinac koji teži ćudorednom savršenstvu suprotstaviti zlu silom i mačem? Smije li se pojedinac, koji vjeruje u Boga, koje prihvaća Njegov nauk i svoje mjestu u svijetu, ne suprotstaviti zlu mačem i silom"[191] Neprotivljenje zlu u smislu nijekanja bilo kakve vrste otpora, moglo bi značiti prihvaćanje zla: „Dopuštanje da zlo uđe u nas i pružanje mogućnosti zlu da slobodno vlada".[192] Nakon brojnih primjera iz povijesti, oslanjajući se na poslanicu Rimljanima 13, 1-10 Iljin dolazi do zaključka kako je u određenim situacijama kada zlo otvoreno prijeti određenoj zemlji monarh dužan na čelu vojske mačem zaustaviti zlo. Mač ne može zamijeniti Evanđelje, kršćanstvo, odgoj u ljubavi i vjeri. No mač mora djelovati u ime Duha – ovo je ujedno vjerska i domoljubna obveza. Tolstoj je pokušavao ovo opovrgnuti, krenuvši putem apstraktnog moralizma. Prema Iljinu moralist – „uplašeno biće", boji se biti hrabar i zato traži opravdanje da ne izvrši svoju dužnost. Svijet je u zlu i mi se moramo protiviti zlu, a ne prihvaćati ga. Ako u borbi protiv zla sudjeluje kršćanin dužan je zauzeti ispravan, hrabar stav u odnosu na borbu protiv zla i ne izbjegavati borbu. [193] N. Berdjaev je oštro napao I. Iljina

191 ИЛЬИН, И. А., *О сопротивлении злу силой*, Москва, Даръ, 2005., 5.
192 ИЛЬИН, И. А., *О сопротивлении злу силой*, 11.
193 ВАСИЛЕНКО Л. И., *Введение в русскую религиозную философию*, 339.

u članku „Užas zlog dobra". N. Loski pak je smatrao knjigu Iljina „vrlo vrijednom".[194]

1.8. P. Florenski i A. Losev : filozofija imena

S temom srca kao središta duhovnog života čovjeka, povezan je „spor o imenu Božjem" pokrenut od strane monaha-isihasta koji su prakticirali *Isusovu molitvu.* Oštre filozofsko-teološke rasprave izazvala je knjiga shimonaha Ilariona († 1916.) *Na planinama Kavkaza* (1907.) u kojoj autor zastupa nominalističku tezu: „Prije svega moramo čvrsto prihvatiti ovu nesumnjivu istinu koja je u skladu s božanskom objavom i sa zdravim razumskim stavovima, da je u imenu Božjem prisutan sam Bog – u punini svoje biti i sa svim svojima bezgraničnim vlastitostima. (...) Ime Gospoda Isusa Krista, ako možemo tako reći, kao da se utjelovljuje, čovjek nutarnjim zorom duše stvarno doživljava u imenu Božjem samoga Boga."[195] U stavovima shimonaha Ilariona Ruska pravoslavna crkva je uočila svojevrsni „lingvopanteizam". Želeći naglasiti kako Ilarionovo učenje nije pravoslavno, Pravoslavna crkva ga nazvala „imeslavlje".[196]

Zanimljivo, da su u obranu „imeslavaca" stali najistaknutiji u to vrijeme pravoslavni filozofi i teolozi, poput Pavla Florenskoga, Sergeja Bulgakova i Alekseja Loseva. Čini se da je to bio jedan od rijetkih slučajeva u povijesti Crkve kada su monasi dobili podršku od strane intelektualaca. Na Istoku monasi su obično bili čuvari pravovjerja. Ne slučajno biskupi su se birali samo iz monaških redova. U slučaju sukoba crkvene hijerarhije s teolozima i filozofima po pitanju nekih novih nauka ili hereza, monasi su bili na strani službenog stava Crkve.

U svakom slučaju diskusija o imenu Božjem dala je poticaj za istraživanje fenomena imena kao takvog. Na temelju radova prije spomenutih autora nikla je cjela filozofska struja poznata pod nazivom *filozofija imena.*[197] Kao primjer navest ćemo citat Alekseja Loseva koji predstavlja

194 ВАСИЛЕНКО Л. И., *Введение в русскую религиозную философию*, 340.
195 Navedeno prema: ЗАМАЛЕЕВ, Александр (редактор-составитель), *Летопись русской философии 862-2002*, 233. O monahu Olarionu i njegovome učenju detaljnije: ALFEEV, Ilarion, *La gloria del nome. L.opera dell schimonaco Ilarion e la controversita athonita sul Nome di Dio all'inizio del XX secolo*, Comunità di Bose: Edizioni Qiqajon, 2002.
196 Više o „imeslavlju": ЛЕСКИН, *Дмитрий, Спор об имени Божием*, С.-Петербург: Алетейя, 2004.
197 ЛОСЕВ, А. Ф., «Философия имени»: *Из ранних произведений*, Москва: Правда, 1990, 11-194; ЛОСЕВ, Алексей, *Бытие, имя, космос*, Москва: Мысль, 1993.; ФЛОРЕНСКИЙ, Павел, «Имена. Метафизика имени в историческом освещении. Имя и

osnovne ideje *filozofije imena*: „Ime, riječ, upravo je to, što je bit za sebe i za sve drugo. Bit je ime – ovdje je glavni oslonac za sve što će se dogoditi s njom. Bit je a) *eidos*. No ovaj eidos je u relaciji prema analogičnom drugobitku i zato kao da je ponovno prikazan, no ovoga puta uz pomoć analogije. On, dakle, a zajedno s njime i bit je b) *simbol*. No ovaj simbol, koji se upravo nalazi u relaciji sa samim sobom i s drugim, a ne netko drugi umjesto njega djeluje. Prema tome, on je apsolutna (ili njegova razina) samosvijest, tj. mit. Odatle bit je c) *mit*. No eidički prikazana simbolička narav mita u stvari je ime, riječ. Prema tome, bit je d) *ime, riječ*. Ako bit – je ime i riječ, to znači da cijeli svijet, svemir je ime i riječ, ili imena i riječi. (...) Svijet – jedinstvo različitih stupnjeva životnosti (živahnosti) ili ukočenosti riječi. Sve živi riječju i svjedoči o njoj."[198] Potrebno je istaknuti da Losev je aktivno proučavao *Corpus Areopagiticum* kamo pripada i traktat „O božanskim Imenima". Godine 1930. on je uspio prevesti na ruski *Corpus Areopagiticum*. No iste godine Losev je optužen za „izrazito popovski reakcionarni idealizam" i poslan na robiju na Bjelomorkanal. Rukopis *Corpusa Areopagiticuma* je nestao u arhivima KGB-a. Nakon puštanja s robije Loski je opet izradio prijevod *Corpusa Areopagiticuma* koji je ovog puta stradao u požaru tijekom bombardiranja 1941. godine.[199]

„Polazeći od principa simbolizma i od odnosa koji su nužni između *riječi i stvari* u bilo kojem jeziku, *Tractatus* primjenjuje rezultat ovoga istraživanja na različite odjeljke i tradicionalne filozofije, pokazujući u svakom slučaju, kako tradicionalna filozofija i tradicionalna rješenja nastaju iz nepoznavanja *principa simbolizma* i iz zloupotrebe jezika", tako će Bertrand Russel opisati glavnu nakanu jednog od glavnih djela Ludwiga Wittgensteina *Tractatus Logico-Philosophicus*.[200]

1.9. Renesansa koja je zakasnila pet stoljeća

Nakon raspada SSSR-a nastalo je razdoblje općeg oduševljenja ruskom religioznom filozofijom. Puno se pisalo o ruskoj „religiozno-filo-

личность», *Сочинения в 4-х томах*, Том 3 (2), Москва: Мысль, 1999; БУЛГАКОВ, С.Н., *Философия имени*, С.-Петербург: Наука, 1999.

198 ЛОСЕВ, А. Ф., «Философия имени»: *Из ранних произведений*, Москва: Правда, 1990., 126.-127.

199 Uvodna riječ izdanju: ЛОСЕВ, А. Ф., *Из ранних произведений*, 6.

200 WITTGENSTEIN, Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus. S uvodom B. Russella*, Moderna vremena, Zagreb, 2003., 7.

zofskoj renesansi" koju su ponekad nazivali i „srebrnim vijekom" ruske filozofije. No, sada se sve češće postavlja pitanje o originalnosti filozofije Vl. Solovjeva, N. Berdjaeva i N. Loskoga, koje se optužuje za eklektizam različitih filozofskih pravaca. Teško je odrediti filozofske pravce i unutar same ruske filozofije. Posebno je teško odrediti smjer Pavla Florenskoga. Ponekad ga svrstavaju u „filozofiju svejedinstva". Suvremeni filozof Zamaljeev smjestio je Florenskoga u „sofiološki" pravac. Mogli bi smo ga smjestiti i u „filozofiju imena" pored S. Bulgakova i A. Loseva. Kod N. Loskoga Florenski stoji zasebno izvan svih pravaca.

1.9.1. Zadatak ruske religijske filozofije

Ruski filozof N. Loski smatra da je „temeljni zadatak ruske religiozne filozofije stvaranje pravoslavnog kršćanskog svjetonazora koji ima za cilj razotkriti bogati sadržaj i životnu stvarnost glavnih kršćanskih dogmi koje su se u mnogim umovima pretvorile u otrgnute, od života i razumijevanja svijeta, mrtve izričaje."[201] Tako je nastala originalna religiozna filozofija, za koju je bila karakteristična školskim tradicijama nesputana velika sloboda razmišljanja.

N. Berdjajev ovako opisuje pristup filozofiji kod ruskih religijskih filozofa: „Misao je bila ne toliko teološka, koliko religijsko-filozofska. To je tipično za Rusiju. Na Zapadu postoji čvrsto razgraničenje između teologije i filozofije, religijska filozofija bila je nečasna pojava, na nju su s nepovjerenjem gledali kako teolozi tako i filozofi. (...) Ruska filozofija stajala je neovisno od teologije i od crkvenog autoriteta, ona je bila slobodna, ali nutarnje ovisna od religioznog iskustva. Religiozna je filozofija obuhvaćala sva pitanja duhovne kulture i čak sva važna pitanja društvenoga života".[202]

L. Šestov uopće ne razumije zašto trebamo religijsku filozofiju i smatra ju štetnom za samu religiju: „Pitamo se, što mora biti religijska filozofija? I koja svrha je graditi religijsku filozofiju, kada imamo jednostavno – filozofiju. Još bi imalo smisla da se govori o filozofiji religije, tj. pozvati religiju na sud filozofije, onaj sud pred kojim, prema uvjerenju filozofa, mora se obvezatno pojaviti sve što postoji na svijetu kako bi dobilo opravdanje, i čak dozvolu na opstojnost. Razum zahtjeva odgovornost istine,

201 N. LOSSKY, *Vl. Solovjev i jego preemniki v russkoj religioznoj filosofii*, u: Putj, 1926., br. 2., 10.

202 N. BERDJAEV, *Russkaja ideja. Osnovnye problemy russkoj mysli XIX veka i načala XX veka*, u: O Rossii i russkoj filosofskoj kulture. Filosofy russkogo posleoktjabr'skogo zarubež'ja, Nauka, Moskava, 1990., 252.

ljepote i dobra: religija, ukoliko želi da se sačuva, mora se opravdati pred filozofijom, da dokaže kako je na zakonskim temeljima ušla u život. (...) Ukoliko se religija mora opravdati, ukoliko nad njom bude sudija – stvar je za nju loša. S njome se može i mora dogoditi isto ono što se dogodilo s metafizikom. Dok metafizici nije palo na pamet da istražuje svoja zakonska prava na postojanje ona je, loše ili dobro – ipak živjela. No, čim ju je Kant nagovorio da se dragovoljno javi na sud razuma, ona se odmah pokazala lišenom svih prava raspolaganja".[203]

1.9.2. Polemika oko filozofskog identiteta

Neokantovac Boris Jakovenko je poznat po kritici samostalnog, posebnog puta ruske religiozno-filozofske misli. U članku pod nazivom *O zadatcima filozofije u Rusiji* (1910.) B. Jakovenko između ostalog piše: „Apsolutna istina nije povezana sa nacijom, ona je izvan života određenog naroda. Ako je zadatak filozofije traganje za apsolutnom istinom, ona nipošto ne može biti nacionalna, nego samo internacionalna, tj. ona mora postati filozofijom svakoga tko filozofira. (...) Nacionalna filozofija je izbjegavanje filozofije, napuštanje povijesnog puta filozofskog napretka i znanstvenih ciljeva (zadataka) filozofske misli".[204] Prema Jakovenku nacionalni karakter može biti manifestiran samo na području religioznih osjećaja. Ako ruski filozofi tragaju za nekim nacionalnim ekskluzivitetom, moraju se zadovoljiti samo religioznom motivacijom, tj. moraju sasvim prestati biti filozofi.[205]

Ne slučajno njegovom glavnom metom postao je „gospodin Berdjajev" koji je najviše branio tezu o „postojanju ruske filozofske škole s originalnom nacionalnom filozofijom".[206] Berdjaev posebno hvali N. Loskoga nazivajući ga „pretečom nove filozofske ere".[207] Jakovenko krivi Berdjaeva za slabo poznavanje njemačkih filozofa. On smatra da je većinu ideja N. Loski preuzeo od Schuppea, Kohena, posebno Volkelta, pa prema tome u svome učenju nema baš ničega čime bi mogao zaslužiti titulu „preteče

203 ŠESTOV, Lav, *Duša i egzistencija*, Sfairos-Mediteran, Beograd-Budva, 1989., 190.
204 ЯКОВЕНКО, Б. В., *Мощь философии*, С.-Петербург, Наука, 2000., 656.
205 ЯКОВЕНКО, Б. В., *Мощь философии*, 658.
206 Više o filozofiji N. Berdjaeva: DEVČIĆ, Ivan, *Osmi dan stvaranja. Filozofija stvaralaštva Nikolaja A. Berdjajeva*, Zagreb: KS, 1999.
207 O zaslugama N. Loskija Berdjaev spominje na više mjesta. Najprije u članku „O ontološkoj gnoseologiji" (1908.) koji je kasnije ušao u knjigu *Filozofija slobode* (1911.) i u članku „Filozofska isitna i inteligentska pravda" (1909.).

nove filozofske ere".[208] Ako N. Loski (a skupa s njime Vl. Solovjev i drugi) i slijede nekakvu filozofsku tradiciju – to svakako nije neka posebna ruska tradicija, nego tradicija njemačke filozofije. No Berdjaev ne odustaje, a isto tako i Jakovenko. „Ne u proročkoj haljini sa štapom, ne na trgu ili u crkvi stupa on (Berdjajev) pred narodom pun oduševljenja zbog religioznih očekivanja s radosnom novinom na usnama, nego na knjižni način iz dubine svog kabineta šalje poruke o tome kako se filozofija mora izgrađivati na dogmama kršćanske religije i kako religija mora pronaći svoje uporište u toj vrsti filozofije, i na koncu, kako oni trebaju u savezu jedna s drugom religiozno utjecati na sve procese društvenoga života. Ujedno svim svojim neprijateljima, koje je stavio pod zajednički nadimak „racionalisti", on prigovara zbog njihove kabinetnosti, knjižnosti, manjakvosti života i apstraktnosti, zarobljenosti i ograničenosti, pozivajući na napuštanje besplodnog „hamletizma" misli kako bi mogli prionuti uz jedini slobodni izvor žive spoznaje, tj. religiozni doživljaj", tako će pomalo cinično pisati B. Jakovenko o knjizi Berdjajeva *Filozofija slobode* (1911) u članku „Filozofsko donkihotstvo" (1913).[209] On smatra kako u povijesti s „religioznom filozofijom à la Berdjajev" povezane su teške, čak i zastrašujuće uspomene: „Filozofsko mišljenje bilo je ukočeno u okvirima religiozne filozofije, lišeno svoga glasa, podvgnuto dogmama, postalo je sluškinjom i dodatkom religiozne vjere, o čemu u srednjem vijeku nailazimo na brojna svjedočanstva. Na isti način i religiozni duh izgubio je svoju slobodu i dubinsku religioznost, odijevajući svoju prvotnu, izvan svake dogmatike i teologije, isključivo mističnu vjeru u ruho dokaza i definicija. Suhe prisilne sheme i ovdje sve okupirali, zauzevši mjesto živoga duhovnog samoočitovanja. (...) Zaista, „religiozna filozofija" je pokopala i *slobodni* filozofski duh Grka, i *slobodno* religiozno oduševljenje prvih kršćana. (...) „Religijska filozofija" – to je koncepcija koja je donijela čovječanstvu i njegovoj kulturi previše *zla* i nesreće,a da mi njoj otvoreno u lice ne kažemo: Dosta!".[210]

Berdjajev je isticao kako on zastupa „čisto crkveni, antiracionalističkii i objektivno-mistični" religiozni stav. No Jakovenko se s time ne slaže i smatra kako je shvaćanje religije kod Berdjeva posve *racionalističko* ukoliko pokušava na filozofski način tumačiti crkvene dogme o nastanku svijeta, prisutnosti zla u svijetu, o činu otkupljenja i t.d. Time Berdjaev, smatra Jakovenko, samo remeti izvorni smisao vjerskog nauka, ukoliko pred

208 ЯКОВЕНКО, Б. В., *Мощь философии*, С.-Петербург, Наука, 2000., 657.
209 ЯКОВЕНКО, Б. В., *Мощь философии*, 661.
210 ЯКОВЕНКО, Б. В., *Мощь философии*, 662.

licem spekulativnog razuma sve što je tajnovito i čudesno neizbježno upada u protuslovlje. Kao glavni primjer Jakovenko uzima upravo teodicejski problem *Unde malum*?[211] Na to pitanje Berdjajev odgovara: iz slobodne volje čovjeka.[212] „No ako Bog je izvor svega[213], on je isto tako pokretač slobodne volje čovjeka prema zlu. U tom slučaju čovjek je samo prividno slobodan, a Bog je kriv zbog zla. Ovo protuslovlje, razumski nesavladivo, ne postoji za vjernika koji vjeruje u čudo. Racionalizirajuće filozofiranje pogubno je za religiju; s druge strane religija ne treba tumačenja jer je zahvaljujući svojoj vjeri dovoljno jaka", odgovara Berdjajevu Jakovenko.[214]

Upravo zbog racionalizma učenje Berdjajeva s crkvenog je stajališta *heretičko*, jer se ne zadovoljava jednostavnim shvaćanjem čuda i otajstava, smatra Jakovenko.[215] Osim toga, učenje Berdjaeva i u detaljima je hereti-

211 Za Berdjeva teodicejski problema bio je središnji problem njegove filozofije: „U središtu mog religijskog zanimanja nalazio se oduvijek problem teodiceje. Što se toga tiče, dijete sam Dostojevskoga. Jedini ozbiljni argument ateizma je nemogućnost pomirenja postojanja svemogućeg i dobrog Boga sa zlom i patnjama ovog svijeta. Sva sam teološka učenja vidio kao nedopustivu racionalizaciju Tajne. Problem teodiceje je za mene bio prvenstveno problem slobode, osnove u mojoj filozofskoj misli. Došao sam do neizbježnosti dopuštanja nestvorene slobode, što u samoj stvari označava priznavanje tajne koja ne dozvoljava racionalizaciju", pisat će Berdjaev u djelu *Samospoznaja* (1949). (Navedeno prema: DEVČIĆ, Ivan, *Osmi dan stvaranja.Filozofija stvaralaštva Nikolaja A. Berdjajeva*, Zagreb: KS, 1999, 110).

212 Evo kako nama prikazuje učenje Berdjajeva o slobodi Ivan Devčić – jedan od najvećih poznavatelja njegove filozofije u Hrvatskeoj Prema Berdjevu sloboda je „čista potencija koja nije zasnovana ni na čemu", zato on naglašava „prvenstvo slobode nad bitkom". Da konkretnije protumači shvaćanje slobode Berdjajev pribjegava učenju njemačkog mistika J. Böhmea o „Ungrund-u" koji je „ništa" ako usporedimo ga s „nekim 'nešto' u bitku povezujući ga direktno sa slobodom. Prema Berdjajevu, dakle, Ungrund je ništa drugo nego nestvorena, iracionalna, ničim determinirana i za Boga neprozirna sloboda (sic!). Na koncu za Berdjeva Ungrund postaje nekom vrstom apofatičkog Božanstva koje leži dublje nego Bog (sic!) i iz kojega je Trojedini Bog, stvoritelj svijeta, rođen (sic!). Pa prema tome u stvorenim bićima osim stvorenog elementa kojemu je izvor Bog postoji još i nestvoreni element , tj. „nestvorena sloboda" odnosno Ungrund. „Ali to ujedno treba značiti – ako dobro razumijemo Berdjajeva – da je stvorenje, na neki način, samo svoj uzrok, ukoliko, naime, svojom o Bogu neovisnom slobodom daje pristanak na stvaranje", zaključuje I. Devčić. (Vidi: DEVČIĆ, Ivan, *Osmi dan stvaranja. Filozofija stvaralaštva Nikolaja A. Berdjajeva*, 116.-120.)

213 Vidjeli smo da u slučaju Bedjaeva to nije tako: osim Boga još imamo i „nestvorenu slobodu", odnosno Ungrund kojim stvorenje postaje samo sebi uzrok. I. Devčić ističe kako „ovo Berdjajevo shvaćanje Ungrunda i Boga bilo je još za njegova života tumačeno u smislu dualizna, gnosticizma i ograničavanja Božje svemoći". (DEVČIĆ, Ivan, *Osmi dan stvaranja. Filozofija stvaralaštva Nikolaja A. Berdjajeva*, 121.)

214 ЯКОВЕНКО, Б. В., *Мощь философии*, 671-672.

215 S tom tvrdnjom B. Jakovenko svakako se trebali bismo složiti.

tičko jer propovijeda „čovjeko-božanstvo" (čovjekoboštvo).[216] „Izvorna kršćanska poniznost, prava molitvena kontemplacija zamijenjena je ovdje za samouvjereno stvaralaštvo, genijalno samouspinjanje prema nebu, prema Bogu. Međutim, svaka se samouvjerenost na području religioznom smatra drskom. Ovdje ne smijemo biti drski, nego samo se ufati u Božje milosrđe. „Religiozna genijalnost" je heretičko samoveličanje", zaključuje Jakovenko.[217]

I na koncu učenje Berdjajeva je *subjektivno*, smatra Jkovanko, jer „nije u stanju jednostavno se prepustiti religioznom shvaćanju predmeta vjere, nego traži oslonac u za njega tuđem činu razumske spoznaje. (...) Istinski objektivni mistični doživljaj, doživljaj apostola – iskustvo je monaha u molitvenoj kontemplaciji, no ne doživljaj teologa koji se bavi spekulacijom"[218]. Pokušavajući postati sličan ovom drugom (tj. teologu) g-din Berdjaev potpuno izopačuje bit religioznog života, zaključuje Jakovenko.

Stvarno, zašto famozna ruska religiozno-filozofska renesansa, kojoj se znaju toliko diviti u današnje vrijeme na Zapadu, nije donijela plod? Na koncu je u Rusiji prevladala nihilistička struja? A možda zato što je tome pridonio i „gospodin Berdjajev" svojim maglovitim učenjem o Ungrundu. Pa nije čudo što je taj „Ungrund" u obliku boljševizma kasnije zavladao u Rusiji, a „gospodin Berdjaev" zaboravivši na svoje nedavno oduševljenje „religioznim utjecajem na društvena zbivanja" 1922. potražio je toplo utočište u Parizu. Nije li upravu B. Jakovenko koji je smatrao, kao što smo već rekli, da je „religiozna filozofija à la Berdjaev" nanijela veliko *zlo* čovječanstvu, i ovoj vrsti filozofije trebamo se usprotiviti kratkim „Dosta"!

Na to pitanje pokušavao je odgovoriti P. Florenski koji, za razliku od Berdjajeva, nije napustio Rusiju nego je u nemogućim uvjetima nastavio svoj rad. Vjerojatno zato on nijednom nije prigovorio bezbožnom boljševičkom režimu zbog progonstva Crkve, no puno toga je imao za reći samim kršćanima: „Temelj kršćanske vjere nisu razmišljanja, objašnjenja, tumačenja, dokazi, nego prije svega snaga Božja. Sve što se ne oslanja na snagu Božju, na iskustvo spoznaje Boga, ljudsko je, samo ljudsko. (...) Neki vjerojatno jesu kršćani, no samo po svojem nazivu, ili u boljem slučaju – po svjetonazoru i po ponašanju, a zapravo kao da nemaju snage koju daje vjera. No to još nije najgore. Užasan je prije svega nemar pre-

216 Usporedi: poglavlje 4.,3., Učenje o čovjeku" kod: DEVČIĆ, Ivan, *Osmi dan stvaranja. Filozofija stvaralaštva Nikolaja A. Berdjajeva*, 121.-127.

217 ЯКОВЕНКО, Б. В., *Мощь философии*, 672.

218 ЯКОВЕНКО, Б. В., *Мощь философии*, 672.

ma samoj ideji o pobožanstvenjenju Duhom. (...) Oni ne primjećuju da snaga Kristova, koja bi trebala biti na djelu u životu kršćana, nije raskoš, nego puka potreba. (...) Kršćanstvo uništavaju i ruše ne bezbožnici, nego sami vjernici koji na bezbožan način umanjuju Gospodinovo obećanje o brdu koje će se na zapovijed vjernika baciti u more".[219] Vjerojatno je zato Florenski u jednom od razgovora s filozofom A. Losevim rekao sljedeće: „Nisam postao svećenik da budem na parohiji. Postao sam svećenik radi vlastita zajedništva s Bogom. Znate, naše su parohije – skroz svjetovno pravoslavlje, koje mene uopće ne zanima. Nikad nisam bio ni na jednoj parohiji i neću biti, jer to je jako dosadno, nezanimljivo, sve je postalo previše svjetovno i svakodnevno. A religija je nešto posve drugo".[220]

Zanimljivo kako kasnije B. Jakovenko u procjeni filozofske misli P. Florenskoga bio je puno suzdržanije nego prije. Čak je znao pohvaliti Florenskoga, što je veliki izuzetak jer Jakovenko je, inače, bio škrt na pohvalu, posebno kad se redilo o filozofima religijske struje. U nizu članaka pod nazivom *Prikazi ruske filozofije* (1922) u poglavlju „Neoslavenofilstvo" pisat će o Florenskom: „Ipak glavnom teoretskom i temeljnom pojavom ovog idejnog pokreta (tj. neoslavenofilstva – O.H.), svakako je djelo svećenika P. Florenskoga „Stup i utvrđenje Istine" (1914). Ono duboko i na svim razinama, obrađuje probleme koji spadaju u religioznu filozofiju i predstavljaju svojevrsni i zaokruženi sistem religiozne misli. (...) Religiozni sistem, kako ga je prikazao svećenik P. Florenski, ne samo da je jedno od najvećih postignuća religiozne misli čovječanstva općenito, i ne samo da je klasično djelo u smislu spekulativno-religiozne ispovjedi, već posve zasluženo može stajati pored s „Ispovijesti" sv. Augustina. Njegovo djelo u čisto filozofskom smislu višekratno otvara našem zoru nova rješenja koja se odlikuju dubinom i originalnošću zamisli ".[221] No, u procijeni N. Berdjajeva Jakovenko ostaje nepokolebljiv. Spominje knjigu Berdjajeva *Smisao stvaralaštva* (1916.) u kojoj je autor fragmentarno i na publicistički način (prema Jakovenku ova mana stalno prati misao Berdjaeva) „pokušavao prikazati svoju filozofsku koncepciju, odstupajući od načina razmišljanja svojih kolega (po filozofsko-religijskom pravcu – O. H.) u smjeru *filozofije stvaralaštva* koja je u brojnim aspektima tuđa pravoslavnom nauku".[222]

219 ФЛОРЕНСКИЙ, Павел, *Христианство и культура*, Москва, 2001., 630.
220 *ФЛОРЕНСКИЙ: pro et contra*, Санкт-Петербург: РХГИ, 2001., 129.
221 ЯКОВЕНКО, Б. В., *Мощь философии*, 827.-829.
222 ЯКОВЕНКО, Б. В., *Мощь философии*, 827.

Vjerojatno je upravu i Šestov. To što on pokušava braniti od okova znanja upravo je „slobodno religiozno oduševljenje" koje spominje Jakovenko. Religiozno oduševljenje prvih kršćana upravo zato što je bilo *slobodno* na vrlo uspješan način suprotstavljalo se *zlu* i prevladavalo je *patnju* ne zamarajući sebe pitanjima: otkud, zašto i tko je kriv? „Dok pitamo, mi smo potpuno pod vladavinom istočnog grijeha. Moramo prestati pitati, moramo se odreći objektivne istine, moramo odbiti pravo objektivne istine odlučivati o sudbini čovječanstva", smatra Šestov.[223] Jer „zlo nije moguće objasniti, zlo ne smijemo „prihvaćati" i pregovarati s njime, kao što ne smijemo prihvaćati grijeh i tražiti nagodbu s grijehom: zlo se mora i moguće samo istrijebiti".[224] A to može samo taj koji zna „da Bog nikoga ne sili, da njegova istina nikoga ne napada i nema potrebe bilo čime se braniti, da Bog je slobodan i po uzoru na svoju slobodu je stvorio čovjeka da poput njega postane slobodan".[225]

1.9.3. Ruska filozofija i talijanska renesansa

Suvremeni istraživač sveučilišne filozofije u Rusiji Vladimir Pustarnakov (1934-2001) smatra da nikakvog „srebernog vijeka", „religiozno-filozofske renesanse" krajem XIX. st. i početkom XX. st. u Rusiji uopće nije bilo. Pristup filozofiji prezentiran tzv. „religiozo-filozofskom" strujom podsjeća na način filozofiranja u doba talijanske Renesanse. Vraćanje Platonu i neoplatonizmu, zanimanje za ezoterična učenja *Kabbalu* i *Corpus Hermeticum* Italija je proživjela još u XV. stoljeću. Tek na rubu XIX.-XX. st. taj isti proces je stigao u Rusiju zakasnivši za cjelih pet stoljeća. Predstavnici tzv. „ruskog srebernog vijeka" poput N. Berdjajeva, S. Bulgakova, P. Florenskoga stalno su pričali o „krizi zapadne europske misli", no upravo na Zapadu su crpili nadahnuće za svoje filozofske koncepcije i to ne kod filozofa racionalističke struje nego kod mistika poput Jakoba Böhmea i najnovijih iracionalista poput kasnijeg Schellinga. Oni su postali svojevrsni „religiozni disidenti" koji su s jedne strane napustili okvire pravoslavne ortodoksije, a s druge strane nisu htjeli prihvatiti tradiciju racionalne europske misli.[226] U tom su smislu postali pravi renesansni filozofi poput Giordana Bruna, Picca della Mirandole, Marsilia Ficina i drugih.

223 ШЕСТОВ, Лев, *Киргегард и экзистенциальная философия*, 219.
224 ШЕСТОВ, Лев, *Киргегард и экзистенциальная философия*, 231.
225 ШЕСТОВ, Лев, *Киргегард и экзистенциальная философия*, 232.
226 ПУСТАРНАКОВ В. Ф., *Университетская философия в России*, 204.-205.

Zdravko Gavran: *Svjetla i sjene slobode*

Knjiga Zdravka Gavrana *Svjetla i sjene slobode. Razmišljanja o hrvatskom katoličtvu u demokraciji* objavljena je u godini u kojoj se obilježavalo dvadeset godina narodne slobode i demokracije. Ona se prirodno naslanja na autorove knjige *Hrvatski Izlazak* iz 1995. i *Ivan Pavao II., suvremeni svijet i kraljevstvo Božje* iz 2003. U tim se knjigama Gavran vrlo zauzeto bavio nacionalno-političkim i općeljudskim temama, ali i temama hrvatskoga katoličtva i kršćanske duhovnosti. U svojoj najnovijoj knjizi autor je svoju pozornost usmjerio na život naše Crkve, hrvatsku crkvenost, u tih dvadeset godina slobode, odnosno pokušao je sačiniti svojevrstan sažetak života hrvatskoga katoličtva kako u njemu samomu, tako u surječju hrvatskoga društva od 1990. do danas, u novonastalim političkim i demokratskim okolnostima. Dva desetljeća povijesnoga hoda hrvatskoga katoličtva koliko u sklopu dramatičnih i prijelomnih događaja iz devedesetih – ostvarenje nacionalne i drugih sloboda, demokratska pravila političkoga ponašanja, agresija i ratna stradanja, izborena neovisnost i teritorijalna cjelovitost, duboke gospodarske preobrazbe s tržišnom ekonomijom – toliko u sklopu mirnodopske političke, gospodarske, socijalne i duhovne stvarnosti iz dvijetisućitih godina, dovoljno su dugo razdoblje i jamačno zaslužuju kritičku analizu, provjeru i ocjenu. Obuhvatna istraživanja, analize i ocjene toga tipa uglavnom su izostajali, iako se mora priznati – uostalom to bibliografija na kraju knjige jasno pokazuje – da se o različitim oblicima pojedinih krucijalnih pitanja i razmišljalo i pisalo. Istini za volju, mnoge su sastavnice hrvatskoga katoličtva ostajale zasjenjene burnim povijesnim događajima na nacionalno-političkoj razini, kao što se neke od njih nastojalo s te razine „prisvojiti", po potrebi njima se služiti ili s njima manipulirati. Zatečeno stanje u kojem se dogodila i pojavila Gavranova knjiga pokazuje razmjernu suzdržanost, pa čak i šutnju unutar, ili prveliku, štoviše, nesmiljenu kritičnost izvan samoga hrvatskoga katoličtva glede njegova kritičkoga promišljanja i preispitivanja. Podijeljena u tri dijela, Gavranova knjiga u prvom poglavlju *Nakon dvaju desetljeća* sadrži šesnaest kraćih ogleda što ih je autor napisao u povodu 20. obljetnice uspostave demokracije i slobode u kojima se sažeto dotiče pojedinih tema

katoličtva u današnjem hrvatskom društvu. U drugom poglavlju *Na burnim početcima* nalaze se autorovi tekstovi objavljeni u razdoblju od 1990. do 1992. i ti tekstovi izrijekom pokazuju koliko je njihov autor intuirao i dijagnosticirao neka vrlo važna pitanja i, za razliku od mnogih drugih, nije se poslužio naknadnom pameti. U spomentuim tekstovima jasno se ističe važnost procesa stjecanja državne neovisnosti i demokracije, ali se isto tako upozoruje na nužan društveni i crkveni angažman u tim procesima koji je često izostajao. Osim toga, Gavranu stjecanje državnosti i demokracije nisu nikakvo zlatno tele kojemu bi se trebalo žrtvovati, nego poželjni okviri za realizaciju višega stupnja ljudskosti. Treće poglavlje *Neke poznije raščlambe* posvećeno je četirima osjetljivim temama: odnosu Crkve prema „vremenitim dobrima", vjeronauku u školi, redovništvu i njegovu poslanju te kratkim oblicima kao dominantnim formama kršćanskih/katoličkih sadržaja, na štetu prijeko potrebnih sinteza. Iako je riječ o tekstovima nastalim 2004., oni nimalo nisu izgubili od svoje aktualnosti. Štoviše, nameću se kao bitna pitanja sadašnjega trenutka.

Gavranovo svođenje računa i samokritičko preispitivanje hrvatskoga katoličtva i njegovih različitih oblika nakon ostvarene državnosti i dosegnutih sloboda, njegovo trijezno i kritičko promišljanje Crkve i katolika laika na raznim područjima života nakon dvadeset godina velikih iščekivanja i velikih postignuća, velikih očekivanja ali i velikih razočaranja, velikih obećanja i još većih iznevjera imaju u vidu koliko uspjehe, toliko zatajenja, promašaje i zablude. Žrvanj povijesnih zbivanja kadšto zna biti okrutan i teško se u njem snalaze oni koji su sa slobodom i demokracijom imali znatno veće iskustvo nego što je to bilo i jest naše iskustvo. Samo što smo se odhrvali protunaravnom jednopartijskom komunističkom sustavu, zatekli smo se u novoj, neprozirnoj europsko-liberalnoj političkoj, ideološkoj, gospodarskoj i svjetonazorskoj melasi, najčešće nemušti zdravo i odgovorno reagirati na njezine zamke i izazove. Moglo bi se reći da smo podlegli sirenskom zovu slobode bez prave odgovornosti. Novi trendovi koji su nas, većinom nespremne, zahvatili, primjerice dodatna sekularizacija zapadnih društava i njihov zaborav kršćanskih korijena, relativizam vrjednota, indiferentizam, bespoštedna tržišna logika, gomilanja kapitala/profit, globalizacija, permisivnost, partitokracija, međunarodne korporacije, sve je to u posljednjih desetak godina ostavilo vidljiva traga, što na povijesnim i ideološkim talozima bivšega sustava, što na ratom, ratnim stradanjima i raznim marifetlucima pojedinaca i interesnih skupina

opterećenu i izranjenu tkivu našega društva i našega čovjeka. Osjećamo to danas možda snažnije i zaoštrenije dok pratimo različita zahtijevanja pojedinih interesnih skupina koja je zapravo teško razumjeti i koja kao da se natječu u isključivosti i nesnošljivosti, slijedeći političku i idejnu matricu u stranačkoj i medijskoj životnoj sferi. U takvim se okolnostima u kojima se posrće u političkom gospodarskom, duhovnom i moralnom smislu, u okolnostima koje mnoge dovode do očaja, klonuća i egzistencijalnoga straha, ali i do pojačane egocentričnosti, samoživosti i pohlepe, nužno postaviti pitanje: Crkvo, što ti živiš danas?, odnosno Gavranovim riječima, „Koliko si u zdanjima, koliko u župama, liturgiji i sakramentima, koliko u pokretima i zajednicama, koliko u kulturi, koliko u (bljeđahmu, oskudnu...) naviještanju i svjedočenju, koliko među inovjercima i „Samarijancima", koliko među onima koji možda nemaju vjeru, ali imaju djela?" Kamo i kako dalje, to su Gavranova pitanja s kojima nas želi suočiti i od kojih odgovora u velikoj mjeri ovisi hrvatska katolička vjerodostojnost.

Gavranu sigurno nije bilo ni do kakvih paušalnih ocjena poput onih koje u posljednje vrijeme prečesto i s posebnom nakanom imamo prigodu čuti: ništa u ovih dvadeset godina nije postignuto ili ništa se u tom razdoblju nije učinilo kako bi ljudi bolje živjeli. Gotovo da se s određenih mjesta i određenih središta dvadeset godina hrvatske državnosti želi poništiti ili baciti u vjetar. Gavran bez sustezanja ističe kako su se istinski dogodile velike promjene i kako su se zbili događaji koje s ponosom možemo spominjati i slaviti, ali nipošto ne će prijeći preko iznevjera, kršenja etike i zakona u raznim sferama života, ne će zatvoriti oči pred zloporabama čijim otkrivanjima svakodnevno svjedočimo. Ne će isto tako zatvarati oči pred neostvarenim šansama našega laikata, ali i pred tromošću institucionalnih crkvenih krugova. Autor nikada ne govori iz svoga samozadovoljstva, kao što ne kritizira kritike radi ili radi osobnih frustracija. Imajući udjela u raznim zbivanjima u tih dvadeset godina nipošto ne će poreći uspjehe i određena postignuća kako na razini države i društva, tako i na razini Crkve, ali ne će prešutjeti propuste i promašaje, polovičnosti i površnost. Njega ne zanimaju puke pohvale ili invektive. Ne ustručuje se izreći oštru kritiku na račun odnosa Crkve primjerice prema materijalnom bogatstvu, na račun nedovoljno privlačnih i živih crkvenih medija ili na račun nedovoljne živosti, odnosno izostanka inicijativa crkvenih institucija u sferi kulture ili rasutosti i raspršenosti energija i potencijala hrvatskoga katoliciteta. Gavran je dakle posve svjestan *svijetlih* i *sjenovitih* strana našega

današnjega katoličkoga svjedočenja, dobroga i lošega što prebiva unutar sadašnjega hrvatskoga katoličtva i hrvatskoga društva. Svjestan je činjenice da ne postoji samo dobro i loše, postoje dakako i razne vrste gradacija isprepletenosti tih dviju suprotnih silnica. No uza sva dosadašnja loša iskustva, unatoč činjenici što se u proteklih dvadeset godina nije uspjela profilirati kakva jača, autentična i spomena vrijedna demokršćanska politička opcija, unatoč političkim elitama koje više obećavaju i zavode nego vidovito vode svoj narod, unatoč okoštalosti, samodostatnosti i nemaru određenih crkvenih struktura i ustanova, unatoč raznim glavinjanjima ovih ili onih pojedinaca i skupina u našem društvu i Crkvi, unatoč pasivizaciji i atomizaciji među mnogim katolicima, Gavran pronicavo upućuje na potrebe naroda, koliko na potrebe političkoga, povijesnoga i nacionalnoga reda, toliko na potrebe socijalnoga, etičkoga i komunitarnoga reda, riječju, upozoruje na kristovski izazov kao stalnu šansu za svakog čovjeka u svakom vremenu i svakom narodu.

Gavranova knjiga rijedak je primjer razborite analize i kritičkih preispitivanja naše Crkve i laika o njihovu snalaženju, ponašanju i svjedočenju u hrvatskom društvu kojima nas nastoji izazvati na prericanja i promjene sadašnjega stanja. Iznimno složene, hrabre i jasne poruke njegovih promišljanja jamačno nikoga ne će ostaviti ravnodušnim.

Božidar Petrač

***

Književnoestetički nazori Ljubomira Marakovića

Ulogu Ljubomira Marakovića mogli bismo u pogledu njegovih književnoestetičkih nazora u hrvatskoj književnosti u prvoj polovici XX. stoljeća – *si licet parva* – prispodobiti ulozi u kojoj je sebe vidio i sebe doživljavao Thomas Stearns Eliot kao primarno kršćanskoga pjesnika i mislioca. Nema na žalost vidljivih dokaza koji bi nam mogli posvjedočiti da se Maraković bavio Eliotovim opusom, da ga je sustavno čitao i pratio, no teško bismo mogli reći da ga nije poznavao. U Marakovićevim se tekstovima naime Eliotovo ime nigdje ne spominje, a u „Hrvatskoj pros-

vjeti", časopisu koji je od 1920. do 1940. i uređivao, nije o Eliotu napisan ni jedan članak ili informativni prikaz. Maraković se osobito oslanjao na suvremenu francusku književnost – prijelomnica je u tom pogledu bilo čitanje Léona Bloya i taj je autor usmjerio Marakovića kao kritičara prema francuskom duhu i otvorio mu nove vidike u nova uporišta za uspostavljanje katoličke književnosti i njezina univerzalna značenja – pratio je francuske književnike-obraćenike, izvješćivao o njihovim novitetima i ocjenjivao njihov opus, no svoju je svestranost i književnokritičku radoznalost pokazivao velikim poznavanjem svjetske književnosti i uvidom u suvremena književna zbivanja. Bavio se engleskim klasicima i suvremenim engleskim književnicima, Walterom Scottom, Byronom, Newmanom, Bensonom, Glasworthyjem, Virginijom Woolf, Huxleyjem i Gilbertom Keithom Chestertonom. Ovaj ga je privukao svojim katolicizmom te otvorenom, bespoštednom i nesmiljenom borbom protiv tehnicističkoga materijalizma i tehničkoga i ekonomskoga napretka[1] što sigurno može pretpostaviti da mu i Eliot, osobito nakon 1927. nije mogao biti nepoznat. Dok je Maraković od samih početaka svoga sazrijevanja duboko i gorljivo uronjen u katoličtvo i dok je u okvirima hrvatskoga katoličkog pokreta i njegovih ciljeva tražio temelje i uporišta svojih gledanja na smisao književnosti i njezine zadaće, Eliotova će poezija, kritika i esejistika tek nakon krštenja i krizme 1927., prijelazom na katolicizam, zadobiti izrazitu kršćansku svrhovitost.

Maraković je uspostavljao kritičko-estetičke kriterije katoličke književnosti, odnosno književnoestetičke nazore o hrvatskoj katoličkoj književnosti na stranicama „Luči" u nizu svojih *Književnih razmatranja* od 1907. do 1909. u osluhu estetičkih koncepcija njemačkih katoličkih neoromantičara i časopisa „Der Gral" Richarda von Kralika, idealističke neoplatoničke filozofije i jedinstvenosti autonomnih ideja istine, ljepote i dobrote, a potom ih sažeo u programskoj knjižici *Nov život* iz 1910. Svojim je naslovom aludirao na znamenitu Danteovu *Vita nova*, primjenjujući „philosophia perennis" na motive koji stvaraju literaturu i na učinke koje ona proizvodi. Maraković je ideju katoličke književnosti vidio u načelima hrvatskoga katoličkog pokreta, razumijevajući ju ne kao književnost katoličke vjere ili nabožnu vjersku književnost, nego kao književnost koja

1 Usp. Helena Peričić, *Ljubomir Maraković, zanemareni katolički kritičar i engleska književnost*, „Croatica", XXX, br. 49.-50., str. 109..-125.

je proistekla iz kršćanskoga naziranja na svijet.[2] Nije naime sve ono što bi moglo nastati iz velikoga vjerskoga žara samim time što je izraz žarke vjere katolička književnost. Ako se književnokritički govori i prosuđuje o književnim činjenicama, književnim djelima, ne može se o njima govoriti isključivo s etičkih ili filozofskih polazišta, nužno je primijeniti i u sustav njihova vrjednovanja uključiti estetske kriterije. Pokazalo se presudnim, argumentira Maraković, što se određenim književnim pojavama pristupalo s izričito negativnim kritikama, i to s isključivo etičkih ili filozofskih pozicija, primjerice poeziji Silvija Strahimira Kranjčevića. Mahnićeva negativna kritika uvjetovala je veliko nerazumijevanje toga pjesnika i na mnoge ga je godine prepustila svođenjima na Prokrustove posteljice različitih ideologija koja su znale pretjerivati i krivotvoriti njegov pjesnički opus. Maraković je duboko svjestan da se književna činjenica ne može svoditi isključivo na tendenciju – ma kakva podrijetla ta tendencija bila, vjerska, etička, socijalna, ideološka, politička – i on nipošto ne će književno djelo promatrati, ocjenjivati i vrjednovati u smislu njezine tendencije i svrhe. On će se i teorijski i praktično zauzeti za estetske kriterije i ravnati se po pravilima što ih zadaje književnost sama. U tom se smislu udaljuje od apologetske naravi Mahnićeve kritike s pozicija kršćanskoga idealizma. Mahnića zaista nisu zanimale, da tako reknemo, „čisto" literarne sastavnice književnoga djela, on je tražio „zanos za religiozne, moralne, patriotične ciljeve" umjetnosti, dakle i književnosti, i proklamirao načelo po kojem književna djela imaju djelovati u službi koje uzvišene, u prvom redu, vjerske ideje.[3] Maraković je svjestan Mahnićeva radikalizma koliko u zastupanju kršćanske istine, toliko u kritici ondašnjih suvremenih pojava, no isto je tako svjestan njegova radikalnog opredjeljenja da kroz književne pojave proniče duh vremena te da ističe ne samo dobro i istinu kao uvjete ljepote, nego i lijepo kao uvjet dobrote i istine. Nepomirljivost prema liberalizmu i modernizmu, zatim i prema marksizmu, bila je svakako bitna točka razdjelinca na kojoj se „lučilo" ondašnje duhove. Spomenuta nepomirljivost koja se kod nas često očitovala u grubim polemikama i

2 Usp. Vladimir Lončarević, *Luči Ljubomira Markovića. Život i rad, estetički pogledi i kritička praksa*. Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb 2003. Isti, *Književnost i hrvatski katolički pokret (1900.-1945.) Teorijske i programske odrednice, književna politika i organizacijska struktura*. Alfa, Zagreb, 2005.

3 Usp. Vlado Vladić, *Estetički idealizam Antuna Mahniča* u: Antun Mahnič, *O lijepoj umjetnosti. Studije i eseji*. Prir. V. Vladić. Glas Koncila, Zagreb, 2006. Hrvatska katolička baština 20. stoljeća.

ružnom etiketiranju, nastala prvo na sukobu „starih" i „mladih", postupno se produbljivala i dovela do nepremostiva jaza između kulture i kršćanstva što je kulminiralo prevlašću liberalnih strujanja i posvemašnjom sekularizacijom te na kraju pobjedom komunističke ideologije, kojom je odbačen cjelokupni kršćanski sustav vrijednosti kako u sferama društvenoga života, tako i u području književnosti i kulture. No dok su Mahnić i njegovi sljedbenici žestoko oponirali i zabacivali liberalne/modernističke teze, Maraković je ipak bio oprezniji: iako se u samim početcima i u njegovim razmatranjima susrećemo s vrlo kritičkim promišljanjima o modernizmu i moderni, postupno će on ublažiti svoja prvotna gledišta – dakako, ne mislimo da se svrstao na stranu modernista ili liberala ili da nije dalje dosljedno zastupao i gradio svoje stavove o afirmaciji katoličke književnosti – ali se znatno suptilnije odnosio prema književnim pojavama svojih oponenata čiji su životni i literarni nazori bili dijametralno suprotni njegovima. Nije to bila Marakovićeva posebna tolerancija, iako je njegova širina bila na glasu te su ga zato znali kritizirati i iz „njegova" tabora. Tomu je razlog njegovo poimanje autonomnosti književnosti i njezinih specifičnih zakonitosti, njegov uvid i stav kako se o književnosti ima prosuđivati prema njezinim vlastitim kriterijima. No isto tako bio je duboko svjestan da se veličina književnoga djela ne može određivati isključivo prema književnim kriterijima. Što bi naime značilo ako bi se samo po uporabi pjesničkih figura, pobrojenim metaforama ili opisom narativnoga postupka određivao stupanj književne vrijednosti, estetske uspjelosti i vjerodostojnosti književnoga djela? Ništa. Prema tomu, za ocjenu veličine i(li) vrijednosti književnoga djela ne mogu se uzimati u obzir samo književni kriteriji. Književna kritika nužno pretpostavlja prosudbu s etičkoga, religioznoga, filozofskoga, teološkoga, povijesnoga i drugih motrišta, odnosno sa stajališta koje od ideja što ih samo književno djelo sadrži. U tom dopunjavanju „čisto" književne kritike prosudbama s etičkoga, religioznoga, teološkoga, filozofskoga ili kojega drugoga stajališta Maraković nastupa na načelima kršćanskoga svjetonazora i posve se legitimno drži kršćanskoga shvaćanja umjetnosti – kao što su legitimni drugi pristupi i druga shvaćanja – po kojem se ona temelji na posljednoj instanciji, na postulatu „one više i jedine prave realnosti", Istine koja se piše velikim početnim slovom i koja, kao klasični ideal kalokagatije, oplemenjen kršćanstvom, omogućuje skladno jedinstvo s ljepotom i dobrotom, štoviše, na kojoj bi se Istini trebala temeljiti sama umjetnost. Maraković je, kao i Mahnić, bio u estetici

idealist, kršćanski idealist, što znači da je, u okolnostima kaotičnih misaonih gibanja moderne i modernizma, slijedio platonsku, augustinovsku i aristotelovsku, tomističku tradiciju. On nije mogao ostati ravnodušan na velike civilizacijske potrese, čovjekovo uzmicanje i udaljivanje od Boga, pa i samu negaciju Božje opstojnosti, na relativizam Zapada prema kršćanstvu i židovsko-kršćanskoj baštini kao svojoj temeljnoj sastavnici, na snažan zamah agnosticizma, ateizma i antiteizma, na banalizaciju književnoga djela i umjetnosti općenito i njegova svođenja na samo jednu sastavnicu njezina smisla – istinu, ljepotu i dobrotu, koje je držao nerazdruživim totalitetom umjetničkoga, odnosno književnoga djela. Kao što je Ivo Lendić, dvadesetak godina mlađi književni kritičar, u okvirima novoga političkog sustava NDH zagovarao „uravnoteženu" umjetnost, misleći pri tome na ravnotežu između estetičnosti i etičnosti književnosti pri vrjednovanju književnoga djela, odnosno na pomirenje protuslovlja između istinskih estetskih kriterija i ispravnih ideja, artizma i tendencije,[4] put koji mu je jasno zacrtao učitelj Maraković. Ne mogu se umjetnošću smatrati djela koja su s idejne strane prihvatljiva, a estetski neuvjerljiva, te se Maraković suprotstavljao moralizatorskoj, didaktičnoj i nabožnoj literaturi bez estetičke vrijednosti. No s druge je strane kritizirao blasfemičnost, pretjeranu senzualnost i beskrajni pesimizam, „groteskni nihilistički prijezir svega". Jasno je da se, gledano s različitih idejnih motrišta, Marakovićeve visoke zahtjeve za uravnoteženošću estetičkih i etičkih kriterija, artizma i tendencije književnoga djela, često dade po potrebi osporavati, pasti u napast olakoga osuđivanja jer da su Marakovićeva idejna polazišta konzervativna, prevladana, anakrona, retrogradna, čak reakcionarna, i prigovarati mu s protuslovlja ili mu više-manje otvoreno predbacivati „katoličku tendenciju". No poštuje li se njegovo integralno kršćansko poimanje književnosti i života te njegov kršćanski nazor, teško bi mu bilo *sine ira* spočitavati – iako su mu mnogi spočitavali, kako idejni suparnici i oponenti, tako i oni koji su o njemu nastojali objektivnije suditi – eklekticizam (primjerice Lasić), idejnu konzervativnost (primjerice Frangeš), klerikalnu, pače klerofašističku, tendencioznost (primjerice Lasta), ili koju drugu ideološki obojenu karakteristiku. Glede NDH treba reći da se njezinim nastupom za Marakovića, koji se klonio svakoga političkoga angažmana

4 Usp. Božidar Petrač, *Ivo Lendić – u znaku katoličstva i kulture* u: Ivo Lendić, *Katolicizam i kultura. Eseji, članci i polemike*. Glas Koncila, Zagreb, 2008. Hrvatska katolička baština 20. stoljeća.

i koji je istinski nastojao književno područje čuvati od svake političke penetracije, u književnim relacijama ništa nije promijenilo, on je i dalje dosljedno zastupao vrijednosti koje je i prije zastupao i nije podlegao političkim pritiscima, bilo vanjskim, bilo unutarnjim, da bi svoja gledišta o pojedinim piscima i njihovim djelima mijenjao, prepravljao i prilagođivao povijesnom trenutku i diktatu duha vremena.

Eliot, „klasicist u književnosti" i „anglokatolik u religiji", iskovao je pojam „klasicizma" koji nema osobitih zajedničkih točaka s književnopovijesnom periodizacijom, nego pripada njegovu uvidu u cjelokupnu europsku književnost i njezinoj interpretaciji u cjelini i predstavlja onaj ideal prema kojemu se obrazlaže zašto je neko književno djelo vrijedno, spominjući kao klasike Homera, posebno Virgilija, Dantea, Shakespearea, Donnea ili Goethea. Ljubomir Maraković je također „klasicist", klasicist koji se zauzima za specifičan „hrvatski klasicizam", izbor određenih književnih paradigma u hrvatskoj književnoj dijakroniji, generacijsko obnavljanje utvrđenih nacionalnih vrjednota i ocjenu književne suvremenosti prema vrijednostima hrvatske književne prošlosti. U predgovoru vrsno izvedenu udžbeniku *Žetvi* iz 1943., dakle u posljednjoj fazi svoga stvaralaštva, traži da se „kod nas stvori pojam o *hrvatskom klasicizmu* u književnosti, da se temeljito ispitaju i uglave vrednote iz prošlosti, koje se mogu i moraju smatrati tajnim tekovinama hrvatske književnosti".[5] Dobro je znao da je cjelokupna hrvatska književna tradicija, od davnina, od nepoznatih autora različitih naših kodeksa i pjesmarica, od Marka Marulića do Ivana Gundulića, od Filipa Grabovca do Matije Relkovića i Andrije Kačića Miošića, od Stanka Vraza do Petra Preradovića, Ivana Mažuranića i Augusta Šenoe, Gjalskoga, Kumičića i Matoša, proizišla iz kršćanskoga naziranja na svijet i da je, kako je pisao, *katolički literarni smjer* čvrst i nerazdvojiv dio te iste tradicije. Težio je dakle posve specifičnom „stilu" koji ne će biti samo odraz raznih utjecaja velikih književnosti, prije svih, njemačke, francuske i ruske, i vidi ga u pojmu „hrvatski klasicizam" kao naš romantistički „naročit stil". Zapravo, ostaje golema šteta, poseban osjećaj tjeskobne praznine, brutalan rez, duhovni pomor, koji nastaje sredinom 1945. jer se u tom času zadugo gase svijetlila, gase se luči cijeloga jednog odjela stvaralaštva, mišljenja i vrijednosti, započinje dugotrajno razdoblje prevrjednovanja čitave hrvatske književnosti bez udjela njezine povijesno

5 Usp. *Žetva. Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola. Nauka o književnosti (Poetika)*. Nakladni odjel „Hrvatske državne tiskare", Zagreb, 1943. str. IV.

dominantne kršćanske sastavnice. Maraković od sredine 1945. pa sve do svoje smrti nije objavio ni redka. Štoviše, nije ga zanimala suvremenost, vratio se svojim klasičnim idealima, u prvom redu Petru Preradoviću.

Tradicija bi trebala obuhvatiti sve što je pohranjeno i sačuvano u memoriji iz cjelokupne naše prošlosti, i to ne kao puki zbir činjenica nego kao vrijednosni poredak. Maraković je bio svjestan da se svako djelo nužno ima nastaviti na tradiciju, da se svaki individualni talent nadahnjuje na tradicijskim duhovnim stanjima i nužno oslanja na koji od njezinih izdanaka te ju tako nadopunjuje i preoblikuje. Naše je domete uspoređivao s najvećim imenima svjetske literature, a bila su to gotovo uvijek imena ponikla iz kršćanskoga univerzalizma: Dante, Calderon, Huysmans, Claudel, Mauriac, Jammes, Bernanos... Koliko god se čitav svoj radni vijek zauzimao za afirmaciju i promicanje katoličke književnosti, nastojeći je u praksi svakodnevno potvrđivati vlastitom kritikom, dok je cjelinu hrvatske književnosti zadužio sintetskim raspravama (primjerice o ekspresionizmu, modernom objektivizmu, pojmu koji je imao biti pojam zasebne stilske formacije i dr.), ali i nadahnut visokim dometima posebice francuske suvremene literature, potkraj svojega aktivnog kritičarskog djelovanja kao da se kolebao oko njezine izvedivosti i realizacije. Jesu li mu se djela hrvatskih pisaca činila „pretanka" da bi na njima mogao graditi i potvrđivati svoj projekt katoličke književnosti? Jesu li mu uzor-djela koja je nalazio u klasicima bila odveć udaljena od preskromne suvremene književne prakse? Pa ipak, Ujević i Šop kao pravi duhovni i religiozni pjesnici, veliki i u europskim razmjerima, no ne samo oni, mogu njegovu projektu ići u prilog. Jest, bio je to ne čvrst književni sustav, nego književni projekt koji se, kako je poznato, nasukao na hridi boljševički zadrte poslijeratne isključivosti i jednoumnosti, ostavši do dan-danas svojevrsna „crna rupa" ili „crvena krpa" naše književne historiografije i našega današnjega književnoga trenutka. Katolički, kršćanski temelj Marakovićeva svjetonazora objašnjava i njegov programski cilj, i njegovu stvaralačku kritičarsku praksu.

Sažetak

Autor u svom izlaganju nastoji sagledati književnoestetičke nazore Ljubomira Marakovića, uspoređujući njegovu ulogu u hrvatskoj književnosti s ulogom Thomasa Stearnsa Eliota u engleskoj književnosti. Maraković je svoje kritičko-estetičke kriterije uspostavljao u osluhu

njemačkih katoličkih neromatničara i časopisa „Der Gral" Richarda von Kralika, idealističke neoplatoničke filozofije i jedinstvenosti autonomnih ideja istine, ljepote i dobrote. U svom književnom zrenju postaje svjestan da se ni jedno književno djelo ne može ocjenjivati po kakvoj tendenciji – etičkoj, religioznoj, socijalnoj, političkoj – nego po autonomnim književnoestetskim kriterijima. No isto je tako svjestan da bi isključivo književnoestetski kriterij bio nedostatan jer književna kritika nužno pretpostavlja prosudbu s etičkoga, religioznoga, filozofskoga, teološkoga ili kojega drugog motrišta. Maraković nastupa na načelima kršćanskoga svjetonazora i kršćanskoga shvaćanja umjetnosti/književnosti. Osobito mu je stalo do uravnoteženosti (mjere) estetičkih i etičkih kriterija, artizma i tendencije književnoga djela. Koliko god se čitav svoj život zauzimao za afirmaciju katoličke književnosti, potkraj svoga aktivnog kritičarskog djelovanja kolebao se između njezine izvedivosti i realizacije. Kršćanski, katolički temelj Marakovićeva svjetonazora, zaključuje autor, objašnjava i njegov programski cilj, i njegovu stvaralačku kritičarsku praksu.

Božidar Petrač

Pjesnička kontemplativna univerzalnost

(Ivan Golub, *Svjetlo i sjena*, dvojezično izdanje hrvatski/esperanto, Hrvatski esperantski savez, Zagreb, 2009.)

Zbirka Ivana Goluba *Svjetlo i sjena* može se čitati i kao neka vrst nadahnutoga intimnoga dnevnika čovjeka koji je istodobno pjesnik, teolog, mislilac, ali i zauzeti svećenik. Njegove pjesme vrlo dosljedno spajaju sve te značajke, pa postaju niz vrlo dojmljivih iskrica koje se često rađaju iz „običnih", svakodnevnih poticaja i situacija, no autor ih, zahvaljujući svojoj duhovnosti i smislu za pjesničku sliku, osmišljava i povezuje u male, ali snažne karike svog neprestanog traženja transcendencije, ali isto tako i nalaženja onostranoga, pa i prisne komunikacije s njim. No ta se komunikacija sa Stvoriteljem ne odvija (samo) u izdvojenosti, nego i usred „šume" svakodnevnih stvari i situacija koje svećenik-pjesnik tim svojim postupkom produhovljuje, obdaruje ih vjerničkom dubinom i time ih čini značajnim poveznicama između tvarnoga, vidljivoga, i duhovnoga, nevidljivoga svijeta.

Golub suvereno vlada jezičnim oblicima, pa unutar pojedine pjesme, a i kroz cijelu zbirku, izmjenjuje slobodan stih i pjesničku prozu, čime djelu daje posebnu dinamičnost. Stoga neki radovi u knjizi razmiču granice između pjesme, sažete pripovijetke i pjesničkoga eseja i uspostavljaju vrlo uspio odnos između evokativnih pjesničkih slika i teoloških razmišljanja, autorove kontemplativnosti.

Pjesničke odbljeske, ali isto tako naslute i odraze transcendencije Golub vidi svuda, u gotovo svakom trenutku – primjerice dok kod kuće, bolestan, u vrtu gleda jaglace (*Gospodin s tobom*, str. 40), dok, na Cvjetnicu, motri kako vjernici s maslinovim grančicama izlaze iz crkve (*Cvjetnica*, str. 46), zatim u času kad, ogrnut kaputom, izlazi iz sobe, ali se vraća kako bi zabilježio iznenadno nadahnuće (*Bolje je*, str. 48), prije nego zaspi (*Podigni glavu*, str. 72), kad ujutro ustaje (*Izlazeće sunce*, str. 248), na povratku sa šetnje (*Mladost i starost*, str. 278), čak i za vrijeme liječenja u Thalassoterapiji, u Crikvenici (*Bole li Boga naše boli?*, str. 320), ili prilikom putovanja vlakom, na relaciji Krapina – Zagreb (*Vani je mrak – unutra svjetlo*, str. 328). Oštar uvid kontemplativnoga vjernika omogućava mu da transcendencijski osmisli i u jedinstvenu ogrlicu poveže makar kako rasute, zasebne, prividno beznačajne trenutke.

Čitatelja očarava to pronalaženje značajnoga u naoko sasvim običnomu, ali i obratno – običnoga u bitnomu, u trenucima za koje možemo reći da su u samom središtu vremena i u jezgri smislenosti, kao kad Golub, primjerice, pjeva o Kristu i Njegovu ovozemaljskomu djelovanju, a o tome piše sa stanovišta skromnoga, samozatajnoga, gotovo neprimjetnoga „trinaestoga učenika", koji Sina Božjega prati na putovanjima i svjedok je čudesnih događanja (*Trinaesti učenik*, str. 16).

Takvim oblikom pjesničkoga dnevnika, opažanjem neprolaznoga u prolazno svakodnevnomu, koristio se i Eugenio Montale, a Golub se, poput Nikole Šopa, druži s Kristom i u posve „ovozemaljskim" trenucima, na prašnim cestama, dok Isus „spava opušten u barci", dok „ide prema selu", ili dok, „uz vatru", „razgovara s domaćinom". Kao tankoćutni pjesnik, kontemplativni vjernik, ali i vrsni teolog, Golub primjećuje da je Očenaš nov i drukčiji svaki put kad sabrano molimo (*Moj Očenaš*, str. 154), jer ta je molitva nalik na rijeku u koju, po riječima Mudračevim, nikad ne možemo dvaput stati. „Moj Očenaš / je moj", izjavljuje pjesnik u ime čitateljâ, jer ta molitva prisno je obraćanje svakoga vjernika Bogu, kroz mistični obrazac koji je postavio sam Sin Božji.

Već smo istaknuli dinamičnost zbirke postignutu izmjenom raznih pjesničkih oblika, kao i širokim rasponom čuvstava, opažanja i razmišljanja, pretočenih u slike. Tako, primjerice, u *Svjetlu i sjeni* nalazimo dijalektalno pjesništvo (*Moj papa*, str. 42, *Moja mama*, str. 44), ali i odjeke biblijskoga stila, ili bolje stilova, od proročkoga zamaha (*Kako mi nedostaješ*, str. 110), preko psalmističkih hvalospjeva (*Blagoslivljajte Gospodina*, str. 110), do ritmičkoga zahvaljivanja (*Hvala Ti za stvorenja*, str. 222). Sve nas to potiče da se toj pjesničkoj riznici neprestano vraćamo, jer u njoj svaki put nalazimo ponešto novo.

Izdanje je dvojezično – pjesme su na hrvatskome i esperantu, jeziku čija univerzalnost odgovara univerzalnosti Golubova pjesništva. Pjesme su na esperanto preveli Marija Belošević (koja je i urednica izdanja), Lucija Borčić i Zora Heide, a za privlačnu grafičku obradu zaslužan je Marko Puškarić.

Mladen Jurčić

***

Vučemil i kršćanska mistika

Andrija Vučemil: *Čitajući Eckharta*. Knjiga Božanske utjehe, „Rinaz – Riječki nakladni zavod" d.o.o., Rijeka, 2008.

Pjesnička djela Andrije Vučemila spadaju u vrh hrvatske književnosti. Napisao je dvasesetak pjesničkih zbirki, pri čemu je svaka bila nov korak u književnom smislu. Godine 2007. Vučemil je objavio dobro prihvaćenu knjigu stihova o tragediji Gologa Otoka pod naslovom: „...bio jednom jedan otok... Goli Otok". Nakon ove zbirke pojavila se sljedeća pod naslovom „Knjiga puna nade", a iste 2008. djelo koje predstavljamo, posvećeno i proizašlo iz čitanja velikoga kršćanskoga mislioca Meistera Eckharta.

Andrija Vučemil rođen je 1939. godine u Oplećanima na Duvanjskom polju. Kao mlad čovjek šest je godina robijao na Golom otoku. Nakon te strašne životne epizode svoj profesionalni i književni život vezao je uz Rijeku. U književnosti se pojavio 1969. godine pjesmom karakterističnog naslova „Na smrt oslonjen". Pored književnog rada bavio se kazališnom djelatnošću i izdavalaštvom. Bio je i urednik književnog časopisa

„Književna Rijeka". Pjesme su mu prevedene na nekoliko svjetskih jezika, a dobitnik je prestižne nagrade „A. B. Šimić" i „Dubravko Horvatić".

Prije nego što prijeđemo na prikaz najnovije Vučemilove knjige potrebno je kazati nekoliko riječi o zanimljivoj, tajnovitoj, a za neke pomalo i kontroverznoj osobi koja se zove Magister Eckhart. Bio je dominikanac, teološki učitelj i mistik posebne vrste. Rođen je u Alzasu 1260., a preminuo je 1328. godine. Njegov misticizam kretao se na rubu teološke tolerancije toga vremena tako da mu je prijetila opasnost od tumačenja njegovih stavova kao heretičkih. Iako je Eckhartov slučaj do danas ostao nejasan, postoje kršćanski teolozi koji predlažu njegovu beatifikaciju. Zbog tajnovitosti ovoga autora Vučemil je svojoj zbirci priložio esej poznatog teologa iz Rijeke, prof. dr. Marijana Jurčevića: „Mistična inspiracija mistikom Meisterom Eckhartom". Profesor Jurčević obavještava u svome eseju da je Eckhartu bilo osnovno pitanje „kako prodrijeti u misterij Boga", jer „bez poniranja u Bogu svaki govor o Njemu je neistinit i izvanjski". Zbog toga mu je polazište da se „čovjek treba osloboditi svega stvorenog, a ostavljanje svega stvorenog traži izlazak iz vremena i povijesti, što znači izlazak iz samoga sebe, iz svojeg tijela. Čovjek treba izaći iz samoga sebe, ostaviti samog sebe da bi postao jedno s Bogom." Vrlo složena misaona podloga ovog misticizma temelji se na jednoj od osnovnih misli Isusa Krista, izrečenih u poznatom govoru na Gori: „Blago siromašnima duhom, jer njihovo je kraljevstvo nebesko." Eckhart vjeruje da se Bog može roditi u nama i da svaki čovjek može biti dijete Božje. „Zbiljsko posjedovanje Boga jest u srcu i u iskrenom, duhovnom okretanju i težnji prema Bogu, a ne u stalnom i jednoličnom mišljenju na Njega. Čovjek se ne treba zadovoljiti mišljenim Bogom; jer kad prođe ta misao, prolazi i taj Bog. Treba radije imati zbiljskoga Boga koji je daleko uzvišen iznad misli čovjeka i svakog stvorenja. Taj Bog ne prolazi, pa makar se čovjek svojom voljom od Njega okrenuo."

Nakon nekoliko navedenih napomena o velikome europskom mistiku, ostaje pitanje na koji način doživjeti njegovu mistiku danas, i k tome još, ostvariti doživljaj i razumijevanje te mistike, te ih pretočiti u stihove. U ovu avanturu duha ušao je Andrija Vučemil zbirkom «Čitajući Eckharta». Zbirka sadrži pedeset pjesama koje su, što je poseban kuriozitet ove knjige, objavljene na latinici i na glagoljici. Ispod naslova svake od pjesama nalazi se citat, bilo od samoga Eckharta, bilo iz Biblije, objavljen na latinskom jeziku i u hrvatskom prijevodu, latinicom i glagoljicom. Ovakvim

naporom Vučemil je hrvatsko glagoljsko pismo, kao jednu od bitnih odrednica hrvatskoga srednjovjekovnog, duhovnog i kulturnog identiteta, vratio u našu književnu suvremenost. Koliko će taj pokušaj imati praktičnih posljedica pokazat će vrijeme.

Koristeći se mističnim dosezima Meistera Eckharta, Andrija Vučemil je progovorio, bolje rečeno ispovjedio se, progovorivši pjesničkim jezikom o vlastitome životu, svojim radostima i bolima, traženju i nalaženju onoga što mnogi ne nalaze, smisla života i postojanja. Stoga se ova poezija nalazi u neprestanom nutarnjem dijalogu, u stalnoj napetosti između postojanja i nepostojanja, između smisla i besmisla, u neprestanom nastojanju da se odgovori na temeljno pitanje, što je život? U pjesmi broj pet Vučemil to čini sljedećim stihovima: „Što je život? / Tvoja Riječ ili moje djelo / ili oboje sjedinjeni u trajanju / u kom se očituje Tvoja volja / i moje disanje / pitam / dok plovim u oblacima sumnje / daješ li mi sve ili ništa / i što je to u meni što me pokreće / na korak, na molitvu, / na ufanje da ću ugledati / lice tvoje i da ću moći izustiti / riječi zahvale za život i smrt…“

Iz navedenih stihova vidljiva je sumnja koja prožima pjesnika i intelektualca i koja je neodvojivi dio postojanja kreativnih ljudi. Bogat životnim iskustvom pjesnik Andrija Vučemil priznaje: „bujaju sve jači nesporazumi / a ja čekam / tu Riječ / taj dar nad darovima / da ga mogu podijeliti / među braću / i slučajne susretnike.“

Uz pojam „sumnja“ dobili smo u ovoj pjesmi pojmove „nesporazumi“ i „braća“. Čovjek ne postoji kao usamljena morska hrid. On se potvrđuje u kontaktu s drugim ljudima koji su mu po kršćanskom shvaćanju braća. Naravno, braća u Kristu. U sedmoj pjesmi Vučemil stvara završni dvostih: „Mi smo jedno / i neka tako u vijeke vjekova ostane.“ A pojam braća uključuje i pojam ljubav. Ljubav je imanentna Božjoj nazočnosti kao emanacija Božanske bîti. Vučemil to iskazuje stihovima: „A ljubav / neka bude krov / svakoj kući i hramu / u kojem se nakanimo / nastaniti.“

Autobiografičnost ove zbirke je njezina imanencija.

„O kamen često glavom udarah
da se od ludila sanja otrijeznim
i sada tek znam
da to bijaše tvoje djelo
i naum da se na taj način
očistimo
od sebe i u sebi.“

U godinama u kojima se stječe pravo na sumiranje životnih iskustava, a naš se pjesnik u takvim godinama nalazi, i stoga ne začuđuje njegovo otkriće da je Eckhartovo mistično iskustvo ona razina životne spoznaje u kojoj može naći i samoga sebe. Na kraju kao i na početku svega bijaše i jest Riječ. Vučemil o tome pjeva: „Slušam Te i slušati mi je / da bih se odrekao sebe samoga / ovremenjena i uoprostorena / izvan Riječi ništa ne postoji.“

Završna, pedeseta pjesma, donosi kao stih poruku iz Ivanovog Evanđelja (15,12): „Ovo je moja zapovijed da se ljubite međusobno kao što sam ja ljubio vas“. U tom duhu završna misao cijele ove zbirke glasi: *„Bog je ljubav, i tko je u ljubavi taj je u Bogu i Bog u njemu, / a Meister reče da će nam u tome vječna istina pomoći. Amen.“*

Knjiga „Čitajući Eckharta“ na predmetno-tematskoj razini zahtjevno je, ali i poticajno štivo. Može se čitati kao pjesničko teološko promišljanje ljudske sudbine, ali kao zgusnuta poezija složene predmetno-tematske građe. Jedno i drugo zahtijevaju pomniji pristup i određeno poznavanje «problematike». Kao literarno ostvarenje ova je zbirka dosegnula neke od najviših razina u hrvatskom pjesništvu kršćanskog nadahnuća. Nakon Šopovih svemirskih ekskurzija dobili smo pjesničku mistiku dostojnu velikog učitelja Eckharta.

Hrvatski jezik kojim se Vučemil služi bogat je, snažan, melodiozan, sposoban iskazati sve dubine mističnog uma i sve rastere jednog života bogatom turbulencijama neuljuđene stvarnosti i vlastitih emocionalnih pregnuća. Profesor Jurjević je na kraju spomenutog eseja dao najveći kompliment ovoj knjizi, s kojom se pisac ovih redaka u cijelosti slaže: „Knjiga je vrlo poučna i poetična. Ne znam što je pametnije: prije pročitati M. Eckharta ili Andriju Vučemila? U svakom slučaju jedan drugome pomaže u razumijevanju.“

U kontekstu naše kulturne baštine Vučemil je obogatio suvremenu hrvatsku književnost, a u kontekstu pjesništva kršćanskog nadahnuća, stvorio je djelo koje može ići uz bok najvišim dosezima europske književnosti.

Đuro Vidmarović

Roman bez odjeka koji zaslužuje

Anđelko Vuletić: *Poraz osvetnika* (roman), «Alfa», Zagreb, 2009.

Anđelko Vuletić spada u vrh suvremene hrvatske književnosti. Ako bi se gledalo na prijevode njegovih djela na strane jezike tada bi on bio

na prvome mjestu. Tim više, što ti prijevodi nisu rezultat intervencije pojedinih klanova i struktura u Hrvatskoj, već su rezultat stvarnog interesa prevoditelja i nakladnika. Vuletić je od hrvatske književne kritike osporavan i veličan i na određeni način oko njega se stalno «lome koplja». Rođen je 1933. u istočnom hercegovačkom mjestu Ravno. Gimnaziju je završio u Trebinju a Filozofski fakultet u Sarajevu. Kao student prve godine, dakle kao stariji maloljetnik, bio je uhićen od tadašnje UDB-e, podvrgnut martirijskom isljeđivanju, a potom kažnjen zbog «antisocijalističkih djelatnosti» petogodišnjom zabranom javne djelatnosti. Kako bi izbjegao progone odlazi u Skoplje a zatim u Beograd gdje završava već ranije započeti studij. U Beogradu se uključuje u književni život, prihvaća nadrealizam, a jedan od «mentora» postaje mu poznati srpski pjesnik židovskoga podrijetla. Oskar Davičo. Iz Beograda se vraća u Sarajevo u kojem živi sve do 1993., kada bježi u Zagreb.

Još kao student Vuletić je objavio roman «Gorko sunce». Nakon toga slijede romani: «Drvo s Paklenih Vrata», «Deveto čudo na istoku»; «Dan hapšenja Vile Vukas»; «Jadi mladoga karijerista»; «Čudotvorna biljka doktora Engela»; «Nadglednica djevojaka iz Moskve (Lomljenje duše)»; «Plamen i slamka»; «Klesar Tadija Tegoba», te «Dva hrama, dvije razvaline».

Vuletić je u svijetu, a po mnogima i kod nas, značajniji kao pjesnik. Navodimo naslove nekih od njegovih zbirki: «Kad budem velik kao mrav»; «Gramatika ili progonstvo»; «Jedina nada»; «Sedam vječnih pitanja»; «Zmije odlaze s onu stranu svijeta»; «Putnik na svoju odgovornost»; «Poezija»; «Križaljka za čitanje sudbine»; «Popravni ispit»; «Pčela i metak»; «Pismo nebeskom gromu»; «Svemirsko ogledalo»; «Kozmičke mreže» i «Vražja igra».

Vuletić je autor dviju drama: «Andrija Hebrang» i «Miljenik partije Buharin». Na tragu njegovih politički intoniranih političkih djela je novela «Strijeljanje ustaše Broza».

Roman «Poraz osvetnika», po nama, predstavlja vrhunac dosadašnjega Vuletićevog proznog pisanja. U ovome izuzetnom djelu on na književan relevantan način problematizira za nas kršćane, kao i za svakoga civiliziranog čovjeka, problem i fenomen osvete, odnosno osvećivanja. Budući da je bio u mladosti represiran ova je činjenica utjecala na cijeli njegov život i trajno se usadila u njegov emocionalni sklop, pa i u mnoge životne stavove. Kako živimo, odnosno kako smo živjeli na ovim balkan-

skim vjetrometinama, dobro nam je znan fenomen osvećivanja. Kod našeg susjednog naroda i danas vrijedi maksima «tko se ne osveti taj se ne posveti». Ali jedan balkanski narod još uvijek poznaje čak i strašan fenomen krvne osvete.

Očito je književnika Anđelka Vuletića od mladosti pa do njegovih zrelih godina progonio, ili književno nadahnjivao, strašan fenomen osvete. Kao sudionik Domovinskog rata sve njegove strahote, među kojima je osveta jedna od temeljnih, osjetio je u svojoj rodnoj «zemljici» Bosni, u Hercegovini. Stoga, radnju svoga romana stavlja u grad Sarajevo, u vrijeme njegove najžešće opsade, kada su stanovnici grada bili izloženi bespoštednom granatiranju sa svih okolnih obronaka, brda i kota, koja su zauzeli pripadnici srpske vojske. U takvim uvjetima, kada je život svakodnevno visio o koncu, na pogrebu svoga prijatelja sastaje se skupina bivših političkih zatvorenika. Svi su oni žrtve komunističkog represivnog aparata, svi su prošli svoje martirije i svoje golgote. Stoga se odlučuju osvetiti mučiteljima. Opsada grada čini se povoljnom za ostvarenje ove nakane. U tome trenutku Vuletić stavlja u prvi plan fenomen mržnje. Što je mržnja, što je osveta, kako ona utječe na onoga koji ju nosi u sebi?

Mržnja razara mrzitelje, mržnja i osveta ne dovode do pravde. Oni koji mrze i koji se žele osvetiti svojim mučiteljima i sami na kraju postaju mučitelji i stoga stradavaju. To je božanska pravda.

Anđelko Vuletić odgovara na teško pitanje koje si postavljaju, ili su postavljali, svi represirani Hrvati, svi ljudi koje su mučili zbog vjerskih, ideoloških ili političkih protimbi, a takvih je kod nas na desetine tisuća: ima li satisfakcije, odnosno je li moguća satisfakcija za žrtve komunističkog terora? Pokušaj dobivanja satisfakcije kroz osvetu, ma koliko se činio privlačnim, ma koliko se činio pravednim, pokazuje se kao potpuni promašaj. Da ne kažemo kao grijeh. Rješenje je u kršćanskoj istini. Oprostiti! Kao što je Krist oprostio svojim krvnicima. Bog je sudac, mržnja je grijeh. Upravo po ovom zaključku, ali i zbog sjajnog vođenja radnje i majstorski psihološki isprofiliranih likova, roman «Poraz osvetnika» jedno je od najboljih djela s temom iz Domovinskog rata, ali i jedno od boljih djela u kojemu prepoznajemo kršćansko nadahnuće.

Đuro Vidmarović

SURADNICI U «MARULIĆU» BR. 2./2011.

OLEG HYRNIK, ukrajinski teolog, znanstvenik i publicist. Svećenik grkokatoličke Biskupije u Užgorodu. Završio postdiplomske studije na Filozofsko-teološkom fakultetu DI u Zagrebu.

MLADEN JURČIĆ (1951.), književnik i prevoditelj. Rođen je u Zagrebu, gdje je završio Filozofski fakultet, smjer anglistika i filozofija. Autor je desetak knjiga. Piše romane, eseje i poeziju. S engleskoge je preveo dvadesetak djela. Član Društva hrvatskih književnika.

LJUBICA KOLARIĆ-DUMIĆ (1942.), piše poeziju i prozu. Gimnaziju je završila u Vinkovcima a Pedagošku akademiju u Rijeci gdje je do umirovljenja radila kao učiteljica hrvatskog jezika. Članica je Matice hrvatske, Udruge dragovoljaca Domovinskoga arata od 1991., Hrvatskog akulturnog vijeća te Društva hrvatskih književnika. Dobitnica je Godišnje nagrade Grada Rijeke za 2006. godinu. Pjesme su joj prevedene na više stranih jezika. Objavljuje u mnogim časopisima, glasilima i novinama. Knjige su joj ilustrirali poznati ilustratori a mnoge pjesme su joj uglazbljene.

JURAJ KOLARIĆ (1938.), redovni je profesor na Katoličkome bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i naš najbolji teološki stručnjak za interkonfesionalne odnose i ekumenizam. Predaje i vodi postdiplomske studije u Njemačkoj, papinskom zavodu Georgianumu, Hrvatskim studijima, Filozofsko-teološkom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu. Od 1977. do 1991. obavlja dužnost tajnika Vijeća za ekumenizam. Redovni je član Europske akademije znanosti i umjetnosti (Salzburg) od 1991. Od godine 2000. predstojnik je Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije. Juraj Kolarić je angažirani katolički intelektualac, sudionik i protagonist burnih vjerskih, crkvenih, društvenih i političkih zbivanja u Hrvatskoj i bivšoj Jugoslaviji.

IVICA LUETIĆ (1933.), poznati je novinar i publicist katoličke orijentacije iz Splita. Prati kulturna događanja u Splitu južnoj Hrvatskoj. Suradnik je brojnih časopisa i Katoličkog radija.

NEDJELJKO MIHANOVIĆ (1930.), književni povjesničar i esejist. Gimnaziju je završio u Splitu a na Filozofskom fakultetu diplomirao je slavistiku i romanistiku. Doktorirao je temom o pjesništvu Vladimira Nazora. Bio je zaposlen u Institutu za književnost HAZU. Od 1994. – 1995. bio je predsjednik Hrvatskoga državnog sabora. Objavljuje eseje, rasprave i kritike, priredio je kritička izdanja sabranih djela više hrvatskih pisaca, a i sam je autor više zapaženih knjiga.

MILOVAN MIKOVIĆ (1947.), hrvatski književnik iz Vojvodine, rođen u Subotici. Piše pjesme, pripovijetke, romane, studije, te publicističke tekstove. Jedan je od utemeljitelja Radio Subotice. Urednik je književnoga časopisa «Klasje naših ravni». Pjesme su mu zastupljene u više zbornika i antologija. Cjelokupno njegovo djelo prevedeno je na mađarski, a dio opusa na njemački i engleski jezik.

MILENKO M. PASINOVIĆ, rođen u Kotoru. Matematički fakultet, grupu geografija, završio je 1959. godine u Beogradu. Postdiplomske studije iz turizma, završio 1972. godine. Doktorirao iz oblasti turizma 1977. na Univerzitetu u Beogradu. Kao profesor i direktor Pomorske škole u Kotoru, radio je do 1977., a od tada kao profesor više škole na Višoj pomorskoj školi, odsjeku za turizam, u Kotoru i na Institutu za pomorstvo i turizam. Na Institutu za društveno-ekonomska istraživanja u Podgorici biran je u zvanje višeg naučnog suradnika i od 1992. godine u naučnog savjetnika. Bio je direktor novoosnovanog Općinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Kotoru i Općinskoga zavoda za planiranje i statistiku, također u Kotoru. Od 1981. do 1983. prorektor je Univerziteta, a nakon toga do 1985. godine predsjednik je Skupštine Univerziteta. Nosilac je Povelje Jonathan iz godine 2000. koju dodjeljuje Vijeće Evrope za zasluge u turizmu, kao i nekoliko domaćih nagrada i priznanja.

BOŽIDAR PETRAČ (1952.), hrvatski književni povjesničar, kritičar i teoretičar, književni prevoditelj, antologičar, leksikograf, pjesnik, književni urednik, predsjednik Društva hrvatskih književnika. Na Filozofskome fakultetu u Zagrebu završio je studij komparativne književnosti te talijanskog i francuskog jezika s književnosti. Najprije radi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, zatim kao lektor na Jagijellonskome sveučilištu u Krakovu a danas je glavni urednik u nakladničkom poduzeću «Alfa».

Zastupnik u prvome i drugome sazivu Hrvatskoga državnog sabora gdje je obavljao visoke dužnosti. Pripadao je vodstvu HDZ-a za života predsjednika dr. Franje Tuđmana. Savjetnik u Uredu Predsjednika RH. Autor impozantnog broja književnih djela, antologija, studija, kritika, eseja, prikaza... Dao veliki doprinos reafirmaciji hrvatske književnosti kršćanskoga nadahnuća.

DRAŽEN RADMAN (1967.), djetinjstvo je proveo u Maslinici na otoku Šolti, odakle su mu roditelji. Završio je Višu pedagošku školu u Splitu. Od 1991. do 1999. radio je kao učitelj i amaterski se bavio književnim radom. Usporedno s navedenim, trajala je i njegova osobna potraga za pronalaskom unutarnjeg mira i trajnog smisla. U tom pogledu prijelomna je bila 1994. godina, kada pronalazi duhovno ispunjenje u kršćanstvu... Danas radi kao pastor Baptističke crkve – Split. Godine 2008. objavio je vrlo uspješnu zbirku stihova posvećenih Kristu, pod naslovom «Pismo mome Marangunu» («Naklada Bošković», Split).

STJEPAN SVEDROVIĆ (1952.), rođen u Brezovici, u predgrađu Zagreba. Visoku naobrazbu (Graditeljski fakultet) stekao u Zagrebu. U 1981. započinje samostalno profesionalno djelovati. Godinama se pojačano, dodatno, osposobljava proučavajući filozofiju, prirodne znanosti i umjetnost (posebice književnost). Godine 1990. stječe status književnika u Zajednici umjetnika Hrvatske. Od tada je djelatan u književnosti, u filozofiji i u prirodnim znanostima. Nagrađen je za prozu (2008.) Nagradom «Dubravko Horvatić». Pjesme i priče su mu objavljivane u književnim revijama, časopisima, radijskim kontakt emisijama i antologijama. Član je Društva hrvatskih književnika (od 1993.) i Hrvatskoga književnog društva - sv. Jeronim (od 2010.).

IGOR ŠIPIĆ (1950.), hrvatski pjesnik, prozaik, esejist i znanstvenik. Nakon gimnazije u Splitu završio je u Zagrebu Fakultet ekonomskih znanosti, smjer makroekonomija, Poslijediplomski studij za stjecanje akademske titule magistra humanističkih znanosti – polje povijest, završio je uspješno na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zadru. Na istom fakultetu brani i doktorsku disertaciju *Srednjovjekovni mediteransko-jadranski plovidbeni putovi i topografija jadranskih svetišta*. Član je Društva hrvatskih književnika i hrvatsko-francuske udruge *Alliance française de Split*.

Jedan je od utemeljitelja i dugogodišnji ravnatelj Zaklade akademika Cvita Fiskovića u Orebiću na Pelješcu. Pored znanstvenih radova piše kritičke oglede, predgovore i recenzije na stručna i književna djela objavljujući ih u stručnim časopisima za književnost i znanost, te dnevnim tiskovinama, tjednicima i mjesečnicima.

ŽELJKO VEGH (1954.), diplomirao je komparativnu književnost na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Kao knjižničarski savjetnik, voditelj je Zbirke rijetkih knjiga i rukopisa u Gradskoj knjižnici u Zagrebu. Predsjednik je udruge Pinta za očuvanje, promicanje i korištenje kulturnoga blaga Hrvatske. Član je Matice hrvatske i Kajkavijane. Publicist je i sudionik znanstvenih skupova. Diplomirao je komparativnu književnost na FF-u u Zagrebu.

VIKTOR VIDA (1913.-1960.), na Filozofskome fakultetu u Zagrebu završava studij hrvatskoga, talijanskog, francuskog i ruskog jezika. 1942. odlazi u Italiju, gdje živi do 1948. Potom seli u Argentinu i započinje težak izgnanički život. Objavio je više zbirki pjesama a poetika mu se kreće od novosimbolizma preko ekspresionizma i egzistencijalizma do hermetizma, no izraz mu je uvijek izvoran i dojmljiv. Vida je jedan od najvećih hrvatskih pjesnika XX. stoljeća.

ĐURO VIDMAROVIĆ (1947.), književnik, povjesničar i diplomat. Autor većeg broja njiževnih djela, djela s problematikom povijesti i kulture hrvatskih nacionalnih manjina u susjednim zemljama, te hrvatskoga rasuća. Zastupnik u prvome i drugome sazivu Hrvatskoga državnog sabora. Član Upravnoga odbora Društva hrvatskih književnika, Glavnoga odbora Matice hrvatske i Upravnoga odbora Hrvatskoga diplomatskog kluba.

ADRIJAN VUKSANOVIĆ (1980.)., Osnovnu i Srednju elektrotehničku školu završio u Tivtu. Apsolvent na Elektrotehničkom fakultetu u Podgorici. Trenutačno radi kao novinar «Hrvatskoga radija Dux», prvoga elektronskog medija hrvatske nacionalne manjine u Crnoj Gori. Živi i radi u Tivtu. Životno zanimanje mu je pored elektrotehnike, teologija, povijest i umjetnost.

IVAN BONA-BOLICA (oko 1520.-1570.), pripadao je hrvatskoj plemićkoj obitelji grada Kotora, grani dubrovačke porodice Bone-Bunići. Napisao je jedan sonet na talijanskome jeziku, jedran latinski epigram, a obradio je život bl. Ozane Kotorske. Glavno mu je djelo *Descriptio Ascriviensis urbis*, nastalo između 1538. i 1551. godine.

PAVEL FLORENSKY (Флоренский Павел Александрович) (1882.-1937.), čuveni ruski pravoslavni filozof, znanstvenik, svećenik, sljedbenik V. S. Solovjeva. Ubijen u komunističkome logoru.

ZDRAVKO GAVRAN (1957.), pjesnik, kritičar, publicist i prevoditelj. Diplomirao je hrvatski jezik, književnost i komparativnu književnost. Živi u Zagrebu. Od 1995. zaposlen je u Ministarstvu vanjskih poslova kao viši diplomat. Više od dva desetljeća objavljuje književne i kritičarske tekstove i poeziju u raznim glasilima i na III. programu Hrvatskoga radija. Voditelj je zagrebačke pjesničko-duhovne tribine «Darovana riječ».

IVAN GOLUB (1930.), svećenik, sveučilišni profesor, pjesnik, književnik i povijesni znanstvenik. Završio Nadbiskupsku klasičnu gimnaziju u Zagrebu i Bogoslovni studij na Katoličkome bogoslovnom fakultetu. Na Papinskome biblijskom institutu magistrirao je biblijske znanosti, a na Gregorijani objavio je doktorsku disertaciju o Jurju Križaniću. Autor je velikoga književnog opusa i dobitnik je državne nagrade «Vladimir Nazor» za književnost.

ANTE JAKŠIĆ (1912.-1987.), pjesnik i pripovjedač. Rođen je u skromnoj šokačkoj obitelji, a na Sveučilištu u Zagrebu diplomirao je hrvatski i francuski jezik. Poglavito je lirik ali okušao se i u romanu («Šana se udaje») i novelama. Objavio je brojne pjesničke zbirke. Pjesme su mu neposredne i tople, s posebno izraženim domoljubnim osjećajem.

JERONIM KORNER (1909.-1976.), nakon gimnazije, u Krakovu je studirao filozofiju. Nakon obraćenja upisuje bogosloviju i zaređuje se 1938. godine. U poraću živi u izgnanstvu gdje i umire. Poput Sudete, Kosa

ili Lendića i Korner se uklapa u hrvatsku novo-simboličku skupinu s jedne strane te izrazito katoličku liriku s druge.

OZANA KOTORSKA (1493.-1565.), pravo joj je ime Kata Kosić. U djetinjstvu je bila pastirica, u 14. godini otišla u službu u Kotor, a zatim stupila u Red sv. Dominika. Njezin pokornički život zadivio je njezine suvremenike koji su joj se obraćali za pomoć. Godine 1927. proglašena je blaženom.

LJUBOMIR MARAKOVIĆ (1887.-1959.), krvatski književnik i kazališni kritičar i povjesničar. Sudionik je hrvatskoga katoličkog pokreta. Godine 1947. osuđen je i zatvoren s dugogodišnjim gubitkom političkih prava. Bio je jedan od najutjecajnijih književnih i kazališnih kritičara između dva rata. Autor više knjiga, a priređivao je i antologije.

ANDRIJA VUČEMIL (1939.), nakon izdržavanja višegodišnje kazne na Golom otoku diplomirao je hrvatski jezik i književnost u Rijeci i sociologiju u Ljubljani. Radio je kao socijalni radnik i kazališni redatelj u Rijeci, a bio je glavni urednik časopisa «Književna Rijeka». Autor je više zbirki pjesama koje govore o bitnim životnim pitanjima, ali i o sudbini nacionalnog bića. Jedan je od najznačajnijih pjesnika suvremenoga hrvatskog pjesništva.

ANĐELKO VULETIĆ (1933.), pjesnik, dramski pisac, pripovjedač, romanopisac i prevoditelj. Postao je međunarodno poznat svojom glasovitom zbirkom «Kad budem velik kao mrav», koja je prevedena na francuski. Proza mu se bavi demistifikacijom povijesne sudbine BiH i Balkana. Posebnu pozornost posvećuje zločinima jugoslavenske tajne policije Udbe, odnosno pokušaju njezinih žrtava da prebrode traume, pronađu unutarnji mir i dostojanstveno kroče kroz život. Premda ne uživa institucionalnu potporu najprevođeniji je hrvatski književnik. Danas je Vuletić u samome vrhu hrvatske književnosti.

K A Z A L O

Riječ glavnog urednika 3
Silvije Strahimir Kranjčević: Mojsije 8
Đuro Vidmarović: Papa Ivan Pavao II. proglašen blaženim 14
Đuro Vidmarović: Zrinski, Frankopani i ban Jelačić 17
Đuro Vidmarović: Blaženi Alojzije kardinal Stepinac 19
Ivica Luetić: Nagrade na 21. Marulićevim danima 24
Đuro Vidmarović: Predane nagrade Udruge Pasionska baština i DHK 35
Juraj Kolarić: Osvrt na «novu teologiju ekumenizma» Marka Đurića 37
Stjepan Svedrović: Kušnja 54
Mladen Jurčić: Odavno 58
Dražen Radman: Antonio, vjeverica i Veliki petak 62
Ljubica Kolarić-Dumić: Rukovet pjesama 66
Igor Šipić: Koljnofski susreti 69
Đuro Vidmarović: Književna baština koja obvezuje 76
Željko Vegh: Žeđam. Mali ogled o blaženoj Ozani Kotorskoj 79
Viktor Vida: Boka i Bokelji 82
Adrijan Vuksanović: Srce te sluti 92
Đuro Vidmarović: Hrvati u Boki kotorskoj između slavne prošlosti
i neizvjesne budućnosti 97
Nedjeljko Mihanović: Jeronim Korner 111
Milovan Miković: Ante Jakšić – darovit, plodan, nepravedno zapostavljen 130
Oleh Hirnyk: Teodiceja Pavla Florenskoga u kontekstu ruske filozofije 145
Božidar Petrač: Zdravko Gavran: Svjetla i sjene slobode 200
Božidar Petrač: Književnoestetički nazori Ljubomira Marakovića 203
Mladen Jurčić: Pjesnička kontemplativna univerzalnost 210
Đuro Vidmarović; Vučemil i kršćanska mistika 212
Đuro Vidmarović; Anđelko Vuletić: Poraz osvetnika 215
Suradnici u MARULIĆU br. 2./2011. 218

Autori - suradnici u ovom broju:

Mladen Jurčić
Oleh Hirnyk
Juraj Kolarić
Ljubica Kolarić-Dumić
Silvije Strahimir Kranjčević
Ivica Luetić
Nedjeljko Mihanović
Milovan Miković
Božidar Petrač
Dražen Radman
Stjepan Svedrović
Igor Šipić
Željko Vegh
Viktor Vida
Adrijan Vuksanović